

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука

Љупка Катана

Политичко деловање и дипломатско
мисионарство Николаја Велимировића у
Уједињеном Краљевству и Сједињеним
Америчким Државама током
Првог светског рата

Докторска дисертација

Београд, 2022. године

UNIVERZITET U BEOGRADU

Fakultet političkih nauka

Ljupka Katana

Političko delovanje i diplomatsko
misionarstvo Nikolaja Velimirovića u
Ujedinjenom Kraljevstvu i Sjedinjenim
Američkim Državama tokom Prvog svetskog rata

Doktorska disertacija

Beograd, 2022. godine

UNIVERSITY OF BELRADE

Faculty of Political Sciences

Ljupka Katana

Political Action and Diplomatic Missionary
Work of Nikolaj Velimirovic in The United Kingdom
and The United States of America during
The First World War

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2022

Ментор:

др Драган Симеуновић, редовни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Чланови комисије:

др Богдан Лубардић, редовни професор, Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

др Ивана Дамњановић, ванредни професор, Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

Датум одбране:

Изјава захвалности

“Ништа случајно нема ни у природи, а још мање у Јеванђељу.”

Владика Николај (Велимировић)

Процес истраживања и писања докторске дисертације захтева високи степен концентрације, одговорност, преданост, проналажење поуздане литературе и историјских извора. Сваки пасус је утиснута цигла у грађевину студије која одржава конструкцију. Сваки савет, свака критика или упућивање на теренско истраживање или потрагу за изворима грађе – такође су уткани у ову конструкцију. И штампани и живи извори једнако су важни у потрази за истином.

Можемо рећи да се много тога зна о Николају Велимировићу. Међутим, постоје неистражени делови његове биографије из појединих периода његовог живота и активности. Један од њих је време Првог светског рата и политичке активности Владике у том периоду. Архив у Либертивилу чува грађу о томе. Многи домаћи и инострани аутори истраживали су о овом периоду живота Владике, те је ова дисертација скромни наставак те приче.

Моје интересовање за живот Оца Николаја почело је пре уписа докторских студија. У средњој школи сам читала његова дела, потом први пут боравила у Америци лета 2019. године. Први сусрет са местом где је Владика Николај провео последње године живота, Либертивилом, Илиноис, довео је до одлуке да се озбиљније упустим у истраживања везана за његов лик и дело у смеру политичке науке.

Такво истраживање је захтевало одлазак у државе у којима се он залагао за свој народ и Србију. На мојој мапи су се нашле Сједињене Америчке Државе и Велика Британија. Библиотеке, архиви, професори и истраживачи ових држава били су најважније тачке сусрета током припреме ове студије.

Захвалност дугујем онима који су ме од почетка пратили, усмеравали и водили на путу стварања дисертације. Захваљујем се ментору, проф. др Драгану Симеуновићу за несебичну подршку и усмеравању у раду; Такође председнику комисије за одбрану дисертације, проф. др Богдану Лубардићу, на стручним саветима, подршци, конструктивним критикама и вредним консултацијама.

Захвалност дугујем и др Димитрију Калезићу за подршку у писању и стварању још од школских дана. Захваљујем се и др Милети Миловановићу на несебичним академским саветима током протеклих година, као и проф. др Зорану Милошевићу за помоћ у одабиру теме дисертације.

Захвална сам припадницима српске заједнице у САД за боравак и истраживање материјала у Конгресној библиотеци у Вашингтону. Захваљујем и о. Горану Спаићу и духовној заједници у Лондону за несметано истраживање у Великој Британији. Такође и Игуману Манастира Нова Грачаница, који ми је омогућио истраживање либертивилског архивског материјала чуваног у ризници овог манастира. Велику сестринску љубав и захвалност осећам према братству Манастира Лелић у Србији и Игуману Манастира. Њима дугујем увид у окружење одакле је потекао Владика Николај и чије су мошти чуване на овом месту, задужбини његовој и оца му Драгомира.

Посебно сам захвална духовном ментору и личном академском узору, протојереју ставрофору проф. др Милошу Весину, од којег сам учила о животу, о снази духовности и

воље, о мисионарству... Захваљујем се и инжењеру енергетике, господину Бранку Терзићу, великом човеку и ментору многим младим људима у Америци. Од њега сам учила о упорности, дипломатији, и харизми које су потребне за долазак до сваког животног циља.

Коначно, захвалност за све што је претходило настанку ове студије и на свакој врсти подршке и разумевања дугујем мојим родитељима, Жељку и Драгани Катани.

Политичко деловање и дипломатско мисионарство Николаја Велимировића у Уједињеном Краљевству и Сједињеним Америчким Државама током Првог светског рата

Сажетак

Тема дисертације се односи на емпиријски актуелну поставку српске политике и историје политичких идеја путем улоге Владике Николаја (Велимировића) у одређеним историјским догађајима. Проблематика истраживања је значајна и за савремени друштвени и политички живот. Велимировић је спознао да је историја широк простор где се дешава сцена преплитања политике и судбоносних догађаја. Садржај такве сцене је оно што видимо исказано у животним вредностима.

Фокус истраживања је на политиколошком деловању и теолошким принципима политичке праксе Владике. Са аспекта научног доприноса широј друштвеној заједници циљ је разјашњење овог недовољно познатог дела српске историје. У теоријском смислу акценат је на проблемско-критичкој активности како би се показало да су Велимировићева политичка мисија и целокупно ратно ангажовање потекли од теолошких и патриотских мотива у исто време. Његов патриотизам извире из једног српско-словенског, односно источно-хришћанског патриотизма. Николај Велимировић је апологета, бранилац хришћанског учења, али уједно и бранилац српског националног идентитета. Поред тога, он је имао значајан ауторитет и личну харизму, те је оставио дубок траг у свом и пријатељским народима.

У истраживању су коришћене основне, општенаучне методе прикупљања података и херменеутичка метода. Резултати су довели до закључка да је Владика Николај као предстваник Цркве и државе, интелектуалац и космополита, могао да уприличи врсну дипломатску праксу у свету и допринесе својој Отаџбини. Његова улога духовног лидера у Великом рату је била незамењива у политичкој структури Краљевине Србије, исто колико и у односу међудржавног и међуцрквеног уважавања.

Кључне речи: Велимировић Николај, политичке активности, дипломатска мисија, Сједињене Америчке Државе, Уједињено Краљевство, Први светски рат;

Научна област: Политичке науке;

Ужа научна област: Политичка теорија, политичка историја, методологија политичких идеја.

УДК: 327:930.2(93/93:32)

Political Action and Diplomatic Missionary Work of Nikolaj Velimirovic in The United Kingdom and The United States of America during The First World War

Abstract

The topic refers to the empirically current setting of Serbian politics and the history of political ideas through the political role of Nikolaj Velimirovic in certain historical events. That is why this issue is important for modern social and political life as well. Bishop Nikolaj realized that history is a wide space where the scene of the interweaving of politics and fateful events takes place. The content of such a scene is what we see expressed in the values of life.

The focus of the research is the political activity and theological principles of the political practice of an individual in a certain time. From the aspect of scientific contribution to the wider social community, the goal is to clarify the insufficient knowledge of this part of the history of the Serbs. In the theoretical sense, the emphasis is on problem-critical activity to show that political mission and the entire war engagement of Velimirovic originated from theological and patriotic motives at the same time. His patriotism stems from a Serbian-Slavic, that is, Eastern-Christian patriotism. Nikolaj Velimirović is an apologist, a defender of Christian teachings, but also a defender of the national identity of the Serbs. In addition, he had significant authority and personal charisma, so he was one of those apologists who left a deep mark on the people and nations.

To reach certain results in the research: basic, general-scientific, data collection methods and the hermeneutic method were used. The results led to the conclusion that Nikolaj Velimirovic, as a representative of the Church and the state, an intellectual and a cosmopolitan, could provide excellent diplomatic practice in the world and contribute to his country. His role as a spiritual leader in the Great War was irreplaceable in the political structure of the Kingdom of Serbia as well as in the relationship of inter-state and inter-Church respect.

Key words: Nikolaj Velimirovic, political activities, diplomatic mission, The United States of America, The United Kingdom, The First World War;

Scientific field: Political Science;

Scientific subfield: Political theory, political history, methodology of political ideas.

UDK: 327:930.2(93/93:32)

Структура рада по поглављима

Политичко деловање и дипломатско мисионарство Николаја Велимировића у Уједињеном Краљевству и Сједињеним Америчким Државама током Првог светског рата

УВОД.....	1
1. АНГАЖМАН НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ.....	20
1.1. ЦРКВА И ДРЖАВА У СВЕТЛУ АНГАЖМАНА ВЕЛИМИРОВИЋА.....	20
1.1.1. Српска православна црква током рата.....	20
1.1.2. Цркве Европе током рата.....	24
1.1.3. Однос српске цркве и државе.....	28
1.1.4. Политичко-црквени ангажман Николаја Велимировића у Великом рату.....	34
2. ПОЛИТИЧКА МИСАО НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА.....	39
2.1. ТЕОЛОШКЕ ПРЕТПОСТАВКЕ ПРИНЦИПА ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ.....	39
2.1.1. Главни руководни теолошки принципи.....	39
2.1.2. Главне политичке идеје Николаја Велимировића и њихове везе са теолошким принципима: списи и говори.....	45
2.1.3. Мисли о принципима владавине и улози државних вођа.....	58
2.1.4. Велимировић - између деснице и левице.....	62
3. ПОЛИТИЧКО ДЕЛОВАЊЕ НИКОЛАЈА ВЕЛИМИРОВИЋА.....	69
3.1. УВОД У ПОЛИТИЧКЕ МИСИЈЕ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ.....	69
3.1.1. Почетак политичког деловања.....	70
3.1.2. Принципи политике Велимировића.....	72
3.1.3. Прелаз у геополитички ентеријер Првог светског рата.....	74
3.1.4. Српска дипломатија у условима Првог светског рата.....	79
3.1.5. Одлука о слању Николаја Велимировића као члана дипломатске мисије у државе Запада.....	86
4. ДИПЛОМАТСКЕ И РАТНЕ МИСИЈЕ.....	93
4.1. СРПСКЕ МИСИЈЕ У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА (1915; 1917/1918).....	94
4.1.1. Периоди политичке активности Велимировића.....	94
4.1.2. Политичко деловање: дипломатска мисија и агитовање.....	100
4.1.3. Српска војно - политичка мисија 1915. године у САД.....	107
4.1.4. Говори у Америци: анализа.....	108
4.1.5. Српска дијаспора и српска црквено-политичка мисија.....	112
4.1.6. Залагање за “српску државну ствар”.....	116
4.1.7. Мисија, 1918. године.....	121
4.1.8. Политички утицај Велимировића у САД: „Трећа армија”.....	130
4.2. СРПСКА МИСИЈА У УЈЕДИЊЕНОМ КРАЉЕВСТВУ (април-јун 1915; септембар 1915 - април 1919).....	140
4.2.1. Политичка активност и ангажмани.....	146
4.2.2. Културално-хуманитарни као политички рад.....	149
4.2.3. Годишњи преглед активности Велимировића у рату.....	159
4.2.4. Главне беседе: Видовдански говори и Катедрала Сејнт Полс у Лондону.....	168

4.2.5. Исход говора: слојна анализа	185
4.2.6. Политички утицај Велимировића у Уједињеном Краљевству	188
4.2.7. Обједињени политички утицај Велимировића у Уједињеном Краљевству и САД: резиме	192
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА И КРИТИЧКИ ОСВРТИ	206
РЕЗУЛТАТИ	221
ПРИЛОЗИ	228
Српска војно-политичка мисија 1915-1919. године (хронолошки преглед година по месецима)	228
Географско-хронолошке мапе кретања током дипломатских мисија (1915-1919)	239
Критичка литература:	240
Архиви	
Примарна литература	
Секундарна литература	
Остало	
Биографија	257
Списак објављених радова	258

Увод

У домаћој историографији и даље постоје одређене непознанице у погледу живота појединих великана и њихових ширих доприноса српској историји. Заборавља се да смо имали велику трауму у смислу дисконтинуитета, који је рефлектован у српској историји, политици, али и теолошкој и философској делатности. То се посебно односи на све оно у домену православног духа и традиционалних вредности. Међутим, иако је постојао мањак интересовања за ову тему, што је последица духа времена и одређеног дисквалификативног односа према нашој црквеној интелектуално-друштвеној историји, посебно током комунистичког периода и у кумулативном смислу негативних ефеката,¹ извесно је да се тема о животу Николаја Велимировића враћа као актуелна у научним круговима. Тако истраживање утицаја једног од српских великана може послужити као парадигма израза праведности једне епохе, те могућег ширег домаћаја у унапређењу веће националне свести у будућности.

Истраживање се зато односи на допринос Николаја Велимировића, теолога, философа, полиглоте, дипломате – свештеног лица у дипломатској служби, двоструког доктора наука и светитеља, који је имао значајне улоге током Првог светског рата. Конкретно, истраживање се фокусира на две значајне политичке улоге које је имао отац Николај Велимировић, као тадашњи јеромонах у датом времену: улогу у дипломатској мисији и агитпропагандном раду за српску државну ствар. У том смислу главно настојање је студијско кретање према проблему који ће бити анализиран у политиколошком и философском смислу, и у којем је унапред одређена историја третирања тог проблема.

Будући да је тема учешћа црквених јерараха и свештенства уопште у рату недовољно истражена, посебно у области политичких наука, тема је непобитно важна, из разлога што представља круцијални део српске историје и то оног дела који је кључан за њено продубљено даље сагледавање кроз призму политиколошке праксе. Како се ретко истражује учешће Цркве, која се традиционално не везује за политичку науку, требало би охрабрити таква настојања јер су свештена лица (нарочито као војни свештеници) и бројна монашка лица и те како били учесници ратова, тиме и страдања и поновног стварања политичке историје и историје политичких идеја. Штавише, они не само да су учествовали у ратовима, почевши од Првог српског устанка, већ је таква делатност била регулисана правилима војне службе (Милкић, 2016, 129).²

Велимировић је био међу малобројним црквеним јерарсима хришћанских цркава Европе³ током Првог светског рата који је са постигнутим ефектима био учесник спољнополитичке дипломатске структуре једне државе⁴ у рату. Анализирајући политичке активности Николаја Велимировића, заузима став да се наука политикологије може демонстрирати са методолошког становишта философског, теоријског и историјског промишљања, који заједно потврђују незаобилазну важност политиколошко-методолошког догађања какав је живот и мисија Николаја Велимировића.

1 Преко шездесет година подозрења, дисквалификације и маргинализовања црквене, научне и политичке мисије у српском и у другим народима довело је до негативног ефекта иако се сада чак и такав ефекат превиђа, како због структуралног убрзања времена и цивилизације тако и због велике количине информација.

2 Обављање верских обреда, било је регулисано “Војним законом” од 12.11.1839. године (Исто).

3 У ово време – „није постојао ниједан правослазни свештеник или монах, а још мање католички, који је тако говорио о уједињењу и југословенству“ (Веснић 2008, 370).

4 Велимировић је током Балканских ратова (1912-1913) вршио службу војног свештеника. С друге стране, током Великог рата био је ангажован као дипломата и политички и државни агитатор, подробно се заузимајући за српску ствар у војно-дипломатским мисијама. То је чинио неvezано за сопствени самосталан проповеднички и хуманитарни рад у земљама Запада (1915-1919).

Не само да ова тема може показати значај научних метода у оквиру политиколошке науке у афирмацији и одрживости идентитетске политике, укључујући и слику српског народа пред западним светом, већ анализа треба да покаже колико је велики значај повезаности које у нашој историји имају и исказују српска политика и српска Црква, хтели ми то или не. Тиме ова студија може представљати значајан прилог реафирмацији освешћеног сагледавања и кооперативног усаглашавања позиција међусобног утицаја српске политике у заштити и промоцији српског националног корпуса, с једне стране, и Српске православне цркве и њених водећих личности у односу на српску политику, с друге стране, а у име духовних циљева што представља императивну и незаобилазну релевантност материје о којој је реч. Стога постављена проблемска тема не представља демонстрирање политичког талента, знања, вештина и оствареног политичког успеха једног црквеног делатника, већ демонстрира значај рефлексije из афирмације српског историјског памћења позитивних и есенцијално важних корелација између Цркве и државе. Она их исказује у политичкој борби за заштиту, али и промоцију српског народа, укључујући и једну пролонгирану политику одбране права на оно што српски народ јесте у својој духовној бити.

У складу са тим, политика Велимировића се посматра из угла неколико приступа:

1. Из угла философско-егзистенцијалне димензије заузимања за тезу потребно је истаћи становиште од којег Велимировић у свему полази, а у виду премисе: да најпре постоје други па онда појединац. Наиме, он објашњава да Божије заповести Старог Завета више нису толико потребне данашњем човечанству. Потребне су две највеће заповести Новог Завета. Потребне су управо ради дуговековног страха и мржње човека према ближњем и народима (Велимировић 2016т, 600). А сви народи света, сматра, јесу наши ближњи.

Кроз такво полазиште увиђа се окренутост према прошлом: изричито, према онима који су нас омогућили. Трансцедентни, али и плурално први (наши битни други), који нису у овом тренутку поред нас него стоје расути по историји пре нас, чине упориште идентитетског сопства и традиције кроз генерације. Једино тако смо могући ми, који постојимо у овом времену и простору: кроз заузимање наших предака и претеча наше историје и целокупног идентитетског српског корпуса. Мислима и жељама производили су нас чиме смо ми могли наставити изградњу (и преиспитивање) савременог система вредности. Управо из овакве историјске перспективе посматрамо значај српских великана у историји и залога који су оставили у завештање новим генерацијама.

У складу са тим, способност да се политичка мисао и деловање Николаја Велимировића разумеју подразумева критичко објашњење услова могућности његове специфичне политичке мисли и посебности његовог политичког деловања.

Специфичности мисли и дела Велимировића јесу српски патриотизам и православље. Поред тога и његов почетни панхришћански екуменизам и религиолошки универзализам, и југословенство. Будући да је Велимировић српски исто колико и словенски патриота, оно што је главна нит која везује ова два својства јесте православље. С тим у вези, постоје два типа патриотизма код Николаја Велимировића: родни и духовни. Он их је успешно синтетизовао у идеју хришћанства, коју он израна види као универзалну у надконфесионалном смислу, док је у каснијем периоду оставио ову идеју и везао је за истинитост православља.⁵ У складу са наведеним изводи се закључак да је политичка делатност не само могућа већ и очекивана у домену хришћанског света. Таква политика, врсна по темељу, колико и по наставцима тог темеља, уочава се код Николаја Велимировића и као такву је презентујем овом дисертацијом.

5 Видети више: Лубардић, Богдан. 2015. „Николај Велимировић 1903–1914“, у Ковић М. (уред.), Срби 1903–1914: Историја идеја, Београд: Clio, 328-357.

2. Проблемско-критички приступ је кључан како би се проблематизовали основни ставови о политичком успеху или евентуалном неуспеху Велимировића у његовим англоамеричким мисијама. Овакав приступ интегрише претходне нивое као нужне иако још увек не и сасвим довољне за потпун обухват проблематике коју тематизујем.

Другим речима, постоје догађаји који Велимировића политизују. Постоје и догађаји преко којих он разуме истински значај историје. Међутим, постоје и они догађаји којима се основне вредности хришћанства доводе у питање. У свему томе претежан је теолошки израз којим Велимировић тврди да је Исус Христос заправо извор свих стајаћих вредности. Стога је потребно показати који догађаји ову тријаду у потпуности енергизују и у којим књигама, исказима и списима Владика Николај показује да их је сасвим свестан. На тај начин он показује како један христолошки мост успева да споји вредности Цркве, политике и историје у синергију кроз тријаде. Из тог разлога потребно је испратити сложен ток мисли, ући у садржајност идеја оца Николаја и проникнути у њихов смисао. Овај захтеван задатак требало би да допринесе сажетку његових мисли и живота датог периода, изванредно уобличеног у спој теолошког поимања и политиколошког деловања једног теолога дипломате.

У питању су емпиријски актуелне чињенице, те их је потребно сагледати кроз литературу која обухвата теме погодне и за друге политикологе. Уколико би се приступило само дескрипцији и историографији, рад би био постојан само за историчаре. Тиме је неопходно поставити уопштеније истраживачко питање које ће бити релевантно и за друге студије и које би послужило и другим научним дисциплинама.

Трага се за битним у протеклом, за ванвременским у временском, стављајући фокус, али и темељ сваког даљег стремљења на добро⁶ и истинито у сфери политиколошког. Постулати доброг живљења, уједно живота у хришћанском духу, јесу поларна звезда и кључни конструкти исказа мудрости из Библије коју је Владика Николај истицао као темељ у разјашњењу основних вредности цивилизације. Из ових разлога тема студије није искључиво политиколошка. Она није ни само историјска. Ово је тема савремена, заступљена и актуелна. Јер мисли владике Николаја актуелније су више него икад.

С друге стране, тема ове студије није ратна. Напротив, тема је о мирољубљу народа. Први светски рат представља временску инстанцу, односно временску одредбу тезе чиме подразумева одређене важне сегменте који су погодовали следу догађаја и избору Николаја као члана ратне мисије. Стога узрочно-последично посматрање развоја ратног исхода у контексту српске и светске развојне политике представља последицу деловања изабраних дипломата и чланова мисија за рад за државне циљеве и сопствену нацију. Из тога произлази да се политика из угла Велимировића посматра кроз анализу његове политичке делатности, односно две значајне политичке улоге о којима ће бити реч. Ове улоге односе се на:

1. Улогу у спољној политици кроз војно-дипломатску мисију у земљама Запада.

2. Политичко деловање које подразумева агитацију за српску националну ствар и мирну антипропаганду Аустроугарској монархији која је усмерила своју пропаганду против Срба свуда у свету.

3. Поред ове две политичке улоге, тадашњи јеромонах Николај деловао је самостално у земљама Запада држећи говоре у катедралама, школама, биоскопским и позоришним салама и другде, као и кроз културно-хуманитарни аспект деловања кроз мисије Црвеног крста и културни рад за Србе у виду издавачке делатности. Овакав културно-хуманитарни рад може се такође узети као фактор политичког рада будући да се може подвести и под агитпропагандни.

⁶ Главни постулати врлинског живљења јесу: љубав, вера, нада и мир, као примери свечовечних мисли и деловања свих великана, оних које Николај назива Евгенија (Велимировић 2016б, 426) у свету.

Овим улогама Владика Николај се није истакао као политичар, него као верско лице у служби ослободилачке ратне политике. Дакле, истакао се као образован човек и полиглота који је својим образовањем и духовним ауторитетом завредео праксу врсног дипломате у светској политици у ратним условима. Само прве две наведене политичке улоге јеромонаха Николаја Велимировића, биле би довољне да он буде уврштен у анализу делатности из домена политичких наука.

3. Историјски приступ у истраживању неопходан је будући да посматрана личност припада ближој српској историји и овакав приступ подржава остале методолошке приступе. С тим у вези, поред литературе релевантних аутора, записа, мемоара и дневника појединих дипломата у датом времену, захтева се и преглед архивске грађе и докумената. Фондови архива неопходни су, посебно преглед британског и америчког архива, али и Архива Србије и Архива Југославије који захвата ратни период 1914-1918. Секундарни извори су штампана издања прикупљана са научних скупова, а у вези са мишљу и деловањем Велимировића у датом времену и простору.

Он је уприличио мисије, ратне и дипломатске и вршио агитацију за српску и југословенску ствар по налогу Краља Петра Карађорђевића и тадашње Владе Краљевине Србије. Будући да наслове у дисертацији обрађујем кроз опште услове који су владали у периоду назначеног времена, у анализи треба најпре сагледати стање које је постојало у периоду ратне српске историје и стања у држави Србији која су јој претходила кроз осврт на повод избијања рата и одлуку о избору Велимировића, између осталих, за једног од представника Срба који агитује за помоћ и успостављање мира. Тиме је неоспорно да се засебна политика Николајева може интерпретирати као парадигма примереног деловања у области која не припада формално категорији чистог морала.

Формулација проблема

Проблематика на коју се односи истраживање фокусира једног од најистакнутијих српских појединаца 19. и прве половине 20. века, нарочито његово политичко деловање, које је довело до истицања Срба у свету и помоћи коју су његовим политичким посредовањем добили савезници Антанте током Првог светског рата. Таквом политичком деловању, претходила је значајна политичка мисао, испољена кроз теолошку парадигму целокупности његовог живота. Поставља се питање на који начин је Николај Велимировић (1881-1956) утицао на англоамеричку јавност и остварио поверене му активности током Првог светског рата, а које су допринеле исходу српске историје и на српске политике тог времена.

Анализира се живот Велимировића путем његове политичке делатности, односно мисије коју је чинио по задатку током Првог светског рата, послат од стране тадашњег министра иностраних послова и председника владе, Николе Пашића. Поред тога Велимировић је вршио и самосталне културно-хуманитарне активности у сврху позитивног политичког исхода.

У раду даље указујем на целокупност Владичиног мисленог и теолошког живота, испољеног кроз синтезу религиолошког и политиколошког деловања. Као такав, веродостојан је пример исказа политичке мисли, уобличене у јасно, кохерентно и ефикасно политичко деловање. Изазов таквом раду јесу контрадикторности времена у којем је живео (време револуција, устанака, светских ратова). Војска овог периода, представљала је најјачу полуку српске државне политике, посебно током периода 1912-1918. године (Бјелајац 2010, 67-68). Поред војске битне су биле институције и посебно дипломатија свих савезничких и неутралних земаља. Заједно, војска и дипломатија, била су два стожера у спољној политици историјског поља Првог светског рата.

Проблем зла у својој есенцији које носи рат у традицији политике, историје и теологије као три различите, али повезане науке етаблиран је и јасан те заузима референтно место. У том смислу проблем којим се бавим у студији односи се на овај вид зла у свету из угла разматрања појединца. Николај Велимировић је проблем зла рата⁷ третирао на јединствен начин који нас обавезује и данас. Из тог разлога потребна је анализа полазишта, увида и разрешења каузалитета проблема на начин на који је он то решавао, имајући свест о претходним ауторима теоретичарима који су дали примере својих анализа истог проблема, али је могуће да нису у потпуности били свесни појединачних увида какве је пружио Велимировић. У том смислу студија није прва која се бави овом тематиком и проблемом зла рата у свету, али се може сврстати у оне које фокусирају политички ангажман теолога политичара у сврху његовог решавања и потпуне дефинисаности и разјашњења проблем из његовог угла.

У овом се случају Велимировић као политичар у Првом светском рату показује и као политички аналитичар који политиколошким разматрањем реагује на зло у историји ратова, ретком врстом аналитике на принципима хришћанских вредности теолога и политикологијом у исто време, о чему ће детаљно бити разматрано у наставку истраживања. Из тог разлога на теоријској основи претходних аутора који су се бавили проблемом ратног зла у историји, али и проблемом околности Првог светског рата, у студији настављам рад на рефлексiji овог проблема у српској историји и култури са надовезујућим факторима изричито фокусираним на поље међународне политике. Другим речима како је Николај Велимировић међународна личност, тако се анализа односи на његов политиколошко-теолошки дискурс односно на политичку праксу теолога политичког изасланика државе у временском оквиру Првог светског рата у савезничким државама.

Значај истраживања

Значај истраживања у погледу науке огледа се у допуни делова сазнања који недостају или су прикривени. Како се фокус ретроспективе односи на истакнутог српског и светског појединаца с краја 19. и прве половине 20. века и његово политичко деловање, тако је у бити анализе широк опус Велимировићеве мисли, нарочито оне која је исказана кроз политиколошки дискурс дипломатских мисија и политичке агитације. Отуда ће надаље више речи бити о:

1) Мисији која је значајна за сагледавање целокупног доприноса Николаја Велимировића у српској и светској историји;

2) О пропагандној улози у виду агитпропагандне, политичке кампање за српску ствар коју је требало да изврши по налогу тадашње државне власти, те о односу и 'употреби' црквених великодостојника у дипломатске и, уопште, у политичке сврхе. С тим у вези питање је да ли се о томе може говорити као о употреби или више као о мисионарству и жељеном раду за добробит народа и самог себе, као о духовној потпори којој тежи сваки дубоко верујући човек а посебно посвећени монах;

3) О јавној и црквеној дипломатији, те односу Цркве и државе и целокупног друштва, као и:

4) О односу између Цркве и дипломатије за време рата. Реч је, дакле, о периоду, врло значајном у историји великог броја земаља, а битним у разматрању слике српске историје. На основу тога, видећемо који су теоријски проблеми и питања која можемо да отворимо у контексту емпирије.

⁷ Велимировић у више дела и беседа наглашава последице и бесмисао овог рата у оквиру европске цивилизације: „Хиљаде људи нису се од дугогодишњих ратова ничему научили осим дрскости и себичности...“ (Велимировић 2005, 17).

У раду ће се обрађивати и теорија и пракса; мисао и дело Велимировића у времену док је био још увек јеромонах.⁸ Обрађује се теоријска и емпиријска актуелност догађаја, те целокупност дипломатске делатности једног теолога политичког делатника, односно теолога дипломате.

Велимировић није био шеф дипломатске мисије у коју је био послат. Није био ни каријерни дипломата, нити државни службеник. Био је један од чланова мисија, црквени великодостојник, послат заједно са осталим представницима ратно-политичке акције истакнутих појединаца српске историје и друштва. Међутим, неоспорно је да, иако није био професионални политички делатник, Николај је и те како био талентовано политичан и врсно дипломатичан.

Николај Велимировић не представља само централну личност и почетак и крај нашег истраживања, него и парадигму учених људи свог времена, а који сам по себи обједињује ученост и духовност у једно бивствовање. Таква синтеза у човеку обликује великане у свакој епохи, а иста би требало да одликује и политичаре. Поред тога, извесно је да Николај Велимировић представља фигуру од националног, европског и светског значаја.

Путем огледа историјског доприноса Николаја Велимировића као предмета истраживања, путем прегледа његовог живота, са фокусом на политиколошке гране, односно политичка деловања, допринеће се развоју постављених научних циљева. Циљ зато и јесте анализа делатности Велимировића током Првог светског рата, сагледана кроз његов теолошки дискурс и духовни ангажман, а која је теоријски и емпиријски актуелна и данас.

Тешкоће у истраживању

Тешкоће у одрживости узорности лика и деловања Велимировића проистичу из бројних контроверзи, првенствено потеклих из сопственог народа. Кроз исказе и доказе у виду доброг и моралног монашког и каснијег владичанског деловања, показале се да казивања извучена из такозване црне литературе, као и појединих студијских радова и исказа, метафорично речено нису одржива нити представљају засновано праведне судове.

Његов утицај у времену данашњице израз је чињенице да га можемо сматрати звездом водилом на небу српског православног и националног корпуса, што потврђује његова канонизација 2003. године. Будући да су мишљења о утицају Велимировића подељена, има и оних који имају опречна мишљења, потребно је показати праве исходе ове врло важне ратне мисије, кроз пружање доказа изванредног доприноса српског Владике, првенствено за своју нацију. И то не ради опречних мишљења, већ ради истинитости ситуације. У складу са тим, током рада, неопходно је теренско истраживање на местима где је мисија била уприличена како би се утврдиле постављене претпоставке.

Предмет истраживања

Предмет истраживања јесте Владика Николај Српски (канонизовани светитељ жички, охридски),⁹ те његов историјско-политички допринос за време Првог светског рата кроз тријумф његових залагања. Како и даље постоје одређене несугласице по питању оцене домета и вредности његовог живота и рада, потребно је детаљније истражити одређене сегменте.

8 Епископ, најпре Жички Николај Велимировић је постао након Првог светског рата, 1919. године.

9 Канонизован у светитеља 24.05.2003. одлуком Светог Архијерејског Сабора Српске Православне Цркве. Канонизација је уприличена у храму Светог Саве у Београду.

Предмет истраживања, поред личности Велимировића јесте шири контекст друштвеног и политичког збивања датог периода чему су допринели политичка активност, политички списи, објављени и они који потенцијално још увек нису довољно истражени, као и његова политичка кампања која је имала великог утицаја током и након Првог светског рата. Штавише, та кампања (дипломатска, агитациона и културно-хуманитарна) допринела је победничком развоју даље историјске ситуације и Срба и савезника, која је била на снази све до Другог светског рата, што се настоји показати у даљем раду.

Питање је шта ће се током рада открити од нових докумената који би могли да помогну да се овај период српске историје боље расветли и да се спозна значај Николаја за српску политичку историју. Питање је да ли ситуацију у којој је Србија била, пре и током Првог светског рата, можемо упоредити са данашњом ситуацијом: да ли ћемо пронаћи сличне карактеристике услова, сличне карактеристике субјеката, као и међународне сцене, без обзира на савремени развој технологије. На основу тога, такође се отвара питање шта смо могли да урадимо кроз историју, учећи на сопственој, кроз овакве појединце.¹⁰

Теоријско одређење предмета

Питањем Николаја Велимировића бавили су се бројни истраживачи, различитих научних и ненаучних дисциплина. Стављањем политичке делатности на виши ниво у истраживању пружа се могућност остваривања потребе научних кругова за посебном студијом која би оправдала залагања и мисију Велимировића током Великог рата.¹¹

Како се тема односи на емпиријски актуелну поставку историје српске политике и политичких идеја а кроз улогу личности у одређеним историјским догађајима, тако је проблематика коју истражујем значајна за савремени друштвени и политички живот. Због тога се у истраживању анализирају најпре мисао: тачније, шта је Велимировић писао, казивао и које је идеје промовисао у годинама рата, а потом деловање у бити политике као циљевима овог рада кроз анализу онога што је конкретно радио у мисијама. На темељу кључне аргументације аутора настојање је да се покажу примери политичке мисли и уобличеног деловања као изрази јасне, кохерентне и ефикасне политичке праксе.

У теоријском смислу, потребно је показати да је Велимировић имао у себи однос вредности,¹² историје и политике још од раног детињства. Суштински гледано, то је основица његовог мишљења. Та константа у животу Велимировића је исказана кроз тријаду: вредности, политика и историја.

Велимировић је разумео да је историја широк простор где се дешава сцена преплетања судбоносних догађаја и политике. Садржај такве сцене је оно што видимо и што приказујемо исказано у вредностима. За њега је извор сваке вредности, у фундирајућем смислу, изражена

10 Дела владике Велимировића и његова целоживотна залагања била су у многеме изопштена. То је, између осталог, део наших искушења: да имамо изванредне људе, великане одређеног времена, којима не дајемо заслужено место у друштвеном систему, како би помогли систему да се изграде, дограде и уравнотеже.

11 Аутор Радован Биговић истакао је потребу за посебном студијом датог периода: „Ово раздобље његовог живота и рада можда захтева посебну студију. Историјска наука још увек није на одговарајући начин указала на то каква је и колика његова стварна улога у Првом светском рату и у ширењу и реализацији југословенске идеје“ (Биговић, докторска дисертација, 1993; 1998, 32).

12 Вредности о којима је у доба првог од светских ратова говорио отац Николај касније су обједињене терминологијом „теорије вредности.“ У ширем смислу, она обухвата категорије моралне политичке и друштвене филозофије, филозофије религије односно филозофије морала усмереном на теоријска питања о доброту и о варијабилним вредностима (видети више о томе: “Value Theory,” Stanford Encyclopedia of Philosophy, published: February 5, 2008; March 4, 2021, <https://plato.stanford.edu/entries/value-theory/> Приступљено: 23.07.2022.

управо у Христу. Тиме су за Велимировића вредности и садржаји о којима се говори обједињени у заједнички именитељ – свевредности¹³ односно Исуса Христа као визији идеала, оличеној у тежњи према животу у миру и слободи, доброј вољи међу људима. На томе се заснива утемељење сваке наредне дискурзивне евалуације његовог стваралачког опуса, његове политичке делотворности и његове личности у целини.

Управо захваљујући поменутој тријади и поставкама на којима је утемељена, може да се реконструише властичина политиколошка мисао, поглавито кроз његова сабрана дела која о томе сведоче.

У теоријском смислу заузимања за тему фокусира се проблемско-критичка активност како би се показало да су Велимировићева политичка мисија и целокупно ратно ангажовање потекли од теолошких мотива, који су уједно патриотски. А његов патриотизам извире из једног српско-словенског, односно источно-хришћанског патриотизма. Као такав, Велимировић је апологета хришћанског учења, али уједно и бранилац целокупног националног идентитета Срба. Поред тога, он је имао велики ауторитет и личну харизму те је био један од оних апологета који су оставили дубоког трага у српском народу и међу западним народима.

Чиниоци који се образлажу у студији спадају у историографске (Први светски рат, борба за ослобођење, верска служба током рата), али и у универзалне појмове – једнакост, слобода, уједињење, идентитет. Главни фокус је сагледавање политиколошког деловања и теолошких принципа политичке праксе појединца у датом времену. Са аспекта научног доприноса широј друштвеној заједници, циљ је да се разјасне последице недовољног познавања овог дела српске историје.

Николај Велимировић је праксиолошким и аксиолошким принципом односа према народу и држави преносио себе у друга поље и задатке са места јеромонаха, посматрајући слабости политике у судбоносним врелима токова историје. Из свих наведених разлога истраживачка питања, одговори на њих и резултати биће релевантни за области научног рада као што су политичка теорија, политичка религија, међународни односи, историја политичких идеја, геополитика, политичка социологија, али и теологија политике. Владика Николај вешто гради слику Срба кроз филозофско-теолошку мисао и врсно дипломатско деловање и ратно агитовање. Говорио је више светских језика и служио се њима у својим говорима, остављајући неизбрисив траг на људе у датом простору и времену. Као такав посматра се најпре из угла постојећих сазнања на основу његових писаних дела, и из угла аутора који су истраживали његову мисао и дело. Након теоријског одређења предмета истраживања чији је циљ да се разјасне последице недовољног познавања овог дела историје и постављеног темеља, истраживање се наставља на нивоу практичног рада, односно теренски сврсисходног увида у списе објављене у дипломатским препискама владе Србије, као и оне који се налазе у Великој Британији и, могуће је, оне који нису објављени.

Ради фокуса на човекољубље, кроз разумевање разлика, толеранцију, слободу и мир, многи и данас у дијалозима и повременим медијским дебатама називају Велимировића хуманистичким утопистом, а његову веру, религијском утопијом. Кроз рад и истраживање видеће се да његова мисао, дело и веровање не наликују утопији. Напротив, врло су применљиви на савремено човечанство и, штавише, лековити за људски род.

13 Јустин Поповић описао је вредности обједињене у Богочовеку Исусу Христу једном речју као – ‘свевредности’ (Поповић 1999, 324). О истом поимању Христа, Николај је говорио пре Поповића као о Свечовеку који превладава Ничеовог надчовека (Велимировић 2016.рс, 591-714) у христообразног човека, односно оног који ће служити човечанству каквог га је описао Достојевски (Велимировић 1916, 2016.рд, нав. д., 571). Помињући Исуса кроз највећи број својих дела Николај Велимировић пред крај живота обједињује своја знања у једном заједничком именитељу вредности – „Једини Човекољубац.”

Постављајући ова питања кроз уплив у дубље разматрање политичке активности Велимировића, предмет рада настоји се описати кроз:

1) Теоријску поставку – сагледану кроз бројна дела Велимировића, кроз анализу литературе аутора који су са научног аспекта разматрали његова дела, као и кроз историографију времена о којем се говори;

2) Практичну применљивост теоријске поставке – испитану теренским истраживањем и увидом у објављене и необјављене списе.

Током мисија у Америци Велимировић је држао говоре на којима, између осталих, присуствује и Михаило Пупин. У преписци са министром Пашићем, Пупин изјавио да нико није толико учинио својим радом за Србе у Првом светском рату као што је то учинио Николај Велимировић.¹⁴ Чини се да би било довољно указати на реченице из овог писма из 1921. године. Писмо је написано и послато након увида у биланс ратних исхода.

О српским мисијама и даље се мало зна зато што су недовољно, или готово нимало, истражени списи дипломата Србије, те министара одбране и других припадника српских и британских војних и црквених великодостојника и њихових преписки након Владичиних говора, док се у Србији сразмерно мало трагало за детаљнијим чињеницама о његовој политичкој пракси. Из тог разлога ратне српске мисије у англосаксонским земљама посебно су важне за увид у исходе развоја историјских догађаја, као и за покушај коначног или макар задовољавајућег расветљавања лика и дела српског светитеља, Николаја жичког и охридског. Свакако, за то је потребно теренско истраживање у ратно-савезничким истакнутим земљама Запада.

Постојећа научна сазнања

Животом Велимировића бавили су се бројни аутори путем анализе појединачних фаза његовог живота. Проучавали су његов лик и дело, те његова настојања, почевши од монашења (1909) и првих беседа у Саборној цркви у Београду (1910-1911), преко плодноне службе у Балканским ратовима (1912-1913) и каснијим војно-дипломатским мисијама (1914-1919). То укључује и прочитавања утицаја који је имао у периоду између два светска рата у црквено-дипломатским мисијама на Западу (1920-1921) и почетка епископске службе, најпре као жичког (1919) па као охридског (1920/21-1936), те изнова као жичког епископа (од 1936. до краја живота), као и проучавања његове улоге током Другог светског рата, закључно са последњих десет година живота на тлу Северне Америке, где је дошла до изражаја његова пастирска, мисионарска и наставничка служба. Међутим, најзначајнији извори сазнања налазе се у делима управо Велимировића.¹⁵

Научна сазнања о Велимировићу развијала су се од теоријских, стицаних пре свега увидом у радове самог Николаја, увидима у сведочења његових савременика, до којих се долази на

14 Писао је да се народ у Америци споро загрева за идеју и да је мали број људи веровао. Међутим, “Његов је успех био изванредно велик. Задобио је Американце његовом озбиљношћу и искреношћу.” “Тај је успех тако велик и важан да Вам могу слободно казати, да цео рад свих Срба које је данас Србија послала у Америку не вреди ни стоти део оног успешног рада који је Епископ Николај данас извршио.”, Писмо Министру Председнику Господину Пашићу, Михаило М. Пупин, од 13. маја 1921. године (Пупин 2005, 88-89; Протић 2016, 721-722).

15 Сваки период Велимировићевог живота постоји као забележен у делима, и у том смислу трајно је присутан у духовно-историјском времену и простору. У складу са тим, током мисија у времену Великог рата он је своје бројне говоре и предавања уобличио кроз четири књиге, написане на енглеском језику: “Душа Србије,” “Србија у светлости и мраку,” “Агонија Цркве” и дело “Духовни препород Европе,” које је написано и објављено непосредно након рата (1920).

основу писане грађе, дневника и мемоара па до објављених и још увек необјављених списа о Владици.

Врло значајни извори у сазнању јесу разговори путем технике интервјуа са појединцима који познају Велимировићеву персоналну историју. Извесно је да бројни писани и објављени материјали увелико постоје изван оквира државе у којој је рођен. У складу са тим, лета 2019. приступљено је архиви и библиотеци у Либертивилу (Libertyville, Illinois, USA), месту где је владика живео десет последњих година живота и где се налазе оригинали сабраних дела, као и његови списи из 1938. године, важни за истраживање.

Посебно су битни записи његових савременика светитеља: Јустина Поповића и Мардарија Либертивилског. Од постојеће озбиљне критичке литературе издвојени су радови савремених теоретичара – политиколога, историчара, теолога и филозофа, пре свега дела Драгана Симеуновића, Богдана Лубардића, Слободана Г. Марковића, Владимира Цветковића,¹⁶ Урс фон Аркса, Ангеле Берлис, Мјуриел Хепел и других. Важни су и рукописи синовца Оца Николаја, Епископа шабачко-ваљевског Јована (Велимировића), као и Епископа Шумадијског Саве Вуковића који је писао трагом америчких мисија Велимировића. Значајна је и литература Иринеја Добријевића који је одбранио магистарски рад о мисијама Велимировића у Северној Америци и једног броја свештених лица, професора Радована Биговића и других.

Поред постојећих сазнања поменутих аутора користиће се савремена научна литература о историографији Великог рата, као и о односу Србије и Велике Британије и Сједињених Америчких Држава и односу Цркве и државе на ширем нивоу. Аутори Андреј Митровић, Крсман Милошевић, Мира Радојевић и Љубодраг Димић, Милорад Екмечић, Милош Ковић дају историјски оквир времена Великог рата. Однос Цркве и државе¹⁷ као и допринос дипломатије истраживали су Миле С. Бјелајац, Миљан Милкић (који је разрадио питање верске службе у рату) и Радмила Радић. Сви побројани аутори су дали добре оријентационе оквирице за постављање солидних основа посебним задацима и циљевим мог дисертационог рада и истраживања.

Значајна је и литература аутора дипломата савременика Велимировића у датом времену. Дипломате, савременици и саборци око исте ствари, писали су дневнике и мемоаре. У том смислу консултовани су записи Чедомиља Мијатовића, Богумила Вошњака, Миленка Веснића, Јована Жујовића, Михаила И. Пупина, Јована Ј. Пижона, као и његове дипломатске преписке обједињене у савременој литаратури, затим поједини делови дипломатске преписке Николе Пашића путем телеграма за време Великог рата, те Пашићева књига о односу Срба и Хрвата у рату која сведочи о идеји која је задојила не само један број већ скоро већину интелектуалаца припадника народа Јужних Словена током Првог светског рата. Ови извори од значаја су у стицању увида у стање спољне политике Србије ратног периода. Битни за студију, посебно у делу о Великом рату и о слању мисије на тло Северне Америке (1917) јесу записи шефа ратне мисије, уприличене 1917. године, Миленку Веснићу и поједини делови списа аутора који могу посведочити о датом времену.

Потребни су не само анализа садржаја документације и архивске грађе, већ и поменута техника интервјуа, посебно са истакнутим појединцима који познају стваралачки опус Велимировића. Велики посао начинио је Милицав Д. Протић. Као свештеник жичке епархије,

16 О значајном доприносу у разматрању критике Велимировића више видети у: Цветковић, Владимир. 2019. Још један осврт на предавање: *Национализам Светог Саве*, Светог Николаја Жичког. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију; Ниш: Центар за црквене студије.

17 Питање односа Цркве и државе и Цркве и дипломатије посебно свештених лица у рату прилично су запостављена у савременој литератури, иако је делатност војног свештенства била од прворазредног значаја у подизању вере и духа војника у рату.

он је прикупљао податке о животу Владике Николаја, и то током четири године. Више пута је посећивао Велику Британију и Америку како би што веродостојније приказао податке о деловању Велимировића. У делу „Три српска великана“,¹⁸ уверљиво је писао и о њима мислио значајан међуратни теолог и филозоф Димитрије Најдановић. Током 1986. објавио је књигу и Артемије Радосављевић, под називом „Нови Златоуст.“

Докторску дисертацију на тему Владике Николаја на просторима Балкана писали су протојереј и бивши професор Богословског факултета у Београду, др Радован Биговић (1993; 1998)¹⁹ као и загребачки професор, верски аналитичар и религиолог Мирко Вид Млакар.²⁰ Политичком мисли Велимировића у студијским истраживањима бавили су се Хаџи Ђорђе Јанић (2009) и Ксенија Мартиновић (2011). Целокупном животном мисијом Николаја Велимировића путем истраживања црвеног и богословског доприноса бави се међународни часопис основан 2020. године, “Николајеве студије” („Nicholai studies“), публикован у оквирима Хришћанског културног центра “Др Радован Биговић” у Београду. Најзначајнији опит ратног времена дао је сам Велимировић у својим политичким говорима у црквама и халама универзитета Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, чиме као сведок времена даје најверодостојнији приказ стања и у Србији.

Током Првог светског рата водиле су се две битке на два различита али повезана фронта: војном и дипломатском. Војну победу донеле су српска и савезничка војска координисаним напорима. Спољнополитичку победу донели су мудри и мудро ангажовани појединци међу којима неоспорно стоји и Николај Велимировић. Његова улога, стога, допринела је српској и савезничкој победи.

Велимировић као предмет истраживања значајан је за српску политику и српску историју. Истраживање његовог деловања са нагласком на политиколошке гране допринеће достизању постављених научних циљева. У складу с тим, резултати би требало да доведу до свеобухватног прегледа значаја који је имао тадашњи јеромонах и каснији епископ – светитељ, у историји српске политике. У модерној српској историји релативно мали број појединаца је смело изводио закључке засноване на сопственој религији и штитио свој народ пред другима, а друге народе пред сопственим.

Стога ово истраживање може отворити путеве опоравка од погрешних настојања у међународним и међурелигијским односима данашњице и прописати могући теоријски медикамент за будућа стремљења нових генерација. Тиме би се могли решити неки од мултикултуралних проблема кроз новије теоријске поставке. Изнад свега могла би бити понуђена решења или алтернативе у решавању многих савремених проблема у будућности.

Поред националног рада током рата Велимировић је писао и многа дела и чланке о држави и државницима („Теодулија“, „Царев завет“, „Живот Св. Саве“, “Војловачки стослов“, „Правила владања“ и друге), о народу и народности („Религија и нација“, „Вера и нација“, “Трагедија Србије“, “Српски народ као Теодул“, “Три авети европске цивилизације“...), те о неприкосновеној важности очувања мира (“Рат и Библија“) и бити Цркве (“Агонија Цркве“). Извесно је да је писао и о приближавању хришћанских цркава посебно путем мира и међусобног поштовања, иако је од те претпоставке временом одустао. Након Првог светског рата он је наставио да апелује на политичаре кроз списе и говоре дајући упутства државницима и чиновницима како да не поткрадају државу (примера ради у беседи: “Не кради државу“, и

18 Дело је посвећено Петру Петровићу Његошу, Ђури Јакшићу и Николају Велимировићу.

19 Више видети: Биговић 1993, “Од Свечовека до Богочовека, хришћанска философија Владике Николаја Велимировића.”

20 Више видети под називом: “Свечовјешто Николаја Велимировића, 1880–1956.”

другим). Упозоравао је на неминовност рата уколико се крше постулати записани у књизи Светог писма (“Мир вам Словени“, “Разумом, не крвљу“ – у времену током рата, те “Рат и Библија“, у времену између два светска рата). Међутим показивао је и надчовечанску љубав ка бројним другим народима који су га волели истичући да је такву љубав научио од Христа (“Индијска писма“, “Изнад Истока и Запада“, “Шекспир Свечовек“, “Ниче и Достојевски“...). Водећи се његовим бројним делима, посебно издвајајући кључне теме у овом раду и водећи се ограничењем у виду ратног периода (иако у одређеним одступањима) анализа стања једне епохе и живота и деловања српског Владике у истој несагледива је без нагласка на његовом родољубивом српству и помињању завета који је потврђен и остављен у наслеђе српском народу. Овај завет Владика Николај непрестано истиче у предратним говорима свом народу. Почевши од Светог Саве, преко кнеза Лазара, он заправо као њихов живи продужетак, казује Србима да разумеју зашто настају тешкоће (ратови, страдања), и насупрот томе, који је начин да страдања заувек престану.

Међутим, он српски заветни знак истиче и у говорима пред англоамеричким народима у Првом светском рату. Из тог разлога посебно је битна анализа ратних говора и предавања пред енглеским народом у Уједињеном Краљевству где је предзнак дана Видовдана био од највећег значаја. Путем Видовдана Велимировић објашњава српску збиљу и српску историју којој претходи мучеништво и погибија, а која се наставила и кроз ратове. Алудирајући на непрестано страдање и бедемску историју геополитичког простора своје државе која је штитила Европу (хтела то или не), Велимировић износи аргументацију и изазива људскост и саосећање традиционално ‘хладних’ то јест интересно резервисаних народа. Такав подстрек донео је као исход материјалну и људску помоћ војсци Срба у рату. У овоме је бит дисертације и нит водила постављене хипотезе. Реч је дакле о историјски значајном огледу политичког ангажовања и појединачног људског поверења у бољу могућу стварност, по учинку талента и залагања који су се испољили у једном делу човечанства путем харизматичног делатника у спољној политици. У доба највећих људских страдања догађаји у којима је Николај Велимировић учествовао говоре о појединцу који је остварио значајан учинак по српску историју и српску политику, посебно спољну.

Појмовни систем и категорије

Појмовни систем и категорије у истраживању односе се на следеће ставке:

- Владика Николај Велимировић; његова теолошка мисао;
- Политичка мисао Велимировића (шире друштвено-политичко значење); увид у почетке политичке праксе: 1911/1912-1913. године;
- Политичка активност Николаја Велимировића: дипломатске мисије од 1915-1919. године и пропагандна улога у истом периоду;
- Период Првог светског рата као временски оквир дисертације (1914-1918);
- Српска православна црква и њена улога током Великог рата;
- Однос Цркве и државе током периода Великог рата;
- Питање српске деснице у разматрању Велимировића;
- Српска дијаспора на тлу Северне Америке и делом Велике Британије;
- Друштвени и теолошки контекст политичких активности оца Николаја кроз списе и говоре током Првог светског рата;
- Политички списи у периоду 1915-1919.
- Политичка тумачења доприноса Николаја Велимировића након Првог светског рата.

У односу на тему потребно је разјаснити додатне појмове који су од користи у истраживању: политика кроз поимање религије, религија кроз поимање политике, политичка мисао кроз теолошку праксу, политичко деловање оличено у дипломатској мисији и раду за сопствену државу и народ, политика православног идентитета Срба у дијаспори током рата и њихово приступање као добровољаца за помоћ српској браћи у рату; однос западних народа према Владици и Србима у рату.

Операционо одређење предмета

Чиниоци садржаја предмета

а) Личност Николаја Велимировића у Првом светском рату.

- Појмови:
- Појединац, човек, Богочовек, Свечовек; Једини Човекољубац као свевредност којег исказује у говорима и списима;
- Религијско-политички дискурс, испољен кроз хришћанску мисао Николаја Велимировића.

б) Улога Николаја Велимировића у дипломатској мисији. Позив народима на мир и сарадњу кроз испољавање мисије, као дела политичке праксе.

- Појмови:
- Слобода, мир, једнакост, дигнитет кроз слободу;
- православље идентитет мирољубља;
- Срби и њихова историјска судба као бит његових говора на Западу;
- Видовдан, као заветни предзнак српског народа и сиже ових говора
- Српска десница и српска дијаспора;
- Однос Цркве и државе из угла Велимировића.

в) Кампања у виду пропагандне улоге ради позива у помоћ српском народу у рату и одбијање негативне пропаганде Аустроугарске о Србима као геноцидном народу.

Испољавање ове улоге као другог дела политичке праксе Велимировића.

- Појмови:
- Улоге црквених великодостојника у корист државе; инструментаријум меке моћи;
- Политичка агитација за српску државу и народ;
- Плодоносно политичко деловање;
- Исход говора у рату.

г) Могући правци развоја политичке и верске сарадње који су могли уследити политичким деловањем Велимировића а заустављени су завршетком мисије,²¹ и шта се данас може научити из ове политичке праксе.

Временско одређење предмета

Истраживање обухвата временски период Првог светског рата (1914-1918/19) односно период дипломатске дужности Велимировића (1915-1919), тачније до периода његовог постављања за Епископа жичке Епархије, пролећа 1919. године. Како је овај период живота

²¹ Из политичке праксе јеромонаха прешао је у епископску службу на Охриду са новим преиначеним политичким дејствима.

Велимировића најмање истражен и своди се на препричавање неколико догађаја током мисије (Биговић 1998, 32), могуће је да ће нова сазнања бити значајна у домену политичке науке.

Просторно одређење предмета

Истраживање је лоцирано у земљама Запада, савезничким државама у Првом светском рату. Како је Николај Велимировић своју дипломатску мисију испољавао на простору Енглеске (Уједињено Краљевство, Велика Британија) и на тлу Северне Америке, простор којим ћу обухватити ово истраживање односи се на две англосаксонске земље и матичну земљу Србију наведеног временског периода.

Научно-дисциплинарно одређење

Предмет који истражујем спада у широку област политичких наука из које издвајам научну област политикологије, кроз дипломатску и агит-пропагандну политичку праксу. Спознаје добијене овим истраживањем могу користити савременој политичкој науци кроз пружање увида у нова сазнања о српском великану и о његовом политиколошком дискурсу, одлукама и праксама. Поред тога, ово истраживање може дати значајан допринос и другим областима политикологије и политичке теорије, као што су политика религије и политика идентитета, и друге. С обзиром да се истражује политичко деловање, правац кретања анализе креће се ка историји политичких идеја, кроз анализу онога што је Велимировић писао у датом периоду, укључујући оно што је говорио у беседама у истакнутим годинама, као и идеје што их је промовисао. Истражујући политичко деловање анализира се шта је он конкретно радио у мисији током Великог рата. Такође, постављају се питања ефеката мисије из визуре српске и британске, колико и америчке дипломатије. Такође, користиће се сазнања у домену других друштвених наука: теологије, социологије, философије и психологије. Циљ је, између осталог, да резултати овог истраживања у интердисциплинарном смислу могу да буду од користи будућим истраживачима из области поменутих научних дисциплина.

Циљеви истраживања

Научни циљ истраживања

Научни циљеви истраживања јесу опис и класификација прикупљених података уз њихово теоријско уобличење, како би касније могли да послуже истраживачима у њиховим анализама. Осим тога, циљ је и објашњење предности и могућих мана српске дипломатије током Првог светског рата, односно мисије на тлу западних земаља. Замисао је да се разјасне слабости и врлине српске мисије у светлу догађаја који су јој претходили и због чега је била формирана. Будући да Србија није у потпуности препознала велики утицај великодостојника Српске православне цркве о којем је реч и представника визије српског народа у свету, што и јесте један аспект трагедије овог народа. Из таквог угла разматрања и из визуре других истраживача увиђа се да Велимировић одиста јесте један од највећих умова и најутицајнијих људи код нас и у свету, посебно у ратном и послератном времену, тешком и неизвесном за човечанство.

Важно је научно откриће не само неоткривених страна личности Велимировића и његовог политиколошког доприноса, већ и наступајућих појава које је његов политички ангажман изазвао. Чини се да је он био познатији и препознатији у дијаспори и у западним земљама него у сопственој земљи. Стога је његов целокупни ангажман током Првог светског рата неоспорно важан у научној спознаји не само на плану личног научног трагања појединца него

и на знатно ширем нивоу. Настојаћемо да реализујемо и научну прогнозу као највиши научни циљ, уколико то буде могуће нарочито кроз увид у необјављене списе.

Друштвени циљ истраживања

Друштвени циљ је и проницање у суштину идеје и политичког деловања Велимировића и освешћење српског и свих православних и других народа жељних потврде трајних хришћанских сазнања кроз истину и мисионарско настојање појединца који је посматран у раду. Тиме стручна и научна јавност може стећи увид у резултате до којих ће се доћи писањем студије као и о проблематици која је пратила дипломатску мисију кроз тмурна времена српске и светске историје. Циљ друштвеног карактера јесте усмерити пажњу појединаца и јавности, као и политичке јавности на поновно преиспитивање истине о Велимировићу кроз његова целоживотна настојања која су посебно била наглашена у ратним годинама кроз мисионарство и национални рад. На тај начин афирмација његовог значаја у сфери друштвеног може бити вишеструка с обзиром да се у раду наводе примери веродостојне политичке слике једног Србина у свету каква би требало да нас представља и данас.

Такође циљ је усмерити данашње српско јавно мњење на продубљивање знања и формирање одговорне историјске свести о залагањима великана који су утицали на историју народа, исписивали је својим настојањима, а чије плодове видимо и данас. Како је Велимировић несумњиво допринео бољем утиску о Србима у свету (чак неvezано за други још плодотворнији – мисионарски рад) треба указати првенствено на садржину необјављених списа који се чувају у архиви владе Енглеске а који говоре о исходима његових говора у датом временском периоду. Обим претходно стечених научних спознаја о предмету који се истражује одредиће и обим друштвених циљева. С тим у вези, ова тема спада у оне које нису обрађиване у довољној мери. Зато верујем да ће и мали, али озбиљан допринос новим сазнањима бити од користи.

Хипотетички оквир

Општа хипотеза

У Првом светском рату Николај Велимировић је имао значајну улогу и поверене активности које су утицале на исход српске политике и српску историју. Као црквени јерарх Источне хришћанске Цркве нашао се у неколико улога током Првог светског рата. Исход целокупног ратног залагања и политичке активности Велимировића током Великог рата треба да буду неупитно позитивне вредности у којима је вредност свих вредности оличена у Исусу Христу, што Велимировић потенцира кроз говоре и списе. Путем исказаних вредности у животу појединца и народа он заправо показује шта је битно у реалности свакодневног живљења, а наглашава се као неопходно у реалности рата.

Посебне хипотезе

Посебне хипотезе чија је функција да оправдају валидност опште хипотезе и чија је функција да оправдају истраживање у целини заједно са главном/општом хипотезом су следеће:

Прва посебна хипотеза: Николај Велимировић у Првом светском рату и његове улоге;

Друга посебна хипотеза: Политичка активност Николаја Велимировића;

Трећа посебна хипотеза: Вредности на које се Николај Велимировић позива.

Методе истраживања

Сложен систем предмета указује да је потребно користити већи број основних метода као и конкретних метода прикупљања података. У складу са тим у истраживању ће бити коришћене следеће:

- Основне методе формирања појмова које се уводе ради извођења потребних закључака: анализа, синтеза, генерализација, апстракција, класификација, дедукција и индукција;
- Опште-научне методе: компаративна, статистичка, метода контекстуализације, историјско-критичка;
- Методе прикупљања података: метода анализа садржаја докумената и историјско-компаративна метода (кроз упоредбу политичке активности са световним активностима).

Ове методе ће бити коришћене јер ће омогућити проширење очекиваних увида и сазнања. Оне се уводе ради потребних ефеката будући да треба да произведу резултате у складу са постављеним циљевима истраживања.

Политички ангажман Николаја Велимировића потребно је разумети увидом у мотив који га покреће у том периоду. Из тог разлога у истраживању ће се користити херменеутичка метода²² која се у контексту ове студије односи на духовни став у димензији заузимања политике, историје и вредности.

Средства, извори, технике научног истраживања

Претежно ће се користити:

а) Архивски рад (историографска, односно историјско-дескриптивна метода), где је примарни извор архивска грађа, како у домаћим, тако и у британским и америчким архивама;

б) Техника интервјуа, са појединцима који су познаваоци живота и дела Велимировића, како за црквену и јавну дипломатију тако и за Први светски рат. Потребно је идентификовати потенцијалне саговорнике, експерте дате области, па кроз полуструктурирани интервју са њима, сазнати више о ангажовању Велимировића у рату;

в) Анализа садржаја британских новина потребних за истраживање о рецепцији у британским медијима мисије у којој је учествовао Велимировић. У том смислу приступићу архиву британске библиотеке (The British Library) и посебно Архиву Ламбетске палате Цркве Енглеске (Lambeth Palace Library) и Националном архиву у Лондону (National Archive, London);

г) Анализа садржаја документације британских државних и дипломатских списа, посебно реакције британских експерата на говоре Велимировића;

д) Теренско истраживање у Северној Америци;

ђ) Анализа садржаја архива америчке периодике односно чланака, записа и микрочипова у Конгресној библиотеци у Вашингтону (Library of Congress, Washington D.C.).

²² Херменеутика као наука бави се правилима и средствима тумачења тврдњи “Светог Писма” (“Библије”), као и научних дела и споменика историје (више: Клаић, 1978, 533).

Научна и друштвена оправданост истраживања

Научна оправданост

Научна оправданост односи се на проширивање научног фонда, јер ће откривање новијих спознаја о постављеном предмету истраживања допринети и већој разумљивости историје једног народа. Политички и ратни дијалог у виду улоге у агитацији за српску ствар која му је додељена, није случајно припала тадашњем јеромонаху Николају. Као већ доказани беседник и патриота са двоструким патриотизмом у себи (родољубним и духовним) он се нашао у водећој улози (пре свега говорника) како би помогао најпре српском потом и осталим јужнословенским народима у борби за ослобођење и у заустављању негативне аустругарске пропаганде, пошаста која је претеновала да оскрнави све добро у српској историји и традицији, дакле, у српском идентитету. Осим тога, потребно је сагледати нације кроз призму уједињавајућег фактора у идејама Велимировића кроз беседе. Велимировић је био међу првима током рата који је отворено позивао на овакве постулате мира и приближавања вероисповести и нација кроз поштовање аутономије и међусобно уважавање.

Друштвена оправданост

Друштвена оправданост се огледа у продубљивању знања о предмету рада. Кроз истицање доприноса који је Велимировић изнедрио током Великог рата, потребно је скренути пажњу на изузетност и научног и друштвеног опуса његове две значајне улоге у истакнутом периоду. Поред тога сазнања до којих се долази током истраживања могу користити политичким субјектима у креирању квалитетне будуће стратегије у међународној политици. Посебно могу бити од користи новим генерацијама које, чини се, мање познају (иако све више препознају) доприносе појединих српских великана у светској и у сопственој историји. Тиме могу бити од користи и ширењу појединачне свести о могућој мирној и доброј будућности света на дугорочним основама.

Структура и садржај рада по поглављима

Студија се састоји из четири главе детерминисане кроз приступ методологији. Студију почињем уводом у активности Николаја Велимировића у Првом светском рату, у светлу његовог државног и црквеног ангажмана ради контекстуализације мисли и поступака у односу на моралноваспитне и образовнодруштвене претпоставке његовог живота а ради поступка слојевитог разумевања и историзације идеја и мотива понашања Велимировића.²³

У уводу дисертације дат је приказ теоријских идеја заснованих на теолошким претпоставкама принципа политичке мисли Велимировића којима ћу се руководити у истраживању, које су методе преко којих ће се оне апликовати, потом којим инструментаријумом ће се истраживати и артикулисати грађа у којој се крије супстанца за којом се трага, а односи се на политичко деловање Велимировића у мисијама у савезничким земљама Запада. У даљем тексту приказују се и теоријски принципи, односно научне методе који се примењују, и које технике које ће се користе како би се консолидовала, ускладиштила и критичким анализама и евалуацијама активирала знања о Николају Велимировићу.

²³ Ради се о немогућности да се целокупан живот Велимировића подведе под једну студију или дисертацију. С тим у вези архимандрит Јован Радосављевић (1927-2021) савременик владике Николаја Велимировића, истакао је приликом разговора са ауторком студије (20. 6. 2020) да су појединци писали дисертације о владицином целокупном животу што је равно немогућем будући да је он био неисцрпан у свакој својој делатности. Радосављевић је истакао да је потребно истраживати живот Владике кроз више подељених студија.

У глави првој дат је приказ стања у Српској православној цркви у времену рата, затим однос државе и Цркве, као и релације дипломатије и Цркве, који су редом битни у сагледавању спољнополитичког доприноса оца Велимировића у датом времену. Фокус притом још увек није на опису Велимировићевих деловања. Фокус је на опису тадашње Цркве и државе српског народа кроз објашњења њиховог међуодноса. У светлу гледишта оца Николаја, овакав однос је сврсисходан једино уколико држава и Црква иду заједно, по узору на период владавине Немањића и њихову Теодулију – симфоничку службу Богу. То, међутим, искључује уплитање једне другој у послове, а афирмише сарадњу на нивоима и структуре и деловања, као изражаја посебних задатака човека и народа на путу ка истим или конвергентним циљевима. Осврт на дипломатске активности Цркве чини се битан, посебно као увертира у исти такав ангажман црквених делатника, приказаних почевши од примера Растка (Саве) Немањића као првог црквеног дипломате код Срба у приказу плодотворне црквене дипломатије кроз историју. Архиепископа Саву Немањића као пример веродостојности црквено-политичке праксе, издашно помиње и следи сам Велимировић.

У глави другој приказано је на шта се односила доминантна политика мисао Велимировића. Наставак тога односи се на питање – који су главни теолошки принципи које Велимировић складно везује за политичке идеје. Одмах затим дат је приказ његових политичких идеја које кореспондирају са теолошким. Поврх тога, објашњење политичког вођства из угла Николаја Велимировића неопходно је у анализи његове политике. Како су визионари одувек и лидери, али и интелегентни сапутници (неретко и страдалници на путу живота), појам лидерства, тачније државног вођства, такође биће обрађен у овом делу рада. Опису државних вођа приступам не само кроз деловање Велимировића, већ првенствено кроз дубинске описе његове личности и карактера, како бисмо видели ко је заправо државни вођа и визионар-лидер, у правом смислу тих речи.

Глава три покреће конкретнија сведочења о једној епохи. У овом делу дајем увид у политичку делатност Николаја Велимировића. Претходне главе јесу увод у политичку мисао Велимировића која претходи политичком делу. Сходно реченом, овде се даје опис почетка његове политичке активности кроз учешће најпре у Балканским ратовима²⁴ у које се Николај, иако није био мобилисан, пријавио у службу као војни свештеник и одрекао плате наставника Богословије у Београду све време трајања рата. Исто то учинио је и на самом почетку Првог светског рата, пријавивши се изнова за војног свештеника. Поврх тога, дат је приказ свих значајнијих периода политичког деловања Велимировића, потом и приказ периода политичког деловања за време Првог светског рата. Након завршетка Другог светског рата (1941-1945), у којем је био политички затвореник, он трајно одлази у Северну Америку (1946) и тиме престаје његова повезаност са политиком у пракси.²⁵

Прелаз из Балканских у Први светски рат показује сабласну непрестаност ратовања Срба за ослобођење од окупатора, најпре отоманских, потом аустроугарских. Први светски рат однео је енорман број жртава, а у том рату као гласноговорник хришћанства и хришћанске политике успостављања мира, јавио се као младић, јеромонах Николај. Штавише, иако се пријавио као свештеник у помоћи војницима у рату, он је био позван и одређен за доста значајнију улогу. Српска Влада Краљевине Србије позвала га је да као члан мисије ради за

24 Може се рећи да улазак у политику за Николаја Велимировића почиње од његових беседа у Саборној цркви у Београду којима је присуствовала елита Београда и српског народа. Почевши од њих он бива позиван на прославу 10 година Сарајевског листа Просвјета, потом и у Загреб на прославу дана Петра Петровића Његоша (на коју му није дозвољено да оде). У тим приликама отац Николај постаје познат као изузетан говорник, али и агитатор за српство, југословенство и националне идеје, што је било прилично изазовно у времену надируће нервозе кроз духовно-културне и политичке светове европског тла.

25 Последњих 10 година живота и рада и кончину владика је дочекао у Северној Америци. Сахрањен је у Манастиру Светог Саве у Либертивилу (Libertyville, USA).

српску националну ствар у рату, односно за остварење циљева српске државе у рату. Пета глава осликава дипломатију Србије која је као пројектил целокупне спољне политике, била изванредно успешна на тадашњој мапи Европе. Влада државе донела је одлуку о томе ко треба да заступа интересе Србије и да потражи преко потребну помоћ у рату. Будући да је Краљевина Србија разумела важност добре антиципативне и проактивне спољнополитичке праксе кроз методе и личности које је бирала за службу истој, извесно је да је одређене појединце добро изабрала. Сходно томе дат је опис српске дипломатије у Првом светском рату у корелацији са ангажманом Велимировића.

Четврта глава односи се на политички ангажман Велимировића у рату. Приказане су његове кључне политичке улоге које је уприличио на просторима западних држава. Сходно наведеном, дат је увид у његове дипломатске и агит-пропагандне улоге у рату као најважнији део студије у апликативном смислу показивања синтезе претходног, наиме синергије политичких идеја и политичке делатности, на конкретности историјских догађаја у мисијском смислу. Отуда је она подељена у два поглавља од којих се прво односи на америчку, а друго на британску мисију у времену Великог рата чиме повезује обе ратне и дипломатске мисије кроз тријумф целокупног успеха и заједничке победе савезника у Првом светском рату.²⁶ Данас је јасно да је Велимировић својим радом и залагањима у ту сврху, заједно са другима, имао великог успеха. То и јесте главни циљ ове дисертације: образложено и продубљено доказати да је Николај Велимировић као личност из крила духовноцрквених снага српства, одиста успео у томе, на јединствен и креативан начин доприносићи успеху српске спољне политике и доприносићи не само српској ратној историји на тај начин.

У закључним разматрањима уз критичке осврте приказани су резултати студије. Овај део дисертације синтетизује све претходно разматрано и приказује залог оца Николаја. Штавише, он успехе кратко прославља будући да је одмах након рата био послат у нове црквено-дипломатске мисије (1920–1921) у Северну Америку и Велику Британију, Цариград и Атину. Ове поновне мисије Владике Николаја, исказане су као тријумф његових претходних дипломатских и агитационих деловања, обједињених у одличној политичкој пракси. Мисије су биле успешне, о чему најјасније говоре искази других истакнутих појединаца и савременика Николаја из времена у којем је живео.

У исто време овај део дат је као завршница студије и кроз резултате истраживања и закључке представља размотано клупко и сливену суштину ратних односно политичких залагања оца Николаја Велимировића и то кроз две значајне улоге у спољној политици, неvezано за хуманитарне, књижевне, издавачке и друге мисије које је истовремено и плодносно остваривао. Очигледно је да је имао велику енергију и дар да их у себе обједини и испољи на најбољи могући начин, а кроз умножење талената који су му дати за веће добро и себе и других. Напослетку, дајем приказ очекиваних учинака научноистраживачких резултата где је дефинисано оно што представља циљ и сврху ове студије. На тај начин дати су закључак анализе и одговори до којих се дошло у студији.

Потребно је нагласити да Велимировић није себе сматрао политичарем или политичким делатником. Он је заједничком одлуком српског Краља, престолонаследника и Владе Србије био позван да буде члан мисија у времену рата, као и да самостално настави рад у Уједињеном Краљевству и Северној Америци. Он је овај позив и одлуку тадашње државне власти разумео крајње озбиљно и целог себе предао раду за добробит сопствене државе и народа, проповедајући и радећи за српске и савезничке циљеве.

26 Успостављен је мир крунисан оснивањем Лиге народа (League of Nations) као организације народа настале након успостављања мира на Конференцији у Паризу, 1919. године.

1. ГЛАВА

Ангажман Николаја Велимировића у Првом светском рату

1.1. Црква и држава у светлу ангажмана Велимировића

1.1.1. Српска Црква током рата

Улога коју је кроз векове имала српска Црква у периоду Првог светског рата престала је да постоји (Радић и Исић 2014, 87). Осим војних свештеника који су били на положајима у рату, остала свештеничка и монашка лица била су у избеглиштву, заробљена, неретко мучена (Исто, 23). Са почетком рата, почело је затварање истакнутих појединаца, интелектуалаца и свештених лица. Многи су били брутално убијани.²⁷ Делатност Цркве, као једне и јединствене,²⁸ била је угашена доласком окупатора на тло Србије. Гашењем Цркве укинута је и вишевековна традиција коју је имала у улози образовног и социјалног стожера, те духовног обновитеља народа.

Србија као православна држава од самог добијања независности Цркве рачунала је на њену моралну и духовну помоћ. Црква српског народа носила се са бројним изазовима различитих периода на тлу своје земље. Исто тако, у времену Првог светског рата, настојала је да помогне влади Краљевине Србије и народу. Поред тога, нимало захвалну улогу имали су представници цркве Срба, свештена и монашка лица, као и представници других делатности. Већ почетком рата многи од њих доживели су тешкоће. Поред хапшења и мучења велики број је интерниран или коришћен у талачке сврхе. Готово од свих је тражено да потпишу документ у виду завета аустроугарским властима. Одговор на документ била је грађанска непослушност, као и емиграција, саботажа и друго (Радић и Исић, исто, 14-15).

Стање у рату

„Није могуће дубље процењивати српску историју без дубљег познавања њене црквене историје.“ Без увида у црквена учења, а тиме и без дубљег познања значајнијих личности духовног света који су својим животима оставили својеврсни траг, не само за цркву него и за државу (Јеротић 2017, 235), није могуће приступити раслојавању неких од битних историјских корака.

У писму пријатељу Енглезу из 1915. године, Владика Николај (Велимировић) описује неумитност времена у којем се нашао, али и стање хришћанских цркви у рату:

„Историја цркве јесте историја страдања у свим могућим видовима. Црква је страдала било од гоњења било од привилегија, дакле, или од тираније споља или од поноса изнутра, било од филозофа или од манијака, или од фанатика или од отпадника, једном речју – од узнемиравања било споља или из унутра...“ (Велимировић 1915, 2016.пп, 167).²⁹

27 О томе пише и француски генерал Франше д'Епере у својим мемоарима. Аустријанци су извршавали бројна вешања током Великог рата у Нишу (Луј Франше д'Епере 2018, 118), чак и на територији Славоније (Исто, 120).

28 Јустин Поповић говори о јединствености праве Цркве (видети: Поповић 2000, 180).

29 Ово писмо објављено је у целости у часопису: Жива Црква: „Christianity and War, Letters of a Serbian to his English Friend“, Њујорк 1915). Писмо је написао Владика Николај енглеском пријатељу, највероватније бискупу Џорџу Белу.

С друге стране Црква је одувек била „носилац аманета радости.“ Тако је и током Великог рата, иако угњетена, она носила исти предзнак, као обећање, потврду и утеху многим војницима, будући и сама у немилој позицији. Црква је верницима, војницима и народу пружала утеху у рату управо кроз обећање радости. Другим речима, иако је историја Цркве, препуна страдања, муке, невоља и издајстава, ипак радост је та која „све гута, све заглашује, све осветљава“ (Велимировић 2016.аи, 430-431).

О томе сведочи податак да је војска Срба, на челу са официрима, ишла на литургије празницима и недељом. Биле су то најчешће пољске цркве, монтиране за ту намену, или позајмљене од Грка на Крфу или Солуну (Милкић 2016, нав. д., 133).

Међутим, само стање српске Цркве за време Великог рата било је изузетно неповољно. Након атентата у Сарајеву (1914) и почетка Великог рата највише су на удару били интелектуалци, посебно учитељи и свештена лица. Људи са овим професијама сматрани су главним подривачима непослушности и главним кривцима у тровању душе и духа (Радић и Исић, нав. д. 15). Недостатак свештених лица, већином због интернације током рата, постао је велики проблем. Митрополит се повукао, епархије су биле напуштене, упражњене, а Тимочка и Жичка – и пре поменуте окупације (Исто, 23). Нестао је темељ духовне спреге и конекције са идентитетским симболима: са традицијом и ћириличним писмом као основама националног идентитета српског народа.

Будући да је вековна улога Цркве била у много чему ослабљена, она није била у стању да пружи лек измученој држави. Истоветно, европска црква није била у стању да пружи лека ослабилој Европи, јер је и сама била болесна. Речју, она је заборавила сву своју вредност, те је почела да сарађује са тренутним силама, не би ли ојачала. Историја сведочи о томе да је Црква увек била окрњене моћи када је уступала свој дух и снагу зарад било какве пролазне светске силе (Велимировић 1917, 2016.ац, 125).

Духовна и материјална штета

Како је одмах након атентата у Сарајеву отпочео прогон Срба у Аустроугарској, поред хапшења и убијања народа започела је пљачка и уништавање имовине (Радић и Исић, исто, 14). Огромну материјалну штету претрпеле су српске светиње. У првим данима окупације била је забрањена и употреба црквених звона, па је тек од Божића 1917. године њихова употреба поново дозвољена. Окупљање народа било је забрањено током већих црквених празника. Богословски факултет је био затворен. Уведен је Грегоријански календар, наредбом од 5. маја (спроведен 20. маја 1916.) на територији Србије која је под окупацијом Аустроугарске монархије (Радић и Исић исто, 91). Бројне српске институције биле су исцрпљене, што добровољним прилозима или уписивањем зајмова. Такође, забрањено је спомињање имена људи на власти на црквеним службама (Радић и Исић, нав. д. 21).

Због свега тога, молбе и захтеви свештенства државним органима да им се помогне били су све чешћи (Исто, 70-71). Боравећи на Крфу, Митрополит Димитрије је за време рата примао молбе за помоћ, за исплате зарада свештеницима, разводе цивилних бракова, па и опела за поједине самоубице. Тражена је и финансијска помоћ за свештена и монашка лица у интернацији или избеглиштву, а касније и за српске ђаке, богослове (Herpel 2001, 8-9; Лубардић 2013, 89; Радић и Исић 2014, нав. д. 124-215). Поред тога, многи од српских богослова тражили су од митрополита да из пешадијских буду пребачени у болничке чете (Радић и Исић, исто, 117).

Српска Црква у рату је имала статус државне цркве, али то је била формалност. Као и друге институције трпела је последице рата. Поред тога, није била успостављена као патријаршија

све до 1920. године. До тада је функционисала кроз неколико самосталних устројстава: Београдску и цетињску митрополију и Карловачку патријаршију, као и у виду неколико полусамосталних. Успостављена је на тлу новоосноване послератне државе – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, када је дотадашњи митрополит београдски, Димитрије (Павловић, 1846-1930) постао први патријарх Српске православне цркве.

Уједињењем од датума 12. септембра 1920. године почео је нови период у животу српске Цркве, јер она од тада више није била државна институција (Биговић 1998, 21). Уставом Српске православне цркве (3. септембра 1931. године), постала је потпуно одвојена од државе, иако је држава и даље контролисала црквена питања, а Краљ потврђивао изборе патријарха (Исто).

Представници Цркве у рату и њихове улоге

Српска Црква је морала је да се издигне из ратних збивања и ради у синергији са државом и државном политиком. Другим речима, морала је своје најбоље представнике да преда у помоћ држави.

Свештена лица су страдала заједно са народом. Неки од њих ангажовали су се самостално или по позиву у рату и у војсци као војни свештеници (Милкић 2016, 425). Други су деловали као изасланици и/или дипломате по позиву владе своје државе. О стању свештеника у интернацији црквене власти су биле упознате. Знало се све о њиховим страдањима и о сталним репресалијама, те бруталним односом окупатора који су неспојиви са хришћанским европским васпитањем (Пилиповић 2015, 186-187).

Како је црква у исто време и „школа хришћанског духа“ (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д. 121), свештеници су разумели да у рату могу да помогну у домену своје делатности. Знали су шта треба да чине за добробит народа у рату ослабљеном хришћанском духу.

Битне улоге свештеника

Одувек су свештена лица имала битне историјске улоге. Они су најчешће били најписменији слој друштва. Из истог разлога, за свештена лица се везују улоге предводиоца, преписивача, учитеља, народних вођа и мисионара кроз историју (Asemoglu & Robinson 2014, 39). Међутим, такође су слати у освајачке подухвате или ратове и заступали интересе колонијалних сила (Исто, 23), или су као војни свештеници и посланици у страним државама деловали самостално или у оквиру мисија.

Слична се потреба испољила у Србији 19. и 20. века. Поред бројних изазова међу којима се наша, држава је морала да се определи за избор појединаца који ће моћи да помогну Србији у рату. У том смислу, постојао је изванредан број истакнутих свештеничких и монашких лица који су морали да притекну у помоћ држави и народу и своје таленте и образовање усмере ка борби за добар исход српске државне политике. Као појединци, постали су носиоци политике и гласноговорници у тражењу изгубљеног мира за свој, али и све друге народе погођене светским ратом. Озбиљно схвативши свој рад, они су током Великог рата своје теолошко знање уприличили у веродостојну политичку праксу. „На уском путу над безданом не помаже теоретичар него практичар, нити помаже филозоф који слути и нагађа, а најмање научник који зна све уназад, а ништа унапред... Помаже само онај који је тим путем већ прошао“ (Велимировић 2016.сн, нав. д., 673).

Војно свештенство

Посебан значај имала је верска служба током боравка и борби на Крфу и на Солунском фронту, као и раније у Балканским ратовима (1912-1913). Било је јасно да литургија повољно утиче на дух, морал и чврсту вољу војника. Много је примера који показују да би српска војска духовно теже подносила рат да није било моралног бодрења од стране свештених лица (Милкић 2016, нав. д. 429). Официри и војска одлазили су углавном у цркве позајмљене од Грка³⁰ на Крфу и Солуну или у пољске, које су биле монтиране за ту намеру. Војна свештена лица и поједини богослови у Првом светском рату били су распоређени по црквама и у исто време примали надлежности војске. Тачније, њихова је служба била третирана као облик војне дужности (Исто, 133).

Штавише, регулисање питања вере у војсци важио је као један од главних „услова стварања стабилне војне организације“ српске војске (Исто, 423). Начини вршења верских обреда, места и улоге војних свештеника били су регулисани документом Правила службе војске Краљевине Србије. Поред тога, законима и подзаконима било је регулисано одржавање верских и државних празника.³¹ Исто је важило за правила и повластице за регруте у српској војсци који су били других вероисповести. Тако су поред војних свештеника православних Срба, у српској војсци истоветан статус имали и војни рабин и војни имам (Милкић, исто, 132-133).

О страдањима свештеника у рату писали су аутори Радмила Радић, Миодраг Исић, Миљан Милкић. Међутим, најбоље о томе сведоче искази оних који су и сами били сведоци ратних догађаја:

„Већи део српског свештенства одведен је у ропство, особито млађи и истакнутији. При својој првој најезди 1914. Аустријанци, у једној ратној наредби, обећавали су две стотине круна награде сваком војнику, ако улови и доведе живог српског православног свештеника.“ Ово Николај Велимировић изговара 12. маја 1916. године пред енглеским војницима, описујући стање у Србији какво је било након прогона. Говорио је да не жели да понавља све оно за шта, заправо, свет енглески зна, тј. све бруталности и зверста над српским свештеницима, која су починили Аустроугари: „Све српске владике прогнане су делом у Мађарску, а делом у Бугарску, стотине попова и калуђера. ...У Србији се више не служи Света Литургија. Прво, јер свештеника нема. Друго, јер у Србији данас звона нема... Немци су све поскидали са цркава у Србији“ (Велимировић 1916, 2016.су, 48).³²

Поред тога, Велимировић у својим говорима саветује народу, било да се ради о мирнодопским условима или о рату, да свештеници и народ треба да буду „богати вером и међусобном љубављу“ јер је то суштински важно и за државу и за Цркву. Уколико „црква буде храмала на једну ногу, држава ће храматити у обе ноге“ (Велимировић 2016.во, 543).

Контекст цркве

Цркве у историји се нису толико делиле колико је било оних који су отпадали од њих. Отпадали су или због бојазни или због духовног пада, тачније „пада са духовног разума на зли разум“ (Велимировић 2016.пј, 749), јер се у том случају човек удаљава од истине.

30 Српска војска је користила верске грчке објекте, али је служба вршена и у логорима и на ратиштима (Исто).

31 Истим документима биле су регулисане заклетве и војничка застава као највеће светиње и јединствени завет војника.

32 Овај говор Владике Николаја у целости је објавио њујоршки лист Србобран, у чланку: „Србија у оковима“ (у Њујорку, 12.5.1916).

Све што је писао и говорио Велимировић и савете које је давао православним јерејима или владарима, није давао као знање које 'надима', будући да би на тај начин допринео њиховој духовној смрти, него да би појачао њихово смирење. Нико од људи није допринео богатству света, него су га сви наследили. Ко је више примио, више ће се од њега на Суду тражити (Исто, 752).

Црква је саборна, јер се не ограничава ниједном категоријом људском. Ни расом, ни нацијом, ни бојом коже, ни полом. Она не влада већ служи другима. Како је Црква у себе обухватила почетак и крајњи завршетак света, тако је читаво искупитељско и теолошко гледиште драме њеног оснивача осликано у реченици: „Црква је оличење драме целог света у драми једне личности” (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д. 106).

Још као јеромонах, будући светитељ Николај је заталасао српски, посебно београдски аудиторијум, најављујући „један нови утицај Цркве на друштво“ (Јанковић 2002, 11). Сходно томе, Црква је за њега била приоритет. Своју ревност је исказивао у својим списима, посебно од периода другог хиротонисања у манастиру Жича. Залагао се за српску Цркву, за обнову манастира и монашког живота Србије, као и за књижевничку, односно издавачку делатност жичке епархије. Као западни ђак који је доста времена проводио у западним државама он, ипак, није тежио увођењу реформи и промена, колико повратку коренима и извору православне вере (А. Радосављевић 1986, 11). Сходно томе, Владика Николај је „живо и активно учествовао“ у животу тадашње Цркве. Иако је имао да исказе поједине критике о раду и/или понашању појединих црквених служитеља, његова је „критика била позитивна... и таква је остала до краја живота“ (Исто).

Сходно томе, већина написаног и учињеног од стране Владике Николаја, као и његова заоставштина, смештена је у шири контекст Цркве (српске и православне) и као такво је неодвојиво и од његовог политичког ангажмана.³³

1.1.2. Цркве Европе током Великог рата

Још почетком века, поменути црквени великодостојник указује на одређене неусагласиве појаве у оквиру Цркве у Европи. Био је незадовољан стањем српске Цркве али и расположењем римокатоличке према народима православне вероисповести, чиме он као будући српски Епископ, а у опису аутора Владете Јеротића (2017), остаје: „још увек и Србин који протестује“ (237). Током четири године Великог рата, док је боравио у престоници Велике Британије, Владика је држао говоре пред енглеским народом. Бројна предавања одржао је управо сведочећи о стању Цркве у рату.

Током 1915. године Николај Велимировић пише да хришћанске цркве у времену великог сукоба (1914-1918) нису биле против рата. У писму пријатељу Енглезу описује такво противречно, али у исто време и природно стање ствари, како су цркве европске стале раме уз раме уз своје државе од самог почетка сукоба.

Штавише истакао је да ни Свети синод Руске православне цркве није био против сукобљавања, те је већ на почетку рата дао налог руском свештенству да стварају атмосферу одушевљења светским ратом. Тачније народу је представљено да је рат потребан ради мира и ослобођења, као и да се приступи молитви за победу. У Србији су се на литургијама читале молитве за

33 Делови овде написане анализе део су раније објављеног рада. Више видети: Катана, Ј. 2021. “Национална и просветитељска улога Српске Цркве током Првог светског рата (1914-1918)”, УДК 271.22(497.11) “1914/1918“, Doi: <https://doi.org/10.22182/Ni.4022021.12>, Национални Интерес, Година XVII, Vol. 40 Број 2/2021. стр. 265-283.

победе српске војске против окупатора. Епископи су помињали имена српског краља, руског цара, енглеског краља, француску владу и белгијског краља. Архиепископ кентербериски је као поглавар англиканске цркве ставио на располагање све снаге англиканске цркве енглеској нацији за борбу. Лондонски епископ, с тим у вези, одбијао је молбе свештеничких кандидата за рукоположење, осим ако су били неспособни за могући одлазак у бој. Такође, епископ из Преторије је и сам отишао у битку и обавештавао енглеску јавност о стању и потребама које је имала енглеска војска на бојишту. Исто тако, свештенство Велике Британије, англиканско и римокатоличко, проповедали су и молили се за победу британских војника. Слично је чинио белгијски кардинал, језуитски свештеник у Минхену, као један од вођа Католичке централне партије, затим епископ дворски краља Виктора Емануела и целокупно италијанско свештенство. Овакав осврт на ситуацију Велимировић даје у другој години рата (1915), казујући да ниједна од хришћанских цркава у Европи није била против рата (Велимировић 1915, 2016.пп, нав. д. 177-178).

У серији предавања које он држи у Цркви Свете Маргарите (St. Margaret's Church, Westminster) 1916. године описао је, између осталог, и како су поједини западни интелектуалци и професори посматрали источну хришћанску цркву. Један од професора из Берлина, савременик Николаја Велимировића, источну православну цркву је назвао Скамењеном црквом.³⁴ Он није увидео недостатке своје (немачке) цркве, јер се створила велика празнина у тадашњем њиховом опису религије, будући да је таква празнина била увелико попуњена „милитантним ничеизмом” (Исто, 258).³⁵ Таква вера, истиче Владика Николај (1916), захватила је већински становништво Европе током Првог светског рата.

Међутим, Николај прихвата речи професора и његов осврт на православне цркве као окамењене са разумевањем, помињући да, уколико се тај назив могуће односи на особине као што су: целовитост, недељивост, неразбијеност хришћанске Цркве, онда је тај професор, заправо, у праву.

Будући да је тако описана црква у свим искушењима и ратовима излазила као победник, тако је у Првом светском рату изнова била на испиту вере, познања и реалног или лажног утемељења. Црква је заправо била „најхришћанскија“ у времену страдања (Исто).

Говорећи о словенском православљу пред англиканцима (1916) Владика Николај истиче да нигде нема толико понављања (и симболике), колико у православној Цркви, будући да свако богослужење јесте непрестано понављање симбола кроз стотине година (Велимировић 1916, 2016.рд, нав. д., 260).

У говорима из 1917. године о агоничном стању хришћанске цркве,³⁶ тадашњи јеромонах Николај сведочи о нимало захвалној улози хришћанских цркава Европе које се нису успротивиле одлукама влада својих држава, након што је избио Први светски рат. Напротив, свака од њих подржавала је владу своје државе и одлуке које је она доносила, у складу са циљевима у рату:

„Када је Аустрија устала против Србије и објавила јој рат 1914. године, црква у Аустрији није протестовала“ (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д. 115). Он је истакао да је аустријска црква помогла бечкој влади. Кајзерову владу су помагале и римокатоличка и протестантска

34 Серију истакнутих предавања током средишње године Великог рата (1916) одржао је кроз три лекције: 1) О словенском православљу, 2) О словенском револуционарном католицизму и 3) О религиозном духу Словена (више видети: Велимировић 1916, 2016.рд, 259).

35 Чудно је, истиче Владика, почевши од 1914. године (и раније), да овај професор није био свестан да су многи историјски разоритељи приказали Исуса као сањалицу, а хришћанство оличили просјаштвом док је, с друге стране, ничеизам постао тадашња остварена религија Немаца (Исто).

36 Овом приликом објашњено је студентској омладини шта се дешавало током рата са државним владама и њиховим црквама. Предавања су одржана у Цркви Свете Маргарите у Енглеској, 1917. године.

црква Немачке.³⁷ Иако британска и руска влада у Првом светском рату нису претходно консултовале цркве на својим територијама, њихове су цркве ипак здушно помагале циљевима влада својих држава. Утешно је, говорио је Владика Николај (1917), што се „цела Англиканска и Православна црква налазе на страни Савезника...“ (Исто).

Европеизирана црква је током рата оманула у својим тежњама. Световна учења су овладала државама. Уместо да црква инспирише Европу, као раније, и богати је учењима и надахнућима, све је пошло у обрнутом смеру. Другим речима, иако Христос није правио никаквих уступака било каквом злу, „његова...“, црква прави све могуће врсте уступака“ у овом рату (Исто, 124).

О каквој врсти уступака се ради, изговара Владика на предавању. Тадашња црква правила је многе дипломатске уступке и бавила се штампањем вести више него нечим другим и корисним: „Високо свештенство мора смиреношћу заменити понос и храброшћу страх од страдања“..., јер: „модерном човеку највише недостаје морални подстрек и надахнуће.“ Црква је, сходно томе, једини носилац надахнућа и усавршавања. Не званична црква, већ једино – “жива црква, састављена од људи који страдају, саосећају и боре се. Ето, то је та проста црква Христова“ (Велимировић 1916, 2016.рд, нав. д., 267).

Поред тога, у лекцији о религиозном духу Словена, Велимировић говори британском народу о примарном осећању словенске душе увек испољеном у једном: ми нисмо сами на овом свету. Односно: “Нити смо ми сами у овоме свету, нити смо предодређени за то” (Исто, 270).

У складу са наведеним, хришћанске цркве Европе у времену Првог светског рата, биле су у истом дефилеу око почетног циља који се испољавао у усмерености на сукоб. Међутим, разумевајући ток Великог рата који није имао намеру брзог завршетка и ради коначног ослобођења, циљ хришћанских цркви био је и остао до краја сукоба: тежња ка животу у миру и слободи народа. Потом и право на сам живот као највећу људску вредност. Дакле, најпре живот, слобода и мир; потом и живот са врлинама (Велимировић 1917, 2016.ац, исто, 115).

Цркве су биле оруђе

Из овог разлога не може се тврдити да је Први светски рат био прави верски рат и рат међу црквама. Није то био рат хришћана против муслимана или протестаната против римокатолика. Велимировић (1917) истиче да то није био рат религија, „већ је то рат патриотизма против патриотизма, патриотизма против империјализма и империјализма против империјализма.“ Како је речено, цркве европске су биле само њихово оруђе, будући да је чињеница да се ниједна од њих није супротставила влади и ратним циљевима својих држава.

Такво стање ствари важило је и за цркве Енглеске, Француске, Италије и Белгије које су оправдавале одлуке и ставове својих влада које су се односиле на ратовање за појединачне државне циљеве. Тако се у дотадашње три године рата десило једно неусаглашено и крајње нецивилизовано стање контрадикторних ставова, тежњи и молитвеног приступа народа погођених светским неприликама. Биле су „упућиване најконтрадикторније молитве небеском Оцу“ једних против других (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д. 115-116).

Другим речима, хришћанске цркве Европе нису имале свој став о Великом рату, па су ставове влада својих држава прихватиле као своје. Истоветно је поступила и аустријска црква у односу на ставове своје владе. Аналогично се може рећи и за српску Цркву. Из тога произлази

³⁷ Таква његова политка била је политка безобзирног и рушилачког империјализма и ослепљеног фанатизма (Исто).

да су се две хришћанске цркве, српска и аустријска „молиле истом Богу, али једна против друге“ (Исто). Исто је било и за руске и немачке цркве. Молиле су се истом Богу, а ратовале су са својим владама једне против других.

Дакле, хришћанска црква није била уједињена и универзална што је њен принцип од самог почетка. Она није ни протестовала против ратног стања, тврдио је Владика Николај (1917).

Како је речено, упоредо са улогом српске Цркве у рату међане су и улоге других цркава хришћанске Европе које су помагале својим државама у годинама рата (1914-1918). Међутим, оно што Николај Велимировић није истицао на предавању пред Англосаксонцима у Уједињеном Краљевству јесте чињеница да се радило о битно другачијој врсти помоћи. Европске цркве савезника окупљених око Централних сила потпомагале су владама својих земаља у политици – у нападима и окупацијама других држава, док је код Краљевине Србије, напротив, Црква помагала влади у ослобођењу своје и савезничких држава. Позивала је све цркве својих савезника да чине исто. Штавише, по позиву државне владе Краљевине Србије, српска Црква је дала своје најбоље представнике. Стога, ни улога ни тежња укључених цркава Европе у рату није била иста, иако су и као засебне били сведоци и учесници међусобне крваве погибије.

Усамљена острва

На питање, шта је претходило предаји хришћанских цркава у светском рату Николај Велимировић (1917) даје одговор: „Узроци су њихове унутрашње снаге; жучне полемике и препирке око догматских, дисциплинских, литургијских, обредних и других црквених питања...“ (Исто, 117).

Из тих разлога, тачније због међусобних неслагања и издвајања по сопственом нахођењу, свака од њих постала је „усамљено острво.“ Међутим, како је време пролазило, тако су и њихова опредељења била све опаснија. Тиме је „архипелаг“ европског хришћанства на континенту чије су државе давно прихватиле ову религију и светским ратом је одбациле, доживео велики пад (Исто). Кроз одрицање хришћанства, тачније, путем негирања постулата истог, Европа је доживела сопствени крах. Државе су својим политикама уподобиле своје цркве опозитно од многоистицаног цивилизацијског напретка и определиле их за ратовање.

Црква је, доследно томе, доживела пад у кризу: „Чак и да црква не сноси одговорност за садашње крвопролиће у Европи³⁸, она би се нашла у агонији“ (Исто, 118). Поред тога, Владика на предавањима у Енглеској (1917) износи и хришћанску бит цркве која се огледа у Мудрости. Сходно наведеном, суштина цркве оличена је у:

- „Оснивачу Цркве“;
- У добром организовању Цркве;
- У „сили“ Цркве (Исто, 99).

То је била и остала главна њена одлика кроз идеал мудрости (софије) испољене кроз светитеље, тј. кроз тежњу ка идеалу светости.³⁹ Ово је, истовремено, циљ и улога Цркве у сваком времену и околностима, нагласио је Владика (1917).

38 Аутор Екмечић истиче да је једна од значајнијих, иако мало видљивих последица такве политике међу црквама у Великом рату, била „изражен недостатак осећаја кривице за ратна дела“ (Екмечић 1973, 1992, 110).

39 Идеал светости који помиње Владика Николај јесте циљ кретања у животу, који се достиже или му се приближава врлинама и свакодневним усавршавањем човека.

Међутим, током Првог светског рата стање ствари се променило, што је резултирало још горим исходом након рата. Николај са тугом описује стање хришћанских цркава у Европи након светског сукоба. Из његових тврдњи, у послератној проповеди, спознаје се на шта је мислио:

Будући да је проповедање хришћанства многим од свештеника постало непознато у времену Великог рата, они су се окренули причама из чамотиње или из користи, напустивши веру. „Цркве су се претвориле у усмене новине“ (Велимировић 1920, 2016.ец, 789).

Он даје тумачење зашто је тако било: Зато што се „у плитком и површном уму, не може огледати дубина Божанског духа, нити се то може објаснити плитким и површним умовима.“ Другим речима „болесник не може лечити болесног.“ Како је религија Европе након Првог светског рата у основи била – атеизам, тако је болесно стање сукобљене цивилизације остало исто као у рату, или пак горе: „Атеизам увек наговештава смрт неког друштва, ако не данас, а оно у врло скорој будућности.“ (Исто, 790).

1.1.3. Однос српске Цркве и државе

Српска Црква је “заживела“ у учењу у политици, уметности, рату, науци, империјализму, национализму (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д., 122). Њен циљ никада није био гомилање материјалног богатства, као ни добијање политичке силе и монополске моћи. Циљ цркве је испољен у тежњи да се очисти човечанство од нечистих духова, а да испуни људе духом светитеља. Међутим, Владика Николај истиче да Црква најпре треба себе да очисти и надахне свој дух светошћу, а тек онда да апелује на људе да промене свој дух (Исто, 125).

Српска Црква је све до почетка 20. века била истинита чуварка интереса народа, уважена и поштована, те саветница у делу државног уређења и просвећивања, утеха народу у време робовања, стена у време трзавица друштва. Међутим, крајем 19. и почетком 20. века скренула је са правог пута. Путем ка слабости политике и кроз неумесну употребу власти, црквене старешине створиле су збрку ускративши тако могућност сваког црквеног напретка (Велимировић 2016.нп, 51).

„Много заслужна и много напаћена српска црква није..., била сачувана од опасности, да и у њој, попут државне реакције, не завлада једно назадно стање, да се њени свети интереси не узму у свему као потчињени многоструким светским интересима. О томе се може дати доста примера. Ко прелиста књигу нашег црквеног живота из 1893. године на овамо, на сваком листу наћи ће за то примера“ (Исто).

Стање цркве и државе крајем 18. и 19. века

Велимировић Николај помиње какво је било стање хришћанске европске цркве у ранијим периодима. У Европи 18. и 19. века водећа делатност била је политичка, док су политичари били најбитнији људи у друштву. Такви односи међу појединцима у времену били су „основна школа Хришћанства.“ С друге стране, односи између нација требало је да се устале као својеврсни „хришћански универзитет“ (Велимировић 2003, 231).

Од 80-тих година 19. века почели су сукоби Цркве и световне власти. Дух новог времена надјачао је Цркву која се показала као заостала и неактивна. Јавно мњење је изливало у штампи огорчење против црквених власти. Политичке страсти су се разбуктале толико, да су и прве државне и црквене личности које су морале бити изнад партијских сукоба, ушле у политичку

борбу. Они су се придружили једној странци са отвореним исказивањем симпатија, а са друге стране исказивали негодовање према другим политичким странкама. У последње две деценије показала се тежња ка подметању и трвењу, те рушењу свега што је корисно и свето, што је у крајњем исходу понизило Цркву и упрљало морал:

„Политика је надвладала веру, страсти су помутиле памет, морал је пао“... „Странке“, „агитације“, „политички зборови“ – те су речи одјекивале под сводовима цркве. Свако је тражио за себе само веће политичке слободе и права; реч дужност је заборављена. Свештеници су постали грађани, проповед речи Божије – агитационо средство“ (Исто, 47).

У почетку, већи део свештеника пришао је идејама Либералне странке, а после се местимично пребацивао у Напредну. Ипак највећи део је на крају приступио Радикалној странци коју су, највероватније, највише они сами ојачали. Политичка трвења свештеника око партијских питања је јако уназила и запоставила верски живот у Србији. И народ се преко свештеника партијски поделио и определио тако, да у своје куће нису примали оне који су припадали супротним партијама. То је био период када се вештином у партијским подметањима и лукавствима разних врста лако долазило до владичанских чиновна. Свештеници са нижим чиновима су били свесни политичке климе, те су покренули иницијативу да се свештенство одрекне политичког деловања. Млади богослови били су предати на васпитање оним предавачима који су сами себе искомпромитовали, који нису успели у политици, па су као неспособни били враћени у школу да васпитавају нова свештеничка поколења. Из богословије је, из тог разлога годинама, излазила све гора генерација свештеника, пише Владика Николај (Исто, 47). Другим речима, у домену цркве и религије било је залуталих.

Хипокризија 20. века

У српској Цркви 20. века одомаћила се „дволичност“. Вера је уступила место двоструком моралу те је завладала – „хипокризија“ и дух „вавилонизма.“ Дошло је до духовног пада народа и Цркве, те повлачења погрешних потеза од стране њих (Велимировић 1919, 2016.бт, 261). О овој врсти српске еквивокације Николај је писао још 1909. године.

Крунисање Краља Србије Петра Првог довело је до величанственог утиска у народу али су се убрзо након тога изнова јављала међусобна непријатељства, тежње за постизањем личних циљева и аномалије у вођењу локалне политике, уместо тежњи за ослобођењем Србије. Према мишљењу Владике Николаја, старешине Цркве биле су делом одговорне за успостављену неосетљивост према српским националним интересима:

„Ми одобравамо политику у цркви, али само, ето, ову и овакву политику; политику народносно, политику ослобођења од ропства, ону политику, каквом су се бавили стари српски свештеници и калуђери, а не ову хучну, обичну пијачну која је лако приступачна свакоме, ко главом мисли, ову, којој је крајњи циљ посланички мандат и каква велика варошка парохија или какав положај, који доноси свештенику светске славе и богатства, а односи му све оно што га чини... српским свештеником“ (Исто, 125).

За Велимировића је Црква – „институција службе, а не инструмент господства и господарења. То је специфично за светосавску цркву“ (Велимировић 2016.вс, 763). Сходно томе, нема места апсолутизму ни у држави, ни у Цркви, иако је чињеница да је и у Цркви и у држави апсолутизам постојао истовремено. Када су актери демократских начела ступили у сукоб са неспутаним деспотизмом у држави, тада су почеле одређене идеје да продиру и у Цркву. Незадовољство народа против таквог стања у црквеним оквирима исказивано је најпре

шапатом, а онда путем часописа – Хришћански Весник који је био прихваћен у народу⁴⁰ и који је издашно писао против неправилности и неморалне самовоље у Цркви и држави и извојевао победу.⁴¹ Велики значај такве победе младих свештеника са напредним идејама постигнут је у сламању апсолутизма у оквиру Цркве. То је уједно била победа над крајње неприродним и недоличним аутократизмом, чиме је свештенство добило значајнију улогу у црквеној власти⁴² (Велимировић 1919, 2016.бт, нав. д., 231).

Николај Велимировић подсећа да током прве три или четири године 20. века српски народ је, и поред напретка културе и науке, у времену најузвишеније људске свести, живео под истим дивљаштвима и суровостима као у почетку 15. века, тако да се није могло говорити о некаквом материјалном или духовном напретку.

Нажалост, у име истине смо принуђени да констатујемо, да се стање слабо променило до данашњег дана: „Сви су склони похвалити се службом у двору или министарству или на универзитету, а нико службом Христу Богу“ (Велимировић 2016.сн, нав. д. 669).

Сходно томе, уколико се народ васпитава у вери Христовој и влада по Божијем закону – „онда се смањују судови и тамнице, смањује се јад и жалост у народу, смањују се бриге државнику и буџет држави...“ Доследно томе, он тврди – „да од цркве нема ништа корисније за државу, за мир, поредак, благостање и задовољство грађана у држави“ (Велимировић, исто, 562).

Из тог разлога, и у српској Цркви предратног и ратног времена, заједно са догмама Светог Писма, треба чврсто да стоји идеја о ослобођењу српског народа. Та идеја започета је у 19. веку и у 20. веку мора бити довршена, сматрао је Владика Николај. У том погледу свештеници српски из свих крајева морали су бити иницијативни и једнодушни у идеји о ослобођењу у рату (Велимировић 2016.ац, нав. д. 125).

Оваква констатација о стању у српској држави с краја 19. и на почетку 20. века говори уједно и о несагласју стања хришћанске вере у народу у односу на веру коју су имали током великих сукоба. Наиме, у тешким тренуцима ослободилачких ратова (посебно Балканских, али и током Првог светског рата), војни свештеници су храбрили и духовно помагали војницима и народу. Верски обреди који су одржавани у рату и којима се држало до традиције путем обележавања државних и верских празника и празновања дана светитеља – заштитника (Крсне славе) чак и у невреме, уздизали су морално војнике, а војна свештена лица на висок ниво духовне и мисионарске дужности. Таква свест говорила је о несаломивости вере српског човека и у најтежим условима рата као последице посрнуле политике на европском континенту. О томе сведочи Владика Николај опомињући да се догме Светог Писма и ранија идеја успостављања трајне слободе мора довршити управо у времену Великог рата.

40 Владика Николај пише да је у тим годинама у свим крајевима Србије у великој мери постојало незадовољство народа према свештеницима који се баве политиком. У Цркви је и раније расправљано о учешћу свештеника у политици. Дошли се до закључка да треба испитати које место свештеник може да заузме у политици и колико грађанских права треба да оствари. Решавање тог питања је избегавано и одлагано годинама (Исто).

41 Репересивне мере су предузимане против писања овог часописа од стране црквених власти, али и поред неравноправне борбе и свих препрека Хришћански Весник је истрајао.

42 Остварено је зближавање свештенства са црквеним старешинама, што је довело до јединства Цркве и напретка у оквиру њеног устројства (Исто).

Први црквени дипломата код Срба

Независност српске државе и српске Цркве остварио је Растко Немањић (Свети Сава⁴³) и она је убрзо била прихваћена и од стране народа са жељом да целокупна српска култура и уметност постану независне у одређењу српског идентитета (Велимировић 1986, 2016.жс, 738).

Црква и држава Срба у Савино време биле су готово неразлучне, а кроз опис источне хришћанске вероисповести српских државних владара. Чин крунисања српских краљева јасно показује синтезу националног (државног, световног) чина са духовним (религијским): Краљ је био крунисан и одмах потом причешћен (Исто, 737).

Ипак, утемељеност државе након послова које је начинио Сава Немањић почела је да подрива завист других појединачних народа. Протестни искази стизали су од мађарског краља Андрије, те од охридског Архиепископа Димитрија Хоматијана. Међутим, Сава је успео да избави Србе из многих немилих ситуација тог времена. Тиме је успевао да смири буре са севера (мађарског краља)⁴⁴, док је буру са југа – охридског Архиепископа, (Исто, 741-742) такође умирио својом добро промишљеном дипломатијом.

Као што је добро познато и данашњим српским основцима, Свети Сава је измирио завађену браћу, Стефана и Вукана 1207-1208. године над Немањиним (Симеоновим) моштима. Кроз однос добре средњовековне дипломатије са спољним факторима и доброг унутрашњег односа са члановима породице, Сава је својим деловањем довео до успостављања успешне државне, унутрашње и међународне политике Србије. Таква јасна политика одржала се све до краха српске Деспотовине 1459. године чиме је Архиепископ Сава Немањић изабрао добар приступ и опрез у пољу, не само унутрашње, него и међудржавне и међуцрквене политике (Коматина 2016, 157-192, 247–300), чије је корене понео са Свете Горе. Мудро вођење политике и црквене дипломатије на овај начин, поставило је Саву у сам врх црквене дипломатске праксе код Срба.

Питање је, зашто је „мудри Сава“ одабрао да не говори народу о уређивању свог дома и државе (као колективног дома народа), него само о вери. „Зато што је вера истина, а истина је светлост, а без светлости нити се види пут, ни мета, нити се распознаје брат од небрата, нити се зна докле се дошло и куда се иде, нити зашто се живи, зашто се мре...“ (Велимировић 2016. жс, исто, 659).

Сава је одабрао да „отвори очи своје народу“ (Исто). Тако је „одиста мудри Сава“ (Јеротић 2017, 226) предводио државу као први Архиепископ српски, али и као најбољи црквени дипломата код Срба.

Помињање Растка (Саве) Немањића заступљено је ради осврта на чињеницу да је он био и остао блистав пример црквеног дипломате којег је као узора у свом дипломатском ангажману током Великог рата, следио Владика Николај (Велимировић).⁴⁵ Штавише Николај упућује да „захваљујући њему, Српска црква и српско краљевство тада су стајали чврсто и сигурно, под једином заштитом Христа Сведржитеља“ (Исто, 743).

43 Растко Немањић, каснији монах и светитељ Сава (1175?-1236), увео је аутономију српске цркве. Био је први српски архиепископ и први црквени дипломата српског народа.

44 Овај краљ је, након чуда са кишом и ледом, назвао Саву својим духовним оцем (Исто).

45 „Тако Бог поможе Србији и Сави да умири и отклони претећу буру са севера...“ Тако и јужна бура „беше умирена, опасност прође и Сава настави свој плодносан рад...“ О примерима извршене дипломатије Савине и умешности у смиривању зараћених међудржавних односа и успостављању пријатељства са непријатељима, Владика детаљно пише у својим делима (Велимировић 2016.жс, нав. д., 741-743).

У том смислу, значајна је паралала подвучена између великана и светитеља српских, Саве и Николаја. Штавише, по питању сличности, многи савременици Оца Николаја сматрали су га за првог након Светог Саве (Видети: Ј. Поповић⁴⁶ 1962, Предговор; Протић⁴⁷ 2016, 719-720).

Светитељи Сава и Николај били су предводници свог народа у духовном и родољубивом смислу и највеће црквене дипломате код Срба, иако је било и прегршт других. За разлику од Растка Немањића, Николај Велимировић није био краљевског рода, он је следећи његов пример у служењу Христу постигао изванредне успехе у пољу државне политике и у корист сопствене државе, посебно у време Великог рата. Узимајући у обзир поменуте изузетке, може се рећи, да оно што је Сава био у 13. веку у спољној политици Срба, то је Николај био на прелазу 19. у 20. век.

Треба напоменути, да Владика Николај с пажњом говори и о српским задужбинарима који су били свуда расути по свету и околним земљама градили цркве и манастире. Он ово истиче као пример добрих међународних односа које је српски народ и царска династија Немањића неговала још у средњовековљу (Велимировић 2016.сн, 667).⁴⁸ Јасно је, да је дипломатија у 13. веку била је на завидном нивоу у односу на каснији период. Тиме је средњи век био – период светлости у историји Срба.

Програм односа Цркве и државе

Велимировић потенцира однос Цркве и државе који је био установљен у време династије Немањића код Срба. Тада су такође постојали проблеми у њиховом односу, али они нису претерано узнемиравали људе као што је то касније био случај: „То питање је било регулисано традицијом самом по себи.“ Он описује да, када год је налет цезаропапизма или папоцаризма показао силу, такав покушај био је отклоњен у краћем времену. Ових случајева није било у оквиру Православне цркве, иако је било немиких конфликта између црквених и световних власти или сукоба на индивидуалној основи који су били краткотрајни. Ко год је био крив, није могао избећи осуду Сабора који је одлучивао о томе, било да је био цар, патријарх или епископ (Велимировић 2016.жс, нав. д., 739).

С друге стране Сава је успоставио правило у држави да српски Архиепископ буде у исто време и „први слуга Христов у чину духовном, а краљ српски – први слуга Христов у чину грађанском.“⁴⁹ Јер они на тај начин повлаче за собом остале: Архиепископ свештенике, краљ све чиновнике, грађанске и војне: „Цела јерархија духовна треба да служи Христу и цела јерархија војна и цивилна треба такође да служи Христу“ (Велимировић 2016.сн, нав. д., 658).

Међутим, овакво успостављање односа Цркве и државе од стране Саве Немањића, путем теодулије (симболике државног режима кроз служење првенствено Богу), важило је за средњовековну Србију. Касније се такав режим губи. У туробним временима српске историје није страдала само држава, већ и народ и целокупна црквена организација.

Будући да је доживела својеврсно морално клонуће духа изнутра (Биговић 1998, нав. д., 106), Црква се нашла у положају готово потчињеном политици и политичким вођама.

46 „Вођени њиме, првим после Светога Саве, свесрпским Патријархом...“

47 „Од Светога Саве до данашњег дана наше Православље није имало речитијег и моћнијег исповедника од Преосвећеног Николаја.“

48 Николај наглашава да су за српску земљу и односе са другима још већи посао начинили српски монаси (Исто).

49 Ово је Сава показао најјасније при крунисању брата Стефана за српског краља у Жичи (Исто).

С тим у вези, Владика Николај описује како је Растко Немањић схватао цркву: „Савина схватања односа између Цркве и Државе, били су саставни циљ људског битисања на земљи. Он је јасно схватио да су земаљски закони само средство за постизање небеског савршенства. Он беше неуморан у истицању циља самог живота у овом кратком временском периоду на земљи, а тај циљ је Царство Небеско у открочењу Христовом. Према томе, и Црква и Држава дужне су да помогну људима у постизању тога циља... Ово је био Савин програм српског народа за српску народну Цркву и Државу. Ово није била заповест само за апостоле, већ и за обичне грађане, краљеве, вође и друге“ (Исто, 739).

Сава Немањић је сматрао да „само добро организована и оснажена Српска црква, била би у стању да, такође, снажно помогне нормализовање стања“ у другим православним црквама нападаним од римокатолицизма (Велимировић 2016.жс, нав. д. 727).

Међутим, ништа не вреди вера у Бога без добрих и праведних дела. Сходно томе, мишљење је Владике да је Сава Немањић на јасан начин указао народу да су проблеми двоструког зла долазили „од погрешног тумачења питања односа између Цркве и Државе“ (Исто, 740), и од оног што је још битније: од спасења и међуодноса вере или добрих дела. Стога, народна Црква подразумева династију у држави и она је за Саву означавала исто што и отаџбину, односно, државу отаца у којој живи исти народ (Велимировић 1935, 2016.нс, 307-308).

Истим путем теолошке мисли и деловања кретао се и каснији Епископ Николај Велимировић. Његов живот упућује да је он сагледавао однос Цркве и државе управо кроз увиде Светог Саве.⁵⁰

У синергији са државом

Николај заговара идеју заједничког пута Цркве и државе, дакле пута на којем је свако у својој делатности, иако не и припојене делатности.⁵¹ Оне су као „вода и ватра. Не могу се саставити“ (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д., 95). У складу са наведеним, црквене дипломате, Растко (Сава) Немањић и Николај Велимировић објединили су, свако у свом времену, Цркву и државу у савршен баланс: без мешања једна другој у послове, а на заједничком путу стремљења ка истом циљу, дакле кроз синергију.⁵²

Такав пут приближавања треба да буде путем структуре и деловања, не путем задирања у послове који не припадају једној или другој. У том смислу ставови Цркве и државе треба да иду заједничком стазом уз потпуно разумевање правца и циља таквог путовања. Једино на тај начин је могуће њихово зближавање јер оне не могу бити сједињене.

„Српска историја не зна за борбу између цркве и државе. Такве борбе нема, него крвави ратови испунили су историју западних народа“ (Велимировић 2016.сн, нав. д., 660). То се објашњава са два облика владавине: теодулијом и теократијом.

50 Од Савина времена па до данас важило је преимућство Царства небеског пре него земаљског. Ова шифра произлазила је из свести свештеника, краљева, мученика, државних владара, о чему Владика Николај касније и сам сведочи у делу о животу Светог Саве Немањића.

51 Током серије предавања одржаних у Уједињеном Краљевству, 1917. године, Владика говори о Цркви, подједнако колико и о држави. Иако је предавања симболично назвао агонијом цркве, он пореди однос цркве са државом, тачније са европским државама где је заступљена хришћанска религија, напомињући да је хришћанство типично европска религија.

52 Када је реч о односу Цркве и државе, поставио је питање о томе и аутор Јеротић: да ли постоји могућност односа Цркве и државе који уједно не би био утопија! Он даје одговор да би то могло бити: „православно хришћанско просветитељство без активнијег мешања цркве у политику и политике у цркву“ (Јеротић 2017, 231).

Идеја секуларизма, као опције о раздвајању религије од државе, није била опција. То би онда значило покушај спајања оног што је од почетка стварања Бог одвојио: у питању су два „несродна” духа (Исто). Међутим, како су Црква и држава биле – „један јединствени и неразделиви организам народни” тако је раздор између државе и цркве увек доводио до лоше владавине (Исто, 669).⁵³ Једина опција јесте исти пут Цркве и државе, њихово међусобно помагање и ментална и духовна јачина владара која потиче из чврстине хришћанског духа.

„Где год се црква оделила од државе“..., настало је „болесно стање“, појединачно или код обеју, јер „Раздељена црква и држава – то значи служење разним господарима“⁵⁴ (Исто).

Свађе и раздори ове две области државног и црквеног устројства срамотиле су историју крштених западних народа и срамотиће увек, докле год оне буду подељене (Исто, 662). Овакав приказ идеја и идеала Владике Николаја не говори о клерикализму, посебно не о клеронационализму. Он не говори да Црква треба да улази држави у посао нити обрнуто, већ говори да треба да иду заједно, како је поменуто, до истог циља. А циљ је спасење народа путем теодулије.

Православни народи морају бити исти на истом задатку, унутрашњем – просветитељском и спољашњем – одбрамбеном. Говорећи о односу српске Цркве са другим православним црквама, Велимировић је говорио да односи морају бити „не само пријатељски него сестрински.“ На тај начин ће се и ови народи међусобно сестрински и братски понашати (Велимировић 2016н, 565). Из овога се може извући једна од битнијих Владикиних реченица када је реч о синергији цркве и државе:

„Доста је срамоте било, када је у питању однос између..., цркве и државе! Такође, доста је било незнања међу Србима о њиховој вери...“ (Исто, 564-565).

1.1.4. Политичко-црквени ангажман Николаја Велимировића у Великом рату

Српска Црква одувек је била и – национална Црква. Један од предводника у оквиру српске Цркве између два рата, а ван Србије посебно током Првог светског рата, био је Николај Велимировић.

„С правом од већине највише цењен због свога високог интелектуалног образовања, због своје и доживљене и традиционалне религиозности, као и због своје изузетне мисионарске обдарености са, до данас непревазиђеним даром беседништва, био је Николај Велимировић“ (Јеротић 2017, 235-236).

Кроз свој целоживотни рад и посебно кроз рад као црквеног великодостојника, Николај Велимировић је настојао да приближи народе. Тиме и да приближи цркве (посебно на трагу веровања у исти Извор хришћанске вероисповести). У том смислу он током Великог рата настоји да приближи нације, српску и остале православне са англиканским народом и Англосаксонском црквом. Ништа мање и са народима Индије, кроз пријатељство са њиховим представницима. Веровао је људима и проповедао љубав међу свима.

У говорима током ратне 1917. године Владика сумира од почетка до краја, од историје до данашњих дана агонију кроз коју је прошла хришћанска Црква. Он је изложио студентима хришћанског покрета (Student Christian Movement) о агоничном стању православне, католичке и протестантске цркве и њихове међусобне везе. Као јеромонах и још увек као

53 Из тога произлази да су Срби након ове поделе постали „злокобни по сами себе.“ (Исто).

54 А један је уједно господар свих (Исто).

наставник београдске Богословије „Свети Сава“, предавање је уприличио у сврху едукације и просвећивања омладине и свих присутних. Међутим, не само едукације, ради него и из потребе националног освешћивања Срба и присутних у Лондону ратног периода.

Кроз ове беседе Велимировића може се спознати више и о стању држава и њених односа са хришћанским црквама Европе. Беседе су имале позитиван утицај на Хришћански покрет омладине, што се исказало потребом да се одштапају у засебну књигу.⁵⁵

Приликом овог предавања говорио је о званичној Цркви која је сачувала Христа и као таква је једино одржива. Цркве могу и нестати, али једна Црква никада неће „јер нису цркве дело Христово, већ Црква.“ Дакле, једна је иста Црква темељ и стетиште свих појединачних, будући да није замишљено да Црква буде привремена, него вечити брод са својим путницима (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д. 94).

Владика Николај својом говорничком вештином осликава како би требало да изгледа идеално стање Цркве у једној држави: Једна Црква света са једним одређењем у хришћанском погледу, а које влада у свим државама Европе (будући да је Европа примила хришћанство). У супротном, не би била изгубљена у предратном, међуратном и послератном бесмислу. Европска хришћанска црква је сама по себи и у оквирима својих држава одступила од заклетве коју је дала вековима раније. А заклетву је дала оном чија се реч не крши – Исусу Христу.

„Јеси ли хришћанин? Онда немој се плашити да уђеш у било коју хришћанску цркву са молитвеним поштовањем... Права вредност сваког хришћанског друштва није у његовом богатству, него у његовој бризи за напредак осталих хришћанских заједница“ (Велимировић 1917, исто).

На тај начин ће се и вредност једног римокатолика или протестанта мерити у бризи и поштовању једног према другом (Исто). Тражи се, дакле, вера и међусобна помоћ хришћанских цркава, како у миру, тако и у рату. Тиме се унапред отклања свака потенцијална узрочност сукоба, с обзиром да у таквом случају цркве Европе не би стале (као што су стале) уз рушилачке циљеве влада својих држава.

Глас Цркве у рату

У серији предавања о агоничном стању цркве у рату, Велимировић казује о њеном посртању пред нападима империјализма и охولة и недоличне верзије патриотизма. Том приликом он даје одговоре о разлозима смирућа гласа цркве у времену у којем је, напротив, требало да буде најгласнија. Том приликом он поставља и следеће питање присутнима: Зашто црква свих хришћана као „просветитељ Европе“ у тако дугом времену, “није протестовала против овог рата?“ (Исто, 117).

Болно питање једног духовног вође и црквеног делатника проламало се у дворани англиканске цркве и одјекивало у даљини и у ‘ћошковима’ Европе и шире, али је питање остало без одјека.

Мишљење Владике је било да цркву нико не би слушао, чак и да је подигла глас, толико је била ослабљена. Притом, није остала универзална што је њен принцип од самог почетака. Није била спремна, нити припремљена да упути протесте, будући да није била спремна за

55 Велимировић је говорио пред Хришћанским покретом омладине одржао током 1917. године у Цркви Свете Маргарите у Вестминстеру (St Margaret's Church, Westminster). Предавања су објављена у засебној књизи на енглеском језику: Агонија цркве (The Agony of The Church). Предговор је написао пречасни др Александар Хвајт, тадашњи директор на Новом Колеџу у Единбургу (New College, Edinburgh).

предају било каквој привременој сили. Предале су се све цркве заједно и повиновале патрио-империјалним настојањима државних велесила Европе. Чак су и студенти кроз историју протествовали и били јако и гласно грађанско тело, међутим, црква је, по свему судећи, оманула у својој улози у зараћеном друштву. Промене није било ни у послератном периоду.

Хришћанска омладина слушала је речи тадашњег српског јеромонаха о српској и универзалној хришћанској цркви током Великог рата: „Црква је школа хришћанског духа.“ Тиме је и тежња, идеал и крајњи циљ цркве да са том организацијом сједини у заједницу све народе света (Велимировић 1917, исто, 117, 121).

Мисли о Цркви током рата

Иако није био поборник политике која се меша у црквену делатност, као ни обрнуто, током Првог светског рата Велимировић ипак истиче добре стране политичке праксе. Посебно се то односи на народ и на црквени задатак у смислу мисије за помоћ држави и народу.⁵⁶ У том смислу, Николај апелује на политичаре да се окрену националној цркви која би самим својим радом допринела бољитку целокупности народа и њихове државе.

Иако и сам у средишту ратне политике током Првог светског рата Владика касније, током заробљеништва у манастиру Војловици, изводи закључке битне у разматрању односа цркве и државе. Записе у делу Војловачки стослов извео је из искуства Првог светског рата, што ћемо истаћи у овом делу рада. Главни његов закључак након година ратног искуства и у времену након рата о томе јесте да: “Права побожност је савршена ван политике...” (Велимировић 2016, вс, нав. д., 559).

Државници би требало: „да се ослободе окова клерикалне интернационале и да дођу до самосталне и националне цркве.“ Због тога ће српски државник умети да цени дело Светог Саве „који је сам унапред свршио половину посла и бриге и муке сваког српског државника од онда до сада“ (Исто, 560-561).

Овим речима Владика Николај изнова додаје мисли о могућем споју Цркве и државе, путем међусобног помагања, тиме и путем залагања државне власти у црквеним акцијама. Он објашњава и о томе шта родољубље није, а шта заправо јесте: „Где је дубоко укорењено Богољубље и братољубље, тамо расте и родољубље“ (Исто, 560-562).

Он тиме не позива на клерикализам и клеронационализам. Напротив!⁵⁷ Будући да је клерикализам један од политичких система „заснован на погрешној вери и погрешној побожности“, тиме се битка мора спровести путем истинског православља. Побожност није исто што и клерикализам, нити је појединац „који се моли Богу и слави славу“ – клерикалац, будући да „треба објаснити, да права побожност искључује клерикализам, и клерикализам праву побожност.“

Велимировић Николај, као веродостојан пример споја Цркве и државе током Првог светског рата указује дакле на њихову могућу синтезу, онакву каква је постојала у време немањихке

56 С тим у вези, Владика Николај је касније тврдио (у више својих списа и говора) да је вера била јача код људи у ратним времеима, него што се исказала касније, у међуратном и (посебно) послератном времену (након Другог светског рата).

57 У нешто каснијем делу, писаном током Другог светског рата (током заробљеништва у манастиру Војловица, од децембра 1942. године), он излаже и објашњава шта је у концепту клерикализма. То је, заправо, спој неспојивог са православљем и шта се узима као знање у чистом – незнању. Пре затварања у манастиру Војловици био је неко време у манастиру Љубостињи, а од 14.9.1944. године превезен заједно са Гаврилом Дожићем у концентрациони немачки логор Дахау (више у: Ј. Велимировић 2016, 660-688).

Србије кроз примере њихове добре владавине, о чему ће бити више речи у следећем поглављу студије. Пригрливши такав концепт владавине, као узора добре црквено-политичке праксе, Николај говори о примеру вођења унутрашње политике и међународних односа, односно пример Немањића у раној српској држави. Он ово мишљење исказује посебно кроз концепт теодулије – владавине народом и државом путем служења Богу, тачније вером државног владара у Бога и моралне (Божје) законе који се потом преносе и на народ. На такав начин могућ је добар и плононосан однос Цркве и државе. Он овакав став задржава и током каснијег разматрања истих концепта, што се уочава у његовим делима каснијег периода.

Други црквени дипломата код Срба: У цркви и у рату

Вођење добре међународне политике незамисливо је без коректног деловања дипломате. А добар дипломата, исто као и добар лекар, јесте онај човек који је првенствено – добар човек (Велимировић 2016.вс, нав. д., 542). Ангажовање Николаја Велимировића за потребе службе у Првом светском рату показало се као далековидост тадашњег председника српске владе Николе Пашића (1845-1926), уједно и потреба која је указала на предодређеност Владике за добру дипломатску праксу у времену рата. Ерудиција и беседнички таленат, заједно са харизмом његове личности дали су, очигледно, једног од бољих црквених дипломата код Срба, након Растка Немањића (Светог Саве).

Осим тога Владика Николај резимира свој став према дипломатији, односу цркве, државника и дипломатије кроз констатацију да се управо црквом најбољи дипломатски задатак може начинити: „У том погледу државник ће имати да благодари својој цркви. Јер се дипломатијом не постиже оно што се црквом постиже“ (Велимировић, исто, 565).

Овакви примери дипломатије и владавине у корелацији са Црквом представљају парадигму изванредног владања. Када су Црква и држава, односно Црква и дипломатија заједно, руку под руке, а без мешања у послове једне од других, таква држава има умешност опстајања и претендује ка све већој политичкој моћи.

Такву врсту спољнополитичке праксе, у којој дипломатско умеће и духовност иду заједно ка истом циљу, показао је током Првог светског рата, сопственим примером тадашњи јеромонах и каснији Епископ. Међутим, и он сам је током истог периода указао на одређене искусне дипломате, изасланике српске државе који могу бити и изванредни црквени делатници.⁵⁸

Три доба Цркве

Као резиме предавања о агоничном стању цркве, односно хришћанских цркава у Великом рату, Николај (1917) говори о три истакнута доба Цркве:

- *Златно доба* – у којем је Црква била опонент државним владама;
- *Гвоздено доба* – у којем је Црква управљала политиком европских краљевстава;
- *Камено доба* – у којем Црква бива потчињена политици државних влада (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д., 95).

58 Примера ради, историчар и српски дипломата Чедомиљ Мијатовић (1842-1932) писао је у мемоарима да му је била понуђена Скопска Архиепископија од стране представника српске власти. Био је предлог да би као Архиепископ скопски имао велике изгледе да га именују за будућег Патријарха будући да је био врло религиозан и учен човек (Мијатовић 2017, 123-124). Аутор С. Г. Марковић напомиње да ова идеја да Мијатовић буде патријарх није била нова за њега и да је такав предлог први дао отац Николај, сматрајући да би Мијатовић био најбољи за ту улогу када се за то стекну услови у држави. Ипак Марковић напомиње да се не може поуздано тврдити да ли је Мијатовић заиста одбио ову понуду или је влада повукла предлог (С. Г. Марковић 2006, 289-296).

Понижавајуће је да хришћанска црква живи и даље у каменом периоду, говорио је Владика Николај пред генерацијом студената током 1917. године у Енглеској. За њега је Црква са својом мудрошћу, вредностима и улогом, требало да буде иста у сваком времену. У прошлости, као и у будућности; у рату или у миру, требало је да остане доследна својим учењима. Међутим, унутрашњи непријатељи Цркве мењали су се од самих почетака. Такви унутрашњи сукоби носили су предзнак борбе за чистоту, веру и истинитост учења и идеала моралних начела. На основу тога су борбе за истинито вероисповедање и за етички идеал биле преимућство потенцирано од стране црквених учења и чувано од потопа на ивици посрнулог човечанства.

Владика је посведочио на предавањима током Првог светског рата и о различитим односима просвете и цркве, друштвеног живота и цркве, јер су сва та питања односа раздрмала хришћанске црквене кругове Запада и Истока, стварајући још већу драму у сукобу цивилизације током овог рата. Ипак, у свим борбама црква је потенцирала исто: изобиље мудрости, љубави и стрпљења. Борила се против уске ограничености национализма, а тражила позитивну конотацију национализма⁵⁹ и мир међу народима. Борила се против империјализма света, тражећи јединство у истом. Борила се против секти, јеретика и тражила од њих да приђу истини и животу у истини кроз Христа. Борила се против философија и философа у свету и тражила савест и истину од њих.

У складу са тим, о драми пре оснивања Цркве и наставку пребивања човечанства у сукобима и империјалистичким тежњама, Николај пише: „Свађаху се и препираху људи, као и обично око Бога и хлеба, док их Христос не прекиде у томе“ (Велимировић 1917, исто, 107).

Сходно томе, поставља се питање, како је европска Црква целокупно гледала на Први светски рат. Црква је оболела и није могла да да лек зараћеној Европи. Европа је током рата кренула у освајање зарад материјализма, насупрот Божјим законима. Зато је и страдала. Иако је дух свих цивилизација одувек био инспирисан религијом, дух модерне европске цивилизације није имао инспирацију у европској религији.

Како је истакао Николај Велимировић у говору 1917. године, једино што је било познато цркви ратног времена јесте тајна светског рата. Тај рат је био „резултат дехристијанизације Европе и дехристијанизације европске цркве.“ Тиме је сиромаштво цивилизације Европе разоткривено управо Првим светским ратом.⁶⁰ Тада је било јасно да је Европа, а са њом и европска црква, кренула путем смрти, што се показало кроз светски рат који је избио управо на европском хришћанском тлу (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д., 122-125).

59 Током каснијег предавања о национализму Св. Саве, Владика Николај објашњава своје мисли о позитивном значењу концепта национализма. Ограничавајућа је околност у томе што је у његовом времену термин национализам био тумачен негативном конотацијом, осим код појединих земаља (примера ради Италије). Он га је овим предавањем именовao добром сликом тзв. национализма, чији су носиоци Свети Сава и Владика Петар Петровић Његош (Више о томе видети у: Велимировић 1935, 2016.нс, “Национализам Светог Саве”).

60 Европа је крила „унутрашњу борбу и сиромаштво“ (Исто).

2. Политичка мисао Владике Николаја Велимировића

2.1. Теолошке претпоставке принципа политичке мисли

2.1.1. Главни руководни теолошки принципи

Ангажовање Владике Николаја у званичној српској политици 20. века извирало је из патриотизма који је у спрези са теолошким принципима као дискурсом његове целокупне интерпретације. Његов патриотизам и политичке идеје и акција били су последица теолошких принципа православне мисли коју је имао и гајио у себи од детињства. Велимировић Николај је, исто као и већина других делатника у рату, желео да помогне српској држави и српском народу колико је то у његовој моћи. Данас, посматрајући са временске дистанце, може се рећи да је био предодређен за такву политичку, дипломатску и ратну акцију самим својим рођењем и самим бићем усмереним ка принципима православног и патриотског духа. Његов патриотизам је последица хришћанског патриотизма односно национализма у оној форми какву је поседовао, пре свега, Растко (Сава) Немањић и многи после њега. Велимировићева политичка делатност није била означена коришћењем црквеног делатника од стране владе државе за потребе достизања државних и ратних циљева већ његовим добровољним ангажовањем и по позиву у помоћ својој држави и народу.

Поред тога, треба имати у виду контекст времена у којем се тежило, не само неопходном ослобођењу државе од окупатора, него и уједињењу народа исте расе на Балкану. Већина савременика усмерила је своје фокусе на оба циља.

У времену 1914-1919. године, колико траје ратно ангажовање (1915-1919. и ратна мисија) Николаја Велимировића, реч је о српском јеромонаху и будућем Епископу. Он стога по одређењу своје делатности, али и по одабиру своје личности, у сваку своју акцију уграђује теолошки принцип. Његова се акција ослања на теолошке претпоставке које проичу из поверења у лик Исуса Христа и потом се уграђују у сваку од његових активности. Тако и у политичку.

Тиме, његове мисли, преиначене у речи и исказане кроз акцију, показале су да Велимировић обједињује хришћанску духовност са патриотизмом, што није остало само на младалачком ентузијазму, поставши идеја и “умно-вољна сила”⁶¹ (Лубардић 2015, 330-331). Теолошке мисли младог јеромонаха Николаја прикупљене од детињства и усидрене у чврстом убеђењу у истину Исуса Христа претходиле су значајном политичком деловању и сврсисходној спољнополитичкој пракси у времену о којем је реч. Будући да ментална јачина потиче из јачине духа (духовног), овакав ангажман Николаја Велимировића али и других свештених лица у рату био је више него потребан (Милкић 2016, нав. д., 203-207).

Мисао претходи деловању; деловање се ослања на мисао. Из тог разлога потребно је проникнути у дубину политичке мисли Владике Николаја из времена Првог светског рата, тачније у вредности на којима почива његова политичка активност. Његова теолошка претпоставка се ослања на парадигму политичког принципа његове мисли.

61 Ово двојство треба посматрати као две гране истог дрвета, тачније, као покушаје “одуховљења народа” (Исто, 331).

Иако Владичину мисао на почетку његовог националног рада одликује прозападњачки ентузијазам у области политике и филозофије, такав “младачачки панхуманизам” касније “бива превладан теохуманизмом” зреле личности (Лубардић 2005, нав. д., 348-349).

Ипак, младачачки став младог Николаја одликује се недостатком практичног искуства што је у вези са његовим тада младим годинама док касније, посебно након ратних дешавања, рађа у себи историјску личност, прекаљену и обновљену новим сазнањима.

Међутим, Николај Велимировић није само теолог на теоријском нивоу, јер свака његова мисао ишла је у етар како би српски народ био духовно ојачан и издржао на путу страдања у до тада највећем рату. На тај начин је припремио народ за пут са којег се многи нису вратили.

Кроз оживљавање знања о историји Срба и речи изражене потребе да им веће државне силе помогну, Владика Николај улаже сопствени залог кроз говоре и говорнички дар и на језику ових народа неопходном у сукобу европске цивилизације. Сходно томе, он савезнике, посебно англоамерички народ, пред којима говори током рата усклађује са циљевима српске државе, не само по питању ослобођења држава као главног циља свих у рату него и са српским циљем уједињења народа Јужних Словена у једну велику државу.

У овом делу разматра се чему је Велимировић тежио, шта је наглашавао као важно и шта је од других тражио, посебно од владајуће елите тог времена.⁶² Кроз анализу се може видети који су то принципи обликовали његов живот, а тиме и његову политичку акцију у Великом рату. Будући да црква апостолска све “своди на животворну личност Богочовека: и учење, и истину, и правду, и добро, и живот..” (Поповић 1999, 324). Тек након што се реконструира веза између теологије и политике, односно веза између божанског и природног поретка кроз појам цркве и Богочовека-Христа, онда се идеје Владике Николаја могу поставити у синтезу и повезати са оним што им претходи.

Теолошке претпоставке

Николај Велимировић је мислилац коме Христос представља почетак и крај испољавања сваке активности, тачније његове активности почивају на номологији, науци о Божјем (моралном) закону.

Његова писана дела и говори заснивају се на истом. Будући да су прво и последње дело Вл. Николаја, као и бројна друга посвећена Христу, што се посебно види кроз каснија настојања да он сваку вредност и делатност на пољу политике, тумачења историје и живота, посматра кроз Њега. Још у почетном периоду своје интерпретације он истиче идеал Свечовека у којем види скоро целог Христа, те касније увиђа и цео живог Христа и у Њему проналази смисленост сваког човека (Лубардић 2015, нав. д., 348). Цело своје учење које Николај Велимировић преноси другима он базира на учењу Божанског Откровења. Сходно томе, Христос је срж његовог учења и сваког тумачења. Стога су сва његова полазишта, тумачења и учења – “христоцентрична”. Другим речима, Христос је срж тумачења света, живота и односа Бога и човека, чиме Владика Николај не допушта никакве компромисе, ако су у супротности са Христовом науком (Енциклопедија Православља 2002, 1322-1323).

Душевна све-прожимања Оца Николаја оличена су у чврсто повученим правцима: вертикали – ка Богу и хоризонтали ка народу/роду. Ови правци путање узрастали су током његовог живота.

62 Владика није сам успоставио или замислио како теолошки принципи, односно хришћанска срж његових мисли треба да изгледају, него је пратио искуство преко двехиљадегодишњег учења и духовних делатника, посебно Светог Саве Немањића као оног који је установио српско православље.

У времену рата и након његовог завршетка Владика неуморно говори о знамењу времена и то не о могућем крају света, колико о могућности спасења европског човека. Такво спасење, тврди он, могуће је једино путем духовног препорода. У супротном, уколико се настави са истим стањем у европској цивилизацији и уколико се не буду видели знаци препорода духовности након Првог светског рата на појединачном и колективном нивоу, потреси на геополитичкој мапи Европе могли би да буду још гори.⁶³ Поред тога, он ни у једном тренутку не осећа презир према европским државама и народима. Штавише, може се рећи да је жалио њихово незнање и спознао неумитност даљих догађаја, уколико се напади на туђе државне територије наставе:

“Кад људи замене Божји закон својим законом, и Божју вољу својом вољом, и Божји разум својим разумом, онда мора доћи до рата” (Велимировић, 1938, 2016.зб, 691).

Тако и већина Владичиних усмених и писмених исказа почива на теолошким принципима, не само теоријског учења, већ учења које он уобличава у праксу.⁶⁴ У том смислу, пракса се испољава кроз силу самог човека, уколико је утемељена у поверењу у Христа и Његове Истине. Такву врсту силе, као укотвљеног сидра и непресушног извора енергије и воље за активностима за српску државу и српску нацију током рата поседује Николај Велировић и та сила му даје снагу за политичку акцију. Без ње, тешко да би могао да досегне даље од ‘обичне’ политичке агитације.

Поред тога, Николај Велимировић са ерудицијом која претходи његовом ратном деловању заједно са снагом духовног у себи, осликава Духом надахнути наратив и магнетску и харизматску снагу која га и чини харизматским вођом.⁶⁵

Темељ политичке мисли Николаја Велимировића

Узроке Првог светског рата Владика Николај тумачи кроз праузроке садржане у Светом Писму. Он ово посебно указује у времену након рата.⁶⁶ Свака Велимировићева реч, акција и потоња реакција народа пред којим говори темеље се на вери у Христа кроз коју он понире у херменеутички опис живота и смисла, а тиме и у узроке започетог рата (1914-1918). Он се угледа на предхотнике у духовној мисли и пракси, те описује живот човека, догађаје и његова настојања путем тежње да у излагању на проповедима и предавањима буде што јаснији. Као полигота, обраћао се бројним народима током рата, претежно англоамеричком народу на њиховом језику и они су га у потпуности разумели, што се показало по њиховој спремности да помогну Србима у рату. Помоћ је стизала највише у материјалним средствима и у пољу хуманитарног рада.

Православље је извориште сваког даљег рада, мисли и дела Николаја Велимировића. Његове су мисли, кроз писану реч, отпочеле свој ток управо путем речи одбрањене докторске дисертације. Он је био надахнут двехиљадегодишњим мудростима хришћанске цивилизације, али и теолошком и мисионарском праксом својих претходника о којима је читао на путу

63 Велимировић о овоме говори крајем 1919. и почетком 1920. године те износи наду да ће нова година донети такав препород духовности. Кроз нови светски рат видело се да овакви и слични појединачни апели нису имали далекосежног утицаја.

64 Само хришћанство захтева акцију, почевши од молитве.

65 Аутор Симеуновић пише детаљно о особинама и деловању тзв. харизматских вођа. Ове личности поседују изванредну снагу привлачности о чему ће у контексту Велимировића у даљем тексту бити више речи.

66 Више о томе писао је у делу који тумачи узрочно-последичност људских сукоба: “Рат и Библија” (1927).

сопственог учења.⁶⁷ Све о чему он пише, говори и настоји кроз живот, било да је на нивоу теолошке праксе (као монах, каснији владика и мисионар) или је на нивоу политичке праксе (као члан дипломатске ратне мисије, говорник, агитатор), кретало је од ове спознаје. Штавише, крећући се дедуктивно, од општег ка појединачном у природном поретку ствари, Владика Николај великом брзином упрошћава новостечене спознаје и претвара их у једноставне изјаве, које могу махом сви разумети.⁶⁸ Потом, знањима стеченим, најпре кроз праксу војног свештеника у Балканским ратовима (1912-1913) и као политичког делатника током Великог рата (1915-1919), он надомешћује своје теолошко знање и употуњује своје животно искуство у целину којој је тежио.

Хришћанска мисао кроз делатну политику

Теолошка мисао преобликована у спољнополитичку праксу испољену путем активности Николаја Велимировића претходила је политичком деловању као крајњем нивоу. Почетни теоријски ниво јесте приказивање његових принципа који уједињују његове идеје кроз које се потом одређује њихово разумевање, објашњење и евалуација политичког деловања. Да теоријско претходи практичном, док је практично – стање примене научене теорије, Владика веродостојно приказује као делатник у рату. У даљем тексту ћемо објаснити да је управо та и таква његова свехришћанска мисао била испољена кроз веродостојну акцију.

У том смислу, док политика као вештина преговарања многим средствима силе, неретко приступа примени небираним средствима и манипулацијом моћи, тако политика кроз речи Владике Николаја добија потпуно други смисао и интонацију јасноће у искренности. Његова политика постаје дело искренности и супротност испољавању силе и манипулације.

Симболика каузалности духовног и телесног у рату

Велимировић на многим местима у списима и говорима истиче каузалност греха у политици и у свакодневном животу. Грех, грешка човека, како појединца, тако и заједнице, колектива и нације, директно проузрокује несреће које долазе целокупном народу и држави. Тиме се изнова показује везаност принципа теологије (постулата хришћанства) са друштвено-политичком ситуацијом у свакој цивилизацијској епохи.

Политички принципи могу бити политички и теолошки, јер постоји теологија политике. С тим у вези, Николај је имао јасну и освешћену визију о принципима – теолошког и политичког, али и принципима који их везују. Посебно у времену дотадашњег врхунца људских страдања у Првом сваком рату.

Симболика узочно-последичне спреге духовног и телесног најбоље се показује у људским невољама, посебно у рату. Тиме је вероватноћа људског страдања на земљи у директној вези са врстом и количином грешака (грехова) које је учинио појединац или нација. Посебно се такве грешке умножавају и добијају исход уколико су почињене пре или током рата.⁶⁹

67 “Вера је хришћанска највеће, најважније и најпоузданије знање од свих других знања. Према томе и наука вере јесте наука над наукама. Као што је Бог над свим људима, тако је вера Божја над свим осталим наукама” (Велимировић, 2016.нз, 560).

68 Велимировић је сигурно веродостојан херменеутичар свог времена, будући да тумачи мудрости Библије, те упрошћава део по део, дедукцијом до детаља. Потом ове спознаје преноси док беседи пред народом/народима, на себи својствен начин.

69 Николај Велимировић је написао својеврсни номоканон, “Рат и Библија”, дело о односу божанског и природног закона. Описујући каузалност догађаја, посебно у рату, са великом снагом изражава јасност корелације: човек-грех-страдање односно узрок-последича рата. То видимо и у другим његовим делима послератног периода.

Николај Велимировић много пута указује на симболику исказаног антагонизма у рату и миру, вери и неповерењу, моралу и неморалу, а које се међусобно потиру у опозиту које нужно носи рат са собом кроз више него јасно испољене последице. Он указује на узрочност испољене категорије: грех-казна кроз узрочно-последичну везу невоља које задесе човека: појединца или народе. Невоље су последица учињених личних или колективних грешака.

Тумачење је стога врло јасно: “Грех човека према човеку јавља се као последица греха човека према Богу,” односно “рат човека против човека јавља се као последица рата човека против Бога” (Велимировић 1927, 2016.рб, 193). С друге стране, душа човека неретко оживи тек након многоструког страдања (Велимировић 1916, 2016.дс, 382).

У том смислу, проф. др Симеуновић издваја неколико колективних грешака у српској историји које су претходиле опасностима за Србе:

1. Атентат пред Први светски рат;
2. У Другом светском рату – пружањем отпора;
3. Након светских ратова, настајање Балкана као претежно комунистичког (Срби су овде предњачили још у времену трајања рата кроз постојање партизанства, чиме су опет нарушили култивисани европски живаљ (Симеуновић 2007, нав. д., 43-44).⁷⁰

Знатно пре савремених аутора Владика Николај сведочи о грешкама Срба, о појединачним и колективним грешкама народа хришћанске Европе кроз призму западног ђака-теолога-јеромонаха и касније, као војно-политичког делатника у ратовима (1912-1919). Николај симболику узрочности посебно наглашава у беседи о глади, говорећи да је глад настала у некој држави или територији, заправо симбол духовне глади, као што су и друге страсти такође симболи. Дакле, “телесној глади претходи духовна глад” (Велимировић 1938, 2016.г, 557).

Све ово потребно је сагледати кроз призму великих светских потреса у виду светских ратова. Први светски рат био је највеће дотадашње страдање у историји човечанства. Зато Владика напомиње да човек треба будно да прати на знаке, симболе, односно сигнале око себе који указују на пад, лични или глобални, и на сваку врсту исказане невоље као реакције на почињено стање, исто колико и да спозна благодатне симболе и/или сигнале добијеног благостања⁷¹ (Велимировић 1932, 2016.сс, 358).

Помор (крвопролиће, убијања, геноцид) настаје услед гордости народа или народних вођа, чиме ни помор није случајан, него се појављује као сигнал да људи буду бољи, исто као што је и појединачна болест човека својеврсни сигнал. Примера ради, епидемија тифуса с почетка 1915. године однела је бројне животе међу српским живљем. Будући да Србију током Првог светског рата ни болести нису заобишле тако он касније изводи закључак ратног искуства:

„Болештине ће косити људе утолико јаче, уколико се више буду обраћали искључиво земљи за лек и здравље” (Исто, 362).

Ратови су, пише даље Николај, знаци губитка разума на нивоу државне власти, односно – владајуће елите. Када човек изгуби милост, губи се и разум, а губитак разума на нивоу

70 Негативни став Европе према Србима испољио се још пре атентата 1914. године, посебно од Мајског преврата (1903) када су Срби приказани као убице не само својих сународника него и свог краља и краљице. Њима се тада први пут уводе међународне санкције, појачане након другог Балканског рата (Исто, 39).

71 У контексту наведеног, а везано за данашње време, у којем су се испољиле друге врсте невоља у виду епидемија болести, тачније светске пандемије, Владика Николај је, још у свом времену указивао на опис симболике животиња, али и микроба и бактерија, као врсте невидљивих непријатеља који означавају врсте појединих невидљивих људских грешака. Указивао је да, уколико их човек не угуши, они се множе у души и гуше човеков организам, слично микробима у телу, доводећи душу и тело у стање слабости, болести. (Исто).

политике и државности одражава крах међународне политике и одрживости дипломатије што су уједно најчешћи знаци настанка цивилизацијских сукоба. Владика кроз библијска сазнања у којима је мноштво о ратовима давно речено, изнова говори да ће окупатори који сами себе стављају у улоге креатора живота, политике и историје, у Првом светском рату као и у сваком следећем, завршити као губитници.

Будући да се напади почињени у рату на праведне завршавају падом нападача, Владика објашњава у ком случају је победа нападнутог народа извесна: уколико праведни затраже Божју помоћ, а владар тог народа буде молитвен пред Богом. Пример за то јесте његов опис поступака тадашње владајуће династије Карађорђевић, односно Краља Петра Првог Карађорђевића као побожног владара у рату. Овај краљ је са сином регентом Александром све време био раме уз раме са српским војницима у рату, чему су се чудили и савезнички краљеви (Јовановић 1916, 170; 24/09/1916). Као владар српске државе он је дао потпору да читав народ не буде сравњен пред окупаторима у Великом рату. Речју, ради молитава српких војника у рату и посебно ради праведности, побожности и молитава српског Краља Петра Карађорђевића напад на Србију је обесмишљен (више: Велимировић 1927, 2016.рб, нав. д., 195). На овај начин Владика Николај након рата тумачи доприносе победи Срба кроз призму библијских сазнања (Исто, 192).⁷² Касније изводи закључке о спрези колективно учињеног са колективно последично доживљеним – то су непроцењиве константе у разматрању српске историје. Сходно наведеном, духовни и морални пад појединаца доноси несреће на нивоу колектива и државе које се у потпуности подударају са историјом страдања цивилизација. Николај Велимировић ово сазнање тумачи и у говорима пред англоамеричким народима током ратне агитације у Првом светском рату. Он то чини и у неколико предавања у Лондону из 1916. године обједињених у његову књигу “Душа Србије”, као и предавања с краја 1919. године обједињених у књизи “Духовни препород Европе”. Путем ових излагања он објашњава праузроке ратова тумачењем Великог рата.

Поврх тога, све што чини у контексту националног и политичког рада он не чини лично себи, него српском народу, будући да изнова истиче непобитну важност службе – и Богу и роду. Николај наглашава да је српски народ богослужбени организам, тј. слуга Божији, јер је као и бројни други народи примио хришћанство. Сходно томе, све што је у природи он гледа као натприродно у смислу Светог Тројства, иако је то “натприродно”, заправо савршено природно. Владика то зна и говори западним народима, будући да је спознао да сами материјални живот јесте само одраз духовног, слика симбола и видљивих сигнала, јер је и сама земља “символична слика небеса,” чиме је такво посматрање реалности живота – “без прича, без паравола..., намењено свима..., хришћанима” (Исто, 331-332).

Српска слобода увек је била “скупо плаћана”, иако не увек “чиста и светла” (Велимировић 2016.сн, нав. д., 654). Ове речи важиле су вековима уназад, исто колико и током Првог светског рата. Поврх тога, српски народ је у периоду од 800 година био истинити ‘теодул’ – слуга Божији, односно ‘христодул’ – слуга Христов, што су у својој основи аналогични појмови. Тиме се основна и непрестана линија као срж српског историјског бића у последњих осам векова, може ставити у две речи: “Служба Христу.”⁷³ Из тог разлога губитак истог историјског и духовног предзнака у рату водио је краху српског народа.

72 Епископ Николај Велимировић тврдио је да праве узроке ратова може објаснити једино Свето Писмо: “Не постоји ниједна књига у свету изван Библије, у којој је описано толико ратова са датим праизворним објашњењима истог.” У истој се може сазнати о великом и нагомиланом људском искуству три континета и ратовима вођеним на њима, победама и поразима (више: Велимировић, 1927, 2016.рб, исто, 192).

73 Владика је ово наслутио током ратова (Балканских и Првог светског), а закључно уобличио кроз речи, тек касније, током заробљеништва у којем је био у Другом светском, када је писао дело “Српски народ као Теодул.”

Касније Владика Николај објашњава зашто се таква трагична судбина Срба ипак није десила у Првом светском рату (више: Велимировић 1927, 2016.рб, исто 195). По питању слободе и залога за исту, он истиче начела која треба да представљају поларну звезду на српском небу окренутом ка будућности.⁷⁴ Она су, како сведочи, једноставна и јасна и треба да руководе српским народом:

- Одбацавање свих неправославних идеологија и туђинских уплива, тзв. еманципације свих грана на нивоу народног живота;
- Прихватање службе, служења Богу – теодулије;
- Визија, јасна као зрак, небеског царства као “врховне мете” земаљског пута и живота (Велимировић 2016.сн, нав. д., 654-684).

Ова начела представљају суштину историјског пута српског народа, почевши од Стефана Немање до данас, истиче Владика.

2.1.2. Главне политичке идеје Николаја Велимировића

и њихове везе са теолошким принципима: списи и говори

Идеје Николаја Велимировића о животу, људима и догађајима суштински су везане за теолошке претпоставке мисли кроз његово лично и духовно поимање реалности. Исто се односи на мисли о политици и политичкој делатности. Штавише, он то не раздваја. У целокупности својих мисли и дела, теорије и праксе, он догађаје константно везује за теолошко сагледавање. Он све посматра кроз призму сопственог духовног живота и раста и кроз виђење сопственог и светоотачког духовног искуства. Са тог аспекта посматра се и његова политичка пракса.

Питање је: која мисао је претходила делу? Односно: која је политичка мисао водила политичком деловању овог јеромонаха са титулом доктора наука? Потребно је разумети чему је тежила Владичина мисао-водиља и шта је била уједињујућа снага његових тежњи током периода рата. Стога, чему је служио наротив којим проповеда.

Године 1915. Владика Николај разоткрива противуречности напада велике и стабилне Аустроугарске на малу, нејаку и нестабилну Србију. Постављајући хришћанске принципе као главну нит свог излагања, он акцентује поглед који има по питању рата.

Кроз своју науку, оснивач Хришћанства открива истину, пут и живот. Владика, заправо, предлаже једну посебну врсту рата, а то је рат против самога себе. Једино на тај начин, кроз ратовање са сопственим падовима и греховима, човек може спречити и рат против свих других. Другим речима, ако не буду ратовали са собом (односно са својим страстима, пороцима...), ратоваће са другим људима око себе, као и против самог Христа. Из ове тврдње он потом изводи закључак да уколико то не учине, такви хришћани доживеће појаву стварног и разарајућег рата. Хришћанство, као истина у животу човека, стога, јасно осуђује рат (Велимировић 1915, 2016.пп, нав. д., 1-31).

У писму пријатељу англиканском бискупу, а у контексту почетка Првог светског рата, Николај пише:

“Истина је, драги мој пријатељу, да се Европа данас мора застидети пред Азијом, не због тога што је Азија дала све богове човечанству, а Европа ниједног, већ због тога што Европа

⁷⁴ Овим је истакао јединствена начела једне православне нације која тражи благостање и мир у својој држави, али и у свету.

води рат којег се и Азија стиди... Европа – која је до јуче сијала пред светом, данас посипа око себе само црвене и црне зраке, црвене у крви а црне у греху” (Исто, 166).

Постојале су главне идеје којима се Владика руководио током Великог рата у заједничкој борби за ослобођење своје државе и будуће уједињење, а кроз свој теолошки принцип од којег не одустаје ни у једном тренутку, па ни током рата. О тим идејама у контексту теолошког принципа у наставку студије биће више речи.

Свесловенство путем Словенофилства – Свечовечност

Специфичности мисли и дела Оца Николаја јесу српски патриотизам и православље. Он је српски исто колико и словенски патриота, оно што је главна нит која везује ова два својства: српски и словенски патриотизам у контексту његовог исказа јесте православље.⁷⁵ Међутим то није све. Мисао Владике, готово до почетка Другог светског рата, карактерише и панхришћански екуменизам, религиолошки универзализам и југословенство као неодвојиви делови словенства путем словенофилства.

У периоду Великог рата он јасно испољава свенародну идеју, жељу и целокупну ратну аспирацију – уједињења држава и народа Јужних Словена и уједињења хришћанских цркава Европе. Штавише, овај програм износи врло гласно: говорима и ратном агитацијом. Нагласак на херојству војника добија на снази у предратним беседама током и након Балканских ратова и кулминира с почетка рата.⁷⁶ Ове беседе заправо су истоветан, али допуњени сиже започет у беседама с почетка његовог изласка пред јавност.⁷⁷

Словенофилство као појам Велимировић истиче путем приказа о свекупној тежњи за уједињењем народа исте расе, о чему говоре наслови његових списа упућених овој теми кроз беседе пре рата (“Мир вам, Словени”, “Сан о словенској религији” и друге), као и у беседама о истом током Великог рата (“Словенско време”, “Религиозни дух Словена” и друге).⁷⁸

Ову идеју заступала је српска влада у Првом светском рату и већински део народа јужнословенских држава, као вид спаса од дуговековних завојевача. Тако председник српске владе, Никола Пашић, између осталих, види савез Јужних Словена као велику и снажну државу која ће имати излаз на море и која ће представљати снажнију, оснажену територијалну силу и постати бедем окупаторима усмереним на територије Балкана кроз историју. Ова идеја задојила је, по свему судећи, већи део народа балканских држава, потиснутих у серију ратова у којима су се нашли.

Међутим, питање је на шта тачно мисли Владика под појмом словенофилства, будући да га он објашњава кроз сопствену парадигму. За њега је словенофилство – једна врста осећања.

75 Родни и духовни патриотизам Владика Николај Велимировић успешно спаја у идеју хришћанства, коју он израна види као универзалну у надконфесионалном смислу, док је у каснијем периоду оставио ову идеју и везао је за истинитост православља (Видети више: Лубардић 2015, нав. д., 328-357).

76 Беседа коју је назвао “Аустрија-Маска” упућена је војницима који су кренули у рат путем речи охрабрења. Више у: Велимировић, Н. “Аустрија-маска”, 1914, 2016.ам, 20.

77 Беседе “Изнад греха и смрти” објављене су у години почетка рата (1914). Оне су наставак првих тринаест беседа објављених у делу “Беседе под гором.”

78 Владика још од својих првих беседа након примања монашког пострига јасно исказује тежњу ка потпуном укидању песимизма („Беседе о Оптимизму“, „О омладинском песимизму“, „О краљевским синовима“ и друге), истицању моралног савршенства односно пута ка томе (“О херојима нашег времена”, “Беседа о јунаштву”, “Беседа о младој Србији”) и тенденцији ка исказу црквено-државног јединства тј. њиховог пута у истом смеру (“Сан о словенској религији”, “Изнад греха и смрти”, “Вера и нација”, “Беседа о словоди”, “О будућој срећној отаџбини”, “Агонија цркве”).

Помињући легенду о панславизму, он пише да су се многи плашили одређене “словенске опасности” која је означена наведеним појмом. Велимировић се не зауставља на томе и наводи да су „панславизам“ заправо измислили “пангерманисти” јер: “човек увек цени друге аналогно себи.”

“Свет се највише плашио политичких богова, увек највише – пан-а и створио маштом *ex nihilo*, један општи свет језивих комбинација” (Велимировић 1915, 2016.ур, 40).

Као представник словенског народа, Владика Николај објашњава да у реалности не постоји панславизам. Међутим, оно што постоји јесте осећање које се више експлоатисало у књижевности, него у средишту политике. То осећање јесте словенофилство, односно “осећање блиског сродства и крвне симпатије..., далеко од каквог политичког панромантизма...” То је дакле “једна сентиментална тежња за сродним, носталгија крви, једна органска бојазан од удаљености од својих...,” будући да “људи који страдају осећају се много сродније, него људи који господаре” (Исто, 41).

Међутим, Владика мисли и на јединство хришћанских цркава, на шта ћемо се касније детаљно осврнути. Он представља јединство држава Јужних Словена кроз словенофилство кроз које прожима и јединство Цркве. Дакле, као теолог он жели црквено јединство које произилази из јединства држава народа који деле исти језик и простор на Балкану. Може се закључити да га је ова идеја највише усмерила ка потврди уласка у политичко ангажовање.

Идеје исказане кроз списе и говоре

Николај Велимировић током рата држи предавања о религиозном духу Словена, делу писаном изворно на енглеском језику (“The Religious Spirit of The Slavs“) у неколико лекција:

1. Словенско православље;
2. Словенски револуционарни католицизам;
3. Религиозни дух Словена.

Он најпре напомиње: “Ви морате доћи с једном религиозном философијом”, као темељем једне општечовечанске културе (Велимировић 1916, 2016рд, нав. д., 236-462). Такође, он се обраћа Отаџбини, Словенима и свим праведним и грешним, у складу са насловима беседа.⁷⁹ У бројним беседама и пре почетка Великог рата Владика говори о националним темама: о будућој и срећној држави, речи о прецима и о потомцима, беседе о слободи и о јунаштву, о младој Србији, о Словенима, као и о томе чија је заправо земља.⁸⁰

Велимировић Николај јасно образлаже своје мисли о истом кроз проповед: “Сан о словенској религији сањан целог једног живота” у којој истиче да се једина дубина налази у религији. Његово дело из овог периода написано је и објављено на енглеском језику, 1915. године у Лондону, и односи се у целости на питања уједињења католичке и православне државе

79 У књизи у којој је сабрао своје беседе изговорене током Балканских ратова, под називом “Изнад греха и смрти”, Владика Николај Велимировић првобитно развија идеје о словенофилству и објављује их у години почетка светског рата 1914. У књизи сабраних беседа из 1910. и 1911. године, симболично названом “Беседе под гором” он се обраћа народу (претежно београдским интелектуалцима, 1910-1911) путем тумачења углавном библијских прича и превођења истих на језик свакодневнице, да би их приближио човеку. А у наставку ових беседа и касније књиге (“Изнад греха и смрти”), тежи да се приближи словенском човеку.

80 Током 1910. године пише чланак за лондонски лист “Гардијан” (Guardian), а касније ову мисао разводиљава у делу “Религија и националност у Србији” (Nikolas Velimirovic, Religion and Nationality in Serbia, Lnd, 1915, str. 5). О истом предмету држи и беседу о младој Србији, 1912. као и путем речи проповеди “Мир вам, Словени”, где цитира Достојевског: “Науку и занате можемо примити од Запада, но веру не, јер је ни Запад нема” (више: Велимировић, “Изнад греха и смрти”, 1915, 2016.иг, 32).

у будућој југословенској држави. Са овим почетним идејама он је приступио размишљањима о рату 1914. године.

Специфично је да у беседама током Првог светског рата Владика најпре заобилази теме свесловенства и словенства, према тврдњама аутора Екмечића (1973, 1992). Могуће је да се то односило на чињеницу да најпре пише за енглеску публику која је била у страху од словенства, као и од Србије као могућег предводника на Западу. Такође, и због убеђења званичних политичких кругова да се тадашња царска Русија не би сложила са уједињењем црква (Екмечић 1992, 59). О дубини религије, али кроз опис једине праве слободе која се стиче тим путем, он касније додаје у серији беседа о духовном препороду Европе с краја 1919. и почетка 1920. године, обједињених потоње у истоимену књигу (1920): Једина трајна слобода јесте слобода човека од самог себе и она се постиже “кроз религију без силе” (Велимировић 1920, 2016.дп, 764).

Словенско време

Значајну опсервацију теме он даје потом у књизи “Вера и нација у Србији” (“Religion and Nationality in Serbia“).⁸¹ Кроз дело написано и објављено на енглеском језику у Лондону, 1915. године, Владика Николај говори о југословенском идеалу по којем је Православна црква најбољи духовни медијум националног сагледавања (Велимировић 1915, 2016.вн, 332-333). Такође, да словенски народи треба да буду уједињени у истој инспирацији, истој жељи и истим молитвама, а путем истог патриотског и националног узрока (332).

С друге стране, он (1915) сведочи англиканцима о ознакама тзв. словенског времена. Као и други академци датог времена, све Словене, били они православци, или католици, сврстава у једне, исте по раси и језику, и у хришћане, верујући да је такав државни савез могућ, а за веће добро свих. Говорећи о истој или сличној историјској путањи Словена, не само јужних, говорио је Енглезима о времену које надлази након Великог рата:

Током петовековног заробљеништва, а посредством слободне воље као највећег Божијег дара (и одговорности), вођством Карађорђа, Владика истиче најпре устанак робова на југу, као и легенду о панславизму. Дајући јасноћу идеји словенофилства, истакао је: “Панславизам су измислили пангерманисти: Кад постоји пангерманизам, зашто не би постојао и панславизам? Овај, у ствари, још не постоји, али постоји једно осећање – словенофилство.” То је осећање слично међу бројним народима, попут “романофилства” и “англофилства.” Ипак: “Људи који страдају осећају се много ближи и сроднији него људи који господаре... Отуда и Словени који страдају и воле се и траже се – једно као Словени, а друго као робови...” (Велимировић 1915, 2016.ур, 111-112). О таквом могућем наступајућем времену словенске нације Николај промишља крајем 1915. године.⁸²

Он објашњава да је увод у поменута времена управо почетак Првог светског рата.⁸³ Било је времена грчког, турског, римског, али словенског периода у историји није било. Све има своје време и то време, не само да долази већ је оно увелико ту (Велимировић 1915, 2016.св, 211). Са надом да са новом годином долази и нова боља епоха за Европу, он пише: “Сва обојена људском крвљу Европа има да уђе у нову епоху. То је крвава зора лепога, сунчаног дана, који долази свету са Словенима.” Потом Владика закључује са оптимизмом о наступајућој епохи и даје објашњење на шта се односе знаци времена као епохе једног народа:

81 Ову књигу Владика Николај Велимировић је посветио католичком бискупу и “сјајном хрватском патриоти” Штросмајеру (Јосип Јурај Штросмајер) поводом стогодишњице од његовог рођења (1815-1915).

82 Чланак је првобитно објављен у листу „Жива црква“, 1915, бр. 2, стр. 1-27

83 Чланак “Словенско време” објављен је у календару за 1915. годину: “Ратник”, Београд 1915, 21-24.

Долази време у којем се налази сама суштина словенског живота, тј. време у којем “Словени неће трпети и неће дати да други трпе, у којем неће ћутати и неће бранити да други говоре, и у којем неће бити слуге и неће никога учинити слугама.” Јер, “права слобода и вера, то су знаци сопственог времена” (Исто).

Стога, Владика даље поставља питање: Шта је у рату потребно Словенима и православљу и одговара:

“Треба више Христа на земљи; више одушевљења за Њега и да се Он не дели између Голготе и Олимпа” (Велимировић 1916, 2016.р.д, нав. д., 262), јер је Он желео да све народе на земљи ослови браћом и, штавише, да се сви међусобно од народа – зову браћом. Христос је међу Словене стигао у време када су га већ примили народи, не из Витлијемске пећине, него из најузвишеније цркве, Свете Софије у Цариграду. “Дошао је са узвишеном троструком мисијом: да служи, да учи и да влада, једном речју да буде све у свему.”...⁸⁴ Из тог разлога, тајна словенске вере лежи у истинитости Христове личности и Христовог ранијег живота као људског бића које су преци словенски добро разумели. Такође, суштина словенске вере лежи у тајни догме васкрсења и у одушевљењу многоструког броја његових каснијих следбеника (Исто, 256).

Николај Велимировић на предавању током рата поставља и следеће питање: “Зар су Словени збиља робови?” и одговара опозитно износећи свој општи став који га прати током целог времена рата:

“Робови су они који робују својој жељи за господарењем над браћом својом..., траже кржаве обрачуне с другим народима..., док Словени желе да и ови мучитељи уђу у свечовечанско братство...”, а то су: “опште братство и добра воља”⁸⁵ (Велимировић 1915, 2016.ур, нав. д., 111-112).

Стога он даје предлог и истиче да јединствена религија Словена треба да обједини најбоље научнике, филозофе, правнике, уметнике (Велимировић 2016со, 320). Он даље наглашава и под којим условима треба Словени да проговоре и шта је то што је потребно свету крајем друге године Првог светског рата: “Бога хоће свет. Ако Бога имате, онда ћете имати шта донети свету и имаћете ради чега и излазити на позорницу историје”..., а када вас свет пита ко сте, “не одговарајте све докле се не осетите религиозни” (Исто, 324 - 325).

Свет је гледао ове народе кроз призму слабости, не разумејући њихову притајену снагу, сведочи Владика (1915). Међутим, он наглашава да је коначно дошло време да проговори дух Словена и то највише кроз своје истакнуте појединце (Календар 1915, 211).

Панхуманизам

У лекцији о религиозном духу Словена које је говорио у Цркви Свете Маргарите, 1916. године, Владика Николај излаже своје мисли о панхуманизму.

Панхуманизам се односи на Свечовечност. Панхуманизам говори и о религиозној свести Словена у чијем средишту, у најбољем случају, стоје урезане речи – да и не, односно речи истине или лажи које се односе на два прототипа личности: великог и поносног или обичног, али светог човека:

84 “У римски свет је дошао као слуга. Бојим се, да је у том свету заувек и остао само слуга. Међу Словене је дошао као Господ, и до данашњег дана..., је и остао као Господ.”

85 “Устанак робова, дакле, изазвали су ови мучитељи којима, када се преокрет историје изврши, имаће да се наметне..., од Словена: опште братство и добра воља” (Исто).

Не – великом човеку;⁸⁶ Да – светом човеку; Не – поносу; Да – смирености; Не – индивидуализму, да – свечовештву. Не – чежњи за ужитком, колико чежњи за победом добра (Велимировић 1916, 2016.р.д, нав. д., 253-275).

Историја је указала да је тзв. “велики човек” прилично непожељан, тврди Владика (1916). С друге стране, “свети човек”, освећен кроз врлину, могућ је и пожељан. Историја је показала да је увек такав велики човек представљао у исто време и “велику опасност” за човечанство. Свети човек не може бити и никада није био опасност за другог човека и за човечанство. Из тога произлази да човечанству нису потребни велики, већ добри људи, јер оно не тражи величину већ доброту и усавршавање у врлини. Краће речено, у тумачењу Велимировића пред Британцима 1916. године – величина није врлина “Доброта и светост су права врлина!”⁸⁷ (Исто, 273).

Такође у предавању о словенском револуционарном католицизму, Николај обраћа пажњу на појединце који су донели знатног добра и својим животима доприносили развоју хришћанства. Он говори о творцима хришћанске историје испољеним кроз ликове Јана Хуса,⁸⁸ британског епископа Весткота⁸⁹ и друге. Говорио је да је истина Хусове борбе „прослављена прошле године“ (1915), јер је свет славио петстогодишњицу његове смрти те је Владика узео учешћа у овој свечаној манифестацији у Њујорку где је и “Нови свет” (Северна Америка) видео делић православног хришћанства.

Идеја Југословенства

Држава Срба новог века, начета је кроз национал-ослободилачке револуције. Прва револуција означила је две политичке идеје у Срба. Представљала је спој борби за друштвено ослобођење и за самоостваривање кроз уједињење. Првобитне политичке идеје рађале су се у виду посматрања савремене политичке теорије и кретале се између две српске збиље: прва, да су Срби живели између моћних империја, тачније окружени са две окупаторски настројене империје. Друга, да је српски народ живео знатно “разбацан” у широком простору настањеном и од стране других народа. Сходно томе, Србе је било потребно “ослободити и ујединити” (Симеуновић 2000, 7). С тим у вези, када се ретроспективно посматра трагична судба српског народа током ратова, као и између два рата, морају се сагледати дубљи разлози који су довели до “неминовног и предвиђеног краха, те замишљене и на брзину склепане (добрим делом и од страних сила осмишљене) творевине – Југославије” (Јеротић 2017, нав. д., 235-236).

Идеје о уједињењу и југословенству расле су током 20. века (Екмечић 1992, 59). У овом периоду Владика Николај и многи други бивају задојени идејом уједињења јужнословенских народа у једну велику државу, која би, као таква, представљала утврђење које одолева и/или надјачава завојевача. И не само то. Владика наводи пример који је био још раније изнесен о идеји заједничке државе још у време Наполеона. Писало се и апеловало на стварање једне

86 Владика Николај овде алудира на Ничеовог великог човека – Надчовека, наспрам Свечовека о којем говори Достојевски (више у: Велимировић, “Речи о свечовеку”, 1920).

87 “Величина је обмана, доброта је стварност.” (Исто).

88 Јан Хус (1369-1415) био је чешки реформатор и проповедник, ректор карловачког Универзитета, којег је црквени суд осудио због речи са којима се није слагао да је папа глава, а бискупи тело Цркве Христове, већ је трагао за духом такве цркве. Спаљен је у Констанцу за „већу и бољу славу“, како су гласиле речи бискупа Ладија. (Исто, 264).

89 Велимировић помиње епископа Брука Весткота (Brooke Foss Westcott, 1825-1901), британског епископа и теолога као пример који даје пред Британцима о врлинском деловању једног од њих (Исто, 263-264).

велике државе – Илирије (Велимировић 1915, 2016.вн, нав. д. 403),⁹⁰ чиме програм уједињења није био новитет у ратно и предратно време.

Срби су тежили да уједине сва српска племена на основу заједничке традиције, културе, прошлости, језика и под вођењем оне идеје која је “подигла шумадијску рају против Турака”. И она је оформила Краљевину Срба: “Идеја слободе, братства и равенства”, која је тиме “складна и са напретком”..., “културе и са праискоњским својствима славенских племена” (Пашић 1995, 54). Ову идеју је заступао и Владика.

Истине ради, Никола Пашић, Николај Велимировић и Миленко Веснић и друге српске дипломате и изасланици заједно са регантом Александром и династијом Карађорђевића били су окренути уједињењу у најширем смислу те речи. Др Веснић је сматрао да Србија као “Пијемонт” југословенске идеје треба да има водећу улогу, као носилац државности и као главни политички стожер (Р. Веснић 2008, 451). Иако се на нивоу српске политике изнутра дешавају разне несугласице, на различитим географским просторима на шта са жаљењем указује Николај посланику у Лондону (Ј. Ј. Пижон 1896-1920, 371), већином се у једном слаже – о идеји уједињења. Штавише Јован Јовановић Пижон, српски посланик у Лондону, иако је сумњао у ову идеју записује у дневнику став Владике о томе: он је категорички одговорио да војска и народ Срба, Хрвата и Словенаца желе да се уједине и “ко мисли другачије, он је против нас” (Ј. Јовановић, од датума 14.11.1918, 559).

Заправо, тежило се држави каква је постојала под царевином Душана Силног која је представљала израз подржавања историјске свесности о величини пређашње државе као и ослободилачког заноса код Срба (Симеуновић 2000, нав. д. 8).

После вишевековног ропства под османским царством, па после славно завршених Балканских ратова (1912-1913), уследио је Први светски рат. Након готово непрестаних сливања једног у други вид страдања, народу је, иако већ навикнутом на судбу “која јаче удара” на Балкану (Велимировић 2016.нк, 625), био потребан трајни мир. Народу је требало помоћи да ојача угњетени дух и подигне палу вољу кроз бодрене духа, оснаживање морала и враћање наде у бољу будућност.

Борбе током 1912. и 1913. године, као и тежња за уједињењем Јужних Словена у једну државу, захтевало је присуство мислилаца који могу људима да понуде нешто више од политичких обећања.

Народи насељени на Балкану, тражили су државну територију која би коначно могла да се одупре претензијама окупатора. Тиме је идеја о жељеном свејединству постала колективна тежња, не само тадашњег младог јеромонаха Николаја, него и других интелектуалаца, владајуће елите и народа. Велики број интелектуалаца, представника Јужних Словена, настојали су да се оствари други ратни циљ, односно уједињење у јединствену, демократску и заједничку државу на Балкану са излазом на море. Штавише, већински део народа Јужних Словена, желео је уједињење целе словенске расе јужног појаса. Већина грађана у оквиру граница Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Хрватске и Словеније, као и народ јужнословенски на територији Аустро-Угарске, изјашњавао се за уједињење. Ово је постала форма веровања, убеђења и јасне визије у бољу будућност, какву само маштовити народ словенски може имати и чувати као

90 Првих година 19. века мисао о југословенском јединству била је толико стварна, да је и православни патријарх карловачки могао устоличити Бана Хрватске Јелачића са одобравањем католичког свештенства (Исто, 404).

своје упориште. Такву вишу визију живота други народ није могао да разуме (Мијатовић 2017, 225).⁹¹

Западне нације се, такође, баве овим темама у рату. Амерички новинари објављују чланак о стању католичке Цркве на тлу Југославије. У чланку наслова „Црква у Југославији” који је објављен у Католичком билтену за 16. октобар 1920. године, описано је стање свештенства и колико је католика било на тлу старе Југославије. Кроз опис католичког препорода међу Словенима описан је важан верски развој новостворене државе Југославије. Узмимо у обзир, да Југославија има највише католичког становништво од источних држава Европе, тачније преко шест милиона.⁹² Зашто је ово истакнуто? Зато што писци овог чланка верују (1920) да ће ова чињеница бити фактор трјумфа Католика.

Познато је да је Далмација била колевка југословенске идеје, али је Србија себе морала ‘разапети’, да би се успоставила оваква идеја. Од решавања овог питања зависила је и судбина Јужних Словена, чиме је Крфска декларација била најјаснији приказ идеје кроз коју су сви видели – једини излаз за Јужне Словене. Српски научник Михаило Пупин (1854-1935) сматрао је за неопходно излажење југословенске државе на море, чиме би се побољшао и њен материјални и економски статус (Пупин 2005, 87-88).⁹³ Тиме је питање југословенства постало “велико светско питање” (Исто, 91).

Да би се оформила заједничка држава Југословена било је потребно једно веровање и једна црквена заједница. “Словенство треба да, пре свега, у самој себи измири источну и западну цркву, па да тако из своје средине уклони главну сметњу јединствене културе” (Марјановић 1915, 16; навед. према: Екмечић 1973, 1992, 55). Екмечић сматра, да су у највећем броју случаја овако мислили борци за Југославију (Екмечић, исто). Поврх тога католичко свештенство бивше Југославије такође је показало националистичко и патриотско расположење (Велимировић 1915, 2016.вн, нав. д., 403), али и наду у побољшање односа раздвојених хришћанских Цркава.

Мање је познато да су кроз истицање поменутог поједини амерички новинари и представници католичког свештенства мислили на Николаја Велимировића. Сматрали су га једним од представника младих свештенмонашких снага које могу у Хришћанску Цркву унети дух јединства:

Писали су да је Епископ српски Николај Велимировић, који је живео у Сједињеним Државама, не тако давно написао да су ограде постављене између цркава невероватно ситне и то највише у Југославији, где ће завладати потпуна хармонија између два свештенства, католика и православаца. “Од тога зависи будућност нове нације и верске толеранције”, подвукли су и објавили епископске реченице амерички новинари⁹⁴ (The Catholic Bulletin, October 16, 1920 “The Church In Jugoslavia”, pg. 8).

91 Дипломата и историчар Чедомил Мијатовић писао је како амерички народ не може да схвати машту и визију словенског народа, тачније веру у виши идеал живота, који се појачава посебно у тешким временима. Сматрао је да су Словени (Руси, Чеси, Срби, Пољаци, Словенци, Хрвати, Бугари), иако су далеко били материјално слабији, ипак поседовали песништво, машту и ширину душе у односу на Американце. Тежили су вишем идеалу и да буду сједињени у један народ, што Американци нису умели да разумеју. (Исто).

92 Краљевство Србије, односно Југославије, стекло је већи број католичког становништва, него ма која друга држава на Истоку, пише у чланку велечасни Ф. А. Палмиери, О. С. А. (Исто).

93 “Без Далмације нема Југославије, а без Југославије нема Далмације”, што су Далматинци знали много раније (Исто, 88).

94 “A Serbian bishop, Nicholas Velimirovic, who has lived in the United States, wrote not long ago that “the fences set up between the churches are incredibly petty,” and that the most complete harmony will reign in Yugoslavia between the two priesthoods, the Catholic and the Orthodox. “The future of the new nation depends upon religious tolerance.”

Хришћанска замисао свејединства

Како су појединци у идеји југословенства за време Првог светског рата видели ширу слику, тако су веровали у истоветну идеју кроз призму другачијег сагледавања. Они су видели исти ратни циљ, али у духу идеје хришћанске религије, тј. у идеји јединства кроз свејединство, односно свесловенство кроз заједништво.

Питање је на шта заправо мисли Владика Николај под описом тежње за уједињењем народа Јужних Словена у једну државу? Питање је и на шта је мислио под појмом значајно истицане речи „свејединство“ у контексту историјско-политичке ситуације током Великог рата.

Мисао ка уједињењу, јединству, а тиме и свејединству, водила је и Владика пре Првог светског рата. Са таквом мишљу односио се према рату. Темелј ових мисли Оца Николаја, сматра Екмечић, потиче од руских слависта Бердјајева, Хомјакова (Екмечић, 1992, нав. д., 59). Ове мисли усмерене ка уједињењу црква и народа су се искристалисале пред сами рат.

То га је надахњивало и давало му снаге да агитује за помоћ ослобођењу свог народа. Међутим, он је концепт уједињења видео и нешто другачије: кроз теолошку парадигму, односно кроз постулате источног хришћанства. Тражио је заједништво и саборност међу свим људима, нацијама, етничким групама, расама, чему Велимировић у Првом светском рату у потпуности тежи: Уједињењу Црква, уједињењу народа, дакле уједињењу у оквирима Хришћанства и државности. А то значи: и уједињењу језика и територије, односно, не само словенскиг већ и свих народа међусобно... На који начин? Управо кроз мир и толеранцију; кроз победу разума над крвљу и кроз победу добра над злом. О томе најбоље сведоче Владичина поменута дела из овог периода.

Изгледа да он није агитовао за груписање ових народа у једну државу или федерацију која би била опозит глобалним тежњама јужнословенских народа током рата. Како је у Првом светском рату управо наглашена и јавно испољена идеја суживота у једној држави, Владика мисли на федерацију:

Ради се о “једној федерацији, која би била на срећу свих људи на земљи онолико исто колико и на срећу свих Словена” (Велимировић 1915, 2016.ур, нав. д., 42). Он мисли на “свесветску, свечовечанску заједничку државу слободних и народа и држава.” Једино такву “федерацију заједништва” замишља Николај и о њој говори. Мисли и на државу која је створена “не на основу римског права, него на основу хришћанског права” (Исто). Ово је кључна ставка у опредељењу Велимировића, дакле хришћанско право на којем све почива у духу хришћанске саборности.

Он то даље појашњава: “Зар се са широком душом може бити роб?.. Зар смо робови ми, који пружамо руке целом свету и нудимо братство и љубав свима?” Не, нису Срби робови, већ су робови они који су “у својој жељи за господарењем” (Исто, 44). Међутим, за разлику од бројних других савременика, Владика Николај није сматрао Србе изабраном нацијом нити народом који је изнад других. Он сматра да је сваки народ изабран, уколико следи моралне (Божије) законе.⁹⁵

Срби су се борили за ослобођење, али притом нико није желео груписање Словена у једну државу. Нити је он мислио на федерацију неколико словенских држава која би била антагонизам антисловенској федерацији. На овај начин Владика даје своје тумачење ратних

95 Више о томе видети у беседи: “О краљевским синовима” (Велимировић 1922, “Нове беседе под гором”).

тежњи Словена за ослобођењем и потом за уједињењем, односно братством. То искључује панславизам и окупаторске циљеве, то је “свечовечанско братство.” (Исто 41-44).

Исто ово, креирала је и послушничка као циљ српска влада. Заправо, српска влада је била једини гласноговорник српског народа, када је након Балканских ратова тежила поставци српских односа са католичком црквом на здравом темељу. Знано се да ће се са ширењем Србије повећати и број католика. Тиме је усред светског рата, “скупштина у Нишу расправљала пројекат Конкордата са Светом Столицом и прихватила га” чиме је Ватикану било познато да је Србија са широкогрудошћу и добром вољом Срба настојала да испуни жеље католичког живља који су на тлу Србије. У овом периоду, Владика Николај је тврдио да ће исто тако и свака српска будућа и демократска влада бити истоветно “широкогруда и искрена у религиозним стварима” (Велимировић 1915, 2016.вн, нав. д., 409).

Католичко свештенство бивше Југославије писало је да у прошлости српско православље махом није имало познанство са католичким Црквама и наглашавали су да Србија тек 1920. године почиње да цени дух и виталност католичке Цркве. Ближе пријатељство и међусобна толеранција ће подстаћи Југословене, и католичке и православне вероисповести, да се забораве верске старе мржње и да се удружи хришћански препород њихове расе (*The Catholic Bulletin*, October 16, 1920 “The Church In Jugoslavia”, pg. 8, нав. д.).

Како је горе поменуто, католичко свештенство (и) ван граница тадашње Југославије истакло је Владика Николаја као спону у успостављању заједништва ове две хришћанске Цркве. Његова реченица о невероватно ситним оградама које су постављене између ових цркава посебно у Југославији, где ће завладати или треба да завлада хармонија између католичког и православног свештенства, истицана је као наслов. Од тога је зависила будућност нације заједно са верском толеранцијом.

Ако је ово прописно успостављено, Југославија ће несумњиво играти врло важан део у тријумфу католичких идеала и принципа ове источне земље, закључено је у чланку из 1920. године, у резимеу стања хришћанске замисли о уједињењу (Исто).

Универзализам религије и утицај испољен на политику

Николај Велимировић, још у времену пре рата упућује на зближавање цркава у већем броју својих беседа, иако потврђује постојање разлика у учењима засебних хришћанских цркава. Он изнова показује наду да се оне могу умирити и превазићи. Тиме је заговарао постепен приступ уједињењу најпре кроз:

- Приближавање Цркава у смеру практичних и значајних питања;
- Дијалог у свеобухватној толеранцији;
- Заједништво у црквеном учењу постигнуто дијалогом (Биговић 1998, нав. д., 34).

О томе сведоче и његове предратне беседе током Великог рата у којима исказује јасну жељу о томе.⁹⁶

Српска елита је препознала нову и напредну струју младог аутора који је критиковао учмалост “црквеног мртвила”. Он је утицао позитивно и на контекст ван цркве чиме је спојио у том времену дух модернизма са либералним погледом на социјално-историјску проблематику живота. Талентовани млади човек је од значаја за друштво, а поникао је у крилу цркве (Лубардић 2005, нав. д., 330).

⁹⁶ У својим првим беседама Владика Николај тежи да се избаци оно што је “заостало и некомуникативно из Српске православне цркве” (Лубардић, исто, 334).

Раније је поменуто да Николај Велимировић још од младости верује у могућност обједињавања хришћанских цркава. Међутим, он то види искључиво кроз главне одлике хришћанске вере оличене у вери, љубави и миру, како међу црквама, тако и међу народима. На ово се највише односи његов религијски универзализам. Како време одмиче, а историја показује кржаве сукобе и крах хришћанске етике, он везује своје идеје за источно хришћанско крило кроз спознају да православље има пуноћу вере видљиву кроз вековне доказе. Једино кроз тежњу ка хришћанском идеалу он види и зближавање народа и цркава Европе:

“Нека се све цркве уједине идеалом светитељског духа...” Нека цркве најпре осете заједништво, дакле јединство у греху и у духу, како би могле потом да иду путем ка идеалу, односно светости. Веома је битно да оне крену са таквим увидом (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д., 126).

Идеја уједињења цркава одвијала се постепено у виду вишег степена неославистичке премисе о изједначењу цркава као темеља нове словенске сарадње и уопштено словенства (Екмечић 1992, нав. д., 56). Углавном, таква идеја се састојала од потребе да се славинизује језик у универзалној (католичкој) цркви. Почетком светског рата ову идеју формулисао је Милан Марјановић (1915) и пре рата код Хрвата – Стјепан Радић и код Срба – Николај Велимировић (Исто, 57).

Таква нада у уједињење деценијама је полагана у јединству хришћанских цркава, посебно код католика. Међутим, јединство које је дозивано из херојске историје није никада постојало, исто као што није ни у Европи постојао пример да у једној демократској и хармоничној држави живе католици и православци, осим у виду уједињавања исте невоље услед режима аутократије (Исто, 55).

С друге стране, Владика Николај (1915) наводи са социолошког гледишта и по својој главној одлици, да црква представља теократију, што је исто за све религије у свету. Међутим она је и “христократија” јер има свог владара невидљивог Бога, оличеног у видљивом Исусу Христу, што је разлика од осталих нехришћанских погледа. Он “води, храбри и надама одушевљава човечанство”. То је карактеристика цркве хришћанске која се разликује од нехришћанских религиозних приступа (Велимировић 1917,⁹⁷ исто, 121).

Хришћанска је црква уједно и “светократија” јер: “Светитељи треба да воде човечанство, а не велики људи.” (Исто, 121). Светост би требало да буде циљ свих људи ове религије, идеал којем се тежи, из чега произлази да су светитељи они који треба да воде идеално човечанство. Борба у тежњи ка власти и људском праву болесна је појава људске историје. А када започне борба за служење и дужност, тог тренутка настаће “најплеменитија борба”, која ће уједно донети и највишење људске среће, тврди Владика Николај (Исто, 121-122).

Иако је постојало уверење да је идеја о уједињењу цркава политичка творевина и да је као таква више изазивала расцепе него ли зближавање, ова идеја је имала своје корење у неославистичкој идеологији, али и идеолошку и филозофску димензију која је изнад политике (Екмечић 1992, нав. д., 57). Жеља за уједињењем цркава и словенска идеологија су ишле заједно. Стога, она је имала свој дубљи смисао који се односи најпре на идеологију из претпрошлог века. У том смислу Велимировић говори о идеологији Штросмајера (1815-1905).⁹⁸ Он помиње њега заједно са владиком црногорским Петром Другим Петровићем Његошем као “славне синове јужнословенског племена.” Овај католички бискуп и црногорски владика били су

97 Владика Николај говори о приближавању цркава јесени 1915, тачније 27. октобра (Чр. Тајмс 29, 10). Како је већ споменуто, текст његовог говора објављен је у делу „Агонија Цркве”, 1917. године.

98 Јосип Јурај Штросмајер, католички бискуп и писац, један од најутицајнијих хрватских културних радника у 19. веку.

двојица горостаса међу поборницима националног јединства Јужних Словена (Велимировић 1915, 2016.вн, нав. д., 404-405). Помиње и да је Његош толико био познат и вољен међу не само Србима, већ и Хрватима и Словенцима, да је то потврђено 1. марта 1914. године у Загребу, када се прославила 100. годишњица од његовог рођења.⁹⁹ Аустријске власти су биле зачуђене таквом манифестацијом “братске солидарности” ових народа (Исто, 406).¹⁰⁰

Поред тога, Владика Николај говори о католичком свештенству које је од почетка било уједињено у истом циљу. Штавише, по његовом мишљењу, то је приподна чињеница, будући да се у 18. веку разбудила свест о националном идентитету народа. Он наводи даље примере великих мислилаца, писаца, епископа, католичких свештеника и појединаца који су такође били за ову идеју.

Уједињење источне и западне цркве било је услов за инфраструктурно уједињење. Плодови истог остварили би се тек након више генерација у заједничком суживоту (Екмечић 1992, исто, 55). Будући да су “заједничка борба и заједничка страдања нас научила да живимо са хришћанским духом,” о томе Владика изводи два главна закључка:

- да ће се “нација ујединити са или без одобравања цркава”;
- да цркве такође морају да науче лекције из светског рата.¹⁰¹

Ово је уједно и главна премиса Николаја Велимировића о последицама Првог светског рата. Као резултат рата требало је да се народи приближе једни другима, са или без пристанка хришћанских цркава у Европи. Зато препоручује да се и цркве уједине путем теолошко-евангелистичких питања и кроз одлику службе Божје.¹⁰²

Догма о раздвајању стара је много мање него љубав која уједињује и која је свакодневна увек и свуда. Такође он види да су ове две цркве заједно у симпатији према разрушеној Белгији и потлаченој Србији, чиме оне заједно узимају учешће у рату. Стога је Владика Николај још убеђенији да “све хришћанске цркве имају довољно логичног заједничког основа, на којем могу да ставе раме уз раме на истом раду, истој мисији и истом добротворном послу” (Велимировић, 1915, 2016.вн, нав. д., 401).

Овде је битна политичка и дипломатска конотација беседа Велимировића која је испољена тежњом да се хришћанске цркве помире. То је био принцип међусобног поштовања у виду уважавања разлика у духу хришћанском. С тим у вези, карактеристично за ово време, према мишљењу Екмечића (1973) јесте да јединствене југословенске државе неће бити, док хришћанске цркве буду разједињене (Екмечић 1992, нав. д., 62-63). С друге стране, политичари овог времена више су говорили о сарадњи цркава него о њиховом уједињењу, иако је незанемарљива чињеница да су и саме цркве уређене попут засебних држава и да њихово уређење јесте хегемонистичко. На тај начин, својеврсна олигархија црквеног уређења упућује да се оне не могу усклађивати са политичким режимима државе. Црква, иако раздвојена на више хришћанских струја, засебна је и функционише у оквирима своје организације, стога се не може спајати са политиком, иако треба да иду ка истом циљу – идеалу светости.

99 Тог дана је Загреб био окићен српским заставама и припадници јужнословенских народа су наизменично држали предавања.

100 Владика Николај је био позван на ову прославу да одржи предавање, али му аустроугарска власт није дозволила да оде, посебно након епизоде у Сарајеву на прослави 10 година постојања листа Просвјета (1911).

101 Објашњење потиче од тврдње да, уколико су се презвитеријска, англиканска и католичка црква у Великој Британији или протестантске и католичке цркве у Немачкој, па и католичка и православна црква међу Словенима нашле у рату на истом патриотском задатку, тиме би оне могле бити уједињене и у времену мира кроз важна дела у цивилизацији у свету (Исто, 408).

102 Држава за коју се Србија бори обухвата много и католика и православних, а народ се научио, теоријски и практично да поштује веру државних суседа која се разликује од њихове, тврди Владика Николај (Исто, 408).

Цркве могу и нестати, али једна Црква никада неће. ”Јер нису цркве дело Христово, већ Црква.” Није замишљено да Црква буде привремена већ “брод са путницима.” Све хришћанске цркве споља су видљиве лепотом, али је то само одсјај (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д., 94).

Извесно је и да са црквом православном опстаје судба Истока и Запада што указује, отвара или затвара мисију српског народа кроз историју која путевима српске цркве треба да “актуелизује потенцијале истине у Христу-Богочовеку” (Лубардић 2015, нав. д., 354-355).¹⁰³ У том смислу, Владика Николај се старокатолицима приближио путем противљења римском папизму, иако задржава поштовање ка потенцијалу католичанства запада, док се англиканцима (а они су већ прошли кроз пут противљења папизму) приближио кроз делимично прихватање “теорије грана (branch theory).”¹⁰⁴

Спрега политичке мисли са теолошким принципима

Владика Николај (1915) наглашава колико је снажна и јасна мисао Христова, поготово у временима цивилизацијских невоља. И поред јасноће, гласност такве замисли у рату је била далеко од присутне:

“Христова слава још увек је далеко. Уместо да слушамо гласове анђела, заглушује нас рика топова и звекет мачева.” Међутим, Христов глас је све јаснији и јаснији. Далеко јаснији у рату данас, него у миру јуче. Јер тај мир није био Исусов мир. У томе миру пропало је много душа.”

Тешкоће у спрези политике и духовности се јављају управо зато што су поштење и доброта моралне категорије, а не политичке у које би требало да спадају. Закони су зато човеково настојање да надомести тражене моралне садржине које недостају. С друге стране, политика није морална категорија. Њихова супротстављеност се показала кроз Први светски рат. С друге стране, иако је у рату пала хришћанска Европа, хришћанство никада није било упитно.

“Замисли да је наше хришћанство подлегло злу и његовом вековном сукобу са злом и безверјем. Чиме бисмо могли сада себе да тешимо, да се храбримо и налазимо снаге за жртвовање? Да ли би то могли постићи научним пароллама? Или метафизиком, или материјализмом? Све то заједно без хришћанства, не даје живот, већ га убија.” (Велимировић 1915, 2016.пп, нав. д., 170).

У том смислу Велимировић Николај изнова кроз ратне говоре тражи од других разумевање уместо осуде, чак и ако се то односи на разлике у вери. Штавише, он те разлике не истиче, иако их разазнаје као наглашене у рату, те изнова указује на нит која спаја разлике у хришћанској вери (јер је Велики рат, у основи, био рат хришћанске Европе). У прилог томе иду речи поменутих писама које Николај размењује у другој години рата (1915) са пријатељем Енглецом.¹⁰⁵ Из истих се види да српском монаху и англиканском свештенику и каснијем бискупу вера није сметала за искрено пријатељство. Након тога, као искуством проживљени политички радник,

103 Током раног периода, тачније пре Охрида, Владика Николај се дотакао ових идеја, али ће их развити тек касније (Лубардић, исто, 355), током наступајуће охридске (и охридско-битолске), те поновне жичке епископске службе.

104 Према овој теорији, све се хришћанске цркве гранају из једног истог стабла (Исто, 336).

105 Николај Велимировић (1915) пише о ратној невољи током боравка у Њујорку, пријатељу, енглеском свештенику. Из писама се види да је студирао са овим пријатељем и растали су се на Универзитету 1908. године. Енглец је после тога постао англикански свештеник, а Николај српски монах. Њихово пријатељство трајало је и наставило се након рата. Вероватно је, како је раније споменуто, реч о бискупу Џорџу Белу, иако ауторка Хепел (М. Нерел) истиче у својој књизи да није сигурна од када њихово пријатељство датира. На основу поменутих ратних писама, ово сазнање би могло да пружи одговор.

јеромонах Николај касније је као епископ исказао поједине закључке изведене током Великог рата. О томе говорећи, тврдња се односила на политику која је довела до забуне омладине, донела немир, те оболестивила људе. Млади јеромонах Николај поставља ново питање: да ли има садржаја које је у потпуности ван политике и које би могло бити интересаније од исте? Ово питање претходи постављању једне мисли у којој он налази снагу и у свом политичком ангажовању:

“Ако се у једном народу не стави Бог изнад свега, а човек пре свега, томе народу неће помоћи ни мудри државници, ни вешти политичари, ни војничка сила, ни богатство свих грађана... Бог изнад свега, а човек пре свега” (Велимировић 1940, 2016.би, 550-551).

Сходно томе, главна нит која везује политичку мисао са теолошким принципима, код Оца Николаја, исказана је поменутом реченицом: “Бог изнад свега, а човек пре свега” (Исто). Одатле извире свепрожимање његовог надахнућа током Првог светског рата, иако је ова реченица важила за њега и ван датог временског оквира. Све што је политично и политичко, Владика посматра, са теолошког аспекта. То чини нит аксиологије, претварајући је у свеприсутну нит водилу у његовом деловању. Николај се у том периоду бори за вредности политичке историје која треба да води Христу, али исто тако проматра и супротне струје и идеје.

С тим у вези, одлуци о слању у мисију претходило је познавање личности Владике Николаја и првенствено, познавање његових жеља и залагања. На сваки пут и у сваку мисију он је кретао оснажен оптимизмом и вером у победу истине.

2.1.3. Мисли о принципима владавине и о улози државних вођа

У опису одредби садржаја политичке мисли и идеја Николаја Велимировића, потребна је анализа његових мисли о концепту владавине. Иако у време рата највише казује о самом рату, потреби и нади у скоро ослобођење нација, будући светитељ у неким својим говорима сведочи не само о историји српског народа, већ и о српским владарима, краљевима који су били уз свој народ полазећи од династије Немањића.

Додуше, он тек након рата и подучен искуством као сведок стравичног пада човечанства изводи закључке који се односе првенствено на владавину и владаре у држави/државама. Такође, поједини списи коришћени овде приказ су онога што је извео као закључке у току Првог светског рата, а објавио у књигама након рата. Поред тога, биће речи о аутентичном доприносу самог Велимировића као вође. Он је у сваком смислу био духовни вођа током Великог рата, али је био и веродостојан харизматски вођа. Његова харизматична личност привлачила је народе на западу и он је за њих постао духовни ауторитет и својеврсни духовни ментор, како су сами сведочили након рата.

Религија је одувек имала великог утицаја на владаре. Као таква, секундарно је кројила судбине народа. Кроз путању прошлости великих и царских династија могло се увидети како је православна хришћанска струја утицала на поједине владаре (више: Катана 2019, 11-29). Штавише, надањивала их је на врлинске потезе у периодима вођења државе, како кроз вођење унутрашње, тако и у вођењу спољне (међународне) политике.

Персуазивна пракса религије одувек је била на снази код многих цивилизација и каснијих појединачних народа. Међутим, нигде толико у позитивном духу исхода колико је то видљиво у прошлости православних народа. Духовност је та која порађа ове категорије.

О томе говори јеромонах Николај Велимировић на Западу за време четири године колико је трајао Први светски рат. У контексту његовог одређења државног уређења, стања и врсте

владавине кроз описе појединих владара религија заузима пресудан положај. У том смислу, владање је иницијатор рађања својства и праксе политике, те је потребно истражити виђење будућег Владике у контексту истог. Овде се наглашава важност праћења политике бројних државника и војсковођа које он с пажњом посматра, те повезивање исхода њихове политике које разматра у свом наративу. С тим у вези, он наглашава недељивост српског народа, српске вероисповести отелотворене у Цркви, а усаглашене са државом на срећан начин. Он такав спој види у ранијој владавини династије Немањића.

Идеал владавине

Велимировић Николај није критиковао облике владавине и светске политике. Он је као сведок Првог светског рата критиковао политичке режиме који су довели до истог. Такође, он није давао препоруке шта је боље изабрати по питању облика владавине – републику или монархију, социјализам или демократију. Сваки облик владавине може бити и добар и лош, што зависи од простора који се у политици остави за Бога. Сходно томе, хришћанство није републиканско, нити је монархистичко, јер му нису битне институције. Хришћанству је битан дух који обитава у овим институцијама. Из тог разлога, “она институција је најбоља која је најпунија хришћанског света.”

На примерима царске династије Немањића код Срба и династије Романових код Руса могло се видети да су одиста најбољи владари (ауторитативни, а праведни), били они који су били под утицајем хришћанске православне религије.¹⁰⁶ Будући да су били добре вође, праведни и надасве побожни, ове владаре је народ изабрао, поштовао и волео. На примеру династије Немањића, које Владика заступа у својим беседама и делима, може се увидети тражени идеал државника/владара. Такви владари су кројили животе људи дајући сопствени пример, а на добробит свих. Путем владавине оваквих државних вођа, народ је исказивао љубав, не само према њима, него и према сопственој држави.

Сходно томе, сагледавајући примере Немањића, може се видети да је најбољи владар онај који сопственим примером води свој народ, а у интересу свих. О томе еклатантно сведочи живот великог жупана Стефана Немање, знаменитог српског владара и каснијег монаха Симеона.

Другим речима, Бог, српски народ и српска држава за оца Николаја су били нераздвојиви. Свој народ је везивао за Немањиће и упућивао Србе да не забораве корене (Пурић 1963, 202). Поред тога, он током рата, па и касније наглашава народу да зло никада не може донети добро, нити се уз помоћ зла може победити добро. Добро је у виду доброг човека и он ће увек бити – спасен (Велимировић 2016.сн, нав. д., 673), из чега се може извести закључак да су најспособнији владари у исто време мудри и добри људи и добре дипломате.

Вођење политике и човек моћи

Главно правило владавине било је и остало: да владају најбољи. Одувек су бирани најмудрији, харизматични појединци који би предводили народ, најбоље учавали проблеме друштва и доносили најбоље одлуке у корист већине. Вође су биране и према старости као трагу животног искуства и мудрости. Православни вођа је василеус, цар (*imperator* или *rex*),

106 О томе какав је био утицај православља на политичко управљање државом и да ли је и колико религија имала домета међу појединцима и групана на власти, кроз примере Немањића и Романових видети више: Катана 2019, нав. д., 11-29.

те је апсолутизација моћи на земљи и у земљи одиграла значајну улогу када је у питању развој друштва и политике (Станковић 2014, 123).

Међутим, Владика Николај пише о народним вођама другог, нехришћанског типа и о последицама њиховог вођства. Човек моћи у политици је у стању да непрестано гомила моћ у шакама мањег броја људи, а они из такве позиције могу да доносе неправедне одлуке (Симеуновић 2009, 64-106).¹⁰⁷ Тако Владика након искуства Првог светског рата разуме шта чини веродостојност једног вође, те закључује да се народне вође свађају међусобно, а заводе своје народе из интереса, хранећи га лажима, застрашујући неправдом потеклом из прошлих времена. Они су таквим поступцима, заправо, сами себе осудили (Велимировић, 2016.пј, 778). Услед таквог типа владавине моћи која је у рукама појединца или круга људи што се показало на основу европске политике у рату, потврђује се да је велика снага лажи која је често кројила судбине читавих држава.

Сходно томе, током рата он говори како о политици свог времена, тако и о политичким балансима успеха и моћи са страдањем и губитком. У тим причама су владари имали значајне улоге. Говорећи да је империјалистичка Немачка то знала много боље од демократске Енглеске и Француске. Немачка је сматрала да је важније имати немачког краља тамо где успоставља свој империјализам више него “један дреднот на Блиском Истоку...” Претпостављао је да су Француска и Енглеска то спознале у рату. Напомиње, да се зато, посматрајући немачке носиоце културе, српски народ махом разочарао и био резервисан у односу на друге европске земље:

„Један немачки краљ на Балкану, било да се зове Фердинанд, било другачије, представља много разорнију снагу од најјачих хаубица”... “Ти немачки краљеви..., својом брзом политичком игром и брзом променом мимике на лицу, својим... заверама и сплеткама против Србије, били су у очима нашег народа представници европске културе” (Велимировић 1916, 2016.дс, 420).

С друге стране, српски краљеви нису потекли из европског племства, већ су били “племенити сељаци”. Они нису имали бројна сродства изван Србије, нити богатство, а тиме ни утицаја у развоју светске политике. Срби су имали мишљење да је здравије имати краља потеклог из сопственог народа. То је била добра жеља, али и изабрани пут патње (Исто, 420). Био је то недостатак за Србе у политичкој игри света, сведочи Владика Николај (1915).

Државне вође

Како се политика може посматрати као илузорност моралних начела, тако су и политичке вође обоготворене. Они се обоготворују слично као и политика, путем илузије. Обоготворење се исказује кроз њихов нагон за бесконачношћу власти. Тиме је илузија о политици управо најдоминантнија када има владарску подршку политике, а то не мора увек бити у виду државне власти (Симеуновић, нав. дело, 68-70).

Међутим, било је одличних примера српских владара у историји. Карађорђе под чијим вођством је била прва револуција српска, дао је своју идеју о обнови државе Срба у заједници целокупне српске нације (Симеуновић 2000, 9). Исти тај “христоверни и поштени” Карађорђе, иако није био високог образовања, имао је добру идеју – хетерију, као заједницу свих православних народа Балкана. Мученички је страдао, иако се његова идеја касније враћала на писаћи сто народних вођа кроз визију савеза православних на Балкану са ослонцем на

107 Политика себе изграђује као илузију, а требало би да буде објашњена као реалност (Исто).

православну Русију. Ипак, “свака велика и спасоносна идеја остварује се споро и трудно.” Након Карађорђа наступиле су другачије вође народа код Срба.

Никада за све време постојања српске (познате) историје, већински део народа није одступио од Христове путање. Одступала је мањина. Ко је била та мањина? То су биле народне старешине “због умне помрачености” или је то био мањински део народа, заједно са старешинама “због моралне покварености.” “Борба за првенством” доносила је Србима огромне поразе и градобитне ударце. Да су научили шта доноси спас на врлинском и трајном нивоу сагледавања историје код Срба, разумели би да се она састоји у окретању вери и Христу. Другим речима, помраченост ума српских старешина народних и српске интелигенције, доводила их је и доводи (у многим случајевима чак и данас) до – “безобзирног гажења једне велике заповести Христове.”

„И након толико векова учења и искустава, Срби (ни до данас) нису научили ту једну спасавајућу заповест за њих... Зато и стоје сваке деценије или две пред великом страхотом или страхотама“ (Велимировић 2016.сн, нав. дело, 654-655).

У опису датог временског интервала, једна од мана српског народа, провејавала је и кроз оне на власти, посебно наглашена у ратовима за ослобођење од окупатора. Овде Владика Николај не говори о вођама српског народа који су били у биткама са војском и у повлачењу пред најездом германских окупатора, посебно не крајем 1915. године, јер мисли на избегле:

“Србска великодушност често је прелазила у слабост. И то у велику и убитачну слабост – сервилност. Ту слабост показали су у турско и аустријско време Срби избеглице.“ О овој мани Срба показаној кроз ослободилачке ратове, Владика Николај је писао најпре у контексту народних вођа и појединих интелектуалаца. Сервилност никада ништа добро није донела осим понижења и корачања уназад. Великодушност, пак, јесте. Дакле, уколико се “Срби не излече од те очајне слабости, они ће бити серви, а не Срби и у свакој хетерији и у свакој новој комбинованој држави на Балкану” (Исто, 681-683).

Сви српски владари требало је да се крунишу у манастиру Жичи. Исто тако, сви епископи требало је да буду хиротонисани на истом месту. Како је речено, чин крунисања краљева у време Немањића показује лепоту и веродостојност синергије духовног јединства са државним вођством. Мудри владари били су и пожртвовани, како у личном животу, тако и у сфери вођења државе, тачније били су онакви како је у историјском запису оставио Стефан Првовенчани описујући свог оца Стефана Немању.¹⁰⁸

Владари у Немањино време живели су прилично скромно, иако су могли да уживају у царству луксуза. Чланови династије, Растко (Сава), Немања (Симеон) и краљ Стефан Дечански (Симон), били су у јединству међусобном и јединству народном. Поред тога, били су у добрим дипломатским односима са околним и далеким народима, те су неуморно охрабривали људе на важност чињења доброг. Ово је свакако значило много, јер су појединци и народи “од вајкада гледали у своје вође и на њих се угледали.” Гледали су у “владаре и челнике и у своје владике и духовнике” и од њих узимали примере. А следили су пример управо теодулије (Исто, 670).

Осврћући се на историју Срба и говорећи о српским владарима Владика Николај говори (1916) пред Енглезима у Великом рату: Вероватно је познато да су Срби имали “јакو племство у средњем веку”, како је и претходно поменуто. Не зна се када су они ишчезли, али је то било за време ропства, оног дана када су племство и они нижег рода – “ујединили своје сузе, јер су били подједнако погажени и увређени неједнакошћу и свирепостју”. Према томе, “у сузама

108 “А он бејаше и диван и страشان!” (Наведено према: Симеуновић 2009, н. дело, 150).

се родила српска демократија” (Велимировић, 1916, 2016.дс, нав. д., 377-378). Ово је посебно нагласио пред енглеским слушаоцима.

Треба напоменути да се и након Великог рата Владика осврће на раније догађаје и изнова опомиње Србе, како у много чему нису разумели стравичне сукобе у својој политичкој историји. Доћи ће час кад ће сазнати и поверовати, али тај час “може бити - тринаести” (Велимировић 2016.нк, нав. д., 624). Треба да се угледају изнова на владаре које су имали у светлој страни своје историје, о чему напомиње:

“Гробља и олтари.”... То је држава твоја, Србине! Земља покривена олтарима и гробљима “више него ма која друга на овом европском континенту!” А шта они друго чине него: “Жртву људску за Божију правду” (Исто, 625).

“Жртвеник је дакле земља твоја...” Да ли ћеш путем крађе са гробља и олтара понизити “морално племство које је најславније и најсветије наслеђе твоје и твога народа.” Твоја земља осликава прастаро наслеђе и насеље, људско, “прастаро бојиште”, за крст часни и слободу славу; прастаро гробље људско и светилиште Божије” (Исто, 625).¹⁰⁹

Овим Владика Николај антиципира концепт вођства као непобитно важан, а који се заснива на потреби човека да достигне зацртани идеал на бржи и сигурнији начин. Управо зато што је лагодније када човека или народ води онај “ко зна пут, или га бар добро погађа и ко је у стању да отклања препреке на њему” (Симеуновић 2009, 147-148), стога је лакше следити некога на таквом путу.¹¹⁰ Када је у питању државна власт једног народа, овакве особине једног вође одржале су се и у садашњости, иако ретко изостају у практичном смислу.

2.1.4. Велимировић између деснице и левице

Партијску државу могу да оживе разне политичке и идеолошке структуре (Симеуновић 2009, нав. д., 76), које су ретко када губиле на снази. Како је држава облик модерне власти “човека над човеком” (Тадић 1996, 2007, 314), тако се и у држави након Великог рата тражио начин преузимања власти мањине над већином путем одређене врсте “оживљавања” државе, на основу претходне поделе која је настала током рата. Међутим, идолатрија овог типа довела је до декаденције у друштву, што се већином десило у послератном периоду српске државе. Велимировић Николај је као сведок, не само ратне него и овакве врсте улегнућа друштва, имао своје мишљење и јавно га исказао.

Поврх тога, свака промена у народу највише се огледала у арени унутрашње политике кроз постојање разних партија (Симеуновић 2000, нав. д. 184). Српска интелектуална елита овог периода, посебно млађи међу њима, више су остајали по страни и тиме избегли улазак у домаћа и/или светска збивања. Или су свесно улазили уочи Другог рата у два настала тabora, посебно устоличена између два рата. Ова два различита тabora – идеологије које је држава понудила у виду решења између два рата, названи су – левичарски и десничарски (Јеротић 2017, нав. д., 236).

Треба споменути часопис “Хришћанска мисао” који је у овом времену предњачио, што по окупљеним интелектуалцима српским, што по садржају. Овај часопис је, како разматра Јеротић (2017), имао чврсто опредељење обједињено око суштине – православља, али и јасне

109 “Честитајмо папи на..., чувању теократије у Цркви”, говори Велимировић. Међутим нека римокатолици најпре испуне Ватикан светитељима, јер је тескобно веровати непогрешивости једне власти (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д., 126).

110 Једина ствар која би могла оправдати владавину “човека над човеком” јесте наше уверење да је за нас корисно да неко други и бољи од нас одлучује о нашем већем добру (Исто, 100).

и обавештене погледе о идеологијама у свету тог времена. Уређивач и сарадници су били: Николај Велимировић, Исидора Секулић, Димитрије Најдановић, Јустин Поповић, Момчило Настасијевић. Они су неуморно разматрали домаће и стране политичке тенденције и неретко се супротстављали идејама опонената. Опоненти овом кругу интелектуалаца, окупљених око хришћанске мисли, били су “јака, отпорна, релативно добро организована левичарска струја марксиста.” Они су имали врло интелектуално плодне међусобне дискусије, све док трагичном игром судбе и падом државе нису кулминирале у још један у низу грађански рат између левичара и десничара (Исто, 236-237).

На основу искуства стеченог током Првог светског рата, као сведок поделе на врху српске државе (између Пашића и опозиције, где је и сам у неком тренутку морао да изабере страну), Велимировић је могао, додуше нешто касније, да изнесе своје мишљење о томе. Стога, он у периоду између два рата, држи беседу у којој поставља питање народу како се декларишу по питању две новонастале поделе: као фашисти или интернационалисти?¹¹¹

Интернационализам се показује кроз одрицање од групе људи односно народа, тачније народности које су једнаке по језику, крви, традицији и историји.

На основу ове две поделе, изнесено је мишљење о стању поделе између левице и деснице. За Николаја су ове две појаве у друштву биле “опасна запалења, која воде неминовној смрти, ако се благовремено не излече”. “Запаљења” се показују у виду мржње индивидуалности других од народа, нација, етничитета, те осећајем презира свих других осим свог народа.¹¹² На два су различита кантара ове две лудости, а изнад њих је Исус.

Иако су нацизам и фашизам били потенцијално поражени, они су оставили иза себе трагове једног вида организованог атеизма, те је тадашња владавина такве трагове разрадила и унапредила. Сматрао је да је држава након тог рата потребовала за ојачавањем себе, посебно против атеизма¹¹³ (Јанковић 2002, нав. дело, 118). Притом, питање је било шта мисле партијски Срби. Да ли заиста мисле да ће као у 1918. години да се распишу избори, па да грађани, измучени ратом, исказују своје жеље. У таквој замисли је исказан план српских левичарских и полулевичарских демократских и средњедемократских партија које су представљале илузију.

Сходно томе, није било питање како оборити тадашњу владу, већ шта ће се десити након тога. Каква би се власт установила потом у земљама које чине Срби¹¹⁴ (Јанковић 2002, нав. д., 119). С тим у вези, а говорећи о левици и десници, Владика упоређује кретање људи по мраку предвечерја људског ума, те их пореди са децом у игри са поквареним верглама које узалуд користе, јер не могу да “свирају”.¹¹⁵ Узалуд је било и лево и десно, и напред и назад, ако нема поправке изнутра (Велимировић 1940, 2016.би, нав. д., 553).

Друштвено-политичке крајности и теолошки принципи

Свака искључивост, као што су крајности левице и деснице, унапред је осуђена на пропаст; тако и свака искључива идеологија, осуђена је на изумирање у одређеном тренутку времена.

111 Предавање је објављено најпре у листу: “Пастирски глас”, Крагујевац. 01.01.1938. бр. 16, 2.

112 На питање челника народа шта више воли од ова два запалења, Вл. Николај је одговорао – “ниједно” (Исто).

113 Кроз паралелу подела у крајности, у Првом и у Другом светском рату, он је тек након другог, из визуре искуства, извео овакве закључке, објављене у „Американском Србобрану”, 13.06.1946,бр. 9119, 2).

114 Овај текст аутор Милан Д. Јанковић добио је од Епископа шумадијског Саве (Више у: Јанковић 2002, нав.дело, 119).

115 Сликовито описано, окретали су и на лево и на десно, али није користило. Инструмент је био покварен, изнутра.

А исто је са религијом онако како је и са политиком (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д., 104). Другим речима, друштвено-политичке крајности и теолошки принципи из чије је перспективе Владика Николај посматрао представљају спој неспојивог.

Он и сам поседује мудрост коју пре сопственог политичког искуства, описује кроз мудрост оличену у Христу. Таква мудрост обухватила је све у једном, јер Исус није одбацио нити презирао никога, осим нечистоће људског духа. Било је “места за сваког човека, сваки народ, сваког апостола, све врсте богослужења, за све и свакога, изузев нечистог духа” (Исто, 100). Он није дошао ни левима ни деснима, него свима, будући да је дошао као глас разума и глас срца за све. Тако и Владика описује пример сопственог узора, те сам делује на исти начин.¹¹⁶

Ово је уједно био његов исказ пред енглеским народом (1917), о томе како треба посматрати појединце и народе, религије: не кроз презир разлика, већ кроз поштовање, разумевање и прихватање свих, па и у контексту њихових разлика. Исто тако, овим он показује на који начин посматра политичке верзије крајности у опредељењу десничара или левичара. За све је, дакле, било места, само не за нечистоћу, односно пад морала, грех у испољавању и тоналитете зла у људском испољавању.

Кроз опис пространства духовне орбите, провлачи се јасна нит којом Владика Николај објашњава место источног хришћанства у хемисфери религијског одредишта народа. Такву орбиту он одређује као ону која се налази изнад источне и западне хемисфере земљине кугле, кроз алузију на државе и народе Истока и Запада. Поменути утабани, иако узак средњи пут, визија је правог пута. Таквим објашњењем може се протумачити и његово одбијање страначког пута, будући да свака крајност води странпутици. Другим речима, Николај описује Православље као духовну орбиту која се налази изнад Истока и Запада. Православни Балкан се налази на истом пиједесталу у његовим очима.¹¹⁷ На питање, која би то била идеја и сила која Балкан поставља изнад ове две хемисфере, одговорио је: “вера православна и само вера православна.”¹¹⁸ У складу са тим, цео православни Балкан треба да се труди да не стоји управо између, него изнад (Велимировић 2016.ии, 794-795, 801).

Николај Велимировић као десничар?

Постојала су и даље постоје мишљења да је Владика био десничар. У том смислу, левица је теоретски постављена на место које у пракси није имала. Левица није отишла толико од Бога, дакле није отишла у крајњу линију од Бога, те социјалистичко уређење није било контра-Божјих одређења. Иако постоји литература која говори и о врлинама и о манама левике, познато је да ни десница није била без мане. Питање је да ли има смисла сместити Владика Николаја у одређене политичко-идеолошке оквире¹¹⁹ и етикетирати га одређеним определењем. Он није припадао ниједној политичкој странци нити идеолошком одређењу. Он се јесте касније ангажовао против комунистичког режима и левике, али не може се самим тим дати закључак о његовој определењености, нити тврдити да је био десничар. Штавише, имао је о томе одређене претпоставке.

Ни младог Николу, као ни каснијег монаха Николаја, партије нису занимале. Био је монах и сматрао је да ове две ствари не треба мешати (Јанковић 2002, 8). Кроз сећање његовог синовца, Епископа Јована, види се да Николај ниједној партији није био приклоњен. Врло мало се мешао у живот страначких битки, те је, чини се, баш та слаба воља, тачније не-тежња или

116 Владика Николај је у контексту народа, па и у поимању левике и деснице, свима био све, како би придобио народ за веру у Христа. Нигде није скретао, нити у лево, нити у десно, јер је знао за средњи пут.

117 Балкан се налази “између” Истока и Запада, земљописно, али је изнад Истока и Запада, “идејно” (Исто).

118 Овим описује и положај Христа у односу на земаљско (световно), и у односу на народе и цео свет.

119 Разговор са јеромонахом Герасимом, Манастир Лелић (01.08.2020).

неутралност за страначким уплитањем, засметала тадашњој власти¹²⁰ (Ј. Велимировић 2016, 615). Штавише, говорио је да је он “средњи”, “осредњи” човек, онакав какви су већина људи у свету, што је овде битно напоменути у контексту његовог поимања политичких крајности:

“Ја нисам никакав лудачки геније који вуче лево или десно, у крајност, у јендек, у пропаст. Ја сам обичан човек Божији, који идем средином пута, утабаног вековима.” Такав пут је “утабан” пут, поуздан и сигуран (Велимировић 1938, 2016.лд, нав. дело, 711-712).

Сматрао је да политика не треба да се меша у црквена питања, као ни обрнуто. Они треба да иду заједно, ка истом путу, у истом смеру, без међусобног уплитања. Међутим, још раније и пре Првог светског рата, он примећује одређене неправилности у том смеру:

Политика је надвладала веру, страсти су помутиле памет, морал је пао. “Странке”, “агитације”, “политички зборови” те су речи одјекивале под сводовима цркве. Свако је тражио за себе само веће политичке слободе и права; реч дужност заборављена је. Свештеници су на тај начин постали шутири – “грађани” и “агитационо средство”, али у погрешном смеру (Велимировић 2016.бт, 47).

Раније је поменуто Владичино објашњење времена које претходи Великом рату, како је велики део свештенства прилазио идејама Либералне странке, а потом идејама Напредне странке. Већински део на крају је приступио у Радикалну странку за које је сматрао да су свештеници вероватно највише ојачали својим приступањем. Свештеничка трвења око питања партије су уназила, али и запоставила црквени живот Србије. Тиме се и сам народ угледао на своје свештенике, те се партијски определио и делио. Био је то период када се вештином партијског подметања и разним врстама лукавстава лако приступало владичанском чину, док су свесни таквог тешког стања били они нижи свештеници. Они су покренули иницијативу да се свештенство одрекне партијског деловања (Исто).

Николај Велимировић се није уплитао у политичке странке. Био је изнад партијских превирања и гнушао се свештеника који уплићу свој живот и рад у исте. Он није пристајао на оно што аутор Димитријевић назива “јефтиним политиканством” у служби мере и провере својих поступака (Димитријевић 2006, 98-99). Такође, он је признавао право појединим политичарима који су били у исто време и државници, као што је Пашић, али је касније истакао да га Енглези не би сагледали на прави начин да српска војска није остварила победе попут оне на Кајмакчалану и остварила коначни пробој Солунског фронта (Исто). Поштовао је оне државнике и представнике политике који поштују Цркву и светитељски протекторат и да једино такви заслужују и поштовање народа којег воде.

Ни касније, током Великог рата, Владика Николај није припадао ниједној политичкој партији. Иако је радио за српску владу, српску државу и краља у рату по њиховом позиву, он није био у политичкој странци, чак ни оној чији је носилац био тадашњи председник српске владе, Никола Пашић.

Николај Велимировић је чувао себе од сваке крајности у виду одређења за лево или за десно, које му је током живота тражено. Какво је мишљење имао о партијама говори његово рано писање у студији о Његошу: „Религија Његошева“ (1910). Иако описује Његошев однос према првенствено верским партијама, он их подводи и под политичке: “Да је овај епископ живео у време великих црквених сабора, он не би припадао ниједној верској партији, он би се уздизао над свима верским партијама...” (Велимировић 1910, 2016.рњ, 159). Иако помиње

120 Према сведочењу Николајевог синовца, Јована Велимировића, вероватно је његов неутрални партијски став неким засметао, па га је зато министар просвете и црквених послова, на почетку службе, 1904. године поставио за управника ОШ у селу Лесковицама, пославши га што даље од централних дешавања.

верске, мислио је на све партије верске и политичке ‘крајности’. Штавише, он наглашава приказ исхода сваког приклонућа и/или идолатрије по којима ће “све крајности, и левице и деснице, проћи као суви облаци,” односно да ће се и “род људски вратити опет на средину пута и наставити своје путовање средином пута.”¹²¹

Ову мисао Велимировић употпуњује и касније својим недвосмисленим мишљењем датом Патријарху Гаврилу (Дожићу) за време заробљеништва у Манастиру Војловица у време Другог светског рата.¹²² Посаветовао га је како да учини и истакао став Цркве по питању одредења, те нагласио да Црква не треба да се меша у партије, јер се “цркве тиче само то, да ли партије проповедају безбожништво или не”¹²³ (Ј. Велимировић 2016, нав. д., 692). Штавише, могуће је да је Владика Николај тражио оснивање засебне партије у оквиру српске Цркве, а по узору на оне какве имају католици и друге цркве у разним државама (Пурић 1963, 210).¹²⁴

У контексту научних партија, Владичина казивања била су на нивоу свештено-монашког сагледавања вере. Иако разматра како појединим интелектуалцима тешко иде приступање поверењу у једну свевредносну силу и да се исто неретко односи на политичаре, он у одређењу дискурса партијских крајности нема дилеме. Наглашава да је питање шта је заправо било видљиво, а шта није на политичкој сцени (Велимировић 2016.и, нав. д., 808).

Бити изнад крајности као могући политички принцип

Владика Николај тумачи речи Христа и преноси их у рејон политике. Он то чини интерпретацијом тежње ка ишчезнућу лажи, поменутих крајности и кршења Божјих (моралних) закона, а успостављањем истине, средњег пута и морала, чиме би и политика постала испољавање пута ка идеалу савршенства или барем приближења таквом идеалу.

Аргументацијом о слабостима Запада усмереног претежно на материјализам, као и на учења Истока усидреног у аскезу духовности без смисла, тачније циља оличеног у нирвани као мучењу (ни за рај на Небу, ни за рај на земљи),¹²⁵ Владика даје смернице српском и православним народима да остану увек “изнад” западних и источних екстрема, исто колико и изнад и изван политичких крајности (Велимировић 2016.и, нав. дело, 795, 806).

У складу са наведеним, на питања постављена о десници и левици, Николај изнова даје пример Исуса којег описује да није ни западњак ни источњак, него се налази изнад свих и изнад свега (Исто). Он представља пример савршене слике стремљења ка врлини живљења, без икаквог приклањања заступништву искључивости. Таква врлина осликава се поменутиим, хришћански-утабаним путем који бира разумевање, кроз мир, љубав и добру вољу. Разумевање, које се испољава у поштовању различитости, али не и приклањање истој, уколико тежи екстремизму.

Владика Николај овакво своје мишљење износи током Великог рата пред хришћанским покретом, приликом серије предавања у Енглеској, 1917. године, када је истакао да Исус

121 Такву путању су Свети Оци давно назвали Царским путем јер га је успоставио, Цар (Исто).

122 Наиме, током заробљеништва у манастиру Војловица током Другог светског рата, где је био заједно са Патријархом Гаврилом Дожићем, патријарх је примио званично писмо.

123 Из писма које је саветовало да Патријарх Гаврило одговори министру Милану Недићу, након његове посете и понуде током заробљеништва у манастиру Војловици.

124 Аутор Божа Ранковић пише да је Патријарх Гаврило говорио у Лондону пре свог повратка у земљу након Другог светског рата да је Владика Николај Светом синоду поменуо како би српска Црква требала да има своју партију. То свакако касније није било могуће. Питање је како би се свештенство (‘браћа у Христу’) понашало у оквиру партијске политике.

125 Мучење “ни за рај земаљски ни за рај небески” него за нирвану (Исто).

није припадао ниједној партији, попут других тумача правила и закона. Он није дошао да би уништио људске законе и права, већ да би донео нешто узвишеније од тога. У узвишено правило живота, примењиво и прилагођено свим нацијама, увео је један закон: Закон љубави и милости (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д., 99).

Другим речима, својим рођењем “оснивач Цркве” спојио је неспојиво: највише и најниже, природно и неприродно (Исто).¹²⁶ На овај начин, Исус је, самим својим постојањем, спојио крајности, али оне које су природне врсте. Није тражио неприродне, силом и вештачки успостављене поларитете међу људима и политикама (партије, шовинизам, империјализам, левица, десница и друге). Он није спајао људе по непоштеним играма моћи и нетрпељивости или мржњи, неретко заступљеним у политици. Он је уједињавао људе по поштењу и по љубави. Исто ово потребно је у свим делатностима, посебно у пракси међународне политике. Од добре међународне политике зависиће будући мир нација. Из тог разлога, постулати Христове науке од непобитне су важности у успостављању (дуго)трајног мира.

Велимировић Николај, стога, тражи негирање приклоњености левима или деснима, јер је истицао да ниједна крајност није добра. Он као духовни вођа непрестано тражи од српског народа да остану на “средини,” ходајући правим путем и да не скрећу ни у какве екстреме, било да се ради о поменутом истоку и западу, било да су у питању екстрем левице и деснице.

И он сам је био на месту одређења “изнад” и деснице и левице и “изнад” потенцијалног екстремизма, врлином свог патриотизма, односно родољубља и човекољубља, у којем има места и за једне и за друге. Овакав став мирољубивог лидера исказује речима:

„Ја волим свој народ, али га не обожавам. Ја сам уверен, да су и други народи добри као и мој народ. Ја знам, да је један исти Творац створио све народе, и да он у свакоме народу има обилату жетву добрих људи” (Велимировић 1938, 2016.лд, нав. д., 711).

Он потенцира да се на свом народу не треба учити како се мрзе други. Напротив, треба разумети и научити како се воле сви други народи, све расе на свету, јер је то у складу са одредиштем – бити изнад пада у националне погрешке које су доводиле до ратова кроз историју. Владика Николај то објашњава војевањем за један једноставан принцип: волети свој народ, а не мрзети оне који то нису.

Остаје при ранијем ставу

Владичино мишљење о партијама јасно је исказано у поменутом писму у којем он и Патријарх Гаврило одговарају на предлоге које је Дожићу понудио Милан Недић. Иако овај период није обухваћен студијом, јасно је да је Владика и током и након Великог рата, па и током новог светског рата, задржао у младости стечени став према политичким партијама. Он такав став не мења и не пада у руке владајућим политичким струјама свог времена. Напротив, он постаје још јачи у непоколебљивости крајностима света у којем живи. Другим речима, не приклања се владајућем режиму тадашње Србије. Остаје исти у свом гледишту према оној политици која у себи не садржи православни дух и која не поседује национализам светосавског или његошевског облика.¹²⁷ Велимировић се према таквим крајностима увек

126 Исус је спојио једноставност монаха Индије, подвижништво Јована Крститеља, те Конфучијеву умереност у гостопримству пријатеља, сажимајући своју животну драму у драме свих народа. Што се поједностављено каже, повезао је све и сваког. Ово отац Николај казује у серији предавања о агонији цркве током рата у Енглеској, 1917. године.

127 Термин национализам код Велимировића, а на основу више његових списа, не значи ништа друго до - светосавско и/или његошевско родољубље и човекољубље описано кроз веру у бољитак за све народе.

односи равнодушно или са негирањем. Јасније речено бирао је добро утрти средњи пут живота и центар света према духовном одређењу.¹²⁸

Као резиме сазнања у Првом светском рату Владика Николај изводи закључак о спасоносном значају јединства народа. Он истиче став који је владао током и после овог рата: да су за странкама патили само они којима су партије омогућиле да нешто постану и нешто значе у држави. Какав би то пораз био за све странке и системе да се пред народ постави питање да ли су за партије или су за – јединство! “Српски народ је сав једнодушно за јединство” (Велимировић 1938, 2016.ос, 561). То је била искрена жеља и настојање Срба током рата.

Иако у савременом одређењу термина десница и левица имају други тоналитет, Владика је саветовао народ, посебно владајућу елиту да не иду неутабаним путевима. Мудро је одабрати пут, прави избор оријентације која превазилази сваку врсту екстремизма. А православни народи не могу стајати између него изнад, јер човек мора да разликује дан и ноћ те се не сме колебати између ова два.¹²⁹ “Најгоре је бити – између (Велимировић 1938, 2016.лд, нав. дело, 794-807).

Као закључак, може да се каже да дефинисање Николаја Велимировића као епигона неке од политичких партија или фракција политичког одређења није потребно и није истинито.

Навела бих још једну чињеницу, иако је прилично јасно шта проистиче из свега наведеног. Истицање искривљених дистинкција у поларитетима партијских одређења и дотицање или провлачење Владике Николаја кроз призму истог јесте бесмислено. Као један од највећих пропагандиста православног хришћанства, он није могао (нити смео!) да смести своју личност у категорије било које идеје супротстављене православљу. Стога је у супротности са истином да његови духовни потомци – припадници српског народа тако поступају.

128 “Најкраћи пут који нашу планету веже са центром Свемира, јесте пут који води кроз Христа” (Велимировић 1917, 2016.ац, нав. д., 97).

129 Посебно се то односи на православни Балкан који је плакао у ропству више него ма који хришћански народ у свету. Балкан мора бити видовит и разликовати крајности које му се нуде (Исто).

3. Политичко деловање Николаја Велимировића

3.1. Увод у политичке мисије у Првом светском рату

Дух(ови) времена

Српски геополитички простор смештен је негде између Запада и Истока. Са драматичном државном историјом, у уској спрези са изазовним географским положајем, на вечитој ‘ветрометини,’ Србија је за бројне велике државе била изазов. Тиме је улазила у ратове у сврху одбране готово без предаха, увек са трагичним исходом по народ. Потребу за ширењем своје територије околне и знатно јаче земље спроводиле су тенденциозно. Поједине државе чиниле су то најпре индиректно, кроз ширење мржње, провоцирање војним маневрима на државним границама или, пак, анексије делова територије. Потом, директно, остварењем пројеката који сежу дубље у историју балканске трагедије.¹³⁰ Све ово се дешавало пре Првог светског рата и јасно је водило ка њему.

Србија је након тек завршених Балканских ратова ушла у следећи локални рат из одбране, а он је проширен на европски, па и светски. Нови рат је довео до још једне потребе за одбраном.¹³¹ Србија је поново била нападнута, а њен народ није желео поновљено дуготрајно ропство. Након ослобађања од турске владавине и Балканских ратова српска војска је остала без целокупног наоружања и опреме.

Какво је било стање у Србији и уопште на Балкану у годинама које претходе Великом рату показало се још од Мајског преврата 1903. године. Наставило се преко анексионе кризе, односно припајања Босне и Херцеговине Аустроугарској (1908-1909) и ратова на Балкану (1912-1913). Ови догађаји су ослабили балканске народе, па и сам српски народ и српску војску.

Неоспорно је да српска војска и држава нису биле спремне за нови рат. Предосећало се да је анексиона криза последње испробавање снага пред објаву светског рата (Радојевић и Димић 2016, 7). Овакво стање, након завршених Балканских ратова,¹³² говорило је о надолажењу још мрачније епохе на Балкану. Многима је било јасно да се припрема нови сукоб нација и чекала се варница која ће започети пожар.

Унутрашња политичка ситуација Србије и пре почетка рата није деловала складно. Представници организације „Црна рука“ претили су српској влади и Краљу Петру Првом, који потом одлучује да преда Николи Пашићу и радикалима нови мандат за састављање кабинета. Овог пута, краљу су досадили њихови захтеви, пише аутор Р. Веснић Млађи (2008).¹³³ Извесно је да у таквим околностима унутрашње политике, Србија није тражила затезање односа са Аустроугарском која је “само вребала погодан моменат да отпочне рат и присили јогунастог суседа на покорност” (Р. Веснић 2008, нав. д., 338). Такав ‘моменат’ десио се 28. јуна 1914.

130 Међународни европски споразуми и савези међу различитим државама били су склопљени и пре рата (Екмечић 2014, 111-113).

131 Ови ратови, када је реч о Србији, нису били освајачки. Били су ослободилачки.

132 На више места, током предавања у Великој Британији (1915-1918), Владика Николај даје анализу Балканских ратова, такође.

133 Српски краљ није имао претеране симпатије према Пашићу, али су му досадиле сталне претње организације ‘Црна рука’ и њихова недемократска политика. Пашић је поред тога имао и друге проблеме, односе са појединцима у оквирима унутрашње политике (Видети Р. Веснић 2008, 337).

године. Атентат на аустроугарског надвојводу од руке младобосанца послужио је као окидач за рат.

Лета 1914. године, са избијањем Првог светског рата, прегрш нових невоља је захватила Балканско полуострво. Српска нација је имала потребу за харизматичним вођом (Добријевић 2008, 229). Поред тога, ослабљена војска није била спремна за нови рат (Радојевић и Димић 2016, нав. д., 39). Штавише, поједини војни покрети с почетка рата били су у старту сломљени. То је отежавало ситуацију за Србију која је већ била истрошена претходним ратовањем.

Србија је тежила афирмисању темељне и трајне оријентације српске националне политике на Балканском полуострву. Јавила се потреба за стварањем начина превазилажења нестабилне балканске политике и турбулентне политичке историје. Савременицима рата било је јасно да не постоји довољно снажна подлога за такво бreme и да је ова тежња потирала главну ставку српске дипломатије – да не конфронтира са Русима.¹³⁴ Поврх свега, јаче државе су имале своје циљеве, своје програме и сопствену политику независности (Екмечић 1992, нав. д., 219).

Подривачка политика наглашена атентатом започела је нову историјску путању Балкана и Европе. Србија је била принуђена да прихвати рат (Радојевић и Димић, исто). Кроз неприхватање одредби ултимативног и деградирајућег уговора држава није могла поћи другим путем. Међутим, грешка Аустроугарске монархије и њених немачких савезника била је у томе што нису проценили да ће се првобитни локални сукоб проширити на Европу, а касније и ван граница Европе.¹³⁵

Велики рат почео је контрареволуцијом чиме је од самих почетака била предвиђена потреба за општеном покретом ка уједињењу (Екмечић, исто, 110). Политика ратних циљева Србије водила се кроз услове фронталног окршаја две државне армије.

Између ових крајности налазила се српска политика и српска дипломатија ратног периода. Таква позиција тражила је од Србије да прилагођава своју методологију рада и самим тим дефинише своју путању (Екмечић 2014, нав. д., 7-8). Након првих месеци рата опште је мишљење било да битке неће убрзо престати, те је српска влада морала да се прилагођава, односно да своје циљеве успостави према новонасталом стању (Исто, 181).

Овакав спољнополитички оквир Европе на почетку Првог светског рата довео је до потребе за српском званичном мисијом, али и за самосталним мисијама Срба појединачно у савезничким земљама на Западу. У свему томе званична српска политика формирала је ратне циљеве који су са ослобођењем Србије представљали скицу потенцијалне будућности државе након рата.

3.1.1. Почетак политичког деловања

Појава Владике Николаја као потенцијалне политичке фигуре

У времену пре почетка Балканских ратова и пре Првог светског рата Николај Велимировић постаје познат београдској јавности, те је потребно поменути овај период. Након његовог замонашења (1909), истиче се најпре путем својих беседа. Кратко време након завршених студија постаје наставник београдске богословије “Свети Сава.” Поред тога, он оплемењује своје образовање знањем страних језика и студирањем на западним универзитетима, где стиче

134 Руси су представљали елемент арбитра на Балкану (Екмечић 2014, 7).

135 О томе сведочи посланик др М. Спалајковић који шаље Н. Пашићу, Министру иностраних дела из Петрограда (11.07.1914) допис о разговору са немачким амбасадором: да ће се сви врло брзо уверити да почетни сукоб није само питање Аустрије и Србије, већ и целе Европе (Више: *Дипломатска преписка 1914*, 40).

ширину у познавању других народа и култура.¹³⁶ Био је међу првим од српских богослова и први од српских студената,¹³⁷ школованих на западним Универзитетима.

Како је раније поменуто, у раном периоду Владика Николај је окренут науци Запада. То је био његов избор, будући да школовањем на западним универзитетима он настоји да попуни извесне празнине које увиђа у оквиру српске Цркве.¹³⁸

Као студент школован на Старокатоличком универзитету у Берну Велимировић добро разуме њихову науку, политику и религијске основе.¹³⁹ Поред тога он лако препознаје и предратну политику, политичке и културне обрасце западног дела Европе. Зато је могао да предвиди или претпостави последице такве политике у будућности.¹⁴⁰

Враћа се у Србију као доктор теологије и филозофије, те од 1911. године почиње да држи проповеди након литургија у Саборној цркви у Београду. Док је будући владика изговарао „беседе под гором“, „нове беседе под гором“, потом „беседе изнад греха и смрти“, судбина Европе тресла се дубљом подривачком политиком и склапањем међународних савеза. За то време он се залаже за промену свести младих богослова, али и академске јавности Београда путем својих беседа, пише Јован Велимировић (2014, 2016).

Са уласком Велимировића у јавни живот Србије, постојала су три плана његове делатности и то не само у периоду 1903-1914. године.¹⁴¹ Својим начином размишљања покушао је да оно што изгледа као „српска партикуларно-помесна ствар да да општечовечанску, односно светску димензију“ (Лубардић 2015, нав. д., 334-344).

Отвореност његове теологије у младости као и „српско-јужнословенски интегрализам његове политикологије“ (1903-1914), као и периода мисије (1915-1919) исказивао је путем најуниверзалнијих идеја, најпре учењем о појму Свечовека (Исто).

Након повратка из Русије Николај тражи начин да помогне својима у наступајућем времену, те се на самом почетку (1914) пријављује да изнова служи као војни свештеник.¹⁴² Приступивши служби у војсци он већ у првом нападу са војницима узима учешћа у одбрани Београда (на положају у Земуну), да би касније заступао интересе Србије у земљама Савезника. Овом приликом он охрабрује војнике да не одустану и да истрају у борби. А будући да се боре истином против лажи, где је лаж слаба иако у обличју јаке монархије, она је са маском, лажна и супротна од Божје истине.¹⁴³

О надахнутом говорништву оца Николаја, незапамћеном код православних народа (Биговић 1998, 72), писали су домаћи и страни аутори.¹⁴⁴ Поменути беседама из 1910-1911. које је касније приредио у књизи „Беседе под гором“ (1911, 1912) те наставком предратних проповеди током 1913. године „Изнад греха и смрти“ (1914), будући Владика стиче репутацију изванредног

136 Више о путањи студијског образовања након чина замонашења видети: Јанковић 2002, 8-26.

137 О првим православним студентима у Берну међу којима је био и Николај Велимировић видети: Урс фон Аркс (2007), као и код групе аутора: Андриан Зутер, Ангела Берлис Томас Целмајер, Милан Кострешевећ, Маја Вејерман, Стефанос Атанасиу, Ерика Мозер (2019).

138 Неотвореност Цркве испољавала се у виду индиферентности њених носилаца осавремењењу путем теолошког сазнања.

139 У препискама Велимировића са ментором Едвардом Херцогом запажа се велико међусобно поштовање које се исказује и кроз уважавање њихових различитих вероисповести (Видети: Урс фон Аркс 2007, 14-17).

140 Више о томе видети у: Велимировић Трибун, Ниш, 19. јул 1914. Бр.1320, 1.

141 Домаћи аутори наводе овај период као кључни у историји Срба (Ковић 2005, „Предговор“).

142 Више о дужностима војног свештенства у Првом светском рату видети: Милкић 2016, 73-91.

143 „И Он ће бити с тобом јер ти се бориш за истину“ (Велимировић 1914, 2016.ам, нав. д., 20).

144 О говорништву оца Николаја писали су: Пурић 1963, 196-197; Биговић 1998, исто; Димитријевић 2006, 5; Калезић 2010, 100-101; Ј. Велимировић 2016, 619-620 и други аутори.

говорника. Чини се да је ово био његов први значајан уплив у политичкој јавности, будући да је садржајем поменутих беседа био примећен и у спољнополитичком миљеу. Ове беседе подстакле су српско-босанску интелигенцију да га позове на прославу ‘Просвјете’¹⁴⁵ одакле је кренуло интересовање аустријске полиције за изузетног Србина. Ово је битно истаћи, јер је управо каснија политичка агитација Велимировића у Великом рату била пракса његовог говорништва.

На тај начин Владика Николај још у предратном периоду поставља темељ једног другачијег утицаја у народу. Као зачетник вештине црквеног говорништва у Србији, које је окренуто (и) ка свету, он током рата истом вештином успева да путем политичког говорништва приближи Србији свет. Овакав уплив у јавност довео га је у орбиту београдске јавности, али и могуће политичке централности.

3.1.2. Принципи политике Николаја Велимировића

Историјска структура српског народа и српске Цркве прве половине 20. века није прошла без учешћа чувеног Владике. Штавише, он активно учествује и предано ради у значајним дешавањима српске политике.

Како је политика настала пре државе, тако су се створили лажни услови за институционалност, тачније за остварење политичке илузије (Симеуновић 2009, нав. д., 64). Политика улази у саставни део друштвеног живота човека. Међутим, многи злоупотребљавају ово поље делатности човека и користе је за личне интересе. Одувек мали број појединаца контролише државе, народе, па и свет за личне интересе (Daron and Robinson 2012, 20-35). Иако она носи предзнак опозита категорији морала путем илузије морала о истој¹⁴⁶, исто тако политика може да води општем добру народа, уколико је у рукама правог државног/народног вође.

Другачији услови новог рата од 1914. године тражили су ангажовање одређеног броја представника интелектуалне елите тадашње Србије који би на веродостојан начин представили Србију и њене потребе у рату. Међу њима је изабран и Николај Велимировић. Одговорност која му је дата захтевала је од њега да буде пример духовног ауторитета и харизматичног говорника који превазилази улогу у ратној и дипломатској мисији.

Од почетка рата он постаје сапатник свог народа. Такође, од почетка мисије он постаје духовник свог народа у Дијаспори. Од тога времена он се као српски професор, теолог и јеромонах нашао усред ратних збивања као политички радник. Зато његову политичку мисао и акцију треба сагледати из перспективе теолошке мисли. А теолошку мисао и деловање на нивоу проповеди треба сагледати из угла политичке теорије и праксе у коју он залази аналитички, темељно. У епохи Првог светског рата такав спој мисли и деловања односи се на сагледавање његових активности из домена:

1. Дипломатије (политичке акције која обухвата рад на пољу спољне политике међу државама Савезницима током Првог светског рата);
2. Агитације и пропагандног рада за српски народ и за српску државу;
3. Културно-хуманитарног рада у сврху политичког.¹⁴⁷

145 Више о српском просветном и културном друштву “Просвјета” видети: “Двадесет и пет година рада Просвјете 1902-1927”, 1927. Сарајево: СПКД “Просвјета” (репринт издање); Као и: Др Божидар Маџар: “Просвјета” српско просвјетно и културно друштво 1902-1949.

146 Аутор Симеуновић описује политику као категорију илузије морала (више: Симеуновић 2009, 65).

147 Јасно је да кроз све ове активности Владика Николај провлачи и теолошку мисао (више: глава три).

Николај Велимировић као политичар

Поред теолошког рада, почевши од Балканских ратова (1912-1913), репрезентативан је и значајан национални рад Владике Николаја. Од тог периода он предаје себе добровољном и практичном деловању за своју државу у одређеним временским оквирима од којих окосницу његових политичких активности представља период 1912-1919. године.

Списи и говори младог јеромонаха говоре о његовом великом патриотизму и жељи да помогне свом роду. Карактеристичка је енергичност његових беседа којима храбри и уздиже дух. Ипак, он не види себе као политичара, будући да рано увиђа да политика себе не описује као категорију морала. Напротив, она себе изграђује у форми илузије (Симеуновић 2009, нав. д., 65)¹⁴⁸ у категорији морала, будући да је морал постао крајње споредан¹⁴⁹ (Велимировић 1917, 123).

Владика Николај се не може уврстити у ред политичара. Међутим, иако нешколован као политички делатник он поседује значајно политичко знање и задивљујуће умеће вођства, ауторитет и харизму својствену лидерима. Ове црте личности заједно са снажном вољом и чврстом одлуком да помогне Србима у Великом рату дају пуноћу његовом темпераменту и његовим речима приликом говора. Он је и пре почетка Првог светског рата имао репутацију “највећег српског беседника свих времена,” истакавши се идејама модерне филозофске мисли (Б. Ранковић, “Слобода,” 18.04.1956; Пурић 1963, 201).

Иако се не слаже са постојећим политичким претензијама појединих нација он разуме узроке чиме може да спроводи добру међународну политичку праксу у наступајућем периоду. Он једно време студија (1908) борави у Уједињеном Краљевству где спроводи истраживање и прикупља литературу, учи језик и упознаје културу и дух енглеског народа чиме касније успева да их разуме и да њиховом менталитету приближи српско страдање. Тиме он касније лакше и квалитетније спроводи потребну политичку акцију у Британији и Северној Америци. Наступајућа акција Николаја Велимировића усмерена је на агитпроп улогу¹⁵⁰ те добијање материјалне помоћи и војне подршке Србима од стране западних савезничких народа.

Јасан је апел народу будућег Владике у току рата, након рата и касније, да не одступе од дуговековног темеља, основне менталне грађе српског народа и вођства као својеврсног ‘штита’ у животу:

“Браћо, размислите озбиљно, да ли човечанство и да ли народ ваш може доћи и до ма каквог жељеног добра у породичном и у социјалном животу, у политици, у државотворству, у култури, у радиности, без вере и молитве, без поштења и поверења, без преданости вољи Божјој и храбрости, без мудрости и љубави!” (Велимировић 1986, 2016.ов, 557).

148 Политика себе изграђује као илузију, а требало би да буде објашњена као реалност (Исто).

149 Европом су командовали безбожници испољени у императорским идејама Макијавелија, Наполеона, Маркса и Ничеа (Исто).

150 Термин је настао у Русији као краћи назив за Одељење за агитацију и пропаганду, као дела централног и регионалног комитета Комунистичке партије Совјетског Савеза (*Encyclopaedia Britannica*: “Agitprop”; <https://www.britannica.com/topic/agitprop>; приступљено 27.12.2021). Више о агитацији и пропаганди које анализира Одбор за јавно информисање у Сједињеним Америчким Државама у време Првог светског рата видети: *Committee on Public Information*, “American Interest in Popular Government Abroad,” Washington, D.C., No.8, September 1917.; *Committee on Public Information*, Charlez Merz, „The War Congress“, Washington, D.C., No.10, October 1917.

3.1.3. Прелаз у геополитички ентеријер Првог светског рата

Седам година ратовала је Србија, готово узастопно. Као Краљевина Србија ушла је у рат октобра 1912. године са кратким периодом мира, успостављеног крајем јула 1913. до краја јула 1914. године.¹⁵¹ Рат је докрајчен званично новембра 1918. године са промењеним називом у *Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца* од првог децембра 1918. године.¹⁵² Након низа година, ратовање је настављено окупацијом Србије, 1941. и рата потрајало до 1945. године. Такву корелацију крваве судбине и готово градацијског смењивања из рата у рат, политиколози, историчари и теолози, посматрали су свако са аспекта своје науке.¹⁵³

Иницијална каписла за избијање новог рата након тек завршених Балканских (1912-1913) било је убиство Франца Фердинанда, аустроугарског надвојводе и његове супруге Софије, 28. јуна 1914. године у Сарајеву. Да постоје контроверзе у погледу овог убиства показују бројне касније студије страних и домаћих аутора. Ипак, стручњаци се слажу да је ово био повод, али не и стварни узрок рата.

Уједињена германска сила са њеним савезницима у оквиру тзв. Централних сила нагрнула је стравичним током на малу балканску државу. Ово је била прилика за започињање сукоба који би коначно опстурисао словенске народе на Балкану и поплочао пут германским окупаторима ка остварењу њихових територијалних аспирација (Hart 2013, нав. д., 25-28). Србија се, након векова ропства под турском влашћу ухватила у коштац са још једном империјом.

Главна сфера интереса и циљ Краљевине Србије, поред ослобођења, представљала је битка за интегрисану јужнословенску државу. То је значило да се нова европска државна концепција уводи на тло Балкана. Таква држава требало је да буде независна од транзита Немачке ка Блиском истоку, као и од транзита Русије ка јужним морима и не би почивала на унутрашњим политичким групацијама, створеним од стране трговаца. Таквим би се концептом превазишла традиција балканске нације.

Такође, постојала је и нереална тежња ка изостављању религије из националног осећања као конституционог фактора. Такав “интелектуални стратум,” тврди Екмечић, био је већ уморан од претходних трвења. Приоритетна тежња за будућу државу била је потпуна независност од великих савезничких европских сила. Циљ постављен још 1914. године био је да у оквиру европске политике нова балканска држава постане “субјекат” а не “објекат.” Сходно томе, да разреши питања која су мучила старе народе, те да успостави везу са светом преко сопственог мора (Екмечић 1992, нав. д., 493).

У различитим историјским анализама ратних збивања реч је о три завере битне у разрешењу одговорности за Први светски рат и напад на Франца Фердинанда у Сарајеву 1914. године. Будући да су научна истраживања у оквиру сваке од тих конспирација откриле нешто непознато, порекло узрока Великог рата и даље има скривене предрасуде и прикривене

151 Србија је често била предмет интересовања и својеврсна путања ка остварењу политичких аспирација појединачних нација. Дуг период била је под влашћу империјалистичких окупатора, након чега су почели Балкански ратови (1912-1913) у које је ушла неопорављена након ропства под турском империјом не дочекавши ни сто година слободе.

152 Детаљније о исходу рата, његовом завршетку и путу до такве реализације видети код: Милкић 2016, нав. д., 27.

153 О томе сведочи савременик времена о којем је реч, историчар и дипломата Чедомил Мијатовић. Избио је и Први светски рат који је настављен другим још већим сукобом који су провели Србију кроз “ланац усуда” (Мијатовић 2017, нав. д., 181). Чини се да некаква “виша Сила заиста прави историју света,” а народи су само “пешаци на шаховској табли” (Исто).

политичке и геополитичке агенде (Исто, 54-110). Штавише, кроз сагледавање антропологије политичке историје и онога што се осликава као кривица Срба, може се тврдити да таква традиција у схватању греха овог народа није превише одмакла (Симеуновић 2007, нав. д., 53-55).

Настанку рата претходила су државна удруживања (скривено или не) уткана у геополитичко ткиво Европе. Неко време, пре тога поједине нације склапале су уговоре што је указало на постојање сталне подривачке политике и тихог хладног рата међу европским државама знатно пре ратног штампеда.¹⁵⁴ Од историјског тренутка објаве рата Аустроугарске монархије знатно слабијој Краљевини Србији таква удруживања/савези, постају јавни и наглашени у својим претензијама.

У Великом рату није било речи толико о лошој међународној политици колико о искривљеним чињеницама апсолутистичког и освајачког режима заједно са апсурдним тежњама једне стране европске политике и њених носилаца. Све је било у игри: савези, завере, државничка подривања, погрешно вођење међународне политике у спрези са географским положајем малих држава које ометају пут политичких аспирација великих.

Хришћанска Црква дала је своје објашњење стања у Европи током рата. Црква тражи мир међу народима, суживот народа и добру вољу. Међутим неоспорно је да су хришћанске цркве Европе током рата пратиле одлуке својих влада и помагале или прећутно одобравале њихове ратне аспирације.

Услед таквих политичких и историјских услова наступио је локални рат који се проширио у европски, а каснијим уласком САД (1917) претворен у сукоб светских размера. Рат као трагично свргнуће достојанства човечанства оставио је огромне свеопште последице, исто колико и последице на душе и ментални склоп људи о чему је писана обимна научна грађа. У мноштву појединачних случајева, чак и након званичног ослобођења, била је изгубљена стварна слобода.¹⁵⁵

Први светски рат (1914-1918) водио се међу државним силама подељеним у две велике групације: савезнике окупљене око Тројне Антанте и Централне силе. Званично је почео од дана када је влада Аустроугарске монархије¹⁵⁶ упутила телеграм влади Србије (у 11h, 28.07.1914. године) са објавом да се од тог тренутка налазе у рату, након чега принц Александар Карађорђевић објављује проглас: “На нашу Србију насрнуло је велико зло...” (*Official Papers* 1915, 392; Милошевић 2008, 13).¹⁵⁷

Кривица

Кривица Гаврила Принципа истовремено је постала свенародна “кривица Срба и Србије” (Симеуновић 2007, нав. д., 39). Крхка и муком одржавана хармонија Европе и света била је

154 Више о склапању савеза и заостравању међународних односа знатно пре рата видети: К. Милошевић 2008, 14-17.

155 Постоје три типа слободе. Људи након рата добили су две, али остали без треће и најважније (Више: Велимировић 1920, 6016.дп, 763-764).

156 Некадашње Аустријско царство или тзв. Хабзбуршка монархија од 1867. године претворено је у Аустроугарску монархију, познату и као Двојна монархија. Постојала је званично до 31. 10. 1918. године.

157 За објаву рата Србији од стране Аустроугарске видети више: WWI Document Archive; Official Papers from: “Collected Documents Relating to the Outbreak of the European War” (London, 1915), p. 392. Document - No. 45 (quoted from “The Serbian Blue Book”).

угрожена. Иако је касније суђење показало да он није желео рат, Принцип није рачунао да ће наступајућа збивања то и донети (Исто, 39-40).¹⁵⁸ Међутим, много тога није истражено.¹⁵⁹

Владика Николај кривицу Гаврила Принципа објашњава следећим речима: “Ако су грађани једног града полили своје куће петролеумом, па се нађе неки дечак који из зловоље или несташлука баци у град упаљену шибицу, ко ће се назвати проузроковачем пожара?” (Велимировић 1927, 2016.рб, нав. д., 191).

Притом, “директна и тиме немудра супротстављеност српске политике интересима доминантних сила изискивала је неминован суд о колективној кривици Срба.”¹⁶⁰ Тиме је и тежња ка посебности српског народа прерасла у врсту кривице. Оно што је уследило – била је казна за исту (Симеуновић 2007, нав. д., 45).

Европа је тада преполовљена на два већ успостављена поларитета чиме је европско расположење постало усмерено против Срба као највећих криваца за рушење континенталне хармоније (Исто, 41),¹⁶¹ а са њим и европско јавно мњење. Према мишљењу С. Г. Марковића: међу савезничким народом Велике Британије је важила иста негативна слика о Србима, настала током Мајског преврата 1903. године (Марковић 2015, 15).

Иако су касније истраге Хабзбуршке монархије потврдиле да влада Србије није знала за припрему и спровођење овог атентата (више: Милкић 2016, нав. д., 29-30) Србија је била нападнута. Српска влада осудила је овај поступак и то је било предочено Бечу (К. Милошевић 2008, нав. д., 27). То је била прилика за започињање сукоба који би коначно опстурисао словенске народе на Балкану и поплочао пут германским окупаторима ка остварењу њихових територијалних аспирација (Нарт 2013, 25-28).

И поред тога, Аустроугарска Србији шаље званичан телеграмски допис – ултиматум, дипломатском преписком.¹⁶² У оправдање и сведочење о Србији устали су и знаменити представници Срба у Америци (више: Пупин 2005, 45; Говор, 28/06/1914; Изјава за *The New York Times*, 29/06/1914).

Напад је почео 12. августа 1914. године, преласком Пете аустроугарске армије на територију Србије (Милкић 2016, нав. д., 31). “Гинуле су хиљаде и хиљаде људи” (Р. Веснић 339-340). То су били тешки дани притиска на бранитеље Србије.¹⁶³

Србија је морала да изабере одредбе уговора у форми ултиматума или да не пристане на повреду слободе и права једне земље и уђе у још један рат.¹⁶⁴ Изабрала је друго. Непристајањем

158 Анализирајући личност Принципа, Симеуновић истиче да се он разликовао од других атентатора. Сви они тежили су мењању тока историје путем индивидуалних настојања. Међутим, “Принцип је у томе успео” (Симеуновић, исто, 39).

159 Иако ревизија историје намеће Србији кривицу за избијање светског рата, *a priori* у последњој декади 20. века све је више страних аутора који тврде супротно.

160 У том смислу, Симеуновић наводи неколико колективних кривица српског народа: (1) Атентат за Први св.рат; (2) а у Другом светском рату – пружањем отпора и након светских ратова, (3) упостављање комунистичког режима на Балкану (Симеуновић, исто, 43-44).

161 Извесно је да је ова хармонија већ дуже време била нарушена будући да су увелико постојали међународни савези (К. Милошевић 2008, нав. д. 14-17).

162 За увид у преписку представника Владе Краљевине Србије и регента и Престолонаследника Александра Карађорђевића са изасланицима и са владама других земаља 1914. године, видети: Министарство иностраних дела, “Дипломатска преписка о српском-аустројском сукобу,” Ниш: 1914.

163 Муниције је било све мање, завладала је глад и болест тифус. Тражена је помоћ Француске, осталих савезника и Русије. Новопостављени генерал Живојин Мишић покушава да врати морал и самопоуздање и ојача дух војске и дисциплину. Престоница је била напуштена, а Врховна команда скратила је фронт (Исто, 345).

164 Србија је била неспремна и са регрутима још увек на обуци (Милкић, исто, 30).

на капитулацију државе Српска влада са регентом Александром Карађорђевићем показала је да ће наставити борбу до победе, до ослобођења државе и до повратка у своју земљу. Таква одлука захтевала је укључивање појединаца у само средиште ратне политике.

Као и други савременици, Владика Николај је био ужаснут новонасталим крвопролићем. Пратећи ове догађаје у самом времену, он описује шта се десило након овјаве рата:

“Ми смо дигли наш глас против Метерникове Аустрије,” тј, “најнехришћанскије владавине у једној хришћанској земљи.” Уколико је Турска представљала “најпоқваренији мухамедовски режим” који је у потпуној супротности “истинском и лепом исламском духу оправданости,” тако је Аустрија представљала у том времену, “најпоқваренији хришћански режим,” који је у потпуној супротности “истинском хришћанском духу народне и личне слободе” (Велимировић, 1916, 2016.дс, нав. д., 379).

Рат религија на Балкану?

Прави верски раскол на Балкану био је развијен на аустро-српском фронту, према речима Екмечића (1973). Обухватио је целу Босну и Херцеговину, иако видљив и у деловима Хрватске и Војводине (Екмечић 1992, нав. д., 88). Поменути аутор говори да је реалност постојања религија на Балкану доказала да превазилази идеологију која је започета политиком уједињења Јужних Словена, као и да је расцеп током Великог рата донео дубоке последице (Екмечић 1973, 1992, 54-110). Он је, такође, дао своје виђење о Првом светском рату као религијском сукобу на Балкану (Исто, 54). То је један од његових закључака.¹⁶⁵

Свакако да су у овом рату, заједно са војском и народом, учествовали и свештеници српске Цркве. У доба окупације Србије, крајем 1915. године, велики број свештених лица са својим породицама и монаха пратили су српску војску и становнике заједно са војним капеланима на путу повлачења преко Албаније. Поједини аутори, поред Владике Николаја, помињу један број црквених лица који је био такође ангажован у иностраним мисијама.¹⁶⁶

Ратна збивања 1914/15-1918/19 имала су своје периоде. Екмечић говори да се велика нада полагала у сами рат кроз уверење да ће се проливањем крви осветити човечанство, те критикује речи Николаја упућене народу, да не плачу за миром од јуче, јер такав мир није био достојан суза (Исто, 56). Овде свакако није реч о полагању наде у рат. Реч је о начину Владике да из ратних невоља извуче могуће добро и да пружи утеху народу у патњи. Он у својству свештеника у рату покушава да охрабри народ видевши шта се спрема још пре почетка сукоба. Истовремено он сматра да уколико је ранији мир био без хришћанских одлика, онда не треба жалити за њим.

Зашто сматра да не треба плакати за предратним миром, Николај Велимировић објашњава у чланку написаном у Њујорку 1915. године, говорећи да је ...српска борба, у ствари, српска “епопеја” којом се Срби поносе (у рату). Они немају ништа осим такве “херојске” и “часне” борбе за њихову слободу. Несумњиво, Срби не желе да се њихова “епопеја” прља злочинима ма које врсте.

У складу са наведеним, период у коме се стварала Југославија од 1914. године засигурно има и своју религијску страну. Латентно пулсирајућа верска подлога рата укључује раније описани несклад хришћанских цркава у Европи. Зато Владика Николај сведочи да су Срби

165 Екмечић на осталим местима помиње супротно, да су Срби “иако без великог религијског рата и крвопролића у свом историјском искуству” (Исто).

166 Више: Радић 2006, “Живот у временима,” 137; Radić, *The Serbian Orthodox Church in the First World War* 2015, 279).

у данима непрестане борбе били знатно узвишенији од нападача, не само циљем, већ и средствима којима се служе у рату (Велимировић 1915, 2016.ур, 38).

Велики рат из угла Николаја Велимировића

Владика Николај је био учесник рата на спољнополитичком фронту. Он се залаже да на свој начин учини све што може, како би савезнички народи помогли нападнутој Србији.

Он пише о стању у Европи пре 1914. године. Сведочи да је у овом периоду све у Европи било саткано првенствено од лажи: цивилизација, култура, прогрес, модернизам. Он критикује стање које је настало овим ратом. Европа је губила душу и оставила пустош за собом. Убрзо, “болест” се раширила, а вера ослабила (Исто). Сходно томе, уметност је постала сујета; политика – себичност; право – лакомство; теологија – сумња, невера; наука и техника – недостатак духа; литература – слабо новинарство; тежње цивилизације постале су империјализам; борба за права људи – својеврсно насиље; потенцирање индивидуализма – охолост и себичност. Морал је постао крајње споредан. Таква је била предратна Европа и то се стање проширило на ратну Европу. Другим речима, у Европи се тражио “нови бог”, јер је стари био протеран најпре из политике. Сходно томе, најистакнутији пораз Европе био је у отвореној агитацији теорије да човек може да замени Бога. Из тог разлога након рата је остала само “пуста долина пуна сувих костију” (Велимировић 1917, 123-124).

Велимировић свој ранији наротив из времена Балканских ратова допуњује говорима о ратним мисијама на простору западних земаља (1915-1918/19). Сазнања која је добио током ратних мисија касније уобличава у изведене закључке о Првом светском рату и износи их у поменутом делу из 1927. године, „Рат и Библија“. Овде ће бити приложени неки од њих.

Почео је “казненом експедицијом.“ Из Европе, иако хришћанске, кренуле су две експедиције и то казнене, у годинама 1897. и 1914. Једна је била “против Кине”, а друга – “против Србије”. У оба случаја карактеристична је била погибија две личности које су потом узете биле као поводи рата, тачније њихов – предтекст (више: Велимировић 1927, 225-226).

Даље Владика објашњава како су прошле државе и народи у Првом светском рату:

1. Једна држава је изгубила “и рат и себе” – царевина Аустријска;
2. Друге су државе изгубиле рат и понешто од свога имања: Немачка, Бугарска и Турска;
3. Једна од држава отказала је рат, прешавши на револуцију: Русија;
4. Неке државе најпре губиле, потом су добиле: Велика Британија (Енглеска), Белгија, Француска, Румунија, Италија и Србија;
5. Државе које су прошле без губитака: Америка и Јапан;
6. Државе које су претежно мировале у рату, а потом ратовале и губиле након рата: Грчка;
7. Неке су биле у стању мировања, док су после рата започињале крваве револуције: Авганистан, Кина, Шпанија (Исто, 226-232).

Дешавања током четири године у спрези са војно-дипломатским активностима Велимировића односе се на његову испољену политичку акцију у наведеним годинама. Он у том периоду делује одговорно и посвећено, мисионарском дужношћу харизматског и духовног лидера:

- 1914. Пред сам рат (1914) пише текст¹⁶⁷ у којем говори о маскираности лажи коју пропагира Аустрија. Он охрабрује српског војника да маршира слободно у борби за истину, јер “Бог је несумњива истина” (Велимировић 1914, 2016, нав. д, 20). Анализира

167 Текст Николаја Велимировића о Аустрији првобитно је објављен у листу Трибун, 19. јула 1914. године.

стање након сазивања хитне седнице у Нишу и износи касније своја тумачења пред англоамеричким народима. Пашић шаље изасланике из Србије у савезничке државе.

- Након почетног плана да се врати у Србију, а након окупације Србије и прогона српске војске и народа ка југу (јесен/зима 1915), он уместо у Србију поново одлази у Велику Британију по новом задатку (*The Living Age 1929*, 266);
- 1915. Владика Николај потврђује новонастало стање и у наредном периоду: “Онда је дошао рат... Онда је дошла катастрофа и гордост је ишчезла” (Велимировић 1915, 2016. дс, нав. д., 169).
- 1916. Сведочи да је европски мир био оличење хипокризије времена. У њему су се припремали за рат. Никаквог ту стварног мира није било. Другим речима, “садашњи рат има исто значење, као и сви ратови који су вођени од Христа до Бизмарка” (Велимировић 1916, 2016.рд, нав. д., 273-274).
- 1917. Април месец. Улазак САД у рат; Владика говори о црквама Европе. Преузима бригу о српским богословима пристиглим у Велику Британију.
- 1918. Срби су били у ропству током Првог светског рата и имали једну жељу – да се “сутра уједине у слободи” (Исто, 615).

Овакав кратки преглед тока појединих дешавања у годинама Великог рата изнесен је ради паралеле са Николајевим тумачењима кључних тачака које износи на предавањима у Великој Британији и у Северној Америци.¹⁶⁸ Управо на ове догађаје он се осврће пред Американцима и Енглезима, прави анализу и фигурира историју српске политике кроз призму православног хришћанина и политичког делатника у рату. Кроз своје описе он као сведок и савременик износи бројне закључке од непобитног значаја у анализи политичке историје периода Великог рата.

Иако је из овог рата, као и из балканских ратова Србија изашла као држава-победник, неоспоран је и трагични ратни салдо исказан у бројкама умрлих, погинулих, страдалих од глади, болести, изнемоглости, као и након рата – инвалида, физичких и ментално пострадалих.

Данас је познато да атентат на аустријског надвојводу није био узрок рата већ његов повод. Овај инцидент се догодио у Сарајеву месец дана пре његовог драматичног наставка у свету. Тиме ниједан од сведока времена није сумњао да је такав катаклизмички сиже произишао из заплета претходне балканске политичке историје. Локални атак уздигао се на ниво светског, те је Србија морала да прође голготу у четворогодишњој ратној борби.

Другим речима: “Кад је код људи воља за рат, тада су инциденти брзо готови да послуже као ратна увертира. Ако су људи спремни за рат” ..., они неће дуго морати да чекају да се почини некакав атентат или “спаљење нечије заставе...?” (Велимировић 1927, нав. д. 191).

3.1.4. Српска дипломатија у условима Првог светског рата

Контекст једне епохе и политичка пракса не могу се у потпуности разумети без разумевања временског оквира и испреплетаних биографија савременика. Дипломатска комуникација током Првог светског рата одвијала се путем телеграмске преписке док су објаве вести ишле најчешће путем новина. Међудржавни транспорт у Европи вршен је већином путем железничког саобраћаја. Прекоокеански бродови почели су тек са развојем бродоградње у Великој Британији. Ово је битно у контексту политичких интереса и сталног дијалога међу државама.

168 Велимировић своје закључке о ратовима износи посебно на територији Северне Америке у годинама након рата, 1921. и 1927. године.

Крах европске дипломатије пред рат довео је до сталне потребе да се вештина дипломатије као гране политичке праксе уздигне на виши ниво. Стање на Балкану које је претходило настанку Првог светског рата, погодновало је сукобима. Међутим, ни унутрашње стање у земљи Србији није било мирније. На унутрашњем политичком плану дешавали су се многоструки спорови.¹⁶⁹ С друге стране на пољу наступајуће ратне акције јавила се потреба за успостављањем још чвршће везе са Савезницима. Објава рата 1914. године прекинула је заказане изборе у Србији.

У уском националном погледу иза политике стајао је узак круг интелектуалаца једне епохе који је фигурирао дипломатским контингентом ратне политике. Први кључни елемент у биткама за ослобођење представљала је војска. Дипломатија је била други. Заједно, оне су представљале најзначајније факторе у борби за интересе Србије.

Поред војске као најјаче полуге српске политике у рату (Бјелајац 2010, 67-68) други велики одбрамбени стожер била је званична српска дипломатија. У оквиру исте сматрано је да се политиком треба уклопити и у интересе великих сила. Ипак уцене Аустроугарске биле су толико наглашене да ниједна држава то не би могла прихватити, услед чега Српска влада није поступила по захтевима Аустроугарске. Било је потребно да се истине о малој држави на Балкану изнесу пред јавност англоамеричког народа за шта је требало одабрати појединце или групе веродостојне за такав посао у ратним околностима.

Институције и дипломатија савезничких и неутралних земаља знале су врло добро да је ратни циљ битнији него сам рат. Тиме су ратни циљеви засебних држава представљали њихов водич на путу ка крајњем циљу. Из истог разлога и у Србији донета је одлука да се ради првенствено на успостављању главних задатака које држава треба да достигне у рату.

Српски циљеви у рату

Крајем 1914. године југословенски програм је устоличен на тлу Србије. У октобру исте године израђен је документ о сагласности Јужних Словена о приступању у заједничку државу заједно са комитетом који би радио на оснивању исте. У новембру је оформљена нова српска влада. У њеном саставу биле су најјаче странке са Николом Пашићем на челу. Сачињена је скупштинска изјава и са њом се већ 7. децембра иступило у Народној скупштини. Влада је истакла решеност народа у Србији да истраје у борбама за одбрану државе и слободе. Одлучено је да званичан циљ политике Србије буде уједињење српског народа у нову државу или у јединствену подјединицу у оквиру Федеративне Југославије (Екмечић, исто, 488). Сходно томе, српска дипломатија балансираола је између својих званично постављених задатака и интереса које су имали Савезници у Великом рату. Главни задатак владе и народа био је да се обезбеди крај рата (Р. Веснић 2008, нав. д., 357-358).

Председник српске владе Никола Пашић сложио се да у будућој заједничкој држави Словенци и Хрвати имају сва верска и политичка права каква ужива и српски народ (Радојевић и Димић, нав. д. 148). Циљеви су били јасни: ослобођена држава са слободним и уједињеним Словенима, као и конституисање што веће и моћније државе уз додатак ширења етнографских граница (Симеуновић 2000, нав. д. 306, 490). Решење Пашићево било је двојако: и “југословенска држава” и “Велика Србија.” С друге стране, идеално решење била би “српска национална држава” или “југословенска државна заједница” где би сви Срби били на истој заокруженој територији (Исто, 498).¹⁷⁰

169 Сукобу представника владајућих радикала и завереника-официра погодновало је ривалство две тада најјаче државне странке. Од тада Краљ Петар I Карађорђевић доноси одлуку да краљевску власт уступи сину регенту Александру (Радојевић и Димић 2016, нав. д., 38-39).

170 У Нишу је 14.10.1914. настао документ “Ратни циљеви Србије”. Садржао је упитник са питањима о могућности стварања јединствене јужнословенске државе (Исто).

Било је то опште мишљење српске званичне политике у Првом светском рату и жеља већине представника јужнословенских народа.¹⁷¹ Будући да је чин ослобођења “сасвим одређена мисао,” у свом опису је садржао услове од којих би зависио напредак, тиме и устројење државе (Исто, 306).¹⁷² Циљ постављен још 1914. године био је да у оквиру европске политике нова балканска држава постане “субјекат” а не “објекат.” Сходно томе да разреши питања која су мучила старе народе те да успостави везу са светом преко сопственог мора (Екмечић, нав. д., 493).

Ово је довело до стања где су циљеви уједињења постали “инструмент којим оперише ..., службена српска влада” (Исто, 153). Учесници рата су били обједињени заједничким циљевима рата: Дипломатија заједно са војском; војска подстицана моралним и духовним радом војних свештеника у војсци, те званични и самостални рад посланика водио је ка истом смеру њиховог остваривања. Извесно је да су макар у овом периоду Срби једни с другима, исто колико и са представницима других народа Јужних Словена, били међусобно сложни по питањима истог циља више него икада пре.

Циљеви из угла Владике Николаја

Циљеви завојевача у историји Балкана били су усмерени ка окупацији туђе територије и изласку својих територија на приморје. Оваква историја балканских народа довела је до кристалисања циљева, изграђених током Великог рата. Велимировић описује то овако:

- ослобођење;
- једна заједничка снажна и независна држава;
- уједињење хришћанских цркава као незваничан циљ.¹⁷³

О подели циљева у исто време пише и Владика Николај. Он као сведок рата потврђује да су оба супротстављена табора имала јасно дефинисане политичке аспирације:

- Циљеви непријатељских снага били су поробљавање туђе земље, других народа и пљачка њиховог богатства;
- Циљеви Савезника били су одређени путем природног закона самоодбране и Божијим законом – одбране правде (Велимировић 1927, 2016.рб, 786).

Ова епоха представља тачку сусрета многих циљева исто колико и епоху наглашавања многих до тада неистицаних појмова (Екмечић 2014, нав. д., 493). Наглашена је не само ставком потребе уједињења, већ увођењем карактеристика словенског времена у историјску орбиту цивилизације. На жалост, увод за наступајућу епоху словенства био је у крви, јер ниједна епоха у историји није толико громогласно објављена као што је епоха словенског народа. Увод у њу је био “најкрвавији рат” (Велимировић 1915, 2016.св, 211) у дотадашњој историји. Сходно томе, схватање Срба, Словенаца и Хрвата као једне расе на истом географском простору била је јасно будући да су они имали исти циљ у рату – да се ослободе и уједине.

171 Како је речено, Владика Николај се слаже са истим првенствено у духу хришћанства, односно духа јединства, саборности, добре воље и мира међу братским народима.

172 Резултат постављених задатака у рату остао је на истом. Јер “српско јединство” тачније “велика српска држава” је и даље “неизрађена и неодређена мисао: “Ни границе државе ни облик државе не могу јасно да нацртају, ако се не зна план грађевине коју треба саградити” (Исто).

173 Другим речима, да би се оформила заједничка држава Југословена били су потребни веровање и црквена заједница (Екмечић 1992, нав. д., 55).

Дипломате у Великом рату

Историјску путању догађаја једне нације и улоге одређених личности потребно је сагледати из призме ратних околности. У том смислу Балкан је имао међународну комуникацију са европском цивилизацијом путем својих дипломатских представника и представништава. Круг дипломата чинили су углавном појединци из академског света са јаким везама у Европи. У овај круг спадала је уска политичка апаратура појединаца (Екмечић 2014, нав. д., 490). Политика и наука биле су чврсто обједињене на тлу Србије у време када је наступио Први светски рат (Трговчевић 1986, 23). Интелектуална елита је постала главни играч у међународним односима током Првог светског рата.

Ово време доминира не само политичким снагама, већ и научно-филозофским, посебно наглашеним врским именима: Михаила Пупина, Николе Тесле, Јована Скерлића, Јована Цвијића, Слободана Јовановића и Николаја Велимировића (Ковић 2005, 18). Повезаност ових личности са разним политичким идејама указује на чињеницу да су ови културни, верски и научни радници представљали важне личности политичког и јавног живота овог периода. (Исто).

Задатак посланика у рату био је да агитују и посведоче о историји Срба. Такође да доведу до сазнања и промене свести цивилизације која је слушала исказе германске ратне пропаганде. Говори Николаја Велимировића одскакали су по оригиналности од сувопарних говора политичара, пише Вошњак (1928, 176).

Политичке аспирације ишле су у смеру очувања независности државе и потом уједињења свих народа Јужних Словена у творевину коју су махом сви поменути називали великом, јединственом и заједничком државом.¹⁷⁴ На основу преписки које су током рата водили научници и/или поменуте дипломате може се стећи слика о истим или сличним тежњама ових савременика који се преплићу са настојањима и Николаја Велимировића, тадашњег јеромонаха српске Цркве. Такође, из дипломатских дневника може се увидети постојање унутрашњих борби и политичких и националних трвења посебно међу члановима Југословенског одбора и не само међу представницима странака, већ и међу представницима дипломатије.

Стога, јасно је да су поред Велимировића овом ратном циљу зближавања народа Јужних Словена тежиле и многе словенске дипломате. Стога српски посланици заједно са једним представником српске Цркве трудили су се да своје задатке обављају најбоље што су умели у условима Великог рата.

Рат за ослобођење и јединство

Од првих дана Великог рата званична државна политика Краљевине Србије усмерила је свој правац путем ка стварању нове државе свих Јужних Словена. Овај задатак јасно истиче регент Александар Карађорђевић дан након почетка рата 29.7.1914. године (Екмечић 1992, 12). У ратним околностима историја је сустигла чак и оне који су упорно настојали да избегну аудиторијум и целокупан јавни живот, а морали су, ради стања у својој држави да се прикључе. Укључили су се махом као дипломате, агитатори, пропагандисти, говорници, борци, све за одбрану државе у рату (Трговчевић 1986, нав. д.м 19-23).

174 О овоме детаљно пишу у својим дневницима српски посланици Јован Жујовић, Богумил Вошњак, Јован М. Јовановић, Чедомиљ Мијатовић, Слободан Јовановић. У дипломатском раду Србије у рату учествовали су и српски посланик у Паризу Миленко Веснић, Михаило Пупин на америчком тлу, браћа Богдан и Павле Поповић у Лондону и други.

Да се наглашавао значај велике и јаке државе сведочи Никола Пашић кроз мисао да мале земље не могу да издрже борбе, због чега треба да следи време великих и снажних држава (Пашић 1995, 43). С тим у вези, поред званичних задатака у пропагандном раду по замисли Николе Пашића и по свом самосталном раду, Владика Николај је очигледно био поштован, ако не као званични дипломата, онда као јак арбитар у духовном ауторитету и ерудицији. Сходно томе, британски званичници из доба Великог рата су га потоње позивали да прати посланике у новим сусретима са Енглезима (Жујовић, Дневник (1915), 1986, 198-199).

Енглези који су били пријатељи српског народа такође су заговарали идеју уједињења као циља Србије. О томе сведочи тврдња Викама Стида (Wickham Steed)¹⁷⁵ који указује Владици Николају на апел Енглеза послат Н. Пашићу – да Србија не напушта идеју Југославије. (Дневник Ј. Жујовића, од датума: 23.09.1915, 192). Говорило се да се “мора исповедати програм уједињења” (Исто). Викам Сид се трудио да у Лондону изложи идеју о Југославији јер се о томе тамо мало шта знало (Исто, 193). Све време трајања рата истицана је потреба за концентрацијом српске агитације у иностранству (Исто, 199, 2.10.1915).

Српска држава је имала појединце истакнуте по речи и делу, по могућности образоване и са чврстим конекцијама на Западу. Екмечић пише да су ови појединци бирани управо из редова академског света. Међутим, они нису увек били веродостојне дипломате у правом смислу те речи нити достојни представници своје земље. Било је потребно пронаћи праве агитаторе довољно кадре да допру до свести савезничких народа Велике Британије и САД-а. Са Русијом је Србија већ имала добре односе.

О овоме сведочи и очевидац рата словеначки дипломата Богумил Вошњак¹⁷⁶ да је стање српског и југословенског питања на почетку сукоба било изазовно, будући да чланови српског посланства нису постигли задовољавајући ефекат, тачније пријатељство са британским савезницима (Вошњак 1928, нав. д., 52-60).

Изасланици се нису у свему слагали током година рата. Примера ради, српске дипломате Јован Јовановић¹⁷⁷ и Миленко Веснић нису имали исте предлоге. Док је Јовановић говорио о стварању југословенске државе где би Србија била темељ такве реализације, Веснић је инсистирао на уједињењу српства у нову и моћну државу. Јовановић се није слагао ни са Пашићем. Без обзира на такву разлику, јесени 1914. почело се са прикупљањем материјала који би послужили држави за грађу за мировни конгрес (Р. Веснић, 342), иако се тада није знало да ће до мировног конгреса проћи још неколико година.

175 Henry Wickham Steed (1871-1956) био је енглески новинар (за време Првог светског рата) и уредник листа „Тајмс“. Показао се као пријатељ Срба у рату јер је заједно са њима радио на позитивној слици српског народа и државе у Великој Британији и у свету. Био је издавач „Тајмса“ у периоду од 1919-1922. године те од тада прати и каснију (послератну) мисију Владике Николаја у Сједињеним Америчким Државама (1921) и објављује чланке о томе.

176 Богумил Вошњак (1882-1955) био је словеначки и југословенски правник, писац, дипломата. Писао је дневник који обухвата и период Првог светског рата. Поштовао је Владика Николаја Велимировића и посветио му више страница својих дневничких записа. Био је за идеју уједињења народа Јужних Словена у исту државу.

177 Јован М. Јовановић – Пижон (1869-1939) био је један од главних учесника спољне политике Србије пре и током Првог светског рата као и у каснијој држави Југославији. Два пута био је посланик у Лондону (1916-1918), а у новој држави је био део унутрашње политике (1920-1921). Као запис о времену оставио је лични дневник (у Архиву Југославије у Београду налазе се 92 архивске кутије од којих је Јовановићев дневник у кутији бр. 54). Датуми у дневнику писани су по старом календару будући да је Краљевина СХС увела нови календар дана 15.1.1919. године.

Какво је било стање спољне српске политике у рату говоре и списи Чедомиља Мијатовића¹⁷⁸ који је сматрао да ако Србија победи она ће моћи да оствари своје највеће идеале које су готово све дипломате сматрале могућим. Тежили су уједињењу са осталим народима Јужних Словена. Чедомиљ Мијатовић је веровао да је смер изабран у српској држави био праведан и моралан (Мијатовић 2007, нав. д. 311). У овом времену у Лондону говори се много о уједињењу држава. Ипак посланици су тврдили готово једногласно да је потребна реафирмација “једнодушне тежње” ка уједињењу. О томе размишља Јован Жујовић (1915), наводећи да је сигуран повод за такво поновно афирмисање идеје уједињења одлука свештенства, радника и новинара јужнословенске дијаспоре. Њихове потписане одлуке је донео Николај Велимировић у Југословенски одбор у Лондону (Жујовић 1915, 188). Ово између осталог говори и о томе колико је важну улогу имао поменути свештенмонах у реализацији ратних циљева.

Стање југословенског и српског питања с почетка рата није било задовољавајуће по Србе будући да је било измењено након немачке окупације Србије и прогона Срба према југу. Оно што је Богумил Вошњак закључио током боравка у Лондону 1915. године јесте да је било јасно “да српско посланство није било у стању, да постигне код енглеских власти, да се ми сматрамо савезницима и не непријатељским странама.” То се односило махом на Словене (Вошњак 1928, нав. д., 52-60).¹⁷⁹

Остало је, дакле, на Србији, тачније на њеној дипломатији и администрацији да они буду веродостојан фактор на који се рачуна у остварењу циљева матице у рату. Српска влада са својим изасланицима у свету веровала је у упорност и снагу своје војске. Стога је јасно да су они заједно радили на истим постављеним циљевима у рату. Тиме је у таквој политици кључни метод био споразумевање.

Задатак остварења циљева у Првом светском рату остао је на српској дипломатији односно на њеним делегатима за српске циљеве у савезничким земљама где су агитовали за помоћ и подршку Србима и њиховим тежњама током рата. Један од кључних појединаца на пољу овог рада био је Владика Николај. О његовој политичкој агитацији, арбитражном деловању у оквиру Југословенског одбора и дипломатском залагању за националне циљеве Србије, посведочили су и сами српски посланици и званичне дипломате истог периода. Заједничким деловањем на остваривању постављених задатака ишло се из године у годину током Првог светског рата.

Дипломатско деловање Николаја Велимировића

Након што се српски народ супротставио надмоћнијој Хабзбуршкој империји како би одбранио своју слободу, Николај Велимировић не чека позив већ се изнова пријављује у редове војних свештеника. Он храбри српске војнике и са њима и народ да остану верни својој историјској путањи, да надживе историју Срба која је пуна патњи и наставе у даљој борби. Својим беседама буди успомене на херојство славних предака и све оне који су након више векова ропства очували национални дух слободе.

Војни свештеник своје почетно казивање кроз говоре или кратке чланке завршава победничким покликом и усмерењем ка оптимизму, односно ка вери у крајњу победу добра.¹⁸⁰

178 Чедомиљ Мијатовић (1842-1932) био је српски историчар, дипломата и писац. Писао је мемоаре током Првог светског рата (1917). Велико узајамно поштовање имао је са Николајем Велимировићем којег познаје још од 1908. године. Велимировић касније помиње Мијатовића у једном од својих дела, као религиозног дипломату. Више видети у: Chedomil Mijatovich. 1917. “The Memories of a Balkan Diplomat”. London: Cassel.

179 Више о дипломатији српског народа и каријерним дипломатама периода о којем је реч видети у дневницима и мемоарима савременика Велимировића и времена Великог рата код Јована М. Јовановића, Јована Жујовића, Чедомиља Мијатовића, Богумила Вошњака, Слободана Јовановића и других.

180 Споменуто је да су почетне беседе Велимировића (“Беседе под гором”) биле махом окренуте родољубљу. Као наставак ових предратних обраћања настале су проповеди “Изнад греха и смрти”, објављене 1914. године. Оне се односе на резиме његових опажања креираних у времену великих српских предратних искушења.

“Тешко је против истине борити се, а против лажи није. Ко се бори против истине, против Бога се бори. Ко се против лажи бори, бори се заједно с Богом против лажних људи и лажних дела људских...” (Велимировић 1914, 2016. ам, нав. д., 20). Након одступања војске из Отаџбине будући Владика је желео да остане у држави и дели судбину¹⁸¹ са народом. Међутим, од пролећа 1915. године он добија позив за знатно озбиљнију улогу у рату. Новонастали циљеви и интереси Србије с почетка светског рата захтевали су нове дужности од њега. Позив српске владе стигао је из Ниша и он је кренуо да се састане са њеним представницима.

Влада је у то време биле премештена из Београда у Ниш, те Николај Велимировић долази у овај град након боравка у Русији, где је био послат да настави студије. Одавде се спремао да отпутује у Велику Британију. Понео је само најбитније са собом. Тиме, остављао је и поједине рукописе, чак и писану грађу која сведочи о постојању још једне теме коју је спремао за одбрану нове докторске дисертације о руској историји.¹⁸²

На одлуку Николе Пашића очигледно је утицала тада већ препозната харизма и снажно вођство Владике, посебно спој ове две особености у виду његовог харизматичног вођства. Поред тога он је поседовао религиозни аспект ширег дијапазона поверења који у себи носи дух православне слободе, а који он касније описује у једном од својих дела (Велимировић 2016. н, 508). О томе су посведочиле српске дипломате – изасланици који истичу предан и мисионарски пропагандни рад Велимировића у Лондону. Примера ради, Богумил Вошњак, савременик и сабеседник Николаја Велимировића у свом дневнику пише да је тешко описати целокупан његов рад из лондонског периода (Вошњак, исто, 184) Његов рад је био “далекосежан”, “универзалан”, “свестран” и то је било за многе “чудо” (Исто). Поред тога Миленко Веснић¹⁸³ и Јован Жујовић¹⁸⁴ заједно током рата говоре Оца Николаја да је његов рад од изразитог значаја за Србију и траже од њега да настави са својим јединственим залагањима на тлу Велике Британије (Р. Веснић, исто, 370). Поменути циљеви у рату били су свим учесницима дипломатије исти, али се Велимировић посебно истицао агитовањем.¹⁸⁵

Када је у питању агитација Владике Николаја за ослобођење народа, иако Екмечић помиње да у његовим ратним беседама није толико реч о теолошкој страни колико су битне политичке последице његових речи (Екмечић 1992, нав. д., 60), може се увидети да једине последице које су изазвале речи изузетног свештенмонаха јесу биле последице по њега самог.¹⁸⁶ С друге стране, исти аутор наводи да је Велимировић био један од ретких који идеју југословенства везује за религију (Исто, 61). Све време рата његова је мисија била јасна и циљ у потпуности видљив: да помогне свом народу и држави у глобалној невољи.

Стога, по позиву званичне српске владе Владици Николају предстоји нешто другачији ратни ангажман, него што је имао у балканским ратовима у служби војног свештеника. Упућен је у Северну Америку и Велику Британију како би тражио моралну и материјалну помоћ. Током

181 Суштину сусрета са трагедијом српског народа у светском рату, Владика Николај је нарочито веродостојно описао у делу “Трагедија Србије”, у посебном поглављу књиге “Душа Србије”.

182 Ову грађу он је спремао током боравка у Русији (Ј. Велимировић, СД 1, 622-623; Јанковић 2002, 13).

183 Миленко Веснић (1863-1921) био је српски посланик, дипломата, председник владе, министар спољних послова у новоформираној држави Срба, Хрвата и Словенаца. Ратне године проводи као посланик у Паризу. Био је шеф српске мисије послате у Америку пред крај 1917. до почетка 1918. године.

184 Јован Жујовић (1856-1936) био је геолог, професор Универзитета у Београду, једно време председник Српске краљевске академије, први међу председницима Српског геолошког друштва. Ратне године проводи у највећем делу у Француској. Водио је лични ратни дневник. Поштовао је рад Владике Николаја и у својим дневничким записима размишља о разговорима и сусретима са њим.

185 У том смислу, треба истићи да се речи јединство, свејединство, уједињење, приближење, заједништво, често проналазе у списима и беседама о. Николаја из периода Првог светског рата. Стиче се утисак да је много о томе разматрао, сједињајући све циљеве у истој мисли – о јединству на хришћанском нивоу.

186 Због садржине ових беседа исто као и због одјека говора уприличених у Северној Америци и Уједињеном Краљевству током Великог рата и након рата, као и улоге у борби око Конкордата 1937. године, Владика Николај је током Другог светског рата постао политички заробљеник.

четири ратне године, усменим и писменим казивањем народима наведених држава објашњава геополитичку и историјску конфигурацију Србије.

3.1.5. Одлука о слању Николаја Велимировића као члана дипломатске мисије у државе Запада

Стање у Србији и на целом Балкану било је крајње нестабилно и пре почетка Великог рата.

Србија је била представљена као предводник у поступку зближавања исто колико и у вођењу заједничке државе и ово је било наглашавано као гесло у рату. У том смислу Никола Пашић је потенцирао тезу о истакнутој мисији православних Срба јер је “српско православно племе позвано историјом и садашњим догађајима да преузме ролу сабирања српско-хрватских земаља на демократске...” (Пашић 1995, нав. д., 146-147). Зато је, између осталог, пристао на уједињење народа Јужних Словена 1918. године, иако “преко воље” (183).

Током целог периода светског рата, председник Владе Краљевине Србије, Никола Пашић (1845-1926) водио је политику креирања нове државне творевине тиме што је тражио начин да брине о српском интересу и народу.

Тако је Никола Пашић постао последњи челник Министарства иностраних дела Србије. Након Првог светског рата министарство је било установљено на постојећим темељима, овог пута не у форми српског него југословенског министарства.¹⁸⁷ Последњи акт старе државе био је и први нове (Поповић 2005, 151).

Успостављена је Нишка декларација¹⁸⁸. Савезници су је дочекали ћутањем. Ово је за Николу Пашића био јасан знак да треба да приступи пропаганди (Радојевић и Димић, нав. д. 147) за потребе српског народа. Показало се да је било потребно енергичном пропагандном акцијом упознати савезничке народе сила Антанте о потребама српске државе, и о српском националном програму у рату.

Иако је Србија послала одличне представнике своје дипломатске структуре на лондонску конференцију (Андре Николић, председник Скупштине, др Миленко Веснић, посланик у Паризу и вођа Напредне странке, Стојан Новаковић, премијер и посланик Србије у Петрограду), није било постигнуто жељено на плану дипломатских циљева. Чедомиљ Мијатовић, српски историчар и дипломата и друге дипломате били су против прекида преговора о миру (Мијатовић 2017, нав. д., 186-189). Када се пожар сукоба распламсао, мало је ко од аналитичара и очевидца сматрао да рат може бити избегнут.¹⁸⁹

У 1914. години указао се одраз професионалне политичке болести и склоности ка меморандумима, декларацијама, дипломатским утицајима на скуповима на којима су се исказивале политичке претензије. Савременици су изнели да интелектуална елита у Србији није била довољно добро ангажована, а чинило се и да српска интелигенција недовољно и неефективно учествује у светском рату за опстанак државе (Жујовић, нав. д. 201).

187 Уредбом од 5.5.1919. године регулисана је организација министарстава, конзулата и дипломатских представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Донета је пре новог (Видовданског) устава, а након званично успостављеног уједињења.

188 Народна скупштина је прихватила донети документ при чему је настала Нишка декларација. Њиме су истицани ратни циљеви Краљевине Србије. Садржај Нишке декларације саопштен је представницима сила Тројног савеза чиме су ратни циљеви од тада постали јавни (Р. Веснић 2008, 358).

189 Примера ради, Чедомиљ Мијатовић је имао црне слутње о наставку рата. О томе се са њим саветовао и краљ Петар Карађорђевић предвиђајући нови рат (Исто).

У то време чинило се да је био потребан долазак ауторитета, харизматичног вође, предводника, уједно визионара који би на солидан начин описао историјску путању српског народа пред народима Запада и правилно предочио тадашње српске невоље, те пробудио саосећајност и вољу да се Србима помогне у истом. Тежња балканске политике била је да се пронађе паметан посланик, тачније мудар гласник који би био послат у моћне земље Савезника: “Имати паметног гласника и посланика који ће велики свијет упознати са својим народом, то је идеал сваке балканске политичке партије” (Екмечић, нав. д. 492).

Политика и религиозност Николе Пашића

Никола Пашић, политичар и тадашњи председник српске владе и министар иностраних послова¹⁹⁰ у време Првог светског рата, сматра се за једног од најутицајнијих, па и најзапамћенијих политичара код Срба. Био је оснивач и предводник Народне радикалне странке и члан дипломатије који је заједно са претходником пристигао у огранке државног вођства након устава из 1888. године. Такође, најдуже је од свих био на челу Министарства иностраних дела (Поповић 2005, нав. д. 151). Из научне визуре могло би се додати да је он био и један од “најнеистраженијих” државника и политичара, посебно када је у питању његов јединствено постављени концепт државе (Симеуновић 2000, 473). Полувековни политички ангажман Пашића подразумевао је утицаје и присуство многих идеологија кроз различите временске периоде.

Као искусан државник, Пашић види да је политика – пракса заступања односа (и интереса) међу државама (Barston 2006, 1). Може се лако уочити да он препознаје моћ доброг говорништва на пољу политике. Стога он препознаје и карактер новог говорништва Николаја Велимировића и разуме његову улогу корифеја спољне политике у рату.

Пашић је сматрао да су Хрвати и Срби исти народ, посматрано најпре кроз призму заједничког језика. Ипак он наглашава религију као један од фактора који обликују националне идеације, а заједнички језик је био један од именитеља такве истоветности. С тим у вези, након Тимочке буне на њега је имало утицај пријатељство са тадашњим српским митрополитом Михаилом Јовановићем који је чинио православну струју српске националне мисли предратног периода (више: Ковић 2005, 251-253). Тиме је митрополит, утицајем на Пашића, индиректно довео до одлуке о одабиру јеромонаха Николаја за акцију на пољу политике.

Модерна држава, према мишљењу Пашића, није ишла уз укидање веронауке и закона о верама, будући да религија не може бити укинута, али ни наметнута силом. Он је захтевао успостављање верских питања изван власти државе и државних установа, као и да не постоји вера која би имала државни статус.

Аутор Симеуновић истиче да је он индиректно у појединим местима у својим текстовима исказивао сопствени став о вери православних народа. Залагао се за борбу Срба на југу Угарске односно за аутономију њихове религије која се изражава у споју школства и веронауке у православљу. Пашић је увидео вредност и улогу, не само вере православне, него и цркве националне као институције која уздиже и чува националну свест Срба посебно у тадашњој Аустроугарској. Он је, дакле, разумео улогу цркве. Ипак, снажан лимитирајући фактор уједињења била је католичка вера. Друго, он “пашићевски” истиче да држава српска не протежира ниједну религију одвојено. Тиме се исказује могућа скица политичког става Николе Пашића према православљу и Цркви који су из односа “толеранције и симпатије” ипак

¹⁹⁰ Пашић је за време Великог рата био и председник владе Краљевине Србије (Б. Поповић 2005, нав. д. 165).

временом прешли у “све тешњу везу” (Симеуновић, исто, 478). Ово га је даље и определило у доношењу одлука.

Николај Велимировић касније описује ову Пашићеву црту личности и након његове смрти описује како поштује “душевне тишине” овог “великог старца” у чијем животу, “вера је играла веома важну улогу” (Велимировић 2016.н, нав. д., 507).

Шта је претходило одабиру чланова српске мисије?

Шта је био кључни моменат, иницијална каписла која је подстакла српску краљевску владу да поред осталих изасланика одреди и Николаја Велимировића за чиниоца ратне дипломатије. Такође, шта је подстакло самог јеромонаха Николаја да се одазове овом позиву и да се током Великог рата прикључи мисији политичког деловања?

Јужни Словени су делили идеју уједињења и жељу за истом. Рекло би се да је то био покретачки дух њиховог времена. У време рата, исту идеју је почео да заговара и јеромонах Николај, а како је Никола Пашић и сам веровао у „истоветност балканских народа“ повезаних језиком и културом – одговор на наше питање намеће се сам по себи.

Познавајући тридесет трогодишњег јеромонаха Николаја као бившег студента западног универзита, да течно говори неколико страних језика, посебно енглески, Пашић тражи да се у мисију 1915. и он прикључи. Из истог разлога, Пашић тражи и у кључној години рата, крајем 1917. и почетком 1918. да исти изузетни човек буде прикључен новој ратној мисији у Северној Америци. Пашић показује негодовање у тренуцима када јеромонах Николај то одбија првобитно (АС, к. Но 3789. ДАС МиД, ПсЛ пов р1637/1917). Свакако је искусни државник препознао његов таленат хришћанског беседништва и желео је да се баш тај таленат ангажује у агитацији за напаћену Отаџбину.¹⁹¹

Одлука Николе Пашића о слању Велимировића у мисију

Никола Пашић је уживао велику подршку народа. Балансираним корацима добре дипломатије требало је да донесе решење у циљу ослобођења или барем бољитак за државу и народ. Са овим мислима и сазнањем и са југословенством које је носио дубоко у себи (и крунисао га Крфском декларацијом), његова практична политика добила је своју путању и свој императив. Будући да је као држава Србија била у лошем односу са две надмоћније царевине од којих је свака могла да је збрише са лица земље, јасно је да је Пашићева политика морала бити на врхунцу задатка (Поповић 2005, нав. д. 153).¹⁹²

Пашић је предвиђао послератни мир и ново знатно боље стање на Балкану уколико се успостави јединствена држава, географски знатно већа и економски и политички независна. Веровао је да би та држава могла самостално да живи и прогресира у складу са европским непретком (Опачић 2018, 14). Поред тога он од почетка сукоба 1914. године разуме да је неопходна енергична агит-проп акција којом ће се савезнички народи Антанте упознати са националним програмом и стањем српске државе.

191 С друге стране, врло је могуће да је стари Пашић ово претпоставио, а можда се и понадао истоме, будући да је и сам био религиозни политичар (Више о религији Николе Пашића видети: Велимировић, 2016.н, “Некролози”, СД IX 507-508).

192 Како пише Поповић, гори положај се вероватно тешко може наћи у историји политике света.

Никола Пашић је на послату ноту Аустроугарске монархије реаговао послатим телеграмом обавештења из Београда свим посланствима (12.7.1914) о саопштеном одговору српске владе аустроугарској. Одговор, у свему “помирљив” и да ће Србија примити захтеве велике империје у мери у којој то може, са надом да ће то њихова влада примити и усвојити, осим уколико не желе рат “по сваку цену.” Испоставило се да је влада Аустроугарске желела рат. Србија је и тога пута показала мирољубивост у спољнополитичким питањима односа ове две земље. Таквом политиком је и успевала да сачува мир. (*Дипломатска преписка* 1914, 42-43).¹⁹³

Међутим, влада Аустроугарске је тражила подршку Берлина (више: Hart 2013, 25). Одговор Србима није био повољан¹⁹⁴, па српска краљевска влада сазива састанак у Нишу, 14. јула 1914. године.¹⁹⁵

Јавност Велике Британије није познавала Србију, српски народ и историју. Револуционарни задатак је припао младом јеромонаху да Србију представи веродостојно у западним државама (Димитријевић 2006, нав. д., 7). Било је неопходно да савезничке нације коначно сазнају ко су Срби: Јер “Европа тек сада учи о Србији” (Велимировић 1916, 2016.дс, нав. д., 375-376).

Сходно томе, 19.12.1914. године Никола Пашић обавештава престолонаследника регента Александра да је потребно ангажовати првенствено утицајне британске појединце, новинаре и публицисте како би се пропагирала идеја југословенства на њиховој страни, а у смеру стварања будуће заједничке државе (Радојевић и Димић, нав. д., 147). Потом да треба ангажовати српске интелектуалаце који би могли да врше исту улогу на територијама савезничких држава (Трговчевић 1986, нав. д., 19-23). Поред тога, формиран је Југославенски одбор чији је рад почео на пролеће 1915. године (Вошњак 1928, нав. д., 43-50).

Пашић је имао “атавистички страх” од многих опасности које су на балканском терену надирале са свих страна, што га је и терало да “ништа не ставља на коцку” (Поповић 2005, 153). Вероватно је тај страх подстакао Пашића да ништа у политици не узима олако. Он је поштовао личност јеромонаха Николаја, али само поштовање не би било довољно за такав даљи подухват. Он се могао дивити његовом оптимизму, видљивом првобитно у неколико првих беседа којима се представио српској јавности. Један од разлога је сигурно био и хришћанском ставу према животу. Стога је искусни Пашић могао унапред знати да ће јеромонах Николај као ерудита епохе 20. века у Србији, бити веродостојна дипломатска личност посебно у прекоокеанским мисијама. Таква његова улога биће ојачана духовним ауторитетом једног православног јеромонаха и професора Богословског факултета српске престонице. Како су његово говорништво и ерудицију препознали и бројни други интелектуалци, политичари и сами Краљ Петар Први са представницима Краљевског двора, могуће је да управо Краљ кумовао његовом ангажовању. Српски двор имао је поверења у будућег Владику.

Успех српске војске почетком рата почиње да опада. Аустроугарска пропаганда против српског народа јача, посебно након злокобног атентата. Срби су били приказани као

193 Одговор српске краљевске владе на ноту Аустроугарске послат је из Београда, 12.7.1914. по старом календару. Више: Исто 42-43.

194 Српска држава добила је одговор да је њихово питање остало “без повољног одговора” (Одговор Аустроугарске од 12.7.1914; Дипл. преписка, 48-49).

195 Телеграмом из Београда 12.7.1914. шаље Пашић краљевским посланствима да је предао одговор на време на аустроугарску ноту, али је њихов посланик јавио да српски одговор није био задовољавајући, те да напушта Београд са особљем посланства. Краљевска влада сазвала је састанак Народне скупштине у Нишу као и да сва постојећа Министарства заједно са особљем одлази истог тог дана, 12. јула за Ниш. Престолонаследник је издао наредбу да се сва војска мобилише и да се изда прокламација да грађани који нису војска остану у миру код кућа, а војници иду у команде и бране државу ако буде нападнута (Дипл. преписка, 48-49).

геноцидан народ, убице и зликовци. Како се чинило представницима државне власти, Николај Велимировић је као европски ђак и космополита епохе могао веродостојно да одговори на негативну германску пропаганду.

У то време се знало за пуцањ младића екстремисте на аустријског престолонаследника који је довео до рата, те су се сељаци “тукли” 1914. и 1915. са моћном германском силом (Димитријевић 2006, нав. д., 7).

Пашић је претендовао на позитиван исход српске мисије. Јасно је да су његови ранији говори имали (и) политичког одјека и довели до одлуке да јеромонах Николај буде ангажован као могућа политичка фигура у рату.

Велимировић је био врстан говорник, стога је било “природно искористити га, за време рата, у пропаганди у иностранству” (Пурић 1963, 201). “Знао га је, наиме,” јер је такав избор заправо био – плод дотадашњих успеха, проповедничких и родољубивих говора (Димитријевић 2006, 8). Поред тога, у више дописа послатих из Ниша, Пашић напомиње представницима Посланства да је потребно да Велимировић остане до даљњег у Лондону радећи на интересима Србије (Вошњак, 188-189, 192).

Одлука о прихватању позива

Поставља се питање зашто је Николај Велимировић пристао на позив краљевске владе да се политички ангажује. Истоветни интереси за свејединством јужнословенских народа довели су до тога. Идеја министра владе Пашића о јединству држава поклапала се са мисли Велимировића о јединству хришћанских цркава. Поред тога Пашић је сматрао да је уједињење цркава добар идеал (Велимировић 2016.н, нав. д., 507-508).

Хришћански принципи Николаја Велимировића урођени од детињства сјединили су се са новим задатком да приступи политичком деловању. Таквој тежњи претходила је жеља за слободом напаћеног народа којем и сам припада. Цео свој живот, а у различитим периодима и са различитим темама, жели да посвети уједињењу. Владика Николај је био један од ретких који идеју југословенства везује за религију (Екмечић 1992, нав. д., 61). За њега је то представљало мир међу народима (Исто).

Слобода се добија ослобођењем нације, али мир након тога много је важнији. За Николаја је мир отелотворен једино уједињењем у словенофилству и у југословенству.

Истовремено, Велимировић цени Пашића исто као и његову религиозност (Велимировић, исто, 507).¹⁹⁶ О истом поштовању се види и током рата из питања упућених Енглезима (1916): да ли се сећају с почетка сукоба свих изјава које је дала српска влада, посебно оних да ће Србија “остати верна до конца?”(Велимировић 1916, 2016.су, 635).

Велимировић потоње описује “храбру одлуку” српске владе да не попусти пред деградирајућим документом Аустроугарске и одлуку да прихвати њихову објаву рата. Он током 1916. године казује да су “недавно” Енглези могли да чују поруку Пашића да су Срби одлучили да се боре до последњег човека речима: “Боље је умрети у слави, него живети у сраму!” Другим речима, Срби се не плаше смрти, истиче Велимировић (1916) и објашњава да “умрети у лепоти, имати лепу смрт, то је сасвим српски дух” (Велимировић 1916, Душа Србије, 380-381). Штавише, он подсећа да су се пре много стотина година чуле сличне речи једног енглеског витеза у пратњи Биволфа:

¹⁹⁶ Николајев текст о Пашићу објављен је у чикашком гласнику Хералд (*Herald*), 1965. године након Пашићеве смрти.

“Смрт је лепша од живота славног...” Владика Николај објашњава овом приликом да и “свако дете у Србији мисли на исти начин као наш министар председник о вредности живота и смрти.” (Исто, 635).

Овај његов исказ пропратили су амерички и британски медији (*The Washington Herald*, July 23rd 1916. pg. 8).¹⁹⁷ Пашићева црквеност и религиозност носиле су дух слободе који је произишао из духа православне слободе. Велимировић потенцира управо православну надахнутост Пашићеве политичке мисли (Велимировић 2016.н, нав. д., 508). Јасно је да су њих двојица били истомишљеници.

Николај Велимировић као инструмент “меке моћи” у спољној политици

Осврнућемо се на питање како је држава користила недржавне актере за своје интересе. Предмет истраживања треба сместити у шири теоријски контекст кроз раније поменути однос између Цркве и дипломатије.

Можда би се могло рећи да је Владика Николај својим беседама стварао оно што ни са многим оружјем не би могли. У том контексту, може се истаћи да је одиста био јака ‘мека моћ’ српске државе пред народима Велике Британије и Северне Америке. Његово ангажовање у агитацији током рата било је дубоко црквено, народно и политичко старање, те се једино у том контексту може о њему говорити.

Владика Николај је своје таленте за писање, говорништво и подизање људске свести градио и допуњавао током година свог школовања, али и у целоживотном промишљању, развијању мисли, неговању интелектуалних способности. Персуазивна активност у Великом рату представља претечу коришћења црквених лица као меке моћи у пољу политике.¹⁹⁸ У том смислу, Никола Пашић може да се посматра као као претеча државника који је препознао пре свих и успоставио систем коришћења меке моћи као дипломатске активности.

Међутим, концепт меке моћи није захвално примењивати ретроактивно на феномене који му претходе. Тадашњи и данашњи поглед на меку моћ није истовестан.¹⁹⁹ Владика Николај је, заједно са другим изасланицима и радницима за “националну српску ствар” представљао гласноговорника, првенствено свог народа (и за свој народ), потом и своје државе. Велимировић је био последња нада у времену трагичне егзистенцијално угрожене и акутно постављене историјске турбуленције на Балкану. Чини се, а о томе сведочи британска и америчка периодика, да он није надахнуо једино представнике српске нације. Надахнуо је западне народе.

Политика Велимировића почива управо на теолошкој мисли која израња у теолошко-политичку. Из ових разлога, он није био потпуна еманација политике која је толико софистицирана да би могла себе артикулисати као ‘меку’ или ‘тврду’ моћ. Он је био изнад тога и изван тога.

197 Чланак је у Вашингтону објављен након писања британске периодике. Изјаву су дале шкотске жене (више: *The Washington Herald*, July 23rd 1916).

198 Аутор Џозеф Нај (Joseph S. Nye Jr. 1937) у делу “Мека моћ” (Soft Power) објашњава наведени појам. Као дугогодишњи практичар и аналитичар у области спољне политике увео је појмове најпре тзв. тврде моћи (могућности државе да врши утицај на друге народе/државе путем војне и/или економске силе...) потом и поменути појам меке моћи (начини истицања вредности своје државе/народа које би држава учинила привлачним на друге начине, путем културе, применом демократије на доследан начин, истицањем духовних вредности и сопственог идентитета и друге, чиме би и мале државе могле да се “такмиче” са великим (Joseph S. Nye, 2004). Поред меке увео је у теорију и појам паметне моћи.

199 Наиме, бројни су аутори међу политиколозима који сматрају да је Велимировић послужио као средство за остварење циља односно у контексту поменутог појма.

Исход ратне и дипломатске истрајности

Николаја Велимировића је водила идеја уједињења држава Јужних Словена. Њихова заједничка жеља за свеопштим миром на Балкану и за добробит народу претходила је осећању словенофилства, будући да је било “најпре осећање” (Велимировић 1915, 2016, Устанак Робова, 41). Већина интелектуалаца овог времена била је задојена југословенском идејом која је за њих представљала идеју заједништва народа исте расе. Пашић је истицао да су народи Срба и Хрвата – исти, најпре по језику. Ту карактеристику је истицао је и Михаило Пупин (Пупин 2005, 113-114).

По вишем рачуну, Србија је добила рат, и то војничком жртвом, дипломатским и агитаторским трудом, вером напаћеног народа. У мисијама чији су чланови били интелектуалци разних професија, нашао се и (тадашњи) јеромонах Николај Велимировић, теолог, доктор наука, некадашњи западни ђак и врстан говорник, увелико познат јавности западне Европе.²⁰⁰ Ово је определило живот будућег епископа, бесмртног Владике и канонизованог светитеља, чије су беседе превођене на језике многих народа на свету.

Израз политичке мисли и деловања Владике Николаја у новонасталој држави био је заправо вид хришћанске борбе за политичке и националне интересе. Његова племенита одлука је била да не ћути у рату, већ да као свештено лице и “слуга Божји” апелује за мир. Он то објашњава у једном од предавања у Великој Британији:

“Трагедија скршене и уморне Србије је гласан доказ да су змије у поређењу са људима невина бића. Па, ипак, Србија ћути у својој трагедији. И ја сам волео бих да ћутим. Али ја то не могу; Ја нисам само несрећни бродоломник са једног језовитог бродолома, него поврх свега – свештеник и слуга Божји” (Велимировић 1916, 2016.су, нав. д., 629).

Сходно наведеном, предлог Николе Пашића упућен јеромонаху Николају, дошао је у време када и он сам изгара мислима о саборности које условљавају трајни мир. Било да је мислио на слогу хришћанских цркава или на слогу јужнословенских држава, оно чему Владика Николај трајно претендује јесте дух хришћанског заједништва.

200 Поједине државе Западне Европе знају за Велимировића још од времена његовог студирања.

Дипломатске и ратне мисије Николаја Велимировића

Увод

Временски период од 1914-1918. године представља тачку развитка каснијих догађаја. Током овог времена српска влада поставља државне циљеве и државни програм којег ће се држати до краја рата. Председник владе Никола Пашић у договору са Краљем Петром Првим Карађорђевићем још од почетка сукоба 1914. године увиђа да је неопходна енергична акција Срба којом ће се народи неутралних и савезничких сила упознати са српским националним програмом и стањем у којем се нашла српска држава.

Лидери Србије разумели су да свет не зна довољно о новој њеној трагедији. Међу првим делегатима државе који су послати у засебне дипломатске мисије био је професор београдске богословије “Свети Сава,” тадашњи јеромонах српске Цркве, др Николај Велимировић, који се претходно ангажовао као војни свештеник на почетку самог рата.

Према домаћим ауторима, дипломатска мисија за Николаја Велимировића почела је већ током првих месеци 1915. године. Пашић као представник званичне политике код Срба позива га у град Ниш где је крајем 1914. године била премештена ратна влада како би му дао инструкције у оквиру политичког деловања. Изабрани јеромонах до тада није имао активности у конфигурацији званичне државне политике. Постојало је само једно питање: да ли Велимировића треба послати као део званичне српске политике или га оставити да делује самостално као свештеномонаха који апелује за потребе народа. Како смо раније закључили, будући владика је постигао позитиван ефекат, допринео доброј слици Србије код Савезника у рату, нарочито у Сједињеним Америчким Државама (САД).

Током овог времена, у Лондону српска дипломатија почиње са радом на одласку у САД, како би се приступило са пропагандном акцијом за “српску националну ствар.” Првобитно, Николај Велимировић борави највећим делом у Великој Британији. Деловањем у Великој Британији у време Првог светског рата добија запажено место у оквиру британске јавности. Али посебно треба истаћи његову прву (1915) и другу (1917/18) ратну политичку мисију у САД.

Од пролећа 1915. године до пролећа 1919. године, почиње његово политичко деловање, односно дипломатска мисија кроз војно, мисионарско и агитационо успостављање ширег националног доприноса у рату. Крајње изазовне и непредвидиве околности Првог светског рата са још увек неразвијеним саобраћајем нису поколебале овог Србина да истраје у државној и у личној мисији према сопственом народу и уопштено гледајући, према целом свету.

4.1. Српске мисије у Сједињеним Америчким Државама (1915; 1917/1918)

4.1.1. Периоди политичке активности Николаја Велимировића

Данас можемо да дискутујемо о различитим периодима политичке активности Владике Николаја. Може се рећи да његова политика почиње од прославе декаде постојања раније поменутог друштва “Просвјете” у Сарајеву, када је кроз говор провукао речи изазовне за тај период и подстакао дивљење тамошњег народа, посебно омладине.²⁰¹ Истим путем скренуо је пажњу аустријске власти која га на повратку за Београд приводи у полицијску станицу. На скуп у Сарајеву био је позван од стране босанско-херцеговачке интелигенције (Јован Дучић, Алекса Шантић и други) након што се прочуло за његову харизму и вичност у говорништву, а посебно за његов патриотизам. Дobar глас о Николају као говорнику чуо се још 1902. године када је одржао говор као матурант у манастиру Раковици у Београду.

Подела политичке активности Николаја Велимировића по временским интервалима може бити имплементирана на следећи начин. Почећемо од чињенице да је његова политичка активност трајала од 1910. до 1946. године.

1. 1910. – након неколико месеци од датума замонашења (децембра 1909) до првих говора у Саборној цркви у Београду где се појављује најпре са својих тринаест истакнутих беседа (“Беседе под гором”).²⁰² Ове беседе остављају одјека и у политичком миљеу Србије и околних држава;
2. 1911. – позив и одлазак на прославу друштва “Просвјета”; говор и одушевљење босанских Срба и омладине у јеку анексије Босне Аустроугарској. Као резултат тога следи задржавање у Земуну у станици полиције. Потом 1912-1913. године учешће у Балканским ратовима у служби војног свештеника, статуса који је регулисан Законом војним.²⁰³ Велимировић је у овом периоду професор теологије Богословског факултета “Свети Сава” Универзитета у Београду и капелан Његовог Краљевског Величанства Краља Петра Првог.
3. 1914. Као последица ранијег одласка на прославу “Просвјете” и говора који је изазвао пажњу јавности уследила је забрана одласка у Загреб на прославу стогодишњице рођења Петра Петровића Његоша, 1914. године.²⁰⁴
4. 1914. Почетак Првог светског рата; следи првобитно пријављивање Велимировића и његово активно ангажовање у рату такође у служби војног свештеника.²⁰⁵ Америчка периодика потврђује да је Владика Николај у овом звању узео учешћа у првој бици за одбрану Београда (*The Living Age* 1929, 267); Велимировић нешто касније сведочи о томе да је и сам лично сведочио променама људи, менталним и духовним усред блиског сусретања са искуством рата: “Ја сам лично доживео ово искуство, а доживели су га и

201 Аутор Екмечић пише да су се српски ратни циљеви коренили у српској омладини, претежно београдској. Где је она гледала – сви су погледали (Екмечић 1973, 2014, 8).

202 Каснија излагања била су наставак првих беседа (“под гором”) и штампана 1914. године у засебну књигу: “Изнад греха и смрти.”

203 Норме закона су проширене за време Балканских ратова па је 1913. године уведено и “Правило службе” којим се даје на знање да сваке недеље и сваког празника неколико војника може присуствовати верским обредима у црквама које су користили војни свештеници (Милкић 2016, нав. д., 129).

204 Петар II Петровић Његош (1813-1851), црногорски владика, филозоф, песник и поглавар старе Црне Горе, био је познат и вољен међу Србима, а такође и међу Хрватима и Словенцима, што је било потврђено 1.3.1914. године у Загребу, када се прославила 100. годишњица његовог рођења.

205 Домаћи аутори писали су о важности свештених лица у рату као и о раду Николаја Велимировића у тој области (видети више: Милкић 2016, 94-99; Радић 2006, 137; Radić 2015, 279).

- многи други... Ја сам био у рововима као војни свештеник (Велимировић 1915а, 2016, 170).
5. 1915-1919. По позиву тадашњег председника владе Србије, Николе Пашића и одлуком званичне српске власти долази у Ниш. Исказана је потреба да Николај узме учешће у војно-политичким мисијама за циљеве српске државе; Мисије ће се реализовати у савезничким земљама Запада (Ј. Велимировић 2016, нав. д., 623; Милкић, исто, 95-96). У мисијама је остао до марта 1919. године када бива позван да се врати у Србију из Лондона и прими чин Епископа Жичког (маја 1919);
 6. 1920/1921. Нове црквено-политичке мисије: Позив да држи предавања у англоамеричким земљама по позивима америчких универзитета, удружења и америчке Епископалне цркве, на политичким форумима и предавањима; Такође, по позиву Англиканске цркве одлази у Велику Британију да држи нова предавања овог пута као Епископ жички. Следе одласци у Турску и Грчку у црквене мисије на Васељенском сабору (Ј. Велимировић, исто, 633-634);
 7. 1921-1927. – значајан политички утицај Николаја Велимировића који у овом периоду бива позиван од стране англоамеричке јавности да држи предавања о политичким приликама свог времена. Ово је потврђено и од стране америчких новинара који Велимировићеве активности прате и након завршеног Првог светског рата и извештавају о позивима који су уследили (*The Washington Post* 1927, pg. 10).
 8. 1928-1936. Фаза затишја у политичком деловању иако и у овом периоду западна штампа извештава о Велимировићу називајући га најбољим примером изузетне српске природе који је дао знатан допринос мисли новог света (*The Living Age* 1929, нав. д., 266); Николај Велимировић је у овом периоду Епископ Охридски, па опет Жички;²⁰⁶
 9. За време другог жичког епископата (од 1936) учествује у сукобу везаном за политичку кризу око питања Конкордата у Краљевини Југославији 1937. године²⁰⁷ заједно са Патријархом српским Варнавом;²⁰⁸
 10. 1941-1945. Други светски рат: заробљеништво (Жича, Љубостиња, Војловица, Дахау). У овој фази није реч о политичком учешћу Николаја Велимировића иако је интернацијом у политичког затвореника директно умешан у политику епохе; Црквеног великодостојника из логора Дахау ослободила је америчка војна дивизија 1945. године (*The New York Times* 1956, нав. д. pg. 37);
 11. 1946-1952. Емиграција у Северну Америку након ослобођења из немачког логора Дахау.²⁰⁹ Преко Аустрије и Словеније долази у Лондон где се, судећи по писму америчког свештеника Канона Дагласа, задржава незнатно (Јанковић 2002, нав. д., 688). Он остаје поштован у српској Дијаспори те бива позиван да изнова држи предавања као и да освешта цркву Светог Саве у Лондону, 1952. године.²¹⁰ Због пређашње политичке ангажованости, тачније борбе за српску Цркву и нацију која је лоше прихваћена од стране

206 Отац Николај најпре бива постављен за владуку Жичког (1919/1920), потом за владуку упражњене Епархије Охридске (1920). Званично је приступио Епархији у Охриду јула 1921. јер је након послератног повратка из нових мисија у Америци морао остати у Београду закључно до 21. јула 1921. године (Јанковић 156).

207 Конкордатска криза била је везана за проблематику склапања уговора (конкордата) са Ватиканом. Највећи противник томе била је Српска Православна Црква на челу са тадашњим Патријархом и Епископ Николај Велимировић који директно учествује у одбрани Цркве. Штавише он преузима одлучне акције у том смеру и пише писмо српским посланицима да не потписују уговоре са Ватиканом и тиме апелује на очување црквене аутономије.

208 Патријарх Варнава Росић (1880-1937) је био поглавар српске Цркве четрдесети по реду (1930-1937). Преминуо је у време Конкордатске кризе у 57. години живота.

209 Више о заробљеништву у времену Другог светског рата видети: М. Д. Јанковић 2002, 657-692.

210 Више о овом догађају може се пронаћи у документу: „Ceremony of consecration of the Serbian Orthodox Cathedral of Saint Sava in London and a brief history of the Serbian Orthodox Church” (Wy 1782/5, No. 145, 25th July 1952), The National Archive, London; Приступљено: 22.09.2021.

нове српске власти, бива изопштен из државе. Штавише одузето му је држављанство.²¹¹ Овим чином у потпуности је завршена свака врста ангажовања и деловања Николаја Велимировића у широј арени политике и по самом његовом хтењу.

12. 1951/1956. – Утицај Николаја Велимировића траје и након емиграције и његове смрти. Он својим доприносом наставља да буде духовни и морални вођ многим, посебно православнима што је поред домаће, такође потврдила америчка периодика (*New York Herald Tribune* 1951, pg. 15; *The New York Times* 1956, исто; Ј. Велимировић 2016, исто, 623-634) и други.

Америчку мисију Николаја Велимировића с почетка Првог светског рата (1915) анализирано је више домаћих аутора.²¹²

Николај Велимировић је био први међу изасланицима који су послати у засебне дипломатске мисије и међу првима који је стигао у Америку након успешне почетне кампање коју заступа у Великој Британији (Vidaković-Petrov, предговор, 2018, нав. д., 16). Сачуван је и запис да је у тим данима, лета 1915. у Америку први пут стигао “српски православни духовник, национални делатељ и беседник”, јеромонах Николај Велимировић (Историја цркве воскресенија Христовог 1905-1955, 62,65). Тиме он, поред регуларног посланства, постаје нерегуларни посланик и “заступник политичких и религијских интереса Србије” (Фон Аркс 2007, 19).

Сједињене Америчке Државе на почетку рата држе статус војно-политичке неутралности. Задатак Велимировића је био да посети центре америчког живота српског становништва (*Историја цркве воскресенија*, исто; Јанковић, нав. д., 69). Он ово чини и по захтеву Митрополита српског Димитрија Павловића како би поднео извештај о стању српских колонија у Америци по питању цркве (*The Chicago Daily Tribune*, “Famous Serbian to Visit Chicago,” August 16, 1915, pg. 11).

Америчке новине извештавале су о српском, до тада непознатом монаху који је стигао у САД кратко након почетка светског рата (*The Living Age* 1929, pg. 266; *Cleveland Plain Dealer*, 1915, July 26 pg. 7). За овакву врсту мисије државна власт захтевала је – способне људе који треба да бораве у земљама Европе и у САД ради обављања државних послова (Вуковић 1994, 79).

Стигавши на амерички континент Велимировић креће да држи предавања и обилази српске колоније и места која су настањивали Јужни Словени. Велимировић од тада неуморно ради за “српску ствар” (Р. Веснић 2008, нав. д., 373). Он је непрестано “чинио велику пропаганду за Србе у Америци” (Лозанић-Фронтингхам 1970, 24, Дневник од дана: ½. јула 1915. године). У чланку од 26. јула 1915. године пише да је Владика Николај стигао у Америку пре месец дана. И да се од тада креће свуда по Америци носећи резолуцију коју треба да потпишу представници јужних Словена (*Cleveland Daily Pleaner*, Monday 26th July 1915, pg.7). Обраћао се на више састанака у Њујорку, Питсбургу, Јангстауну, Барбертону, у којима су резолуције (Исто).

Иако првенствено послат по државном задатку, Владика Николај врши и мисионарску односно хуманитарну акцију те апелује америчком јавном мњењу на саосећање и дужност према малим народима у рату.

211 Дана 27.7.1952. године Николај Велимировић губи држављанство Републике Југославије, решењем Министарства иностраних послова ФНРЈ.

212 О првој америчкој мисији Николаја Велимировића лета и јесени 1915. године писали су у деловима: Ј. Лозанић Фронтингхам, 1915, 1917, 1970; И. Ђорђевић, 1927; Б. Пурић, 1963. према: Б. Ранковић, 1956; С. Вуковић 1994, 1998. На основу тврдњи ових аутора, о истој мисији писали су савремени аутори: М. Д. Јанковић, 2002; М. Нерпел 2001; М. Хепел 2003; И. Добријевић, 2007, 2017; Ђ. Јанић 2009; I. Dobrijević 2018 (Vidaković-Petrov, ed.); К. Видаковић-Петров 2018. и други. Мисију у деловима помињу савременици Великог рата: Ј. Жујовић и Ј. М. Јовановић у својим дневницима.

Сходно истраженим материјалима, његове мисије током Првог светског рата у Сједињеним Америчким Државама одвијале су се у две фазе: јуна 1915. – пред крај новембра 1915. године и од децембра 1917. – краја јануара 1918. године. У то време он говори о краху европске цивилизације. Ниједан од политичких или економских проблема није могао да реши ничеовски успостављен режим појединих чланица Централних сила. Сходно томе, ни ничеовски подвучена Европа, тврди Велимировић (1915). Такве цивилизацијске проблеме може решити једино словенско православље. Оно је “непретенциозно”, “смирено”, “човекољубиво” јер су једино правда, слобода и вера међу људима ознаке новог “словенског времена”, тј. времена словенског православља које предстоји, упозоравао је Велимировић (*Календар* 1915, нав. д., 211-212).²¹³

Са наступањем тзв. словенске епохе учинила би се правда свим постојећим нацијама: мржња би била протерана из људских шаблона понашања. На тај начин биле би задовољене и праведне наде не само словенске групације, него свих народа. Стога би време словенско било много разумније и хуманије и у њему не би постојале обожене личности, већ би сам Бог дошао на своје место. Нестали би људи обоготворени који кроје судбине целих народа. Овакво мишљење Николај Велимировић износи крајем 1915. године након ратне јесени и зиме, те проживљене епопеје Срба преко албанских планина у избеглиштву. Главни његов закључак у овом чланку био је оптимистичан: “учиниће се правда и свима људима” (*Календар*, исто, 211).

Интересантно је да и током каснијих америчких мисија, након Првог светског рата (1921) нови епископ истиче став о хришћанству које је упознао први пут лета 1915. у Америци. Он је навео чињеницу да у Србији и у целој Европи људи траже од америчког хришћанства не само материјалну помоћ, већ и духовно вођство “у духовној регенерацији која мора да уследи након рата” (*The Independent*, “Britain for Small Navies,” Apr 2 1921, pg. 343). Тада је боравио у посети Сједињеним Америчким Државама у договору Српског удружења за заштиту деце, на састанцима и са говорима о реконструкцији послератне Србије.

Приликом поновног доласка у Америку Велимировић је изнео закључак о томе шта се десило са Европом у Првом светском рату. Према његовом мишљењу, таква Европа је примила хришћанство и заклела се Христу, а онда је све то презрела овим поступцима. Укратко, сматрао је да је то „велики и страшни узрок великом и страшном рату“ (Велимировић 1927, 2016.рб, нав. д., 227).

Путања

У Нишу су се окупили српски интелектуалци - Слободан Јовановић, Јован Радоњић, Александар Белић, Јован Цвијић, Љуба Стојановић и одабрани други интелектуалци како би формирали српске националне циљеве²¹⁴ (Екмечић 1992, 33, 61). Николај Велимировић такође добија позив да оде у Ниш (премештено седиште Српске владе) након што је град постао престоница Србије (јула 1914 до октобра 1915)²¹⁵ и након што је Никола Пашић сазвао хитну

213 Чланак “Словенско време”, како је раније наведено, објављен је у календару за 1915. годину: “Ратник”, Београд 1915, 21-24.

214 Посланици Србије већ су били на терену, целокупна српска спољна политика на задатку, војници на фронту. Посланик Миленко Веснић био је у Паризу, Јован Јовановић стигао је у Лондон, Љуба Давидовић био је посланик у Вашингтону... Сви они радили су на помоћи српској држави, Међутим, и поред тога исказала се потреба за слањем мисије истакнутих интелектуалаца, како би они својом ученошћу и вештином дипломатије потенцијално успели да дођу до потребне помоћи за Србију у рату.

215 Мало пре објаве рата влада Србије са својим институцијама прелази у Ниш. Два дана пре слања документа о објави тачније од 26. јула 1914. овај град постаје српска престоница. Остаје тако до октобра 1915, јер је почетком новембра месеца 1915. бугарска војска окупирала град (више: *Историја Ниша I-II*, 1983/1984, Књига II, 226).

седницу 24.06.1914 (Р. Веснић Млађи 2008, нав. д., 338). Такође, кратко након избијања рата он је посетио различите центре југословенског становништва у Аустрији (*The Aberdeen Daily Journal*, November 25, 1916, pg. 4). Од тада он врши припреме за полазак најпре у Енглеску где ће вршити пропаганду о Србима и Србији (Пурић 1963, 201).

Велимировић из Србије креће током почетних месеци 1915. године (Трговчевић 1986, 39; Димитријевић 2006, 8; Јанић 2009, 41); односно априла месеца 1915.²¹⁶ године (Сећање Ј. Велимировића²¹⁷ према: М. Д. Протић 1938, 2016, нав. д., 623; М. Нерпел 2001, 29; М. Д. Јанковић 2002, 64; Ђ. Јанић 2009, 41). Велимировић најпре одлази возом преко Француске, до Париза где се појављује у то време као свештеник на двору Краља Петра Карађорђевића (Вошњак 1928, 176)²¹⁸, а затим одатле возом до града и луке на северу Француске, Кале (Calais, France) преко канала Ламанша до луке Довр (Dover, UK) у Великој Британији одакле наставља возом до Лондона. Истом трасом се кретао и у обрнутом правцу, из Лондона ка Паризу.²¹⁹ Задатак је био да након релативно кратког боравка у Великој Британији пређе у Северну Америку како би проширио позитивну реч о Србима. Америка је као моћна неутрална земља представљала првобитни главни циљ мисије будући да се још тада разумело да једино она својом спољном политиком може заступати интересе (и) малих народа у Европи. Из писма Архиепископа српског и Митрополита Димитрија које шаље Архиепископу руском Евдокиму сазнаје се да је он из Ниша кренуо пре 11. априла 1915. године (Допис, 11.04.1915).²²⁰ Ипак Велимировић најпре одлази у Енглеску.²²¹ Он већ у том периоду почиње са преданим пропагандним радом за Србију и српски народ (Пурић, нав. д., 201).

Крајем маја/почетком јуна месеца 1915. године Николај Велимировић одлази из Велике Британије у САД.²²² О његовом поласку из престонице Велике Британије обавештава посланик Србије Јован М. Јовановић председника владе Србије Николу Пашића телеграмом од 2. јуна 1915. (АС МИД, ПСЛ, Ф II, P1220/1915, телеграм);²²³ Он пристиже у Атлантску луку (The

216 Да је рат у овом месецу увелико на снази, показују извештаваји западне периодике. На насловним странама новина излазе натписи о нападима на Србију попут: “Бугари нападају Србију после борбе“ (*Forth Worth, Texas*, “Serbia is invaded by Bulgarians after fight,” April 1915, pg. 1).

217 Јован Велимировић, синовац Епископа Николаја истакао је да је отац Николај био послат из Ниша априла 1915. године најпре у Лондон (више видети у: М. Д. Протић 2016; Ј. Велимировић 2014, 2016, 623).

218 Беседник и књижевник отац Николај стигао је у Париз 1915. године, пише Вошњак.

219 Трагови путовања и пасоша Николаја Велимировића и осталих изасланика нису нађени у Архивима, међутим постојао је устаљени начин путовања кроз Европу, најсигурнијом трасом преко метропола. У то време путује се углавном возовима или бродовима. На путу између Француске и Велике Британије преко Ламанша ишло се углавном путем две главне луке: Кале – Довр (Calais – Dover) и обрнуто. Овај начин путовања описан је и у дневнику који прати прву послератну мисију Велимировића (од децембра 1919 – јануара 1920). Протојереј Љубисав Д. Поповић описује начине путовања којима се кретао каснији Епископ Николај (више видети у дневнику протојереја Љ. Д. Поповића: “Мој пут у Енглеску”, Чаировић и Тодоровић 2019, 256).

220 Митрополит пише писмо од датума 11.4.1915. како би обавестио јерарха Руске Цркве о скором доласку јеромонаха српске Цркве, др Николаја Велимировића у Америку.

221 Поједини аутори наводе да је пролећа 1915. отац Николај најпре боравио у Северној Америци а потом у Великој Британији: Велимировић је – послат “у циљу националне пропаганде у Америку а потом у Енглеску до априла 1919.” (Д. Најдановић, наведено према: Протић 2016, СД 1, 735). Исти податак узима аутор М. Д. Јанковић, да је у априлу 1915. године из Ниша Николај био послат прво у Америку “у циљу националне пропаганде” а након тога је кренуо у Енглеску (Јанковић 2002, нав. д., 64).

222 Сједињене Америчке Државе (*United States of America*), на челу са председником Вудро Вилсоном од почетка рата водиле су политику војне неутралности. Након потапања седам америчких бродова од стране немачких подморница Вилсон испред Америчког Конгреса објављује позив у рат, 6. априла 1917. Судићи по записима у западној штампи овај догађај представљао је велико олакшање за народе малих држава у Европи.

223 Посланик у Лондону шаље допис Министартву Иностранних дела у Нишу да се Посланству попуни каса у одређеном износу колико је издато – “господину Николи Велимировићу, професору Богословије, пред његов полазак у Америку, а на рачун његовог примања” (2. јуна 1915), Б. Бр. 537. АС МИД, ПСЛ, Ф II, P1220/1915.

Atlantic Port)²²⁴ и у Америци се налази јуна 1915. године (Допис: Архиепископ Јевдоким – Свјатејшему Правитељствујушчему Синоду, 2/15 јун 1915; S. G. Markovic 2017, 152), односно током друге половине јуна 1915. године (*Cleveland Daily Pleaner*, 26th July 1915, pg. 7; Вуковић 1990, 89-90; Вуковић 1994, 85-86; Добријевић 2007, 29; Vidaković-Petrov 2018, 16), заједно са члановима прве америчке мисије. У новембру месецу налази се у Паризу (Жујовић 1986, Дневник 2, 217-224; Р. Веснић 2008, 370).

Након завршене прве мисије у САД, јеромонах Николај је кренуо из њујоршке луке 3. септембра 1915 (*Стража* 1915, бр. 253, 2;²²⁵ С. Д. Протић, СД 1, 114) и налази се у престоници Велике Британије 13. септембра (Жујовић 1986, Дневник 2, 183²²⁶; Поповић 2001, 236; Марковић, нав. д. 154). Велимировић се најпре кратко задржава у Лондону²²⁷ (Жујовић, исто, 183-188, 192-193, 196-199), а потом од октобра (6/7.10.) креће у Француску (Исто, 201, 209) и након краћег боравка и разматрања стања српске државе у рату са српским посланицима у Паризу Владика Николај креће 19. новембра 1915. поново у Велику Британију (Исто, 224). Коначно, он у Лондону борави од краја 1915. године (*The Living Age* 1929, 266; J. J. Јовановић 1896-1920, 2015, 162; Bishop Sava of Šumadija 1998, 52). Од тада овај град представља његово седиште из којег он делује током целог трајања Великог рата. Одатле он прелази из града у град широм Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске, у интересу српског народа и државе.

У даљем наступању рата и након уласка САД у сукоб на страни војног савеза “сила Антанте,” Велимировић креће у нову мисију, опет по позиву српске владе. Он креће из Лондона до француског града и луке Бордо (Bordeaux, France) а након дужег чекања да мисија исплови Велимировић заједно са другим изасланицима ове мисије креће дана 08/12/1917. бродом *Чикаго* према Северној Америци (Р. Веснић 2008, нав. д., 418 - 419). Р. Веснић пише да су они испловили морем заједно са стотинак људи и да је пут трајао тринаест дана након чега је брод приспео у њујоршку луку број 57 (Исто). Амерички медиј известио је да је српска дипломатска мисија упловила у Атлантску луку паробродом, дана 20.12.1917. (*San Francisco Chronicle*, “Serbian Mission Arrives in U. S.,” нав. д., Dec 21, 1917, pg. 4). Претходно је обавештено да ће др Николај Велимировић по доласку мисије у САД и након што се заврши њихов званични пријем, придружити се медицинском делу мисије (Телеграм Никола Пашић: АС, МИД, КС – мисија, пов.бр.3480, IV ф дос. VI, допис Веснићу од Пашића); До краја рата и након рата, Велимировић развија вишеструку делатност рада у Великој Британији. Он се враћа у Србију пролећа 1919. године (“Српска црква” 1919, 28-29),²²⁸ након чега је хиротонисан за новог Епископа жичке Епархије.²²⁹

224 Српски изасланици путовали су углавном по устаљеној траси путовања у САД: из француске луке паробродом или из британске луке британским паробродом до Атлантске луке (*San Francisco Chronicle*, 1917, pg. 4).

225 Лист Стража, 08/09/1915, бр.253, 2, објављује вест да се отац Николај упутио ка Лондону. У објашњењу стоји да су ове новине у више наврата погрешно извештавале јавност да је др Велимировић кренуо из Сједињених Америчких Држава преко Лондона и потом преко Француске запутио се у Ниш - у следећим бројевима: Стража, 1915, од 2. маја, 20. јуна, 27. јула и 25. августа. Обавештењем у броју од 6. септембра (Стража 1915, бр. 253, 2), објављено је да је отац Николај – “пре два дана кренуо из Америке” ка Британији (М. Д. Протић, СД 1, 114).

226 Жујовић пише да је по његовом доласку у Лондон, већ 13. септембра затекао Велимировића у српском Посланству (Исто).

227 Аутор Жујовић записује у дневнику да је по његовом доласку у Лондон (12. 09), отац Николај већ био присутан у Лондону 13. септембра, као и да је провео у престоници Британије од половине септембра до половине октобра 1915. године (Жујовић, исто, 183-188, 192-193, 196-199).

228 Више: “Нови Епископ Жички”, *Српска црква*, Сарајево 1919, 2, 28-29.

229 Недуго по завршетку Првог светског рата, јеромонах Српске Цркве, Николај Велимировић изабран је најпре за Епископа жичког (1919 - 1920); затим за Епископа охридског (1920/21 -1934); и потом изнова за Епископа жичке Епархије (1934). До краја живота остаје у овом чину.

Засигурно да овакви путеви нису били лаки за извођење у времену разарајућих околности о којем је реч. Будући да се ради о почетку 20. века када авионски саобраћај још увек није довољно развијен, а оно што јесте било је настављено у смеру развитка ратног ваздухопловства. Такође развој железничког саобраћаја заустављен је са избијањем Првог светског рата те је овај начин превоза остао исти и током четири ратне године. Слично се односи на бродски саобраћај у којем тек креће развој прекоокеанских цивилних паробродова. Ови бродови међу којима су предњачили британски пре рата такође су били усмерени за војне потребе док су немачки бродови и подморнице од тада развијани једино за војне потребе²³⁰ (Е. В. Greene 1917, рг. 16). Даље ће бити приказан, а колико је то могуће на основу истражених списа, литературе и периодике пут политичких мисија у којима Николај Велимировић делује у околностима Првог светског рата. Како би се разумеле тешкоће које је од самог почетка сукоба и војно-политичког деловања имала српска мисија и њени чланови, биће укратко приказана и пропаганда коју су вршили германски народи и активности српских изасланика у циљу њеног сузбијања.

4.1.2. Политичко деловање: дипломатска мисија и агитовање

Рад Николаја Велимировића на територији Сједињених Америчких Држава укључивало је политичку активност: спољнополитичку мисију и агитацију за српске народне циљеве. Његово деловање фигурирало је изванредност агитације и послужило је током Првог светског рата да његова порука досегне знатно даље од савезничких државних сила. Поред писања одређеног броја чланака за новине, Велимировић почиње са преданим националним деловањем у смеру држања говора широм земље. Говори су били родољубиве садржине и у исто време мисионарски порив. Са тим циљем посетио је све веће градове где одржава предавања и литургијске службе те организује скупове како би упознао Американце са патњом Срба у овом рату (Bishop Sava of Šumadija 1998, 50).²³¹ Заправо, он је и био послат у Америку како би својим говорима подигао “југословенске исељенике на побуну и борбу против Аустрије” (Вуковић 1994, нав. д., 80). То је био један од циљева.

Политичко деловање Николаја Велимировића на територији Сједињених Америчких Држава 1915. односи се на његову акцију у више различитих поља:

1. Дипломатску мисију и агитацију:

- агитпроп улога путем говора, изјава и новинских чланака;
- рад за српске националне циљеве и српску државу;
- приближавање српског народа и циљева Србије америчком јавном мњењу;
- напори ка приближавању три јужнословенска народа у америчкој Дијаспори.

2. Рад за Српску Цркву на територији Северне Америке:

- деловање по задацима датим од стране Митрополита српског Димитрија Павловића;
- упознавање са српским заједницама и стањем српских цркава у САД;

3. Културно-хуманитарни рад као форму политичког:

- деловање у циљу пружања приватне и државне помоћи српској деци, сирочадима и народу: самостално деловање као апел друштвима и организацијама у Америци и рад у оквиру Српског потпорног одбора у Њујорку.

230 Ово је између осталог, највише одредило САД да објави рат Немачкој 1917. године (Исто).

231 У раду Николаја Велимировића током прве мисије у САД, прати га тадашњи свештеник Сава Вуковић, каснији Епископ Шумадијски. Он записује кретање Велимировића и износи их у књизи о историји Српске Цркве у Америци и Канади на енглеском и српском језику: Bishop Sava of Šumadija, 1998, History of the Serbian Orthodox Church in America and Canada 1891-1941.; Сава, Епископ Шумадијски. 1994. Историја српске Православне Цркве у Америци и Канади, 1891-1941.

Срећом, његово деловање након кратког времена боравка у САД почиње да прати и америчка периодика. Стога се не може до краја ући у траг његовог почетног залагања у Америци.

Агитација

Германска пропаганда није ишла на руку тадашњем статусу Краљевине Србије. Аустројски и немачки глас јавности против српског народа био је исувише јак. Амерички председник Вудро Вилсон²³² и јавно мњење ове државе још у мају 1915. потврђују да су настојања немачке владе била “дело деликатне ироније” (*The Church Times*, May 21, 1915, pg. 547) и према гласу мале Србије. Срби су приказани махом као народ склон геноциду (Велимировић 1915в, 36; Пупин 2005. 56). Јавност САД-а у то време сазнаје о Србији једино на основу германских гласноговорника и раширених медијских памфлета будући да о Србима других знања није било довољно. Речју, глас Србије у рату постао је једино - “глас вапајућег у пустињи” (Велимировић 1916, 2016.дс, нав. д., 380).

Из тог разлога, агитациона и пропагандна активност у оквиру политичког деловања Велимировића одвијале су се путем вишеструке његове активности. Политичка агитација за српске државне циљеве одвијала се путем активности у сврси придобијања јужнословенског и целокупног америчког јавног мњења за српску ствар, за идеју заједничке нове државе и за покрет слања добровољаца у угрожена подручја.

У то време, објављује расправе и чланке у часопису *Жива црква*, недељном гласнику словенског Хришћанства²³³. Пред прославу годишњице од пет векова мучеништва Светог Јована Хуса (06.07.1915) објављује есеј под називом: *Свети Јован Хус (Жива Црква 1915*, бр. 1, 1-13). У истом часопису на лето исте године пише о устанку робова у делу: *Устанак робова*, затим: “Највиши” (Први део) и “Мојсеј” (Други део) (*Жива Црква 1915*, бр. 4, 1-35; навед. према: Протић, исто, 111), као и: “Two Churches in One Nation” (*Жива Црква 1915*, исто, бр. 5, 1-16; навед. према: Протић, исто);

Како је и пре рата Николај Велимировић имао “репутацију највећег српског беседника свих времена,” тако се његово име прочуло и ван граница. Сматран је и највећим проповедником модерне правосавне цркве (Пурић; наведено према Протић 2015, СД 1, 734). Пашић га изнова шаље, пише Пурић (Исто)²³⁴. Речју, агитпроп акција изнесена је кроз његове чувене говоре, заједно са објављиваним чланцима, слатим дописима америчким хуманитарним друштвима и изјавама за америчке новине. Предан рад Велимировића односи се на беседе пред јужнословенским исељеницима исто као и пред Американцима, писање чланака које потом објављује најпре словенска штампа, споменути лист *Жива Црква* и други.

Јасно је да председник Српске владе настоји да у првом реду српске спољнополитичке мисије у западним државама поново буде Велимировић како би говорио у циљу добробити за Србе. Почевши од самог доласка у Америку Владика Николај пише и објављује чланке. У њима он упознаје Американце са српском историјом исто колико и са страдањима у Првом светском рату. Поред тихе али праведне борбе са раширеном пропагандом Немачке и Аустирује, Велимировићу је предстојала и друга значајна борба – помирење народа Јужних Словена у Америци и њихово усмеравање ка истоветном циљу, заједничкој и снажној држави, “бедему” на Балкану.

232 Вудро Вилсон (Thomas Woodrow Wilson) (1856 - 1924), био је 28. амерички председник. На овој позицији био је у доба Првог светског рата (1913-1921).

233 Аутор Јанић истиче да је Велимировић покренуо овај часопис у којем кроз чланке заступа своје ставове, поред осталих и “дневнополитичке” (Јанић 2009, нав. д., 46).

234 Чувен је њихов разговор, који је претходио овој мисији: “Па шта да им кажем? Каиће ти се само!, одговорио је мудри Пашић” (Исто, 734).

О важности речи Владике Николаја говоре између осталих и америчке новине које преносе његове речи у једном од чланака. Говорећи о храбрим војницима мале српске армије, од којих се већина сада опоравља на острву Крфу много речи се може исказати, објављено је у чланку америчке престонице. Они су демократски у најбољем смислу те речи... Сви су „савршена господа.“ Рањени Србин у болници никада не изговори ниједну реч жалбе“, рекао је амерички лекар на Крфу. „Они су дивно стрпљиви, иако живог темперамента, падају са седмог неба среће доле у најдубљи пакао, па опет назад. Они су сањари. такође. Радознали и занимљиви људи». Ово су о Србима сведочили представници британских мисија и лекари на Крфу услед рата (*The Washington Herald*, July 23 1916. pg. 8). Такође, премијер српског народа, господин Пашић најавио да ће Србија да се бори до последњег човека, јер је „боље умрети у лепоти него живети у срамоти,“ пишу новинари листа *Хералд* (Исто).

Медијски рат пре рата: Пропаганда Германа на Западу

О пропаганди германских народа током различитих година и у више наврата сведочи Николај Велимировић. Зачетак њихове борбе сеже знатно пре рата. Непријатељско подривање почело је најпре путем пропаганде против Србије и Срба.²³⁵ Краљ Петар Карађорђевић донео је на престо српски једну нову епоху у Србији па је настао један почетак са режимом мира у земљи али и унапред одређена државна политика, пише Николај Велимировић (1915). Након доласка новог српског краља држава Аустрија је кренула још више у испољавање свог “лица.” Радилa је то тако што је “издресирала” штампу, нападала Карађорђевића и Србију и ругала се идеалима српске државе (Велимировић 1915, 2016.ур, нав. д., 36).

У чланку с почетка рата Велимировић објашњава стање које је претходило сукобу (1914): “Целокупна аустријска журналистика, бирократија, хришћанство и државни систем, све су то биле лажи (Велимировић 1914, 2016.ам, нав. д. 20): Тада (1914) је Аустрија “појурила бржим темпом по клизавом путу греха” (Исто). Уследила је непримерена оружана сила, спречена у почетку победама српске војске; потом стравична окупација Србије из 1915. године са исходом повлачења Срба пред најездом окупатора са севера.

На почетку рата лош талас медијске представе о Србима појачао се на територијама западних држава. Аустријски генерали побринули су се да се глас Србије не чује и да се покрети народа Јужних Словена не оформе.

Знатно раније кренуло се са борбом против словенске расе, истиче Велимировић. Припадници Аустроугарске монархије укидали су језик Словена, насилно уводили мађарски, док мађарска влада почиње да утиче на изборе у корист Моноархије користећи се новим политичким комбинацијама. Међутим ове клевете нису имале утицаја на Словене у Аустрији. Насупрот томе, они су још више тежили јединству. Последица оваквог поступања, говори Велимировић (1915) била је остварена коалиција између Хрвата и Срба давне 1908. године (Велимировић 1915, 2016.дс, нав. д., 406).

Срби у Америци, такође борили су се против лошег гласа о Србији и свом народу. Поред израженог циља за доминацијом силе у свету или бар Европом, Немачкој је била потребна белгијска обала, док је Аустроугарска претендовала ка оствареној путањи ка Егејском мору. Овим силама мале државе Србија и Белгија биле су препрека на путу (Говор Михаила Пупина, *New York Times*, Aug 30, 1915, pg. 2). Српски научник Михаило Пупин у својој изјави у Америци

235 Ова држава је најпре завадила Бугаре и Србе, што је резултирало ратом 1913. године, односно нападом Бугара на Србе у ноћи, 17. јуна 1913. године (Велимировић 1915, 2016.ур, 36).

(26.7.1914) дао је примере два догађаја која су претходили почетку катастрофичне пројаве новог рата (*New York Times*, 26.7.1914, изјава М. Пупина услед прекида добрих и дипломатских односа Аустрије и Србије; Пупин 2005, исто, 41). Јер, “године аустријског насилног гушења српске жеље за независношћу, довеле су тај народ до побуне. Познавајући темперамент тог народа...,” атентат је био “неизбежан” (Исто, 42).

Управо је расположење Европе било уперено ка Србима као највећим кривцима за нарушавање хармоније на континенту. Коначно, такво расположење било је истицано и америчком и другом литературом кроз наглашавање “српског лудила” (Симеуновић 2007, 41). У то време досадашњи успех српске војске с почетка рата почиње да опада. Аустроугарска пропаганда против српског народа јача, посебно након атентата који је истакнут у светским размерама. Срби су били приказани као “геноцидан” народ, као убице и зликовци, што ни у ком случају није било тачно. Свет је гледао са саблажњавањем такав аустријски ултиматум (Пупин, нав. д., 56).²³⁶

Репресивна стратегија аустријске политике усмерена ка малом народу, постала је главни кривац за нову ратну трагедију (Пупин 2005, нав. д, 41). Такође мање је познато да је јавност Србије била ограничена вестима које прима путем медија, али и изјава које шаље ка свету. Свака вест и извештај или допис били су контролисани и по потреби цензурисани од стране бечке медијске агенције.²³⁷ Аустрија је имала двадесет два конзулата у САД док су Србија и Црна Гора имале само два (Видаковић-Петров 2007, нав. д., 21).

О залагањима Немачке да прикаже лошу слику о српском народу Николај је истакао следеће:

“Ничеовски дух је био само завршна фаза немачког постепеног уздизања у гордости и пада у хуманости за последњих 100 година.” То је био приказ немачког политичког и социјалног живота (Велимировић 1915, 2016.пп, нав. д., 169). Такође залагања Аустроугарске ишла су у смеру да је ова држава наставила да шири негативну пропаганду на рачун Срба, називајући је “буретом барута” у Европи (Велимировић 1915, 2016.дс, нав. д., 406).

Након тога Аустроугарска је и у Америци приступила ширењу негативних изјава о Србима путем својих агената, свештеника и католичког јаког клеруса, конзула и плаћених медијских стручњака, све у сврху спречавања ширења југословенске идеје међу Хрватима и Словенцима, али и међу Србима у Британији. Упркос томе, сматрано је да ће посланици у Југословенском одбору у Лондону успети да наставе са радом на истој ствари (Пупин 2005, 70). Додатно, посланство Аустрије и Немачке у Вашингтону развило је током рата снажну пропаганду против Срба који су настојали да крену на фронт из Америке (Вуковић 1998, нав. д., 16). Тврдили су да не постоји могућност формирања једне обједињене јужнословенске државе. Радиле су снажну пропаганду делујући управо супротно од рада цивилизованог света. На снази је био медијски рат пре стварног рата између германске и српске пропагандне акције.

Сходно томе, почевши од 1915. године пред званичном српском мисијом био је тежак задатак. Српски делегати имали су више изазова од којих је највећи био да се изборе са моћном пропагандом раширеном не само на тлу Европе већ и у свету. Члановима мисије предстојала је енергична акција упознавања САД са Србијом о којој је до тада постојала једино лоша слика. Недоличан имиџ Србије протезао се од братоубилачког синонима у виду тзв. Мајског преврата

236 Свет је био саблажњен шта се збивало на обалама доњег Дунава. Непријатељ се ломио “под тежином сопствене покварености” (Пупин 2005, 56).

237 У то време постојало је шест великих агенција Европе везаних путем картела. Како је Србија у подели припадала бечкој агенцији, тако је преко ње добијала стране и слала домаће извештаје. Тако је свака вест пролазила кроз цензуру Беча, те се у Србији знало једино онолико колико је Бечу то одговарало (Б. Поповић 2005, 148).

па до медијских слика Срба као групе атентатора из Сарајева и шире. Другим речима, требало је порадити на анти-пропаганди у корист Србије.

Анти-пропаганда Срба у Америци

Српска је држава кроз своје појединце морала изнова да уложи труд у одржавању морала, обнављању духовности и јачању духа свог народа у наступајућем времену рата. С друге стране, раширена пропаганда аустријског посланства радила је управо супротно. Иако пропагандисти Централних сила у САД настоје пре и на почетку рата да утичу на америчку штампу, постигли су другачији исход:

“Притиском се ствара трагедија, врло често притиском две немани на незаштићеног” (Велимировић 1915, 2016.дс, нав. д., 415). Другим речима, агресија различитих сила на народе Балкана довела је до потребе да се на то одговори.

Разумело се и да треба мењати предуслове за успешно деловање представника државе у времену светског рата. Сматрано је потребом да се оствари јединствена пропагандна акција у свим државама погођеним ратом. Стога, анти-пропагандни рад појединачне српске и јужнословенске дијаспоре није могао да обухвати цели простор Европе. Обухватио је територије зараћених држава и неке од неутралних (Вошњак 1928, нав. д., 188). Такође, било је потребно да се охрабре југословенски иселјеници на америчком континенту и да вољно крену у борбу против аустро-угарске пропаганде која је заживала деценију пре рата.

Епископ Вуковић описује стање српске и јужнословенске дијаспоре с почетка светског сукоба међу којом је постојала акција српских емиграната. Према конзуларним извештајима о Србима у Америци, њиховом стању и раду, може се видети расположење Аустроугарске монархије према њима. Штавише, Аустроугарска монархија путем својим изасланика у Америци будно прати кретања бивших својих поданика (Саво Еп. Шумадијски 1994, 16-18). Такође, аустријско посланство у Вашингтону обавештава о томе надлежне органе у Будимпешти и Бечу (Јанковић 2002, нав. д., 77). Циљ је био и да се на тај начин заустави гласно истицање незадовољства политичким режимом Монархије на Балкану.

Протест Велимировића

Недуго након доласка у САД, Велимировић приступа писању и публикавању чланка за Српски Дневник (Serbian Journal) публикује чланак са насловом: “200 000 Срба мртвих за слободу” (Пурић 1963, нав. д., 92; Јанковић, исто, 76), у којем је ставио нагласак на земљу Србију која је и већа и снажнија него икад, узимајући у обзир број њених досадашњих жртава (Протић 2016, нав. д., 111).

Владика Николај приликом говора Србе назива – робовима на стражи. Међутим, напомиње да за Србе Европа није знала све до избијања устанка који је трајао 100 година а завршио се онда када се почело са новим устанком против новог завојевача, Аустроугарске (Велимировић 1915б, нав. д., 34).

Сходно наведеном, чини се да је једно од главних питања током рата било: Шта је заправо мислила Аустрија о Србима? Николај Велимировић одговара следећим исказом:

“Ништа чудно и ништа необично.” Сматрајући да се Турска мора прогнати са Балкана да би она заузела власт, Аустрија је помагала мале буне. Након што су се Срби сами ослободили, уз помоћ своје моралне потом и физичке снаге, Аустрија је одлучила да уништи ову, тек успостављену слободу (Велимировић, исто, 414).

Из наведених разлога, чињеница је да је деловање Владике Николаја у Америци представљало равнотежу раширеној агитацији германских конзула који су непрестано изражавали протест према настојањима Јужних Словена и указивали на опасност од верских различитости. Германски народи нису умели да препознају колика је љубав Србије према Босни,²³⁸ нити колико су у то време светског рата кулминирале аспирације ка уједињењу. С друге стране, западна штампа под њиховим утицајем имала је погрешне информације о Србима, будући да је велику пажњу требало усмерити управо на одговорност за рат (R. W. Seton-Watson 1926, 290).

Стога Велимировић апелује још гласније у то време јер је лако исмевати и ометати малу државу која стоји сама између све огромне државне силе: “Султанове, на једној и аустријског цезара на другој,” пише Владика Николај. Србија је заћутала у својој трагедији, напомиње он, те је морао да протестује (Велимировић, исто, 414).

Културно-хуманитарни рад у сврху политичког

Пред крај његове прве мисије у Америци, Србија доживљава трагедије, једну за другом. Након окупације од стране Аустроугарске монархије, њом пролази епидемија тифуса. Велимировић пише да је постао “презаузет тешким невољама свога народа” у ово време (Велимировић 1915, 2016.пп, нав. д., 166).

У том смислу Велимировић Николај удвостручава своје залагање у времену од почетка тзв. Албанске голготе односно окупације Србије током зиме 1915/1916. Овај изненадни напад на Србију који је наступио од октобра месеца 1915. довео је до тога да пред окупацијом немачке војне силе, српски народ заједно са војском и Краљем крене у повлачење преко албанских и црногорских планина.

Срби су били у дуготрајном ропству док је у унутрашњости континента, Европа слободно “седела и философирала и религиозизирала.” Дуго времена Срби су готово великодушно допуштале Европи и њеним државама да развијају културу, науку, политику док ће они у то време бранити њихове територије својим крвљу и телима, говори Велимировић (1915). Дакле, Срби су били ограда Европе, “жива” и врло жилава али “непробојна” ограда (Велимировић 1914, 2016.ур, 24).

Велимировић се тиме не зауставља те наставља са радом на помоћи Србима, сада и под окупацијом. Након прогона ка југу он шаље дописе о великим новонасталим потребама српског народа и апелује да им се помогне. Он ово износи пред више америчких друштава.²³⁹ У дописима истиче да у овом тренутку једино Американци могу доћи до Србије (МИД, ПС1, Ф I, пов р1337/1915, исто).²⁴⁰

Велимировић борави у Њујорку почетком јула (H. L. Frothingam 1970, 25), потом почетком августа (*Cleveland Plain Dealer*, 1915, pg. 7; *The Sunday Telegram*, 1915, pg. 8) а онда и почетком септембра (Лозанић-Фротингхам 1970, 48). Тада он приступа различитим активностима а све

238 „Колико је осећање за Босну било дубоко укорено у сваком српском срцу, одавно је било познато свима који су имали уши да чују, и нигде се то јасније не излаже него у поверљивим извештајима упућеним Бечу између 1868. и 1874. године“ (R. W. Seton-Watson 1926, 63-64).

239 Велимировић шаље дописе, између осталих и пред секретарком америчког српског комитета за помоћ (у допису: Miss Hastings, Secretary American Serbian Relief Committee, New York) за потребом слања одеће и хране у Србију. Текст дописа је на енглеском језику; У потпису: Father Nicholas Velimirovich; АС МИД, ПС 1 Ф I пов. р. 1337/1915.

240 Велимировић шаље дописе и да милиони људи гладују у Србији. Тражи да се пошаље брашно и одећа (Исто).

са сврхом помоћи својој држави на Балкану. Он се обраћа деци Америке, преносећи поруку захвалности за поклоне који су послати за Божић 1914. године. Потом иде на састанке са Србима у Њујорку и активно делује у оквиру Одбора за помоћ. У овом периоду чини се да је Њујорк база одакле се креће ка осталим градовима, будући да је од јуна до краја 1915. највише дана провео у овом граду.

Ова врста деловања односи се и на самостално деловање Велимировића, али и на рад међу хуманитарним друштвима за Србе. У овом смислу, настојања Велимировића била су усмерена на рад у средишту Српског потпорног одбора (Serbian Relief Committee) у Њујорку и на апел америчким друштвима да помогну Србима у рату.²⁴¹

Лозанић-Фротингхам у дневнику из времена Првог светског рата пише и о залагањима оца Николаја у оквиру српског Одбора за помоћ, као и његовим настојањима да се од прикупљених средстава пошаље помоћ сирочадима у Србији (Лозанић-Фротингхам 1970, исто, Дневник од дана 03.09.1915, 48). Велимировић дубоко пати за својом државом и својим народом који је у то време у великом ратном страдању и погођен епидемијом тифуса.²⁴² Одбор је био организован од стране генералног конзула Срба у Америци, професора Михаила Пупина председника Централног комитета Српске народне одбране (I. Dobrijević 2018, нав. д. 230). Заједничким одлукама ка истом циљу, договарали су се чланови Одбора о активностима које предстоје. Пример о томе је окупљање у септембру 1915. године Михаила Пупина, Јелене Лозанић, Николаја Велимировића и других у Њујорку. Пре седнице желели су да се договоре о правцу у којем треба да иде рад њиховог Одбора. Велимировић је дао савете овом приликом да српски Одбор у Америци треба да крене са штампањем књиге о Србији како би се што брже проширило знање о Србима (и) у Америци (H. L. Frothingam, исто, 25). Имали су канцеларију у седамдесетој Авенији у Њујорку (New York, 70th Avenue) у којој је било много посла (Исто, 48).

Додатно, Владика Николај даје изјаве за поједине медије у којима изјављује захвалност америчкој деци за помоћ коју су пружили српској деци у страдалној Србији од почетка рата. Оваквим изјавама он стиче наклоност јавног мњења у градовима Америке који извештавају о томе (*The Sunday Telegram*, “Thank you for American help,” 1915, pg. 8; *Cleveland Plain Dealer*, “Brings Thanks Message from Serbian Children,” 1915, pg. 7.)

Сходно наведеном, он тражи средства где год борави и држи предавања, те успева да попуни финансијске празнине како би помогао Србима у невољи.²⁴³ Он апелује на америчку јавност и захтева материјалну помоћ која треба да се пошаље Посланству у Лондону за помоћ Србима и држави које треба да потврди пријем овог новца. Путем посланства у Лондону размењени су дописи о слању финансијских средстава који је тражио јеромонах др Николај Велимировић током септембра и октобра месеца 1915. године (МИД, ПСЛ, Ф II, R 1220/1915).²⁴⁴

241 За циљеве српског народа радило се и у оквиру потпорних друштава и организација. О српским потпорним друштвима, организацијама и развоју периодике српског исељеништва у Америци видети више: Видаковић-Петров 2007, 143-155).

242 Лозанић-Фротингхам пише у дневнику од дана 2.7.1915. да је отац Николај био видно забринут за Србе услед невоља које су доживели на својој територији. Приликом разговора он јој је пружио више нових идеја које би биле потребне и оствариве на тлу САД-а а за потребе српске државе (Frothingam 1970, исто, 25).

243 Поједини аутори пишу да је Николај Велимировић попуњавао новчана средства који су слати у износу и од више милиона долара како би се помогло народу Србије у невољи (Грчић и Ђато, 2004, 75; Vidaković-Petrov 2018, 231).

244 Документ који шаље Serbian Agricultural Relief Committee of America, 23. Septembra 1915. године српском посланству у Лондону: Српски комитет за пољопривредну помоћ Америке (Serbian Agricultural Relief Committee of America) обавештава српско Посланство о плаћању – “по наредби” Николаја Велимировића, АС МИД, ПСЛ, Ф II, R 1220/1915; Дописом од 7.10.1915. потврђено је о истом.

4.1.3. Српска војно-политичка мисија 1915. године у САД

Војно-дипломатска мисија Николаја Велимировића у САД подразумевала је већи дијапазон политичких активности које ће допринети придобијању помоћи од велике америчке државе за Србију.

Српска дипломатска мисија стигла је током јуна месеца 1915. у САД. Заједно са Велимировићем остали чланови ове мисије били: Душан Гргин, Рака Мајсторовић и Јеврем Поповић, као и група од осамнаесторо омладинаца који су кренули да помогну у пријему различитог материјала и војних залиха (Б. Ранковић 1915, навед. према: М. Д. Протић 2016, СД 1, 111; Пурић, нав. д., 1963, 92; Bishop Sava of Šumadija 1998, 50; Сава Еп. Шум. 1994, нав. д., 80).²⁴⁵

Они су имали задати подухват да апелују емигрантима, народима Јужних Словена да се обједине у међусобном миру, а кроз подсећање на заједништво у историји, у истом језику и истој раси. Поред тога, да се постигне разумевање за њихове различите вероисповести. Већина њих у Америку је стигла тражећи излаз из живота на територији тадашње Аустроугарске.

Српска дипломатија у Првом светском рату незамислива је без утицаја и помоћи Срба у Дијаспори (Р. Веснић 2008, нав. д., 373). Чланови ове мисије, засигурно имали су тенденцију да удруженим снагама са њима допринесу циљевима своје матичне државе. У том смислу, Николај Велимировић и Миленко Веснић били су у сталној вези са српским научником, Михаилом Пупином. Они су заједно радили на помоћи држави (Исто). Међу пријатељима Србима у Америци, поред Пупина били су и Никола Тесла а заједно са њима радила је на помоћи српском народу Јелена Лозанић. Она је пружила значајан допринос залагању испред српског Црвеног крста и прикупљању средства за помоћ Србији.²⁴⁶ С друге стране, он неретко износи свој став по питању незадовољстава у оквирима српске дипломатске структуре. Примера ради, Велимировић пише Јовану Пижону да Србија није изабрала најбоље појединце за тако битан ангажман активности у Америци: “Слањем непоузданих личности из Ниша у Америку урадиће се веће зло него нерадом...” (АЈ 80-40-186: 15.9.1915; Р. Веснић 2008, нав. д., 374). Циљ је био да се јужнословенски народ помири добрим примером, не и да одступи од такве идеје услед непомирљивости чланова дипломатске мисије.

Посведочено је да су првом појавом Велимировића били освојени Јужни Словени емигранти у Америци али је требало наставити рад у истом смеру и придобити наклоност Американаца међу којима је, исто као и међу Енглезима дуго година владала аустројска (и уопште германска и угарска) пропаганда. Он је за овај циљ и прешао Атлантски океан (Писмо И. Ђорђевића, 1927).

О доласку и густом распореду које је Николај Велимировић требало да испуни сведочи више аутора. Он је имао унапред одређена предавања. Његове изјаве шириле су свест и будили савест код Американаца о малом народу на Балкану и веру код Срба у могућност спаса Србије. Како је речено, Владика Николај све време првог боравка у Америци обилази америчке градове.²⁴⁷ Од његовог доласка до 25. јула 1915. Николај Велимировић је обишао већ пет градова: Њујорк, Питсбург, Јангстаун, Барбертон и Чикаго у којима говори на сличним скуповима (*Cleveland Daily Pleaner*, нав. д., July 1915, pg. 7). Посведочено је да је Владика

245 Више видети у: “Добродошлица за чланове мисије”: Божа Ранковић, Поздрав јеромонаху др Николају Велимировићу, *Српски дневник*, 1915, навед. према: Протић 2016, Сабр.дела, нав. д., 111.

246 Јелена Лозанић Фронтхингхам за време војне и дипломатске мисије Срба у Америци водила је дневник и писала о појединим члановима ратне мисије, 1915. године. Више у: Helen Losanitch Frothingam. 1970. 1915-1920, “Mission for Serbia, Letters from America and Canada, 1915-1920”, New York: Walker and Company.

247 Од доласка до 25. јула 1915. Владика Николај је обишао пет градова: Њујорк, Питсбург, Јангстаун, Барбертон (*Cleveland Daily Pleaner*, нав. д., July 1915, pg. 7).

Николај начинио везане посете градовима широм растојања од Атлантика према Пацифику²⁴⁸ (Иринеј Ђорђевић, Писмо 1927; ²⁴⁹ Јанковић 2002, нав. д 106-107).²⁵⁰ О овим обиласцима пишу многи аутори сведочећи да је Владика Николај од доласка у Америку гоствао у Чикагу, Калифорнији, Њујорку, Кливленду (Паулова 1925, 72; Косиер 1926, 57-58). Он апелује по већим местима где су махом живели Срби. Ту су прикупљани прилози за Српски црвени крст и за избеглице.

У Кливленду је сазван састанак Словенаца, Срба и Хрвата на којем је главни беседник био тадашњи јеромонах Николај. У свим градовима где је боравио пре 25. јула 1915. донете су сличне резолуције (*Cleveland Daily Pleaner*, исто, рг. 7). Поред тога, на састанку у Њујорку, 29. августа усвојено је такође неколико резолуција које су они проследити сваком од иностраних министара држава сила Антанте, а које у име Јужних Словена исказују њихов протест против акција Двојне Монархије у том рату. Резолуцијама су изјавили да сви Словенци, Хрвати и Срби разумеју страдање Србије. Они су једногласно изјавили да ишчекују конференцију мира као и да ће радити на њиховом уједињењу формалним путем. Такође да се изјашњавају једино за слободу (*New York Times*, "Many Slavs here declare for Allies," 1915, нав. д., рг. 2). Био је ово још један од успешних састанака на пропутовању Велимировића кроз Америку будући да је и на овом скупу усвојено више резолуција. Свеобухватни рад Велимировића, стога, односио се и на напоре ка приближавању ова три јужнословенска народа у Америци и тежњи ка истим циљевима и идеалу/идеалима.

Народ српске Дијаспоре се и раније изјаснио да жели међусобно уједињење Јужних Словена. Будући да су свештеници њихових парохија до тада остајали неми у разматрању о томе, како пише Сава Епископ шумадијски (1990, 1994) од тада је стигао час да се о томе изнесу предлози пред лица једни другима (79-89). О овоме је забележено да је Велимировић проповедима задивио српски и јужнословенски народ, али не мање и Американце (навед. према: Јанковић, исто, 69).²⁵¹ Након његових говора Срби постају препознати у америчком јавном мњењу, штавише о њима се сазнаје као о чуварима који су вечито стајали на стражи - иза капије на Балкану.²⁵²

4.1.4. Говори у Америци: анализа

Значајан допринос Николаја Велимировића одвијао се путем његових истакнутих говора. Родољубиви, у исто време и свеобухватно политички, ова предавања допринела су већем утицају и препознатљивости Велимировића у рату будући да се он у њима појављује као један од духовних и политичких лидера Срба.

У том контексту Велимировић пише за чланак у Њујорку 1915. да је истинито схватање које се види по тежњи неколико малих земаља Срба, Словенца и Хрвата који су заправо једна те

248 У литератури се помињу посете следећим местима: Питсбургу, Сент Луису, Детроиту, Гери, Чикагу, Лос Анђелосу и другим центрима српске емиграције. Такође, аутори наводе предавања у Стубенвилу у Охају, Јангстаун, Мекиспорту и другима у којима се приступило прикупљању прилога за потребе избеглица.

249 Ђорђевић је у Писму од 14.10.1927. истакао да оно што је као очевидац описао о раду Велимировића није ни упола од целокупног рада који је начинио током и након рата. Писмо се налази међу канцеларијским списима блаженопочившег епископа Лаврентија Трифуновића.

250 Није јасно да ли аутори говоре о мисији од 1915. или 1921. године. Могуће је да су они побројали готово све градове које је посетио Велимировић с обзиром да је у неким од наведених он боравио и током 1921. године.

251 Биговић пише да у августу 1915. године Велимировић успева оно што многи претходници нису успели, да придобије групе Срба Хрвата и Словенаца за помоћ у југословенској ствари. "Тада се," пише аутор, "велики број присутних, како народа, тако и свештенства разних конфесија, уписао у добровољце и из Америке кренуо Србима да помогне на фронту. Још је већи био број оних који су подржали уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у заједничку државу" (Биговић 1998, нав. д., 36).

252 Срби су вековима стајали иза капије, као чувари и плаћали данке и у крви и у злату док су се други гостили српским иметком и богатствима српске државе (више видети: Велимировић 1915, 2016.ур, исто, 24).

иста раса, истог језика, иста нација “по крви, језику, судби, жељама...” “Они данас једнодушно желе да се отресе Аустро-Угарског јарма и створе једну недељиву државу са слободном Србијом и Црном Гором.” (Велимировић 1915б, нав. дело 401). Ниједан временски период у историји није тако гласно најављен како је то време - словеског рода. То време наступило је објавом и трајањем Првог светског рата (Велимировић 1915, 2016.св, 211).

Јун 1915. – Говор у Питсбургу

Први пут Велимировић држи предавање у граду Питсбургу на другом конгресу одржаном 1915. године²⁵³ (Косијер 1926, нав. д., 57-58). У истом су учествовали новинари и свештеници који се овом приликом изјашњавају за заједничку срадњу и интензивни рад на уједињењу и на ублажавању верских разлика. Истиче се да је ово био први пут да у историји појединац својим говорима успева да окупи свештенике, православне и католичке и унијатске на једном месту и око једне јединствене идеје.²⁵⁴ Након говора они су потписали резолуцију којом су се заклели да ће заједничким снагама радити на утоличењу исте идеје која је водила и храбрила читаве генерације, а то је идеје уједињења народа Јужних Словена (Паулова 1925, нав. д., 72; Косијер 1926, исто, 57-58; Јанковић 2002, нав. д. 103-104). О првој појави Велимировића у Питсбургу пише и Архимандрит Иринеј Ђорђевић. Он је тада у позоришту говорио пред више хиљада Хрвата и Срба и многобројних Американаца. Николај за први говор одабрао беседу симболичног назива: “Робље раскида окове” (Ђорђевић 1927, исто, 105-108; наведено према: Јанковић 2002, нав. д., 106; Јанковић, исто, 103).

Недеља, 25. јул 1915. – Говор у Кливленду

Након обилазака и предавања које је уприличио у градовима Њујорку, Питсбургу, Јангстауну и Барбертону, др Велимировић био је главни говорник на скупу у Кливленду. Он је заједно са Михаилом Пупином, председавајућим овог скупа, узео учешће у једном од значајнијих скупова Јужних Словена до тада. У говору Николај Велимировић се задржао на прилици коју је донео Велики рат а то је да јужни Словени треба да стекну слободу за себе.

У изјави од 25. јула са насловом: „Пред Богом и светом,“ једна од његових реченица истакнута је као мотивациона сентенца у борби Срба за своје циљеве у рату: Србија се бори „до самог краја и неће се смирити док не постигне жељени циљ” (*Cleveland Plain Dealer*, July 26, 1915, нав. д., pg 7).²⁵⁵

Субота, 7. август – изјаве у Њујорку

Јеромонах Николај преноси поруку захвалности америчкој деци за поклоне који су послали малим Србима, о чему је извештавало више америчких новина (*Cleveland Plain Dealer*, “Brings Thanks Message from Serbian Children,” 1915, нав. д., pg. 7).

Велимировић је током боравка у Њујорку пренео је захвалност америчкој деци за поклоне деци Србији који су послати преко океана бродом “Џејсон” од, како је писало, “прошлог” Божића. Порука оца Николаја била је – хвала вам, мали пријатељи, децо слободне Америке (*The Sunday Telegram*, “Thank you for American help,” aug 7, нав. д. 1915, pg.8). Овом приликом Велимировић је дао следеће изјаве деци Америке:

253 Не зна се тачан датум када је одржан скуп у Питсбургу. Чини се да их је било више будући да аутори наводе јун и јул 1915. као и различите говоре у овом граду током 1915. и 1921. године.

254 Овакав подухват одржао се неко време, тачније до краја рата, истиче Јанковић (2002, 66).

255 Градске новине *Cleveland Plain Dealer* објавиле су дужи чланак са фотографијом Николаја Велимировића под насловом: “Praise Foreign Policy of Wilson,” од 26. јула 1915).

„Прешао сам океан са поруком сиромашне српске деце. Волео бих да знате како је сваки ваш поклон, ма колико мали, био добродошао... Деца у Србији су тужнија од вас, срећне деце Америке...” (Исто).

Недеља, 22. август 1915. – Чикаго

Најава: Др Велимировић ће се обратити Јужним Словенима који живе у Чикагу на адреси 2629, Лавндале Авенуе (2629 Lawndale Avenue) током окупљања у недељу (*The Chicago Daily Tribune*, “Famous Serbian to Visit Chicago”, August 16, 1915, нав. д., рг. 11). Најава предавања носила је наслов: “Познати Србин у посети Чикагу” у којој се најављује његов боравак у овом граду (Исто).

Уторак, 24. август 1915. – Велики скуп у Чикагу

У августу 1915. године у Чикагу на скупу о којем пише више аутора²⁵⁶ (Јанковић 2002, 78; Добријевић 2007,²⁵⁷ (ед.) Видаковић-Петров 2007, 264), српски изасланик изнова доноси резолуције које ће потписати представници јужнословенске дијаспоре. На овом скупу он у сарадњи са другима окупља и свештена лица различитих хришћанских конфесија како би постигао њихову саборност у истој вери.

Најава у новинама од 16. августа била је да ће током боравка у Чикагу, следеће недеље у част Николаја Велимировића бити приређен банкет у хотелу Ла Сале, у организацији Српског националног клуба из Чикага. За Николаја Велимировића је договорен низ других састанака које ће уприличити током боравка у овом граду (*The Chicago Daily Tribune*, “Famous Serbian to Visit Chicago.” Monday August 16, 1915, рг. 11). Скуп је заказан за 24. август 1915. у хотелу – Ла Сал (La Salle). Претходно је најављено да ће поводом доласка познатог Србина у Чикаго у његову част бити приређен банкет у овом хотелу у организацији Српског националног клуба из Чикага (*The Chicago Daily Tribune*, исто). Тим поводом упућен је позив да се тог дана дође на скуп. Наглашено је у позиву да је састанак од велике националне важности те да позвани буду “неизоставно” присутни. Позив су послали свештеници и јеромонах Николај (Јанковић 2002, исто; Dobrijević. 2018, 233).

Велимировић је имао великог успеха, пише у дневнику Богумил Вошњак, најпре тиме што је успео да помири католичке, православне, и унијатске свештенике истог дана на овом збору и да их уједини под истом идејом, односно јединственим југословенским програмом (Вошњак 1928, нав. д., 176).

Среда, 25. август у Чикагу: Говор о једној вери

Током скупа словенских свештеника у Чикагу од 25. августа 1915. Велимировић предлаже да се светска заједница цркава споји у једну веру: „Ово би се могло постићи постепено,“ говори Владика Николај, “једино у Америци, дому великог оптимизма!” (*The Topeka State Journal*, “One Church, one faith,” Aug 25, 1915, рг 5). Притом би такав савез - за проглашавање

256 По питању овог састанка, аутори помињу да 14. јула 1915. Владика Николај пише Алексију Савићу, парохијском свештенику у Питсбургу да је примио његов позив за скуп у Питсбургу говорећи да ће бити присутан наступајуће суботе (Bishop Sava of Sumadija 1998, 52; Dobrijević 2018, 232). Велимировић сматра ово окупљање посебно за Србе у Америци изузетно важним; Дана 20. јула он је у Чикагу са тадашњим свештеником Савом Војводићем и неколико других са којима објављује скуп за југословенско свештенство у Америци.

257 И. Добријевић на скупу прочитаном 2007. године у Народној библиотеци говори о првом боравку Николаја Велимировића у САД: “Циљ овог скупа био је да се придобије саосећање за велике патње које је рат донео српском народу. На овој седници донета је и прослеђена резолуција председнику Вудроу Вилсону којом се потврђује његова подршка Савезницима” (“Свети Николај српски и све-православни: Три америчке мисије”, реферат, 2007).

практичне културе, имао огромну делатну вредност (Исто).²⁵⁸ Иако овакав став многи нису подржавали Американци слушају његове речи с пажњом и извештавају о његовим изјавама и предлозима. Медији помно прате Велимировића и називају га српским министром (*The Topesa Daily State Journal*, “One Church One Faith,” Wednesday, Aug 25, 1915, Pg. 5).

Велимировић задржава овај став и након рата, када је 1921. године дошао у поновну посету у САД.²⁵⁹ Он тада истиче личну веру да – уколико цркве у Америци стоје заједно, сада и уједњене, то ће имати дубок утицај и на цркве у Европи (*The Independent*, “Britain for Small Navies,” Apr 2 1921, нав. д., pg. 343).

Треба поменути да по питању односа цркава Владика Николај проширује свој став, исказан нешто касније, за време његове робије у Другом светском рату. Он сведочи о међусобно односу цркава, али и о њиховом односу са државном политиком на јединствен начин.²⁶⁰ У том смислу, сваки “државник ће имати да благодари својој цркви.” Јер дипломатијом се не може постићи оно што се црквом може остварити (Исто).²⁶¹

Недеља, 29. августа 1915. – Велики скуп у Њујорку

У послеподневним часовима одржан је велики скуп у оперској кући у Њујорку (Amsterdam Opera House, NY). Неколико стотина припадника јужнословенских народа и даље под аустроугарском владавином присуствовало је овом окупљању како би изразили симпатију за Србију и њене савезнике у Великом рату. Професор Михаило Пупин отворио је скуп и он је као и остали представници говорио на “српскохрватском” језику. У састанак се полаже велика нада о чему извештава водећи недељник, Њујорк Тајмс са насловом: “Многи Словени овде се изјашњавају за савезнике.”²⁶²

Главни говорник био је Николај Велимировић. Будући да је требало обавестити, јасно образложити и приволети југословенску дијаспору на помоћ “браћи на Балкану” у доба овог рата, говорили су представници три народа Јужних Словена. Сходно томе, Владика Николај овом приликом говори о правди српских циљева и идеала и неделима која су починили над Србима Аустријанци *New York Times*, “Many Slavs here declare for Allies,” Aug 30, 1915, нав. д., pg. 2).

Посведочено је да Велимировић овом приликом изговора и следеће:

“Кад вас упитају Американци јесте ли ви Срби, Хрвати и Словенци један народ, немојте рећи да јесте. Кажите им да кад разговарамо морамо узети тумача. Обичаји су нам сасвим различити... Немојте им рећи да смо једно. Јер ако им речете да говоримо истим језиком, запитаће вас: Па зашто нисте заједно? Исмејаће вас, наругаће вам се. Кријте своју срамоту, и реците им да се не познајемо... Браћо моја из Аустрије, ја вам доносим поздрав мајке Србије,

258 Свакако, овај предлог Владике Николаја односио се на дати период Првог светског рата када је он и даље био уверен да је заједништво свих цркава била најбоља опција за народе. Он све време истиче да зближавање цркава представља заправо заједништво у хришћанском духу саборности, као принципу међусобног поштовања и уважавања разлика.

259 Ово је била трећа посета Велимировића северноамеричком континенту. Претходне две су биле 1915. и 1918. године.

260 Владика Николај истиче да однос српске цркве са другим православним црквама мора бити, “не само пријатељски него сестрински.” Једино ће се тако народи и владе држава и различитих вероисповести међусобно сестрински и братски понашати (Велимировић 2016.вс, нав. д., 565).

261 Православни народи морају бити исти на истом задатку, унутрашњем (просветитељском), а спољашњем (одбрамбеном) (Исто, 565).

262 *New York Times*, њујоршки недељник извештава о овом скупу Словена у датом времену. На две колумне овог листа писано је о свечаности на којој су се окупиле нације три словенска народа и који је отпочео уз звуке српске и црногорске националне химне, извођењем од стране хрватског бенда.

мученице тешке, која сузама спира крв из својих рана, која погурена, тешко замишљена мисли на све вас. Она вас поздравља и ништа од вас не тражи, до једно да јој пружите пријатељску синовску руку” (Изјава Боже Ранковића; наведено према: Пурић 1963, нав. д., 94; Вуковић 1994, нав. д., 80).²⁶³

Предавање, Форум слободе:

Такође, у једном од својих предавања у Америци износи своја разматрања пред Американцима. Велимировић говори о Сједињеним Америчким Државама и пита се да ли оне представљају појам (форум) слободе.²⁶⁴ Он овом приликом представља слику о Србима пред америчком јавношћу као једном од словенских народа који су вечито стављани у – ограничења (форуме) неслободе и пита се: где су тада били Американци? (Велимировић 1915, 2016.ур, нав. д., 24).

Николај Велимировић говори и о концепту свечовечанског братства:

“Сваку моју реч, овде изговорену пред вама, на слободном форуму Велике Америчке Републике..., у овом часу прати хиљаде полусамртних узвика људских на карпатским планинама”²⁶⁵... “Врши се преокрет историје, Неколико хиљада миља одавде решава се судба целог света, свих континената и свих океана.” Значајно је питање постављено у истом разматрању: Шта заправо желе Срби у овом кобном тренутку усред рата: Они би највише желели мир, желели би “братство и добру вољу,” говори Велимировић (Исто, 45).

Додатно, на предавању одржаном крајем 1915. године, Велимировић говори о принципу демократије постојане код Срба. Јужни Словени су тражили уједињење са Србијом јер су знали да је она демократска земља. “Србија је чинила највећег моралног чиниоца словенског света.” дивили су јој се због моралне снаге али и због готово савршене демократије“ (Велимировић 1916, 2016.су, нав. д., 614). Чак су и други словенски народи, Руси, Чеси, Пољаци, Словаци желели да крену примером ове државе и њене демократије.²⁶⁶ Речју, Срби одавно чувају своју демократију и имали су је дуго пре него што је уведен званичан појам.²⁶⁷

4.1.5. Српска Дијаспора и српска црквено-политичка мисија

Значајније занимање Америке за Србију јавља се готово у исто време као и занимање Велике Британије, након Мајског преврата 1903, те доласка Петра Карађорђевића на власт. Од тада јача усмеравање ка Савезницима, али и моћној америчкој држави као доминантан елемент у спољној политици Србије. Расте и тежња Србије за успостављањем улоге својеврсног стожера у ослободилачкој борби и потом њеној ујединитељској аспирацији и окренутости ка оним државама где су живели Срби.

263 Такође записана је похвала Велимировићу за добар ефекат овог говора на збору у Њујорку: “Језик изванредан, чист као кристал, богат изразима. Аргументи тешки као маљеви, и по извесном такту, као вешт ковач, бије отац Николај по гвозденом наковању” (изјава Боже Ранковића; наведен. према: Јанковић 2002, нав. д., 76-77).

264 Николај Велимировић ово изговара током прве своје посете и прве мисије у Северној Америци, на Форуму слободе одржаном у Њујорку, 1915. године.

265 Велимировић објашњава овом приликом да су карпатске планине – праколевка свих словенских народа.

266 Овде Велимировић наглашава принцип демократије будући да познаје значај коју носи овај појам за англоамеричке земље (Видети додатно и: Велимировић, 1916, 2016.су, исто, 614).

267 Једног дана, “када се буде проучавало порекло и суштина наше демократије, свет ће се зачудити да је то било почетком нашег незавидног битисања пре неколико стотина година” (Велимировић 1916, 2016.дс, исто, 379).

Јужнословенска Дијаспора расла је у Америци. У Кливленду је, примера ради живело преко 30.000 Јужних Словена чија осећања према нацији су и даље слаба, те је и главни српски лист – *Српски дневник* био против истицања југословенске идеје (Р. Веснић 2008, нав. д., 392). Према одређеним проценама било је око 200 000 Срба у Америци до Првог светског рата (Сава Еп. Шум 1994, нав. д., 18).²⁶⁸ Они су у овој количини могли да пруже каснији отпор аустроугарској и немачкој пропаганди и притекну касније у помоћ на фронту.

Потреба америчких Срба да се повежу са Отаџбином и својом Црквом кулмунира у овом времену. То је и период када се развија однос Краљевине Србије и САД-а и када влада Србије усваја активнији приступ у спољнополитичком односу према овој држави. Од тог историјског момента долази до појачаног иселјеништва ка Северној Америци. (Видаковић-Петров 2007, 19). Американци нису много знали о Србији, па је српска влада морала да начини мисију и пошаље своје делегате. И поред тога што су постојали ретки од заинтересованих Американаца за Србе, они нису могли да учине много за Србе. Било је потребно попунити празнине у знању (Трговчевић 1986, нав. д., 124).

Мало након почетка рата почели су да пристижу српски изасланици као чланови одређених мисија и/или како би деловали самостално. Ово је посебног утицаја имало на српско јавно мњење (Vidakovic-Petrov 2018, 16).

Поред рада за државу, како је речено, било је потребно организовати српску цркву у Сједињеним Америчким Државама. С тим у вези, тежња Срба у Дијаспори да се њихова црква осамостали на нивоу територије Северне Америке датира још од времена пре Првог светског рата, али је рат ову намеру зауставио (Arhimandrite Serafim 1973, нав. д., 108). Десетине српских парохија тада су остале под јурисдикцијом северноамеричке диокецезе.²⁶⁹ Многи нису били дорасли том задатку²⁷⁰ па се тражило од првопослатог српског епископа, Николаја Велимировића да се позабави овом материјом (Исто). Ово је посебно испољено од првог његовог доласка на просторе САД, лета 1915. године (више: Јанковић 2002, нав. д., 74-75).

Велимировић је, како је писао Вошњак увек, “бранио државну цркву.” И “заузимао се за источни словенофилски правац” (Вошњак 1986, нав. д., 181). С друге стране, Михаило Пупин као оснивач овог фонда за помоћ Србији из Америке није подржавао стварање југословенске државе и то је једино у чему су се размимоилазили Пупин и Велимировић (Грчић и Гњато, исто, 76; Милкић 2016, нав. д., 96).

Српска црквено-политичка мисија Велимировића

Рад Николаја Велимировића за Српску Цркву на територији Америке односио се на задатке дате од стране Димитрија Павловића, Митрополита Србије у датом времену. Митрополит је Велимировића сматрао својим изаслаником, такође односно делегатом Српске Цркве у Америци те га он усмерава да након увида у стање српских колонија и у оквирима деловања српских црквено-школских подручја у САД, поднесе подробен извештај о томе. Како се ова врста деловања Велимировића односи и на политичко деловање у Америци, тако је он имао најпре циљ да умири неслогу између свештеника, припадника различитих вероисповести

268 Око тридесетак српских парохија у Америци углавном се састојало од “емиграната српске националности” (више видети: Вуковић, исто, 108, 86).

269 Након рата српски народ Америке тражио је да се успостави српска диокецеза и заступали су идеју окупљања српских парохија под јурисдикцијом Цркве у Србији (Исто), што је након рата учињено.

270 Православци нису имали своје школе, а свештеници нису били кадри учења младих у САД. Говорило се да ће те цркве за пар деценија бити једини споменици у Америци да су Срби ту живели (Пурић 1929, нав. д., 31-32).

Хришћанске цркве и у исто време припадника народа исте, словенске расе. Захтеван рад предстојао је оцу Николају и у овом пољу пре него што крене ка даљем раду за српску “државну ствар.”

Током августа месеца 1915-те године чикашки лист извештава да је ову земљу „на захтев” митрополита Србије, поглавара Српске Цркве, посетио “познати Србин”, Николај Велимировић (*The Chicago Daily Tribune*, “Famous Serbian to Visit Chicago”, Monday August 16, 1915, pg. 11). О доласку Николаја Велимировића у САД Архиепископ београдски Димитрије најпре обавештава руског Архиепископа у Америци Евдокима који је у то време имао надлежност над свим српским парохијама (Допис: Митрополит српски Димитрије – Архиепископу Евдокиму, 11/04/1915; Bishop Sava of Šumadija 1998, 50; Јанковић 2002, 76), тражећи да му омогући увид у стање српских црквено-школских општина.²⁷¹ У јурисдикцији Руске Цркве тада су биле све српске црквено-школске заједнице и све парохије српског народа (Bishop Sava, Исто). И поред тога, од самог свог настанка на територији Америке, српска Црква је била – подршка и подстицај напретка српске дијаспоре у Америци (*Srpska Pravoslavna Crkva East Chicago* 1986, 17).

“Тек што сте отишли од нас, наши државни управљачи, известили су ме о њиховој намери да пошаљу неколико способних људи у Европу и Америку по државним пословима, Међу осталима изабран је и професор наше Духовне Семинарије, јеромонах др Николај Велимировић... Препоручујем вам оца Николаја и најљубазније Вас молим, да му дате сва потребна обавештења, којима би он могао да се користи у вези са црквеним пословима у Америци” (Допис, Исто).

Дијаспора је очито имала неорганизовано питање своје Цркве у Америци. Први светски рат је зауставио залагања и активности које су биле везане за њено реорганизовање по питањима промене надлежности.

Са почетком овог рата Срби у Америци су остали под управом православне Цркве Русије (Bishop Sava of Šumadija 1998, нав. д., 50). Велимировић поставља циљ – покушаја да стекне увид у стање српских колонија, те могуће реорганизовање српске Цркве како би она била самостална у будућности. У том смислу, да се омогући стицање независности од Руске Цркве у Америци. Црквена власт тражила је од оца Николаја да он приликом боравка у Америци стекне увид у стање исељеника на континенту. Другим речима, Велимировић поред државних послова добија и додатне црквене послове.

Црквено-политичка мисија Николаја Велимировића током првог боравка у САД, 1915. године подразумевала је следеће:

- да посети постојеће српске црквене заједнице у Америци;
- да начини преглед стања српских црквено-школских општина;
- да са повратком у Отаџбину пружи значајна сазнања о томе;
- да Митрополита српског обавести о свему што је сазнао у оквиру црквених општина у САД;
- да стекне увид у могућност будућег реорганизовања српских парохија под Српском Црквом;
- да на јесењем Архијерејском Сабору (1915) поднесе извештај о томе.²⁷²

271 Исељеништво у Америци рано почиње да се обраћа Цркви у Србији, пише ауторка Видаковић Петров, како би им се послали српски свештеници, те је преписка исељеника са српском црквом значајан извор података о њиховом стању и стремљенима (Видаковић – Петров 2007, нав. д., 18).

272 Задачи које је имао Велимировић изложени су у допису Митрополита српског Димитрија Архиепископу Јевдокиму, 11.4.1915.

С друге стране чињеница да се Николај Велимировић залаже да новинаре и свештенство обавезе донесеном резолуцијом да ће радити на успостављању народног јединства и да се неће медијски препирати (Паулова 1925, 72; Јанковић 2002, нав. д., 66) у Северној Америци, као и целокупан његов боравак, одређени јерарси посматрају са негацијом, описује аутор Вуковић (Вуковић 1994, 85-86, 89). Они изражавају немир поводом утицаја Велимировића који је испољио у покушају да уједини припаднике Јужних Словена под влашћу Петра Карађорђевића, Краља Србије (Архиепископ Јевдоким Свјатејшему Правитељствујушчему Синоду, Њујорк 2/15 јуна 1915, АА ПЦ нерегистровано; Вуковић 1994, нав. д., 85-86).²⁷³

Долазак српског јеромонаха на простор САД и његово политичко деловање за српску државу и за српску Цркву оставља далекосежан ефекат и на друге народе. Према њему изражавају поштовање друге православне нације. Примера ради, Јермени у Америци замолили су српског изасланика да напише књигу о овом народу на енглеском језику што он чини и већ 1919. године објављује књигу о деци светлости.²⁷⁴ Поред тога Велимировић помиње ове народе у својим чланцима написаним за америчку јавност.²⁷⁵

Николај Велимировић успешно врши и додатну црквену мисију током рата те подноси тражени извештај о српским црквено-школским заједницама. Он то додуше чини тек касније, након рата, 1921. године. У овом послератном извештају осврће се на деловање српских досељеника у Америци током Првог светског рата. Он истиче да су прави патриотизам они управо показали највише у то време:

“Патриотизам је тако моћно осећање код њих, да му је чак и религија потчињена... Бивши добровољци из рата уживају нарочити углед. Одмах до њих стоје по угледу они, који су од своје мучне зараде највише долара жртвовали српском Црвеном крсту или ратној сирочади. Морам одмах додати да су уистину жртвовали много сразмерно њиховој муци и сиротињи. Ако се узме само жртва у новцу – на страну крв – онда су амерички Срби жртвовали више сразмерно него ма која област наше државе. Ко год је купио новац и кад год се купило, они су давали. Они, који нису имали, са стидом су узајмљивали па давали. Само да не изостану иза браће, само да помогну браћи”²⁷⁶ (Епископ Охридски Николај, *Извештај Синоду*, 26/08/1921; Вуковић 1994, 16).

Владика Николај поред овога успева у Америци у обједињавању југословенског свештенства, како православног тако и римокатоличког и унијатског, те да обједини и народ. На великом збору у Чикагу, свештенство је свеукупно изразило одлуку за народним јединством (неведено према: Протић 2016, СД 1, 735).

Сходно реченом, Николаја Велимировића су чекали, поред националног рада чекали и Срби америчке Дијаспоре као хришћанског предводника и будућег Епископа у Америци (Јанковић

273 Да су овакви искази у извештају Архиепископа руског Јевдокима били реални, показује чињеница да Велимировић није никаквим делом или речју погрешно или се замерио руској Цркви током свог боравка у Северној Америци 1915. године, нити се огрешно о поредак ма које конфесије током свог првог доласка на америчко тло (Вуковић 1994, 87, 89). Српско свештенство је бранило речи и деловање оца Николаја, међутим Руси у САД су такође инсистирали на јединству Јужних Словена различитих конфесија алутирајући на панславију.

274 Више: Rev. Fr. Nicholai Velimirovic D. D. 1919, “The Children of Illuminator,” London: Spottiswoode Ballantyne & Co. Ltd.

275 Примера ради Велимировић у чланку објављеном 1915. године, описује Русе и Чесе који су се са својим предводницима, Петром Великим и Јаном Хусом борили против њихових завојевача (Велимировић 1915, 2016. ур, нав. д., 34)

276 Они су били “тесно везани душом за Цркву” те са напуштањем домовине нису могли оставити ‘све оне душевне особине које су понели из домовине.’ Како пише Владика Николај, ова физичка одвојеност их је још више везала за домовину (Исто).

2002, нав. д., 74-75).²⁷⁷ “Имао је још један успех у томе, што је успео купити православне и католичке свештенике, који су се већ године 1915. сложили на један југословенски програм” (Вошњак 1928, нав. д., 176).

Велимировић је из тог разлога, својом појавом, представљао могућност остварења потребе Срба у Дијаспори да се повежу са Отаџбином, на државном и на религијском нивоу. Та потреба доживела је свој врхунац током Првог светског рата. Оваква жеља америчких Срба да њихов први Епископ у Америци буде Николај Велимировић није до краја остварена, будући да се он сам одрекао ове улоге након што је постао Епископ Охридски. Он је постављан за администратора српских парохија у Северној Америци и у том својству проводи од 1921-1923. године (Arhimandrite Serafim 1973, нав. д., 108-109).

Са стварањем јурисдикције Српске Цркве у Сједињеним Америчким Државама, кренуло се још од 1913. године, са реализацијом почевши од времена рата (1917) када је у ову сврху послат из Русије у Америку Архимандрит Мардарије Ускоковић (Више у: “Документа: Стварање јурисдикције у Сједињеним Америчким Државама”; Октобар 23, 1917).

4.1.6. Залагање за српску “државну ствар”

Од доласка Велимировића у САД а под његовим утицајем долази до повода за ново афирмисање идеје заједништва у истој држави на Балкану (Жујовић 1915, 188). Томе је претходила одлука свештенства, новинара и радника јужнословенске Дијаспоре у Северној Америци чије заједничке потписане одлуке Николај Велимировић потом доноси у Југословенски одбор у Лондону (Исто).²⁷⁸

Како би постигао одређене циљеве и остварио задатке дипломатске мисије Велимировић је приступио држању серије предавања на више места у Америци (Вуковић 1998, 16). Вл. Николај је путовао по Сједињеним Америчким Државама држећи предавања која су у интересу ближе заједнице словенског народа без обзира на верска уверења (*The Chicago Daily Tribune*, “Famous Serbian to Visit Chicago,” 1915, pg. 11). Штавише он је говорима и наступима и где год се појављивао – импресионирао све присутне који су га слушали и гледали (Вуковић 1994, нав. д., 51).

Како би се захвалио за заједничко залагање ка истом циљу у Америци, након ових скупова Владика Николај шаље допис захвалности Хрватима “за братски допринос” за српску помоћ, односно за “заједничку жртву, заједнички успех и радост” (МИД, РС1, Ф I, пов р1337/1915). Овим је утврдио заједничко залагање јужнословенског исељеништва у Америци и показао солидарност и захвалност током 1915. године.

Велимировић апелује за помоћ Србима од слободног народа Америке, народа којем је дато да се радује у односу на немоћ његовог народа. Владика Николај поштује Америку и амерички народ. Он је назива “земљом која је – дом великог оптимизма!” (*The Topeka State Journal*, “One Church, one faith,” Aug 25, 1915, pg 5). Поред тога он изговара да се уједињење нација, па тако и Јужних Словена може лако постићи у тој држави. Додатно услед друштвеног и политичког уређења које у то време заступа амерички председник Вилсон он нешто касније пред народом

²⁷⁷ Аутор Јанковић помиње протојера који шаље писма Патријарху Димитрију, Митрополиту српском Варнави и самом оцу Николају Велимировићу о овом питању, те истиче потребу српског народа у САД да Николај Велимировић преузме “епископску катедру у Америци” (Јанковић 2002, нав. д. 74-75).

²⁷⁸ Резолуције су потписали радници (који су се заветовали да ће сузбити штрајкове у фабрикама), новинара (који су тражили уједињење Србије и Хрватске) и свештеника чије су изјаве потписане да су Црна Гора и Србија увек биле толерантне за друге религије (Исто, 183).

Британије говори да се Србија може посматрати попут Америке у малом управо због духа демократије постојане дуго кроз историју Срба (Велимировић 1916, 2016.дс, нав. д., 379).

Николај Велимировић сматра свако окупљање Срба и Словена изузетно важним, како за бољитак Срба у Дијаспори, тако и за решавање изазова које су могле ескалирати у околностима рата. Сваки од већих скупова прати америчка штампа. У новинама излазе наслови: “Срби и Хрвати протестују против ратних метода Немаца: Словени позвани да успоставе посебан облик власти;” “Serbs and Croats protest against war methods of Germans: Slavs urged to establish Separate Form of Government;” затим – “Похвалите спољну политику Вилсона” (*Cleveland Plain Dealer*, “Praise foreign policy of Wilson,” 1915, нав. д., July 26, 1915, pg. 7), као и “Many Slavs here declare for Allies” (*New York Times*. Aug 30, 1915, нав. д., pg. 2) Притом, на свим скуповима Вл. Николај настоји да постигне сагласност ових нација и да они потпишу поменути резолуције да ће заједно ићи унапред ка будућности и са истим циљевима.

Владика Николај је имао унапред заказане распореде у многим америчким градовима. У његову част организовани су банкети и обиласци ових градова по завршеним предавањима (*The Chicago Daily Tribune*, 1915, pg. 11). Владика Николај је био на пословном путовању по Сједињеним Државама и делује у интересу словенске ствари (*The Topeca Daily State Journal*, “One Church One Faith,” Wednesday, Aug 25, 1915, нав. д., Pg. 5).

Велимировић је износио пред америчку јавност чему јужнословенски народи теже. Такође он је приликом скупа у Њујорку, августа 1915., предочио њихове заједничке идеале испољене потписаним резолуцијама. Овом приликом он предвиђа могућност уједињења Срба, Хрвата и Словенаца са тадашњом Србијом и Црном Гором у федералну Краљевину. Исти идеал заступали су и остали говорници (*New York Times*, “Many Slavs here declare for Allies,” Aug 30, 1915, нав. д., pg. 2).²⁷⁹

Након обилазака и предавања које је уприличио у градовима Њујорку, Питсбургу, Јангстауну и Барбертону, др Велимировић, духовник Српске православне цркве стигао је у Кливленд. Са скупа у овом граду посебно је извештавано о одлукама о којима су се сагласили Јужни Словени: У резолуцији која је усвојена на састанку Словена (Словенаца, Хрвата и Срба из Кливленда) у Бирковој дворани, 6006 (Birk's hall, 6006 St Clair-a N. E.), под покровитељством Хрватске лиге, Словеначке лиге и Српске лиге, садржана је клаузула којом се похваљује међународна политика председика Вудроа Вилсона. Јужним Словенима Кливленда овим путем упућено је упозорење, у закључку да се резолуцијом обавезују да они уложе све напоре да помогну успостављање у Европи независне владе која ће бити позната као њихова заједничка држава под којом ће они моћи „да остваре своје националне идеале.“

Под говорничком палицом Николаја Велимировића, након уприличених скупова у градовима америчке Републике, слате су одлуке три нације о којима је овде реч, министрима спољних послова савезничких држава. Они су овим резолуцијама дали једногласну потврду политичких тенденција и отпора аустроугарском јарму. Такође њихове одлуке садрже клаузуле о истоветним одређењима. Исто су послали председнику САД, Вудроу Вилсону са похвалом политици коју заступа (*Cleveland Plain Dealer*, “Praise foreign policy of Wilson,” 1915, pg. 7).

279 Поједини аутори записали су да је овај говор одржан 29. јула (Јанковић 2002, исто, 76-77). Други наводе писање претходника да је овај скуп одржан 29. јула 1915. (Ранковић, “О великом збору Југословена у Њујорку”, 29.7.1915, навед. према: Протић 2016, СД 1, нав. д.,111). Међутим, поменути амерички медиј извештава да је велики словенски скуп одржан ипак 29. августа у Њујорку. Такође, извор *Cleveland Plain Dealer*, July 26, 1915, нав. д., pg 7 извештава да је Велимировић након одржаног скупа у Кливленду, већ дана 26.7. кренуо у Сан Франциско где ће говорити на новом великом скупу. Стога је индикативно да су поменути аутори погрешили у наведеном датуму.

Након донетих резолуција и осигуране спознаје о заједничком идеалу ових нација и заједничком саосећању ка држави Србији (*Cleveland Plain Dealer*, 1915, нав. д., July 26, 1915, pg. 7), они су, барем на кратко, били уједињени истом идејом и са истим циљем. Овакав вид заједништва иако краткотрајан, достигао је свој врхунац за време боравка Николаја Велимировића на којима је он био главни говорник (Исто). Како је поменуто, они су своје протесте након ових скупова, исказали и јавно пославши потписане резолуције америчком председнику (Исто). Након скупа у Кливленду извештавано је да Владика Николај одлази у Сан Франциско где ће такође држати говор на масовном скупу (*Cleveland Plain Dealer*, 1915, нав. д., pg. 7).

Целовремени задатак Велимировића у Америци, поред промене става америчког народа био је да покуша да измени став и међу Јужним Словенима у Америци будући да они сами нису били сложни. Стиче се утисак да је ово био један од првих циљева Велимировића пре него што приступи ширењу добре слике о Србима пред америчким аудиторijумом. Он својим утицајем настоји да смири и охрабри свештенство различитих хришћанских Цркава да не буду у међусобном сукобу. Они треба да буду уједињени у саборности, истицао је Велимировић (*New York Times*. 1915, "Many Slavs here declare for Allies," pg. 2) као и да подстакне новинаре словенске Дијаспоре и помири их кроз заједно потписане одлуке.

Да су Срби у Дијаспори чекали долазак харизматичног лидера, ратног агитатора и доброг говорника говори један од чланака из времена доласка Николаја Велимировића у Северну Америку, лета 1915. У чланку, он је назван лидером којег су управо чекали представници српске Дијаспоре у Северној Америци. Овом приликом истакнута је његова сентенца као мотивација у борбама за ослобођење: "Србија се бори и неће мировати док не постигне жељени циљ." Резолуција која је донета у Кливленду јула 1915. објединила је усмерења Јужних Словена ка истом циљу. Додатно, садржала је протест, упућен читавом свету и усмерена против "нехуманих метода ратовања" које су спроводиле Аустроугарска и Немачка (*Cleveland Plain Dealer*, 1915, нав. д., pg. 7).

У складу са тим Владика Николај постиже велики успех: обједињује јужнословенске новинаре и свештенике хришћанске Цркве (православне, католичке, унијатске) у истоветној идеји – уједињења (Паулова 1925, нав. д., 72; Косијер 1926, нав. д., 57-58). То је подразумевало и потпуну толеранцију њихове вероисповести (*The Chicago Daily Tribune*, "Famous Serbian to Visit Chicago," Monday August 16, 1915, pg. 11). Захвалност за братски допринос за српску помоћ, односно "за заједничку жртву, заједнички успех и радост" Велимировић је изразио дописом овим народима у Америци (МИД, ПС1, Ф I, пов р1337/1915, навед. изв.). Битка за придобијање аустроугарских исељеника словенског порекла у Америци била је – добијена (Видаковић-Петров 2007, нав д. 21, 22).

Његово је име постало познато и вољено од стране свих Срба и Хрвата у Двојној Монархији, пише шкотски лист (*The Aberdeen Daily Journal*, November 25, 1916, нав. д., pg.4).

Добровољци

Од почетка Првог светског рата многи Срби у Америци радили су за српску државу. Да би се довело да заједничког циља била је потребна слога на вишеструком нивоу. У складу са тим постојала је идеја да се окупе српски добровољци у САД и да они приступе војсци Срба на балканском фронту. Проблем су представљале несугласице између тамошњих представника јужнословенских народа. О томе су посланику Србије у Паризу, Миленку Веснићу стизали

дописи од Михаила Пупина и Нике Жупанића²⁸⁰ из Америке (Р. Веснић 2008, нав. д., 392). Пупин је изразио забринутост да то неће бити лако. Као главну тешкоћу овој идеји истакао је материјални положај тамошњих Словена и тиме тешко одлучивање да из благостања приступе у рат (Исто). За такав циљ било је потребно јединство у истим ратним циљевима.

Од дана уласка Америке у рат на страни сила Тројне Антанте поставило се питање прикључивања добровољаца у рат на Балкану. По питању добровољачких снага јужнословенске дијаспоре важно је било међусобно разумевање, помирење и кретање ка истом идеалу слободне и уједињене државе, говорио је Велимировић. У својим говорима пред окупљеним народом на скуповима у Америци Владика Николај опомиње и на стање сукоба међу њима. Помиње се позив Словенима који се боре против своје “браће Словена» да од тога одустану и да крену на балкански фронт како би помогли истој тој “браћи”²⁸¹ на фронту. С тим у вези, иако је Велимировић са осталим српским емигрантима у Америци апеловао на ово раније (лета 1915) тек од уласка САД у сукоб могло се о овоме разматрати на ширем нивоу.

С друге стране изјаве страха од приступања на фронт или ширења заразе у суседним земљама почеле су иницијативе за добровољачку акцију (*Albuquerque Morning Journal*, March 26. 1915, pg. 2). Амерички медији извештавају о томе да је више од 50 000 Срба изгубило животе (Исто).²⁸² Страх као природно заступљен у ратним околностима односно страдању ма које врсте на глобалном нивоу показао се и у условима Првог светског рата. Овакви колективни страхови између осталог показују дух времена. О томе истичу медији датог времена да је становништво Европе било уплашено од ширења заразе тифуса са Балкана на Европу (*Albuquerque Morning Journal*, March 26. 1915, нав. д., pg. 2). Стога не чуди да је српска и уопштено словенска Дијаспора у Америци имала страх од напуштања државног и економског благостања ове државе и кретања на Балкан о чему је говорио Михаило Пупин.

Масивна америчка и британска периодика пружа појединости о српској војсци у Првом светском рату. Овакве записе правили су махом новинари који су слати на ратишта у сврху спознаје стварног стања као и још веродостојнија сведочанства у записима самих савременика рата.

Српски изасланици појединачним и засебним радом на тлу Америке тежили су да код српских емиграната пробуде дух саосећања у рату, савест ка малим народима у патњи и потребе за пружањем помоћи у тој мери да они напусте постојећи амерички мир и благостање у држави у којој живе (*Detroit Free Press*, “Red Cross Welcomes U. S.-Serbian Force”, Jan 2, 1918, pg. 7) и добровољно приступе помоћи српској војсци на фронту?²⁸³ Парадокс оваквог исхода јесте у два сукобљена догађаја, рата и постојећег америчког мира. Овакав след догађаја довео је до квантитативне предности бораца на фронту чиме су они допринели победи у рату о којем је реч. Чак иако је одлука да приступе рату из Америке на балкански фронт прилично ‘скупа’ чак и за Србе у Америци, они се добровољно придружују на фронту. Патриотизам који касније помиње Велимировић заступљен код српских емиграната може пружити адекватно објашњење њиховом поступку иако су појединци сумњали у такав исход (Р. Веснић, нав. д., 392). У том смислу, Николај Велимировић и Нико Жупанић имали су врло мале новчане надокнаде, па је Пашић одобрио за њих додатак а уз напомену да они треба да се спреме за пут у Америку у вези питања добровољаца (Трговчевић 1986, исто, 93).

280 Нико Жупанић послат је такође у САД као представник Југословенског одбора како би вршио пропаганду за југословенску ствар међу Американским балканског порекла и како би им приближио ову идеју којој је и сам био предан (Р. Веснић 2008, нав. д., 392).

281 Реч браћа остала је “као последње идеолошко-психолошко упориште заједништва” словенских народа у овом рату (Митровић 2014, нав. д., 457).

282 Крајем 1914. и почетком 1915. године Србијом харају пошаст рата и болест тифуса. Из тог разлога марта 1915. године америчка мисија Црвеног крста послата је у Србију.

283 Реч је о приступању добровољаца на Солунском фронту, током Првог светског рата.

Велимировића је српска влада послала да прикупи подршку од српских и других југословенских Американаца у тада још увек неутралним САД. Његова бројна предавања и говори допринели су прикупљању материјалних средстава за помоћ Србији. Своје активности у Сједињеним Државама описао је у писму српском министру у Лондону: „Обавестио сам наш народ о борби Срба која је започета пре сто година, а која ће се сада завршити и завршити ослобођењем и уједињењем целог нашег народа. ...Тражио сам од њих..., да се слободно изјасне против Аустрије и за Србију. Народ је тако урадио. И осећао сам да је моја мисија тиме испуњена“ (наведено према: Markovich 2017, 152-154).

Кретање добровољаца почиње у највећем броју почетком 1918. године, тачније од 2. јануара до марта/априла 1918. године. У том смислу знатан број јужнословенских исељеника кренуо је путем Грчке почетком 1918. године како би помогли Србима и српској држави као добровољци у рату, иако су постојале претње посланства Аустроугарске посебно њиховим рођацима у Монархији путем посланика у Вашингтону (“Dedication of St. Sava Serbian Orthodox Cathedral,” 1958, 9; Јанковић 2002, нав. д., 122).

О Србима у Америци који су кренули ка Отаџбини почетком 1918. године извештавају амерички медији:

“Неколико хиљада Срба који су напустили америчке фарме и фабрике како би формирали Америчко-српски одред за борбу против Аустро-Немаца на Балкану кренуо је данас из Чикага на пут за Европу. Мушкарцима који су били у униформи приређен је пријем код Црвеног крста...” (*Detroit Free Press*, Jan 2, 1918, исто, pg. 7). Други чланак извештава о одласка Словена који се прикључују у Армију (*Los Angeles Times*, 1918, “Slavs Leave to Join Serbian Army,” pg. 5).

Срби су данас људи без државе, али је око 200 000 Срба волонтера из Америке кренуло да се бори за оно што је остало од њихове земље на Балкану²⁸⁴ (*New York Tribune*, “Women to aid Serbia,” Apr 3, 1918; pg. 6). С друге стране веродостојније је да је до Првог светског рата било око 200 000 Срба у Америци. Неколико хиљада појединаца од тог броја кренуло је у добровољце, приступивши српској и црногорској војсци у датом времену (Јанковић, исто, 77). О томе је и Посланство Србије у Вашингтону слало телеграм Посланству у Лондону који се односи на скупљање добровољаца међу јужним Словенима у САД (МиД, ПСЛ, Ф I, пов р 394/1918. од 26.2.1918) за помоћ у ослобођењу Матице.²⁸⁵

Топографска позиција Солунског фронта битна је у разматрању труда који је био пред српском војском и задатака које је ова војска имала да учини о чему је писало више релевантних аутора.²⁸⁶ Свакако потреба за скупином храбрих појединаца који ће кренути на фронт била је велика. Било их је потребно у што већем броју како би помогли коначници сукоба након превођења Солунског фронта из дефанзивног у офанзивни²⁸⁷ (више: К. Милошевић 2008, нав. д., 269-276). Они су из Америке и Канаде одлазили као добровољци у помоћ српској нацији (Јанковић 2002, исто, 77).

Француски генерал Франше д’Епере је посведочио у свом дневнику такође о приступу великог броја добровољачких снага на Солунском фронту. Он је записао да је од тада стизало на Солунски фронт око 200 000 Американаца сваки месец, иако није прецизирао њихово порекло (Луј Франше д’Епере 2018, 41).

284 Ово је изјавио пуковник Милан Прибићевић, члан ратне мисије који је у априлу 1918. остао у мисији у Америци и био главни говорник на догађају у хотелу ‘Балтимор’ у Њујорку.

285 Детаљније о питањима добровољачких корпуса видети: Митровић 2014, исто, 403 – 404; Дипломатска преписка 1917, 211 – 231.

286 Више о Солунском фронту из угла савременика видети у: *New York Tribune*, “The Great War – 1374th Day”, May 5th 1918, Sunday).

287 Солунски фронт био је дефанзиван, све док српске војводе и са њима француски генерал, Франше д’Епере задужен за овај фронт, није одлучио да послуша савет српских војвода.

Офанзива је почела септембра 1918. године, артиљеријском паљбом. Јесени 1918. је почела велика Солунска борба и офанзива на фронту. Добровољци Јужне и Северне Америке пристигли су у броју од око 7000 људи (Храбак 1986, 167). Детаљнији осврт на победе српске војске од почетка 1918. године, на прерасподелу српских армија, топографској позицији Солунског фронта даје амерички лист Њујорк Трибун (*New York Tribune*, 1918, „Serbian Gains Menace Road to Turkey,” нав. д., pg. 2).

Овакав пробој српске војске (две српске армије), представљао је увертуру за коначно ослобођење Србије што је допринело капитулацији Аустроугарске монархије, 3.11.1918. године. Војска Срба током октобра 1918. вратила је своје градове: Лесковац, Ваљево, Ниш, Крушевац и Зајечар (Исто). Прва српска армија којом је командовао генерал Петар Бојовић, у новембру 1918. године ослободила је Београд. Овим је био остварен претходно дефинисани јужнословенски циљ у виду нове државне заједнице ослобођених народа Јужних Словена на Балкану чиме је створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

Након многобројних предавања на скуповима и другим јавним местима, Велимировић успева да постигне жељени ефекат. Он придобија знатан број добровољаца међу јужнословенским народима који потом остављају своја радна места како би отпутовали на Солунски фронт. Након више говора одржаних на разним састанцима и скуповима и његове агитације за српске политичке циљеве, њихов је патриотизам кулминирао и они из стања државне слободе и благостања крећу у борбу за коначну слободу својих сународника на Балкану и за нову балканску државу. Целокупни подухват у виду остварења политичких циљева српске државе у рату испољен је захваљујући залагањима српских научника, српског свештенства и других појединаца и организација на тлу Америке и између осталих и спољнополитичком залагању Николаја Велимировића. Исход њихових појединачних и уједињених деловања био је полазак српских емиграната у Америци у помоћ својима на борбеном фронту.

4.1.7. Мисија, 1918. године

Улазак Америке у рат

Почевши од пролећа 1917. године Сједињене Америчке Државе излазе из статуса војно-политичке неутралности. Придружују се рату на страни војне силе Тројне *Антанте*. У то време основана је америчка агенција за праћење јавног мњења у рату са седиштем у Вашингтону: Комитет за јавно информисање (Committee on Public Information, Washington D.C.)²⁸⁸ Комитет прати дешавања у рату и извештава подробно о стању на војним фронтима. У једном од почетних бројева билтена истакнуто је да за одбрану принципа, амерички народ је сада укључен у Велики рат (E. V. Greene 1917, нав. д., 4). Након тога је потврђено да, ради незаситости Немачке која је растућом војном силом кренула да прети Европи, Америка је одлучила да изађе из статуса дотадашње „сјајне изолације“ (Исто, 16). САД је објавила рат Немачкој априла 1917. године.

О уласку САД у овај рат пише и Јелена Лозанић у дневнику од 5. априла 1917. године. Тог дана амерички Председник Вудро Вилсон објављује проглас о томе (Н. Losanitch Frothingam 1970, 132-133; Април 5, 1917, *En Route to Colorado Springs*).²⁸⁹ Срби у Америци наставили су са

288 Комитет за јавно информисање грађана у време Првог светског рата, основан је у Вашингтону са потребом да се јавност обавештава о стању у рату. Издања Комитета излазила су почевши од априла/маја 1917. године на месечном нивоу са различитим насловима и различитим ауторима, углавном професорима америчких Универзитета (“War Information Series,” published by *Committee on Public Information*, Washington D.C.).

289 Многи Американци сматрали су да Америка не треба да улази у рат и да ће као неутрална сила моћи много ефективније да пружи практичну помоћ онима којима треба. “Сматрала сам другачије, наравно”, пише Лозанић Фротингхам (Исто).

волонтерском кампањом која је од тада била званично подржана и спонзорисана (Vidakovic-Petrov 2018, нав. д., 250).

Посланици Србије и српска власт од тог момента разматрају могућност слања нове званичне мисије српске државе у Америку. Додатно, разматрају о потреби слања мисије српског Црвеног крста. Међу предложеним члановима нове мисије истакнут је и Николај Велимировић.

Нови позив Велимировићу

Током ратне 1917. године Николај Велимировић бива позван да буде члан још једне званичне мисије.²⁹⁰ Услед околности у којима су се налазиле бројне државе, у кључној години Првог светског рата, постало је неопходно послати нову српску државну мисију.²⁹¹ Циљ државне власти био је да се, пре свега захвали САД, за њихов улазак у рат (6.4.1917) на страни савезничких сила *Антанте*.

Такође, правац којим је ишла српска политика захтевао је помоћ великих и моћних држава, будући да Србија као мала земља у средишту Балкана није могла напредовати сама ка ослобођењу своје територије. Њихова влада заступала је политику по коме сваки народ поседује право на своју слободу у сопственом националном окружењу. То је свакако давало наду Србима и Јужним Словенима под аустроугарским јармом да је слободу ипак могуће остварити. У том смислу постало је неопходно да се крене са радом на придобијању наклоности америчке владе и њиховог јавног мњења због чега се искристалисала потреба за слањем делегације Краљевине Србије преко Атлантског океана.²⁹²

Никола Пашић међу првима износи став да треба послати српску мисију у Америку након њеног уласка у Први светски рат (АС, МИД 1917.Ф1, Никола Пашић, Крф, Миленко Веснићу, Париз, 22.3.1917, 1384). Знајући за успехе Велимировића током првог пута у Америку 1915. године, Пашић изнова предлаже овог јеромонаха за једног од изасланика.

У литератури су до сада истакнуте три мисије Николаја Велимировића у Америци пре емиграције 1946. године: 1915, 1921 и 1927. године.²⁹³ Аутори махом истичу да је Владика Николај био у Америци једино током 1915. године за време Првог светског рата (Dobrijević 2018 (ed. by Krinka Vidakovic-Petrov), 229-238; Markovich 2017, 143).

Међутим, из списка и периодике спознаје се да је Владика Николај био планиран потом и уприличио још једну америчку мисију, другу по реду током Првог светског рата. Сходно томе, након првог одласка у САД (лета 1915) и повратка у Велику Британију (крајем 1915), извори указују да је током истог рата уследила додатна америчка мисија Велимировића.

290 О мисији Велимировића зиме 1917/18. помињу следећи извори: Дипломатска преписка 1917; Р. Веснић 2008; Архив Србије: Посланство у Вашингтону; Посланство у Лондону; Додатно о томе су у деловима писали аутори: Р. М. Веснић 2008, М. Д. Јанковић 2002. Америчка периодика ("The Newspaper and Reading Room, Library of Congress," Washington D. C.); Помиње се у микрочиповима (The Main Reading Room, Library of Congress, Washington D. C.) као и британска периодика и микрочипови у британској библиотеци (The British Library, Newsroom) говоре о српској мисији која је пристигла у САД. Помиње се име шефа мисије али не и имена осталих чланова.

291 Неки од аутора истичу да се Николај Велимировић у Паризу спремао да крене ка Сједињеним Америчким Државама, септембра 1915. године, те да је отац Николај био испред мисије Црвеног крста као и да су чланови српске делегације били: Веснић, Лозанић, Рашић и други (Јанић 2009, нав. д. 45). Јасно је да је овде у питању грешка и да је реч о мисији која се није реализовала 1915. већ од јесени/зиме 1917. на прелазу у 1918. годину.

292 Било је потребно да се објасне српске и југословенске политичке претензије, пише Р. Веснић (Исто, 413).

293 О три америчке мисије Велимировића писао је владика источно-амерички Иринеј Добријевић. Више видети: Добријевић, 2007; "Свети Николај српски и свеpravославни: Три америчке мисије", Српска теологија у 20. веку – истрживачки проблеми и резултати, том 2, Београд: Православни Богословски факултет.

С друге стране, ова мисија није у потпуности истражена и јасна у контексту ангажмана Велимировића. Како постоји више извора који говоре о мисији која је реализована током зиме 1917/1918. године а у којој је био присутан као члан и Николај Велимировић, ипак није до краја разјашњено да ли је овај пут реализован тек нешто касније, у првим месецима 1918. године, у додиру са званичном српском мисијом или као део медицинског дела мисије Црвеног крста. Претпоставка је да је Велимировић ипак отишао самостално у нову мисију у Америку 1918. године.

Сходно наведеном, поставља се питање да ли је Николај Велимировић отишао у другу ратну мисију уједно и другу посету Америци током Првог светског рата или је овај одлазак уприличио самосталним радом као незваничан политички делатник, а што је пропратила америчка штампа. Стога даље ће бити приказано шта је предходило мисији и пут реализације одласка Велимировића у САД 1917/18.

Архивски списи сведоче да је Пашић изнова полагао велику наду у Велимировићеву снагу агитације и истанчане дипломатије. Додатно, он је већ спознао снагу убеђивања коју носе речи Велимировића иако други извори говоре да остали изасланици нису преферирали његово укључење у званичну српску политику. Уместо тога, појединци су сматрали да је боље да путује као члан мисије Црвеног крста или да делује самостално као што је то радио у Лондону и у круговима хришћанске цркве. Ово исто сматрао је и сам Владика Николај, претендујући више ка самосталном раду.

Почетак мисије: предлози чланова

Српски посланици су послали телеграм Николи Пашићу, тадашњем председнику Министарског савета и Министру иностраних дела, да је потребно послати нову мисију у Сједињене Америчке Државе након њеног уласка у светски рат. Тамо су већ биле многе мисије савезника (МИД, ПСЛ, СПА Ф VIII р9Р;²⁹⁴ Веснић, нав. д., 144). Ове две мисије (званична и одељак Црвеног крста) треба да буду сачињене од истакнутих Срба који знају енглески језик (Дипломатска преписка 1917, 138).

Задаци мисије били су:

- да упути председника САД-а Вудроа Вилсона, америчку владу и амерички парламент о питањима Срба и њихове будућности (*The Christian, Science Monitor* Jun 29, 1917, pg. 6);
- да се објасни положај српске државе у рату властима САД-а (Исто);
- затим о потребама Србије (Исто);
- Да се упути захвалност председнику САД за пружену помоћ Србији (*The Bay City Times Tribune* 1918, pg. 1);
- Да се обавести америчка влада о српским националним аспирацијама и будућем односу са САД (Исто);
- Мисија треба да донесе одговор председника САД и његове владе престолонаследнику Александру Карађорђевићу и Краљевској Влади Србије (Дипл. преписка 1917, нав. д., 137-138).

Поред тога, мисија Црвеног крста Србије треба да крене по државама Јужне Африке, Аустралије, Северне и Јужне Америке, Индије и Јапана у сврху тражења хуманитарне помоћи за Србију. Сматрали су да би ова мисија имала засигурно великог успеха (Дипл. преписка, исто). Предвиђени су били додатни чланови који би заједно са Вл. Николајем по завршетку

294 Јован М. Јовановић шаље Николи Пашићу телеграм 12.5.1917. године из Посланства у Лондону о потреби за новом мисијом.

мисије остали у обиласку мисије у Јужној и Северној Америци (Исто).²⁹⁵ У складу са тим у септембру 1917. организован је састанак на коме је формиран Одбор српског Црвеног крста (Committee the Serbian Red Cross). На следећем састанку они ће изабрати чланове (Мид, ПСЛ, СПА, ФIV р8).

Пашић се сагласио са детаљима предстојећег ангажмана које су изнели српски посланици. Он одговара на допис од 1.7.1917. да ће мисију “свакако” послати у Севрну Америку. Иако српски посланик у Вашингтону не сматра да је право време да се мисија пошаље (АС МиД ПсЛ, Ф II пов р1637/1917), ова мисија ће боравити у САД до двадесет дана. Од тога првих десет биће угошћена од стране америчке владе а преостали период треба да остане и упозна се са институцијама и привредним и финансијским факторима које би могле да пруже помоћ Србији у рату.²⁹⁶ С друге стране, Вл. Николај сматра да нова српска мисија може бити успешна једино ако САД објави рат и Аустроугарској (Архив Србије, МИД КС, Мисија: Пов. Бр. 5563, Јован М Јовановић, Лондон, Никола Пашић, Крф, No 1420, 20, 111917; Р. Веснић, нав. д., 417). Никола Пашић је сматрао да не треба чекати, јер би могло бити касно (МИД, ПСЛ, СПА Ф VIII р9). Чекање тренутка када би Америка објавила рат Аустроугарској и Бугарској било би ризично (Р. Веснић, исто, 143).

Стога он предлаже кораке како би се послали изасланици државе. Пашић је за шефа мисије имао у виду Миленка Веснића, посланика у Паризу. Његов предлог разматра Савет министара који је у то време смештен у Солуну и који одлучује о избору. Коначно, Пашић са Крфа објављује долазак српске мисије у Вашингтон које износи штампа у јавност (*The Christian Science Monitor*, 1917, нав. д., рг. 6).

Велимировић као део нове политичке мисије

Пре него што је мисија била објављена, а приликом посете Николе Пашића Паризу током лета 1917. године у разговору са Веснићем они предлажу новог члана мисије, оца Николаја Велимировића (Р. Веснић 2008, нав. д., 415). Пашић сматра да је он несумњиво добар избор и да треба да крене са осталим делегатима, те се консултује са својим посланицима око овог питања. Миленко Веснић објашњава да Николај не треба да иде у Америку у саставу званичне мисије будући да би то могло бити лоше прихваћено. Он би у том случају био једини предстваник цркве будући да немају од чланова – рабина нити католичког свештеника (писмо Миленка Веснића од 28/08/1917; Р. Веснић, исто).²⁹⁷ Ово председник Српске владе прихвата, али инсистира да Николај остане један од изасланика. Сходно томе Веснић, предлаже за Велимировића другачији ангажман односно поменуто прикључење медицинској мисији (Исто).

На седници на којој је разматрао Савет министара предложено је да поједини чланови српске мисије остану у Америци делујући засебно након уприличене званичне мисије. Највише се полагало на Велимировића и неколико других чланова. Појединци су планирани за посао агитације и њима би се накнадно обезбедио новац за исту.²⁹⁸ Коначно, решењем Министарског савета закључена је мисија и њено чланство којом ће се, у име Њ.К.В. наследника престола

295 Предвиђен је др Војислав Суботић, односно још два члана која са Владиком Николајем треба да остану након мисије у поменутих земљама и делују засебно за “српску ствар” (Исто).

296 О детаљима ове српске мисије видети више: *Дипл. преписка 1917*, нав. д., 137-138.

297 Други Веснићев предлог да ова мисија врши и моралну и политичку пропаганду је одбијен будући да би то било схваћено као непажња према председнику Вудру Вилсону и његовој Влади (више: Р. Веснић, исто, 416).

298 Додатно ће бити послата и засебна југословенска мисија уколико САД објави рат Аустроугарској (Исто).

Александра као и у име Краљевске српске Владе, поздравити председника Вудроа Вилсона и захвалити влади САД-а на огромној помоћи у рату.²⁹⁹

Дипломатски документи прикупљени у ратној преписци из 1917. године потврђују да је Велимировић планиран за члана ратне мисије, 1917/18. У њима се истиче да Велимировић заједно са осталим члановима треба да борави у Америци од средине децембра 1917. године (Дипл. преписка 1917, исто, 137-138).

У новом војно – дипломатском ангажману биће Миленко Веснић, краљев посланик у Паризу, на челу мисије у Паризу, затим генерал Михаило Рашић, српски аташе војне команде Француске, Сима Лозанић, професор хемије и бивши министар, Воја Маринковић, министар бивши привреде и посланик у Народној скупштини, Милош Савичевић, предузетник и бивши министар, Бајлон, индустријалац, Михајло Ненадовић, војни изасланик у Берну, Милан Јовичић, артиљеријски српски капетан, мајор Крстић, тадашњи аташе у Италији, др Богдан С. Марковић, Петар Јовичић, Ђ. Тодоровић, секретар у Министарству иностраних дела и свештено лице, Николај Велимировић “у име Црвеног крста” (АС МИД, КС- Мисија, 3679 Ф-IV, VI; Дипломатска преписка 1917, 148).

О овоме пише и аутор Милан Д. Јанковић у навођењу листа *Српски гласник* из Солуна (1917) и помиње и др Николаја Велимировића као једног од изасланика српског Црвеног крста (*Српски гласник* 1917, бр. 657, стр.1; л-280а; наведено према: Јанковић 2002, нав. д., 68).

Пашић је и овом приликом дао налог Велимировићу да у том времену остане у САД и делује самосталним говорништвом, у служби српске државе и посебно српске националне ствари. Николај Велимировић је питао Пашића шта би био његов задатак у новој мисији и он му је дао одређена упутства.³⁰⁰ Након тога Пашић тражи званично одобрење посланства у Лондону о потребном присуству Велимировића међу српским изасланицима о чему је обавештен посланик у Лондону, Јован М. Јовановић. Преписком од датума 29.11.1917. године Јовановић шаље телеграм да је сагласан да у саставу мисије српског Црвеног крста која треба да крене у Сједињене Америчке Државе, буде и Николај Велимировић (ДАС МиД, ПсЛ, ФП, пов.р.1637/1917 (мисија српског Црвеног крста за Америку, П.Бр. 1496);

У новембру 1917. Пашић дописом тражи да Велимировић организује своје послове у Енглеској, тако да може да крене у САД. Овом приликом он даје налог и да ће се Велимировић придружити – медицинском одељку мисије након што се обави званичан пријем српских изасланика у Америци (АС, МИД, КС – мисија, пов.бр.3480, IV ф дос. VI). Из тог разлога, истог месеца тражено је од Владе Француске да се Велимировићу обезбеди пролаз као изасланику српске државе кроз њихову државу на његовом путу ка Америци (Londres, Le 11 Nivembre 1917, ДАС МИД ПСЛ, Ф IV р38/1917).³⁰¹

О пословима Велимировића разрађеним у Великој Британији у ово време, сведоче и дописи испред организације Шкотских жена, које су тражиле од њега да у октобру месецу и децембру 1917. године буде главни говорник на догађајима које ће организовати у Великој

299 Члановима званичне мисије одређене су дневнице док су члановима мисије Црвеног крста били намењени знатно мањи новчани износи. Сви новци биће исплаћени из одобреног кредита по решењу Министарства савета 31.10.1917. године. У потпису је чланови овог савета и министар иностраних послова Никола Пашић. Министарски савет ово решење усвојио је на Крфу, 26.10.1917 (Дипл. преписка 1917, исто, 150-151).

300 Пашић даје препоруку Велимировићу да се снађе и да гледа да измири Пупина и Прибићевића те да сагледа ситуацију у Америци. Тада му се Пашић жалио да је већ преморен, пише Јовановић у дневнику (више у: Јовановић 2015, 379).

301 Документом експедитованим на француском језику тражена је дозвола да Владика Николај прође из Француске за Америку: “Краљевска српска делегација има част да затражи од француске амбасаде да омогући пролаз свештеника Николе Велимировића каплана Његовог Величанства Краља Србије који као члан српске званичне мисије одлази у Америку” (Londres, Le 11 Nivembre 1917, ДАС МИД ПСЛ, Ф IV р38/1917).

Британији. Његова онемогућеност да дође на неки од планираних догађаја довела је до потребе да организаторке потраже другог могућег говорника (више: АС МиД, ПСЛ, СПА, ФIV р8).

С друге стране, услед честих унутрашњих превирања чланова мисија у Паризу, Владика Николај размишља да ли да крене у ново захтевно хуманитарно и политичко деловање. Из овог разлога Никола Пашић у децембру 1917. шаље допис са Крфа у Лондон да се Велимировић умоли да не отказује чланство у овој мисији односно да организује своје послове у Енглеској како би могао да се прикључи и да крене на овај пут (К No 3789. ДАС МиД, ПСЛ пов р1637/1917).³⁰² Такође, у телеграму се тражи да се Пашићу јави одговор Николаја Велимировића (Исто).³⁰³

Разјашњење времена боравка Велимировића у Америци 1918. године и још један доказ ове тврдње јесте писмо јеромонаха Јосифа Цвијовића.³⁰⁴ Током јуна месеца 1918. године Цвијовић пише Митрополиту српском Димитрију да се Николај Велимировић – “озбиљно спрема за одлазак у августу..., за Америку,” што је у том моменту врло захтевно за све будући да од његовог мишљења зависи остатак рада у школи коју су похађали српски студенти у Оксфорду јер су енглески пријатељи његово мишљење узимали за најбитније по том питању. Додатно, Владика Николај је у овом месецу био заузет и организацијом празника Видовдана (Писмо јеромонаха Јосифа Цвијовића, од 24/06/1918). Додатно, Аутор Веснић истиче да су три дана након завршене Мирвоне конференције у Паризу,³⁰⁵ чланови мисије отпутовали у град-луку Бордо где је потом пристигао Велимировић из Лондона, а пуковник Ненадовић из Берна (Р. Веснић Млађи 2008, исто, 418).

На основу наведеног, види се да потврда о припреми и могућем поновном одласку у САД као новог члана америчке мисије током зиме 1917. на 1918. године долази из више извора: (МИД, ПСЛ, СПА Ф VIII р9); (*The Christian, Science Monitor* Jun 29, 1917, нав. д., рg. 6);); Дипл. преписка 1917, нав. д., 148-149, 151;³⁰⁶ Р. Веснић 2008, нав. д., 415-418); (ДАС МиД, ПСЛ, ФII, пов.р.1637/1917 (мисија српског црвеног крста за Америку, П.Бр. 1496);

Ипак реализација одласка и чланства у овој дипломатској мисији није потврђена до краја. Међутим оно што је потврђено јесте да Велимировић сигурно борави у Америци током 1918. године што је истражено у овој студији.

Другим речима, на основу анализираних извора увиђа се да је Владика Николај ипак отишао у Америку и 1918. године онако како је желео и како је претходно изјавио да би било најбоље да оде: након званичне српске мисије и самостално како би учинио сам оно што може (Ј. М. Јовановић, нав. д., 379). Поменуто је да је ово раније предлагао и посланик Миленко Веснић да Владика Николај иде или у оквиру мисије Црвеног крста или да делује самостално као што је то претходно радио у Лондону у црквеним круговима (Р. Веснић, нав. д. 415). Стога, он је ово очигледно учинио, а његов су долазак поново испратили предствници појединих америчких медија.

302 Телеграм (експедован из Крфа), 22.12.1917. примљен у Лондону 23.12. Пашић пише да се Велимировић умоли “да се не отказује Мисије Црвеног крста и да свој посао у Енглеској удеси тако да га може свршити у што краћем времену и да пође са Суботићем на пут” (К No 3789. ДАС МиД, ПСЛ пов р1637/1917, нав. изв).

303 Званично, боравак српске мисије трајао је од 20.12.1917. до 22.01.1918.

304 Цвијовић Јосиф (1878-1957), Епископ битолски Српске Православне Цркве (1920-1931), потом и Митрополит скопски (1932-1957). Током 1917. године, јеромонах Цвијовић радио је са српским богословима у Оксфорду као један од наставника и ректор британског одељка српске Богословије заједно са оцем Николајем Велимировићем. Видети више у: Сава (Вуковић) Епископ Шумадијски. 1996. “Српски јерарси од деветог до двадесетог века.” Београд: Евро, Подгорица: Унирекс, Крагујевац: Каленић 261-263.

305 Мирвоне конференција (од 29.11.1917) одржана је у Министарству спољних послова Француске коју је отворио Жорж Клемансо. Конференција је трајала до 3.12.1917. подељена по секцијама (Исто 417-418).

306 Велимировић је наведен заједно са осталим званичницима, члановима српске мисије о којој је рач као представник мисије Црвеног крста у овом извору.

Новинари новинске куће Ливинг ејџ³⁰⁷ тврде да је Велимировић за разлику од првог свог доласка у Америку (1915. године), након што је стигао као - непознати српски монах, већ током 1918. године боравио у САД као позната (истакнута) личност (*The Living Age*, исто). Поред тога истиче се да се Николај Велимировић вратио у Америку 1918. године али овог пута као - препознат од стране америчке јавности.

“Велимировић се године 1918. вратио у Америку, али као славна личност. Било је потребно да се обрати америчком народу у целини ради помоћи Србима. Била је срећа за његову земљу и срећа за оне који сада покушавају да схвате темељне потешкоће југословенске краљевине што српска култура има тако импресивног представника на Западу” (Исто).

- У споменутом медију истиче се да је Велимировић пре 1929. године односно пре његовог коначног пресељења у Сједињене Америчке Државе (1946) био у овој земљи укупно четири пута:

- 1915. године
- 1918. године
- 1921. године и
- 1927. године;³⁰⁸

- Додатно, британска периодика објављује вести о махом мисионарским и црквеним активностима оца Николаја у Британији током године 1918. Месеци у којима објаве недостају јесу априла и новембар. Штавише, важни црквено-политички догађаји са сусретима британских и српских представника дешавају се тог априла на којима Велимировић није присутан а на којима би засигурно био да је остао у Енглеској;

- Ово може бити евидентно у анализи нејасноћа ког месеца је Велимировић отишао у нову америчку мисију 1918. године.

Сходно наведеном, више извора потврђује његов одлазак у Америку током 1918. године. Питање које следи јесте у ком тачно месецу.

Месец боравка Велимировића у новој америчкој мисији?

У збирци докумената из 1917. године записано је да је Велимировић био члан мисије која је провела у Америци унапред одређени временски период. Владика Николај се наводи заједно са осталим изасланицима, члановима српске мисије као представник “у име Црвеног крста,” од укупно десет чланова (Дипломатска преписка 1917, нав. д., 148-149). Такође, записи у микрочиповима из јануара 1918. године³⁰⁹ дају детаљан увид у кретање званичне српске мисије пристигле у Америку крајем 1917. године. Међутим, имена чланова, осим имена шефа мисије се не помињу. Наведена архивска грађа такође потврђује преписке између Николе Пашића и посланика које говоре о Велимировићу и његовом путу 1917/18. године у оквиру медицинске мисије у Северну Америку. Додатно, аутор Радослав Веснић наводи да је и Владика Николај засигурно био у саставу ове српске делегације (Р. Веснић Млађи 2008, нав. д., 415-418).

Поред тога, новине из едиције 1917. године које наводи аутор Јанковић као извор (*Српски гласник* 1917, Солун, децембар 21. 1917. бр. 657, стр.1; л-280а) потврђују о одласку Велимировића у САД наведене године.

307 “The Living Age,” амерички магазин са седиштем у Бостону, Северна Америка излазио је од 1897 – 1941. године; Магазин је објављивао листе истакнутих личности једне епохе, међу којима поред осталих помиње и једног Србина, Николаја Велимировића.

308 Више у: *The Living Age (1897-1941)*; “Persons and Personages: Four Distinguished Citizens of the World”, Jun 1929; 336, 4342, pg. 263, American Periodicals Archive.

309 Извори пронађени у Конгресној библиотеци у Вашингтону, јул/август 2021.

Даље, сматрано је да Владика Николај треба индивидуално да делује са два предвиђена медицинска члана и то након завршетка званичне посете послате мисије (више: Дипломатска преписка 1917, нав. д., 149). Стога је, како је речено, остало неразјашњено и да ли се Велимировић обрео у САД током 1918. године у саставу званичне српске мисије од које се потом одвојио ка засебној акцији како су урадили и поједини други чланови војне мисије као што су Дејвид Алабама и Милан Прибићевић).

Месеце током 1918. године Владика Николај проводи у истом политичком и хуманитарном ангажовању односно у агитацији и мисији за Србе. Крајем јануара он шаље дописе у исту сврху (АС МИД, ПСЛ, Ф Ш, Прес, нав. д.), док у фебруару политички и хуманитарно делује за Србију и апелује путем своје књиге написане за војнике у рату (*The Church Times*, 22 February, 1918, "Help for Serbia. A Soldier's Prayer Book," 158).

Анализирајући објављене чланке британске периодике по месецима, остало време 1918., Велимировић је такође у Уједињеном Краљевству. Методом искључивања може се увидети да су једина два месеца која недостају у опису његових активности у Енглеској били април и децембар 1918. године. У овим месецима током 1918. године недостају чланци о Велимировићу. Такође одређеним данима назначена су дешавања на којима он није био присутан у Енглеској. Чланци за месец јул такође недостају изузимајући вест о прослави Видовдана у Лондону, објављену 5. јула. Међутим у споменутом спису Јосифа Цвијовића написано је да се Велимировић поред осталих послова за своју "озбиљно" припремао за пут у Америку од августа. Стога, јули месец је још увек у Британији. Такође његово присуство на одређеним догађајима у августу показују да је и у то време боравио у Британији.

Могући докази да у априлу месецу Николај Велимировић није у Великој Британији јесу два значајна догађаја на којима би он засигурно био присутан. Два датума односе се на савезничке односе и тешко да би били уприличени без позива упућеног Велимировићу. Први се односи на 12. април 1918. када је одржана меморијална служба за медицинске сестре које су изгубиле животе у Првом светском рату. На овом догађају у Катедрали Светог Павла у Лондону била су многа војна, свештена и дипломатска лица међу којима и посланик Србије у Лондону. Велимировић није присутан (*The Church Times*, April 12, 1918, "Memorial Service for Nurses who have fallen in the War," 283). Други догађај јесте обележавање религије у Србији који се односио на међусобне односе хришћанских цркава у рату и посебно на едукацију српских студената у Британији у време рата (више: *The Church Times*, "Religion in Serbia," April 26, 1918, 313). Како је Николај био иницијатор наставка образовања српских ђака у времену српских невоља и под његовим патронатом у Енглеској тако би на овом догађају такође он био присутан да је остао у Британији тог априла. Међутим могуће је и да ради бројних обавеза није могао да узме учешћа на поменутих дешавањима.

У ово време излази чланак о Србима у Америци који има готово идентичан садржај као почетни део књиге "Душа Србије" Николаја Велимировића. Чланак је објављен средином априла 1918. у листу Њујорк Тајмс.³¹⁰ Описано је да су нестали алати и машинерија за пољопривреду које су отели германски завојевачи као и да једини који су преживели јесу: "жене, деца и старци." Садашње стање Србије је трагедија сама по себи, наводи Њујорк Тајмс (*The New York Times*, April 15, 1918., 14).³¹¹

310 Изјаву је приложио Душан Поповић, генерални секретар лабуристичке странке за овај лист. Он даје опис стање у Србији готово истоветан као што је записано у поменутом делу Велимировића о стању Србије тог времена.

311 Овде се види сличност или готово исте реченице Велимировића коју он изговара у прелазу 1915. на 1916. годину и објављује у делу „Душа Србије“.

Подсећања ради, Владика Николај се обраћа Енглезима крајем 1915. и почетком 1916. године, говорећи о модерном Навуходоносу, односно германској држави која се сурвала у Србију и оставила је у сиромаштву и немоћи. Они су дошли у Србију, одвукли сав материјал за пољопривреду и наилазили су на децу, жене и старце, једине преживеле. Такође он спомиње да је тадашње стање у Србији једна велика трагедија. (Velimirović 1916, нав. д., 75).

Када је у питању новембар, аутор Божа Ранковић се присећа Николаја Велимировића у Лондону након склопљеног примирја у новембру 1918. године. Пише да се Велимировић често окупљао са омладинцима и Димитријем Митриновићем у кафани Рицент хотела (The Regent Palace Hotel, London) разматрајући о могућим проблемима нове југословенске државе (више: Ранковић, Б., 1956, “Слобода”, 18.04.1956, 204).

С друге стране одређени извори британске периодике сведоче да је од средине тог месеца 1918. године, након проглашења краја рата и након што је српска војска ослободила Београд, Николај отишао најпре у Канаду, тачније на острво Њуфаундленд (Newfoundland and Labrador) у данашњој Канади која је тада још увек припадала Уједињеном Краљевству. Он одлази тамо по позиву становника овог острва да одржи предавања као говорник доказаног реномеа у Првом светском рату. Ови извори биће детаљније истражени за неки од следећих радова.

Након методе искључења по месецима у којима Велимировић није боравио у Британији и потом у разговору са игуманом манастира Лелић пронађено је да је месец Владичиног поновног одласка у Америку био заправо децембар 1918. године. С обзиром да га је тамо затекла вест о избору за новог Епископа Жичког онда је могуће да се боравак продужио и на јануар 1919. године.³¹² Другим речима овим је доказана тврдња пронађена најпре у америчком медију (*The Living Age*, 1929, нав. д., 263) да је година нове мисије Николаја Велимировића у САД у току Првог светског рата заиста била 1918. док је тражени месец боравка био децембар те године.

Следећи извори дају потврду о томе: Писмо, јеромонах Јосиф Цвијовић, Митрополиту српском Димитрију (Павловићу), од 24.06.1918; наведено према: Јанковић 2002, нав. д., 31; *The Living Age*, Jun 1929; 336, 4342; *American Periodicals* pg. 263; Такође чланак који говори о посети Велимировића канадском главном граду острва Њуфаундленд и Лабрадор (који ће накнадно бити приложен научној јавности) сведочи о одласку Владике Николаја и у овај град од половине новембра 1918. године. На то се надовезује потврда Игумана манастира Лелић³¹³ да је Велимировић боравио у Америци децембра 1918. године.

На послетку, повратком у Британију Владика Николај је наставио у смеру личног ангажовања у раду за Србију у рату све до повратка, пролећа 1919. године.

Постигнути успех

Приликом првог свог доласка у Сједињеним Америчким Државама од јуна до касне јесени 1915. године Николај Велимировић је остварио значајан успех. Он је успео у намери да помири свештенике, православне, католичке и унијатске вероисповести током више скупова лета 1915. године. Он их је ујединио заједничким одлукама да теже ка истом “идеалу” будуће заједничке државе Јужних Словена на Балкану. Додатно, он у сваки већи амерички град где су живели словенски исељеници доноси резолуције које су они потписивали изјашњавајући се да

312 Разговор са игуманом манастира Лелић, Георгијем (Мићићем) водила је ауторка ове студије, дана: 09.08.2022. године. Игуман је потврдио месец и годину (1918) боравка Владике Николаја у Америци.

313 Из разговора са игуманом Манастира Лелић, Георгијем (Мићићем), вођеног дана: 9.8.2022. године, ауторки ове дисертације је потврђено дато сазнање. Игуман је навео 1918. годину и месец боравка Владике Николаја у Америци.

су опредељени за исто. Ове резолуције они потом прослеђују министрима савезничких држава сила Антанте и америчком председнику Вудру Вилсону.

Велимировић од тада држи говоре, пише чланке и обилази црквено-школске општине где су живели Срби, примећује и анализира стање и тражи начин да се српске цркве поставе под јурисдикцију Цркве у Србији. Свакако, рат је онемогућио ову врсту залагања те Владика Николај тек касније, 1921. године, поновним доласком и активностима настоји да помогне и у овом пољу.

Додатно, он пише дописе хуманитарним организацијама за помоћ Србији, изговара беседе, појављује се на америчком Форуму слободе и поред свега, залаже се за спровођење активности српског потпорног Одбора у Њујорку. Његов утицај који из овога произилази допринео је остварењу српских циљева током Великог рата, исто колико и помоћи коју он самосталним политичким и мисионарским деловањем доноси свом народу на Балкану.

Северна Америка је три године пратила немачке злочине у Белгији и страдање у Србији као и невоље у Северној Француској. Пажња српској држави је поклоњена и на табацима угледнијих америчких часописа. Између осталог велика пажња америчке јавности била је усмерена ка српском војнику односно високом моралу српских војника, страдањима Срба, повлачењу кроз Србију и Албанију, Солунском фронту, као и стварању нове државне творевине и о животу српских емиграната у САД. Такође Србија је описивана као ‘иницијална каписла и балаканско буре барута.’³¹⁴

Да су Американци и од раније знали о стању политичких комешања у Европи говоре њихова сазнања о политичким аспирацијама Немачке и пропаганди Аустрије која је успостављана путем њених посланстава у свету. Нешто касније они то објављују пишући чланке о доминантној војној моћи која је претила да покори Европу (Е. В. Greene; Committee on Public Information 1917, pg. 16). У том смислу пропаганду одређених народа испољеном на територији Америке као и о настојањима Централних сила и стању сила савеза Тројне Антанте анализирао је током рата Одбор за јавно информисање у Сједињеним Америчким Државама.³¹⁵ Они су засигурно познавали смер кретања и Николаја Велимировића као дипломатског изасланика српске државе у Првом светском рату, као што су знали за кретања осталих политичких посланика. О овоме сведочи податак да су они знали да је Велимировић у Америку долазио чак четири пута пре коначног пресељења 1946. године по завршетку Другог светског рата и краја заробљеништва у којем је био током истог.

4.1.8. Политички утицај Велимировића у САД: „Трећа армија”

Није искључено да је Велимировић утицао на погледе представника власти у Америци будући да је непосредно и на организованим скуповима слао поруке Јужних Словена председнику Америке и америчкој влади. Примера ради кливлендске новине су током рата извештавале о окупљању Јужних Словена на скупу где је један од два главна говорника био Николај Велимировић. Стратегија председника Вилсона била је предмет похвале Јужних Словена из Кливленда, Хрвата и Срба овом приликом. У чланку наслова: “Похвала Вилсоновој

314 Више о насловима часописа односно које теме о Србији и српском народу су биле обрађиване у то време, видети у: Вучетић 2018, 199.

315 У време Првог светског рата организована је званична агенција за јавно информисање народа Америке чије су анализе разматране од стране професора и релевантних аутора. Њихове публикације издавао је амерички Комитет за јавно информисање. Више о томе видети у бројној архиви сачуваних извора ове Агенције: *Committee on Public Information*, Washington D.C., War Information Series: “American Interest in Popular Government Abroad,” Washington, D.C., No.8, September 1917; *Committee on Public Information*, Charlez Merz, „The War Congress“, Washington, D.C., No.10, October 1917.

спољној политици: Срби и Хрвати протестују против ратних метода Немаца” истицано је да су Словени “позвани да успоставе посебан облик власти.” Велимировић је овом приликом истакао да се Словени не мире са методама које су коришћене у рату и похвалио политику мира и демократије америчког председника (*Cleveland Daily Pleaner*, нав. д., pg. 7). На тај начин је директно послата порука председнику Вилсону 1915. године да усмери поглед и ка малим нацијама.³¹⁶

Политички утицај Николаја Велимировића испољен је и путем утицаја који је оставио на западне медије током Првог светског рата. Говори оца Николаја објављивани су у великом броју америчких новина. Како су новине у ово време биле најзаступљенији медиј у САД тако је евидентно да Велимировић допире до ширег аудиторijума својим исказима у јавности. Штавише он сопственим примером већ на почетку Великог рата приступа америчким медијима као пријатељима Србије и онима који траже истину. А истина може да се посведочи једино од оних који су много пута страдали и преживели у таквом страдању.³¹⁷

Засигурно је његова личност била интересантна западним медијима на које оставља утисак не једино својим политичким активностима колико спојем своје личности са његовим харизматичним ауторитетом и речима које преноси у датом времену. У том смислу Владика Николај говори о страдању из угла политичких и геополитичких околности Европе и света у којем живи. Притом он додаје и хришћански аспект те кроз тумачење рата износи своје анализе у проповедима и политичким говорима.³¹⁸

Неоспорно, овакви говори су изазвали пажњу српске Дијаспоре и одобравање три јужнословенска народа у Америци као и пажњу малобројног али значајног јавног мњења Северне Америке. У том смислу Велимировић није заузео пажњу америчког народа већ америчких медија који у временском оквиру о којем се говори представљају највећу силу информисања јавности. Моћ њиховог утицаја, како је речено, била је највише заснована на штампаним медијима, радијском преносу и моћи проповедаонице. Другим речима, својим ауторитетом Велимировић је привукао знатније управо чинилаца најзначајнијих за пренос вести у етар широм америчке државе током Првог светског рата.

Харизматичне вође и утицај на политику

Политика у свему представља покретачку снагу (Врун 1967, нав. д. 43) па утицај појединца који је и политички атрактиван и значајан у сагледавању доприноса једног народа и државе у рату или у миру представља очигледан скуп одређених особина те личности.

Поред тога постојала је заслужност самог Велимировића као представљеног духовног и харизматичног вође. Таква заслужност проистекла је пре свега из аутентичности његове личности, личне харизме и урођеног лидерства које поседује од детињства.

“Харизматични лидер може привући међународну пажњу на државу и повећати, барем на неко време, њен значај у очима других”... Стога, услед његовог деловања, “читава нација може да преузме одређени престиж” (Keohane 1966, 36).³¹⁹

316 Несумњиво оваквих позива и/или окупљања било је и код других народа Европе али је овде реч једино о утицају једног од послатих Срба у америчке мисије.

317 Махом у свим познатим обраћањима оца Николаја у јавности западних земаља у рату српски јеромонах и професор говори о невољама које су Срби пролазили у својој историји до тада и о њиховој непрестаној борби за своју територију.

318 Ауторка Стефановић-Штамбук (2010) истиче анализе америчких аутора које су довеле до закључка да је улога духовности од велике важности у вођењу сувереног аспекта дипломатије. Да је ова улога изразито важна, заправо показују они непреображени” и “нерешени” међудржавни конфликти (више видети: Стефановић-Штамбук 2010, 254-255).

319 Разматрајући политички утицај у генералној скупштини аутор Кохан (Keohane, R.) описује неупитан значај појединачног рада харизматичних лидера једне државе.

Аутор Симеуновић описује особине харизматског вође односно шта један лидер треба да поседује: Он поседује визију, надахнутост, односно умеће да таквом својом визијом утиче на друге и привуче их истом идејом, односно да убеди својом вером и друге у сопствену мисију... Оваква личност зрачи: самопоуздањем, натпросечном енергијом, посебно духовне али и уверењем о посебности своје визије чиме обично изазива код других “емоцију и респект.” Све набројане особине харизматичну личност чини изузетном. Доказ успеха оваквог вође јесте пробуђена опијеност и занос људи којима се обраћа и преношење сопствене визије на њих. “Да би својом идејом опио и понео друге, и сам харизматични вођа мора бити опијен њоме” (Симеуновић 2009, нав. д., 149-150).³²⁰ Осим тога харизматске вође јављале су се готово у свим временима али значајно у оним “кризним временима” као што су ратови, односно периодима када се лакше верује у чуда (Јеротић 2017, нав. д., 179).

Један од новинских чланака сведочи о времену доласка Николаја Велимировића у САД, лета 1915. У чланку он је назван лидером који је нагласио у својим обраћањима да се Србија бори и да неће мировати док не постигне жељени циљ (више: “Praise Foreign Policy of Wilson”, *Cleveland Plain Dealer*, July 26, 1915, pg 7). Такође у чланку америчких новина *Daily Tribune* (1942), чикашки новинар Лојд Вајдт (Lloyd Wendt) Николаја назива – једним од важних лидера политичког и религијског живота (тадашње) Југославије (L. Wendt 1942, *Chikago Dayli Tribune*, pg. 4).

Очигледно је тадашњи јеромонах Николај на почетку својих тридесетих година поседовао поменуте особине харизматичног вође које су привукле народе Запада да поверују у његове исказе. Он је сам веровао у оно што је говорио. Народ којем се обраћа спознаје јасноћу у речима његових предавања током Великог рата и распрострањене лажи о Србима. Политичке мисли које Велимировић преноси и које је посведочио својим животом потицале су првенствено од његових теолошких принципа које конципира као претпоставке и разлаже у јасне тезе путем свог политичког ангажмана. Духовни ауторитет у спречи са харизмом говорника одликовали су Владику Николаја исто колико и друге лидере кроз историју. Политичка пракса Велимировића показала је управо снагу личности, али и мудрост понашања и правремене акције у арени политике.

Иако се Велимировић показао као идејни и духовни вођа у Великом рату чињеница је да је говорио и парадоксалне речи које поједини аутори узимају као једну од могућих ставки раздора у његовој политичкој мисли. Примера ради, Владика Николај пише чланак након истог рата сагледавајући трагичне ефекте које је рат донео за појединца и последице које је оставио европским народима пре свега. Он притом не оспорава чињеницу да је рат многим донео и одређено добро и првенствено мисли на повратак духовности. Велимировић не оспорава да страдање које је описано у “Библији” и које касније узима као хипотезу за дело “Рат и Библија: води продуховљењу појединца и народа. Он, пак, потенцира ову спознају као чињеницу записану вековима раније и изнова позива на оптимизам будући да сваки напор правде ради води још већем добру. С друге стране, Велимировић разуме стога и жали за народима удруженим око окупаторских сила у Првом светском рату знајући да је “камење” на њиховим државним ‘плећима’ знатно теже него што изгледа јер се напади у рату на праведне – обесмишљавају (Велимировић 1927, нав. д., 194).³²¹

Неоспорно је да је народ након рата и посебно током рата заправо тражио духовне спознаје и духовног вођу и окренуо се вери зарад спасења. Како су се у времену рата испољиле потребе не само код становништва већ и војске за духовним вођством (Милкић 2016, нав. д., 157-158),

320 С друге стране харизматични политички вођа комбинује вештину са умећем пројављивања идеја. Он није само “пророк” већ и својеврсни “маг” (Симеуновић, исто).

321 Онима који не творе добро се најпре даје победа а онда ужасније осете пораз, што се показало кроз историју ратовања, пише Велимировић (1927) у својим закључцима након Првог светског рата.

тако је лидерство ове врсте било неопходно, а Велимировић је према процени Светог Синода Српске Цркве био идеалан за ову улогу духовног предводника великог броја цивила. Посебно се за овим указала потреба након рата када је народ у Србији тражио помоћ и приближавање Богу.

Уколико се узме у обзир да су Универзитети и цркве највише утицали на јавно мњење на Западу у току Првог светског рата онда се може разумети корелација између активности Велимировића и оствареног утицаја на јавно мњење англоамеричких земаља.

До сада речено указује на изванредну снагу лидерства и надареног вођства Велимировића. Утицај вештог лидера као говорника који подстиче масе заједно са другим изасланицима послатим по истом циљу и са Србима у Америци који се залажу за исто испољило се у времену наглашених слабости цивилизације исто колико и у времену наглашених вредности потребних цивилизацији какво је било време Првог светског рата. Између осталог је и на то мислио Владика Велимировић када је писао о рату који ипак може донети веће добро.³²²

Утицај Велимировића у Северној Америци

Како је раније речено, англоамерички народи нису били упознати са српском историјом културом и нацијом, барем не у довољној мери о чему су и сами изнели у јавност. С друге стране није било довољно информација о политици ових народа пре рата на територији Србије услед медијског ограничења и цензуре бечке агенције која је контролисала објаве у јавности Југоисточне Европе.

Активности Велимировића утицале су на раздвојени словенски народ (али и Американце) који су били под утиском дугогодишње пропаганде германских народа који су контролисали медије на Балкану односно вести које ће бити слате из Србије у свет. Стога било је потребно послати изасланике који ће начинити не само помак у промени свести западног света о Србима већ и остварити добар глас о Србима и начинити допринос за њихову борбу у Великом рату.

Његов пут у Америку донеће значајне победе међу исељеницима словенског порекла, посебно значајан за до тада непознате српске досељенике у Америци и за непознавање Србије пред лицем америчке јавности. Утицај Велимировића исказао се управо на скуповима где он настоји да помири Јужне Словене у Америци а потом да заједно са њима протестује против нехуманих метода којима је германски свет уприличио борбу у рату. Пред њим се словенска заједница у свету ујединила против - „нехуманих метода ратовања” које “спроводе Немачка и Аустроугарска (*Cleveland Plain Dealer*, 1915, нав. д., 7).

Такав амерички набој идеја у свету Велимировић пореди са човеком који има – најсмелији дух и најоптимистичнији план у тадашњем свету.³²³ Додатно, он закључује да је Србија попут мале Америке уколико се упореди напор у остваривању и неговању дуготрајне демократије што нешто касније као сазнање износи у обраћањима у Великој Британији (1916):

“Наша демократија је у многоне слична америчкој демократији...” Заправо, “Србија је Америка у малом.” Он се тада обраћа Енглезима на предавању током 1916. године говорећи да

322 Како је поменуто раније, аутор Екмечић ове речи Велимировића узима као претеране и непотребне будући да аутор даје мишљење да рат ништа добро и корисно не може донети. Јасно је да Николај као хришћанин сматра да свако наглашено зло у себи носи део доброг и корисног што између осталог детаљније објашњава у више својих послератних дела. Он пре свега мисли на повратак духовности појединца или нације услед ратних невоља (више о томе писао је посебно у делу: “Духовни препород Европе”, 1920).

323 Американски дух слободе сличан је са “најсмелијим, најопсежнијим и најоптимистичнијим планом, са једном журбом, једном енергијом, једним еланом, какав се може опазити само у Њујорку у 20. веку” (Велимировић 1915, 2016.ур, 27).

му није намера да упоређује величину Америке и Србије већ њихове душе, јер је дух Америке од њених почетака био “ништа друго него протест против Европе” (Велимировић 1916, 2016. дс, нав. д., 379).

Свакако, треба имати на уму да ово мишљење Велимировић износи у средишњој години Првог светског рата и у време председничког мандата Вудро Вилсона. Чињеница је да је каснија политика САД-а имала мало сличности са демократијом српске државе будући да Србија никада није нападала друге народе, док Америка јесте.

Медијски утицај Велимировића на Западу

У новинама је извештавано о почетку рата насталог најпре политичким конфликтом који је без премца у ратној историји. С друге стране, кроз призму описа Велимировића на предавањима током четири ратне године, уочава се сасвим другачији приступ јавном мњењу Запада. Политичко говорништво свештеника, у исто време дипломатског изасланика није представљало новитет у политичкој агитацији колико је лична реторска надареност српског свештенмонаха дошла до изражаја у овом периоду. У поређењу са другим српским изасланицима он изражава лично негодовање, не само као политички изасланик, већ и као духовни лидер Цркве из које је као такав потекао.

У складу са тим остала су поједина отворена питања о томе какав је утисак и мишљење у јавном мњењу тог времена Владика Николај оставио код западних народа у чијим је државама вршио дипломатске мисије.

Прво важно гледиште у анализи политичког утицаја Велимировића показује да значајан ефекат појединца показује и ниво његовог појављивања у медијима, првенствено оним најзаступљенијим у датом времену. Амерички аутор Бернејс истиче да су у времену након рата на територији САД то биле новине. Исто се односи на Велику Британију, а судећи по бројности британске периодике овог времена медијска покривеност активности Велимировића била је тада врло значајна.

Поред периодике, Велика Британија је придавала велики значај важности књига што објашњава зашто је бројна и значајна литература о рату и политичкој историји ратовања настала управо у време Првог светског рата на њеном подручју. С тим у вези, Велимировић Николај је управо из тог разлога написао и објавио више наслова на територији овог Краљевства. Свакако за Уједињено Краљевство важио је знатан утицај – проповедаонице посебно у црквеним круговима.

Друго важно гледиште односи се на то да дневне новине исто као и друге водеће медијске силе могу одражавати и штавише интензивирати утврђено јавно мишљење и стога су одговорне за уједначеност реакције одређене јавности (Е. Veruays 1923, 33). Знајући ово, Велимировић пише ратне и историјске књиге о Србима у рату о којем је реч и шири утицај у говорима са проповедаонице у црквама и енглеским и америчким катедралама.

Тиме говори Николаја Велимировића добијају пажњу медија Северне Америке који од тада прате његове активности чак и након његовог преласка из Америке у Велику Британију (више у: *The Washington Herald*, Sunday July 23, 1916, pg. 8). У складу са наведеним Велимировић по доласку у обе земље најпре анализира њихову политику и медије и са том анализом прави скицу својих појављивања и садржину својих обраћања у јавности, како за јужнословенску дијаспору тако и за америчку јавност.

Како је током истраживачког рада пронађено много штампаног материјала, периодике и списа, овде су приказана само поједина сведочења америчких и британских медија.

Медији у Америци

Америчка штампа прати кораке Велимировића почевши од првог његовог доласка на територију Америке. Четири пута пре коначног одласка у Сједињене Америчке Државе (1946) Владика Николај је боравио на тлу овог континента (1915, 1918, 1921 и 1927). О овоме је назначено у раније споменутом чланку из 1929. године. У свакој од ових година он остварује значајан политички успех. Судаћи по исходу штампе и бројних записа и значајнијих сведочења савременика, закључује се да је Владика Николај у Сједињеним Државама остварио изванредан политички утицај. Ово се може утврдити и на основу следећих разматрања.

Аутор Бернеј у књизи из 1923. написао је да су „Американци били људи који читају новине,“ те су новине из тог разлога – медиј број један. Ово би могло бити тачно и неколико година раније у Првом светском рату. Такође, аутор истиче велики „утицај проповедаонице ...“ (Исто, 32) у овом времену. Бернеј пише да многе спољне силе заиста утичу на јавно мњење као и о различитим медијским материјалима који се користе у сврху преношења поруке појединца или народа. Овакве силе не би никада требало занемарити у процени квалитета и стабилности преовлађујућег јавног мњења. Аутор овде мисли на појединце који имају толики утицај у друштву и глобалној политици да их назива – “спољним силама” једне државе³²⁴ (Е. Bernays 1923, нав. д., 31-32).

Говорник у агитацији као заговорник одређеног гледишта мора да користи и постојеће начине приступања (Исто, 60) исто колико и сопствене оригиналне изворе. У том смислу Владика Николај је желео да покаже своје гледиште које је у исто време гледиште његове државе у датом временском раздобљу. У контексту политичког деловања Велимировића ова тврдња се односи на питање – како као политички изасланик једне државе појединац може да пренесе поруку јавности Северне Америке о неопходној помоћи коју Американци могу да пруже малим европским народима. Међутим, Вл. Николај поред поруке Српске владе додаје и хришћанску поруку у својим обраћањима чиме је, како је цитирано раније да је истакао Михаило Пупин придобио Американце својом искреношћу.

У том смислу Велимировић спроводи дату му мисију до танчина и за интерес државе. Политичко деловање он употпуњује говорима којима постиже више него што му је било тражено будући да искреношћу и беседништвом ‘сразоружава’ нације: “Све раније природне катастрофе од којих је човечанство страдало, биле су само као иглени убод у поређењу са овим што су људи приредили сами себи” (Велимировић, 1915, 2016.пп, нав. д., 166).

Велимировић пише 1915. године шта је за њега постао приоритет у време почетка европског рата. Он сматра да прави назив (дојучерашњег) предратног мира није био “хуманост” као особина хришћанског духа већ – “понос”:

“Дух хуманости био је одсутан у политици, науци, уметности, фабрици па чак и у теологији. Религија је била сведена на теологију, теологија на науку, наука на уображеност. Овај дух је највише владао у Немачкој” (Исто, 168-169).

324 Речником савремене политичке теорије, постоји аналогија утицаја речи Николаја Велимировића са концептом тзв. “меке моћи” спољне политике о чему је било раније речи.

Наведеним се долази следећим питањима:

- Да ли су Николајеви говори били покривени штампаним листовима у англоамеричким државама? У којим новинама и у којој мери? Да ли је покривеност била позитивна?

Иста тврдња аутора Бернејса о утицају проповедаонице и огромној заступљености штампе се по свему судећи односила и на време Првог светског рата. Могуће је да ово спознаје Николај по свом доласку у САД првог пута, ради чега прави најпре детаљну анализу периодике. Он увиђа да се квалитетна порука ширем аудиторијуму може пренети истакнуто путем новинских објава. Штавише он се активно ангажује и на овом плану и пише и објављује чланке најпре у словенском листу Жива Црква.³²⁵

Сава Вуковић пише да је међу првим објављеним чланцима Николаја Велимировића био есеј написан за лист *Српски Дневник* (Serbian Journal) са насловом: “200 000 Срба мртвих за слободу.” У чланку Николај између осталог пише:

“Мора да је била неопходна та самоодбрана кад је тако скупа. Мора да је била велика српска правда, људска и Божја, кад је толико скупа. Србија је снажнија и свежија него икада” (навед. према: Пурић 1963, нав. д., 92; Вуковић 1994, нав. д., 80; Јанковић 2002, нав. д., 76).

На пређашња писма његовог пријатеља Владика Николаја такође одговара из Њујорка где се налази – по први пут (Велимировић, 1915, 2016пп, нав. д., 166). Као сведок Првог светског рата он одговара пријатељу да “Читаву годину милиони здравих људи, седе и леже испод земље, одмарајући се наслоњени на зидовима ровова и грлећи дрво и камен при спавању...” (Исто, 180) ... “У рату човек стекне нову душу” (Исто, 171).

Такође на самом почетку свог политичког деловања у Америци Владика Николај пише чланак у којем указује на претензије Немачке да доминира Европом и светом, а која и у датом времену показује своје лице путем пропаганде у Америци:

“Ја говорим као сведок, јер сам лично тражио светлости на немачким универзитетима... На овим универзитетима били су потиснути сви религиозни, социјални, филантропски и етички системи, више но што данас хаубице разарају споменике културе...” “Немачка је повукла цео свет у сигурну пропаст” (Исто, 169).

Да је Николај Велимировић имао свест о важности медија у ширењу пропагандне поруке једне државе говори и податак да је саветовао Јелену Лозанић и чланове српског Одбора у Њујорку где је било седиште њихове канцеларије и по овом питању. Боравећи у САД он даје савете, између осталих да Српски одбор у Америци треба да крене са штампањем књиге о Србији како би јавно мњење Америке брже сазнало о Србији и српском народу (Н. L. Frothingam 1970, нав. д., 25).

С друге стране посматрано, медији у Америци најављују Велимировића речима израженог поштовања. Најаве његових гостовања, обраћања у градовима САД и доласцима крећу најавом његове елоквенције и доказаних беседничких вештина првенствено:

Један од најпознатијих Јужних Словена и, рекло би се, један од најбољих оратора српског народа, Пречасни Николај Велимировић, доктор филозофије и професор теологије на Београдском универзитету долази “ове недеље у Чикаго...” (*Chicago Daily Tribune*, Aug 16, 1915, pg. 11).

325 “Жива Црква”, недељни гласник словенског хришћанства, објављиван је у Њујорку током 1915. године.

Famous Serbian to Visit Chicago.

One of the best known southern Slavs and said to be one of the greatest orators of the Serbian people, Rev. Nikola Velimirovich, D. D., doctor of philosophy and professor of theology at the University of Belgrade, will arrive in Chicago this week.

Chicago Daily Tribune, Aug 16, 1915, pg. 11.

Поједини медији називају Велимировића српским министром који од 1915. обилази САД у име интереса по питању “словенске ствари” (*The Topeka State Journal*, “One Church, one faith,” нав. д., 5).

Поред чланака самог Велимировића махом објављених у листу “Жива Црква,” амерички новинари прате доласке и политичке активности српских изасланика и њиховој држави. Судаћи по броју писаних чланака међу најинтересантнијим за њих био је професор и Архимандрит Николај Велимировић. Индикативно је да ови чланци у тадашњим новинама нису на маргинама или на дну већ махом заузимају средишњи део и већи број колумни што казује о присутној свести представника ових листова о важности онога што Велимировић износи у јавност у годинама Великог рата.

С друге стране, од првог доласка у Сједињене Америчке Државе, Велимировић држи посећене говоре и делује политичким аргументима те одржава посећене конференције и зборове, у потпуности у духу – слоге и народног јединства а притом на највишем темељу верске толеранције. “Пут Николаја Велимировића у Америку имао је један сјајан успех... Његове проповеди и зборови у духу јединства и слоге..., силно су утицали на наш од аустронемачке пропаганде отровани свет” (Вошњак 1928, нав. д., 176).

У словенским новинама истицано је и да Владика Николај треба да буде – “узор рада и уздржљивости у раду на пољу црквеном и народном” (Амерички Србобран, 15.03.1921; Весник, црквено-политички и друштвени лист, Београд, 11.04.1921, бр.15,2; л-58/425; Јанковић, нав. д., 89-90).

Из истог разлога он децу Америке назива срећном децом у односу на српску која пате у разрушеној земљи (*The Sunday Telegram*, “Thank you for American help,” August 08, 1915, нав. д., pg.8; *Cleveland Plain Dealer*, “Brings Thanks Message from Serbian Children”, aug 8, 1915, pg. 7). На сличан начин током рата он говори и о британској деци којима се обраћа у виду говорника из Србије и упућује их колико су њихови српски вршњаци несрећни у Србији у односу на њих у Британији (Velimirovic, *The Manchester Guardian* 1918, нав. д. pg. 8).

У том смислу Велимировић шири вести о Србији и из Србије ка свету током Великог рата. Он сведочи колико је страдање на њеном тлу постало условљено самом њеном географском позицијом и њеном историјском путањом у односу на територију слободне Америке. Јер је Америка земља слободе и великог оптимизма у односу на Србију (*The Topeka State Journal*, 1915, “One Church, one faith,” pg 5). Он Американцима с пажњом говори да они тешко могу разумети агонију света и агонију живота на Балкану коју пролази његов народ у времену Првог светског рата.

“Трећа армија” српског народа у Великом рату

Готово од почетка политичких мисија западни медији у новинским објавама Николаја Велимировића именују познатим Србином (*The Chicago Daily Tribune* 1915, нав. д., pg. 11), нешто касније и великим Србином (“The Great Serbian”), у свом деловању и обраћању пред британским народом (*Gloucestershire Chronicle*, May 26, 1917, нав. д., pg. 4).

У складу са наведеним појавили су се и наслови који описују Велимировића као једног од политичких лидера. Као врхунац публицитета о Велимировићу била је изјава да су активности оца Николаја у овом периоду представљане као “трећа армија” српске државе у Првом светском рату. Више аутора писало је о томе: Најдановић 1986, навед. према: Протић 2013, 764; Грујић 1921, 174-176; Анђелковић 2003, 128; Биговић 1998, нав. д., 36; Neppell 2001, нав. д., 5; Димитријевић 2006, нав. д., 95-96; Радић 2006, 135-137; Милкић 2016, 94-99; Dobrijevic 2018, нав. д., 236 и други.

Из тог разлога овде је потребно укратко изложити разматрања поменутих аутора о овој ствари:

Аутори помињу ову реченицу која би сама по себи била довољна да прикаже учинак Николаја Велимировића у време Првог светског рата. Међутим нема изворног помињања ове реченице у британској литератури или периодици. Споменути аутори не дају шире разматрање изјаве о којој је реч. Могуће је да је ова фраза потекла од једног од британских официра како они пишу. С друге стране могуће је да је ово преузето из контекста помињања оца Николаја у жеку рата као што је у горе поменутом чланку из 1942. године када је примера ради чикашки новинар Лојд Вајт описао оца Николаја у складу са његовим ратним и послератним политичким активностима и оствареним мирнодопским утицајем, на основу чега га именује једним од политичких и религиозних лидера код Срба (Wendt 1942, исто, 4).

У чланку америчких новина „Дејли Трибун“ чикашки новинар Лојд Вент (Lloyd Wendt) Владику Николаја назива – једним од важних лидера политичког и религијског живота (тадашње) Југославије (L. Wendt 1942, *Chicago Daily Tribune*, нав. д., pg. D4). Могуће је да је и оваква одредба Велимировића била у корелацији са претходно наведеним описом агитатора за добровољачке ресурсе у рату о којем је реч.

Владика Николај је на Западу имао двостуко деловање будући да је деловао политички и вршио “патриотску пропаганду” за Србе, пише Најдановић (1986), тако је знатан број чланака америчких и енглеских листова ратног времена заступало изјаве о Србији и њиховом јерарху. На тај начин је “из пера њихових државника, политичара и духовника” могло да се сазна да је Велимировић “срушио лажи и интриге ондашње Аустрије” као и да су обимни прилози стизали на адресе српског Црвеног крста и Избегличког фонда сваки дан на основу његових активности. Стога је речено да је Николај Велимировић тада био – “више него читава армија војника и цео наш државни Пресбирос” (Најдановић 1986, 2013, 764).³²⁶

Активности оца Николаја биле су синхронизоване са акцијама Слободана Јовановића и Лазицом Марковићем у Швајцарској те са Српском владом која је била у Солуну. Заправо активности Велимировића, Марковића и Јовановића за српску општу ствар допринеле су током рата колико једна војна дивизија са фронта (Станишић 1977, 50).

326 Као такав он је постао “један од највећих амбасадора света”, иако без званичног одликовања, пише Најдановић (Исто).

У августу 1915. године Владика Николај успева у намери придобијања група Срба Хрвата и Словенаца за помоћ у југословенској ствари. ”Тада се,” додаје Биговић, ”велики број присутних, како народа, тако и свештенства разних конфесија, уписао у добровољце и из Америке отишао на Солунски фронт. Још је већи био број оних који су подржали уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у заједничку државу” (Биговић 1998, нав. д., 36). Стога је, ”за српску и југословенску ствар, по мишљењу начелника енглеске армије” тада – ”отац Николај био трећа армија” (Исто).

Поред тога руски аутори писали су о Велимировићу у истом контексту: „Не најмање захваљујући оцу Николају, значајан број добровољаца из иностранства почео је да ратује на Балкану, па се изјава једног енглеског официра да је Владика Николај „био трећа армија,“ може сматрати сасвим праведном.“³²⁷

Након доласка оца Николаја у САД исељеници са Балкана су као доброволци одлазили на балкански фронт. Ово се догодило ”нарочито после боравка јеромонаха Николаја у Америци,” пише Јанковић. Он је успео у намери да оснажи јужнословенски народ у сједињеном духу на путу ка слободи и да ”својим златоустим говорима дигне југословенске исељенике на побуну и у борбу против Аустрије” (Јанковић 2002, нав. д., 77-78).

С друге стране, познато је да је званичан назив за српску војску током Балканских ратова и Првог светског рата био – Прва, Друга и Трећа ”Армија Србије.” Назив ”Трећа армија“ није био само за Николаја Велимировића. Трећа српска армија је била армија Војске Краљевине Србије у Балканским ратовима и Првом светском рату. Краљевска војска Србије основала је три групе армија од којих је трећа била позицирана у централном сектору (*New York Tribune*, 1918, ”Serbian Gains Menace Road to Turkey,” pg. 2). У свакој земљи постоји најпре стална професионална војска. У рату је постојана армија коју сачињавају резервисти, домаћи добровољци и регрути.³²⁸ У случају Првог светског рата Србија је имала приступ ’трећој’ војсци људи из емиграције у иностранству попут оних из САД-а и Канаде.

О војној тактици победничке војске пише Њујорк Хералд који даје приказ стања прве, друге и треће армије у кључним периодима рата и одлучујућим биткама које су условиле даљи ток рата (*New - York Tribune*, Serbian Gains Menace Road to Turkey, May 5, 1918, 2). С друге стране, у време активирања до тада пасивног и дефанзивног Солунског фронта и након преузимања команде Срба под вођство француског генерала Д’ Епера ове три армије биле су сједињене и умањене на две.³²⁹ За овај период се помиње да је након активности Велимировића у рату на територији две западне државе велики број добровољаца³³⁰ стигао на поменути фронт и допринео победи заједно са постојећом војском Срба.

Да религија може имати ”уплив” у деловању учесника у међународним односима, може се спознати – ”блиска веза религије и моћи” (више: Стефановић-Штамбук 2010, нав. д., 258).

327 Више о томе видети: *Moskva-loft.ru*. ”SVT Nikolai Velymirovich. Saint Nikolai Serbsky: Aphorisms. Pride and humility,” 21.01.2020, <https://moskva-loft.ru/en/svt-nikolai-velimirovich-svyatitel-nikolai-serbskii-aforizmy.html>, приступљено: 17. 07. 2021.

328 Краљевска војска Србије основала је три групе армија: Прва армија била је под командом војводе Бојовића, потом под вођством војводе Мишића. Друга армија била је под војводом Стефановићем и Трећа под вођством Павла Јуришића Штурма који је остао командант Треће армије до августа 1916. године, када га је заменио Милош Васић (*New York Tribune*, исто).

329 Више о ситуацији на солунском фронту и о стању српске војске у формираним армијама више у мемоарима француског генерала (Л.Ф. д’Епере 2018, нав. д., 47-99).

330 С тим у вези треба подсетити да је француски генерал Луј Франше д’Епере поред описа српске војске у својим мемоарима додао да је на Солунски фронт стизало 200.000 појединаца из Америке сваки месец док је од постојећих девет дивизија на Солунском фронту три биле део састава ”Националне одбране” која је сачинила добровољце (више видети у: Франше д’Епере 2018, нав. д., 41-42).

Британска ауторка бележи да је да је посета Вл. Николаја била врло успешна и на међународном нивоу и да је резултат те посете из 1915. године било приближно 20 000 волонтера већином словенског порекла који су кренули да се боре за своју државу и да помогну Србима и Савезницима у борбама. Највећи број био је одређен за одлазак на Солунски фронт. Он је такође достигао огромну суму новца коју је обезбедио за потребну хуманитарну помоћ за своје сународнике окупиране Србије (Herrell 2001, нав. д., 5).

Другим речима у случају временског периода о којем је реч Србија је имала приступ ‘трећој’ војсци људи из емиграције у иностранству, попут САД-а и Канаде. Стога је историјски веродостојан исказ о политичким активностима Николаја Велимировића по којим је армија добровољаца јужнословенске дијаспоре пристигла са Запада названа – Николајевом армијом или дивизијом. Ово је уследило након његове политичке активности, агитације и дипломатских мисија у Првом светском рату.

4. Дипломатске и ратне мисије

4.2. Српска мисија у Уједињеном Краљевству (1915; 1916-1919)

Увод

Током Првог светског рата Краљевина Србија борила се на страни савезничких сила Тројне Антанте међу којима је била и Велика Британија. У овом периоду Николај Велимировић борави у Енглеској и у два наврата на територији Северне Америке. Од пролећа 1915. године почиње његова епопеја, путовања и вишеструко залагање за српску државу, српски народ и српску Цркву. Деловање је потрајало до краја рата, са продужетком и након тога, до пролећа 1919. године када се по позиву Српске Цркве враћа у своју земљу. Његов полазак из Ниша у државу Запада, а потом из Америке у Уједињено Краљевство, уследио је након закључка српске власти да се рат неће скоро завршити.

У време Великог рата Николај Велимировић позива англосаксонски народ Велике Британије да помогне Србима у њиховим биткама за одбрану српске државе. Епицентар балканских невоља се није зауставио пређашњим ратовима. Стога је исказана јасна потреба да се помогне “малом народу” и “малом савезнику” Британије, оних који су били на вековном путу империјалистичких аспирација. У време када британски народ није знао много о Србима осим кроз слику негативних збивања у држави, најпре у контексту догађаја од 1903. године, он је као “вапећи глас” његове државе отпочео серију предавања и објављивања књига које сведоче о историји српског народа на Балкану.

Николај Велимировић је први пут био у Великој Британији шест година пре Првог светског рата. За потребе истраживања друге докторске студије он одлази најпре септембра 1908. године (Фонд НВ, ДАС НВ-19)³³¹ како би прикупио знање о култури енглеског народа и учио енглески језик. Живео је тада у кући породице Невил (Neville House) у улици 38 Sinclair Road W. у Лондону (Исто). Тамо остаје један период, одлази у британске библиотеке и музеје и припрема докторат. Иако није добио званичну стипендију државе (Фонд Н.В., ДАС НВ-38), он је сам отишао у Енглеску сматрајући да је неопходно да стекне знања о овој држави и да научи језик. Стипендија за боравак стигла је тек касније, након завршеног истраживања.

331 Фонд Николаја Велимировића: ДАС НВ-19, више: “Писмо Николаја Велимировића укућанима”, од 23. 09. 1908. да је добро стигао у Лондон “прекјуче.” Нашао је одговарајућу кућу у којој ће одсести. Упућен је да се по доласку јави господину Чеди Мијатовићу. Адреса у Лондону где је боравио од јесени 1908. године и са које је послао писмо: M. N. Velimirovitch, Neville House 38 Sinclair Road W. Lnd. ДАС НВ-19

Период студирања био је сасвим довољан да Владика Николај буде упознат са језиком и духом енглеске нације. Такође, током овог периода он упознаје професоре, одлази у цркве Енглеске и разуме сличности које могу представљати “мост” у разумевању разлика³³², о чему ће укратко у даљем тексту бити више речено. Он је још тада пригрлио културу енглеске нације што је посебно видљиво кроз обраћање споменутом Рандалу Дејвидсону, истичући вредност дела Шекспира (Лубардић 2019, 109).³³³ У литератури се помиње и да је на овај начин Владика Николај упознао дух Енглеца и касније помогао Енглецима да боље разумеју себе (Еп. Николај 1920, 1986, Предговор, 741).

У времену Првог светског рата Николај Велимировић је поново у Лондону, овог пута по политичком задатку у оквиру ратне дипломатске мисије. Истакнуто је и у службеним списима да је Велимировић био “послат од стране Српске владе у службену мисију у Уједињено Краљевство” у то време (The Serbian Minister: November the 18th 1916, АС МИД, ПСЛ, Ф V, р86/1916). Како је раније речено, он долази у овај град из Србије током првих месеци 1915. године, те након успешног двоипомесечног боравка у Сједињеним Америчким Државама, враћа се у Европу. Након кратког боравка у Паризу, он долази у Велику Британију крајем исте године. Уз још један мање познат одлазак у Америку преко Француске и сталне обиласке британских градова, Николај Велимировић проводи у Лондону више од пуне три ратне године и у том периоду он говори енглеском народу о српској историји, култури и стању српског народа у рату. Британска периодика сведочи о његовом непрестаном деловању и одласцима широм Уједињеног Краљевства, увек са истим циљем: да говори о Србима, агитује за материјалну и војну помоћ Савезника Србији и да дипломатским утицајем учврсти везе ове две државе. Ово се односи и на чврсте конекције њихових цркви.

Оно што је интересантно по питању политичких активности Велимировића на Западу јесте да он своје ратне мисије остварује готово несметано (иако у жеку рата) на простору ове две државе. Штавише, Велимировић је међу англоамеричким народом, као професор Београдског универзитета и српски јеромонах био одлично прихваћен и слушан са пажњом и поштовањем.

Интересовање британске јавности за Србе у рату

Како је заправо дошло до општег интересовања британске јавности за Србе у рату и за њихов југословенски програм? У ту сврху основан је Југословенски одбор чији су представници сарађивали са енглеском интелектуалном елитом са циљем њиховог упознавања са дешавањима у Србији.

Стање југословенског и српског питања с почетка рата није било задовољавајуће по Србе. Поменуто је да Срби нису уживали углед у свету, посебно, након атентата на Краља Александра Обреновића и његову супругу, Краљицу Драгу 1903. године. Својим доласком Велимировић је морао да се суочи са сликом коју су Британци имали од раније о Србији након овог убиства (Markovich 2017, 159). Штавише, они су представљени као “краљеубице“ (Марковић 2015, 15). С друге стране “директна и тиме немудра супротстављеност српске политике интересима доминантних сила изискивала је неминован суд о колективној кривици Срба,” чиме је и тежња ка посебности српског народа прерасла у врсту кривице. Оно што је уследило била је казна за исту (Симеуновић 2007, нав. д., 45).

332 Ову реч Владика Николај користи неретко како би описао Православну цркву као мост помирења између Англиканске и Католичке у приближавању у путу ка истом хришћанском духу. Ово посебно истиче у проповеди с краја 1915. године.

333 Видети више: Лубардић, исто, 109-111.

Из тог разлога, Србија и Велика Британија нису биле у најбољим спољнополитичким односима. Додатно, Британија је била против руског политичког утицаја на пољу Балкана, будући да је Србија сматрана блиском савезницом Русије (Hart 2013, 28). Срби су представљани као злочинци без савести. Чедомиљ Мијатовић, историчар и дипломата током рата у Лондону потврдио је да су Енглези били врло обавештени о српским и југословенским пословима, пише Жујовић (1986, нав. д., 186).

Сходно томе, почетак рата и цела 1915. година били су непогодан период за активност пропаганде Срба на тлу Уједињеног Краљевства будући да Енглези нису довољно познавали предратну историју Срба, а тиме ни проблеме које су имали Срби и Словени насељени на тлу Аустрије. Због тога је постојала мала шанса да се придобије енглеска јавност, још мања да се помогне Србији. С друге стране, германска пропаганда у англоамеричким земљама била је дуже година на снази, те је и са те стране постојала мала шанса да се пружи помоћ у ослобођењу и у остварењу српских циљева.

Будући да је “аустрофилство” било на снази и у енглеској јавности, стога званична политика и посланство српско у Лондону, послало је своје делегате да апелују. Међутим они нису успели да убеди британско јавно мњење, још мање британске политичаре и војсковође о потреби за уједињењем нити о потреби страдалног народа за ослобођењем, исто колико нису успели да обавесте енглеску јавност о томе на прави начин. Судаћи према писању овде приказаних аутора, неуспех је био присутан и у прикупљању енглеских пријатеља. Нису успели да сазову скупове, предавања или конференције на којима би могло да се изложи барем приказ српских тежњи у рату.

Оно што је Богумил Вошњак закључио током боравка у Лондону 1915. године јесте да је било јасно “да Српско посланство није било у стању да постигне код енглеских власти, да се ми сматрамо савезницима и не непријатељским странама.” То се односило махом на све Словене (Вошњак 1928, нав. д., 52-60). Поред тога, званична пропаганда Срба пре Великог рата у Енглеској била је готово без значаја.

По данима након Албанске голготе било је посебно потребно дејствовати заједничким снагама у Енглеској, где је тек предстојала борба са старим предрасудама о Србији. Неколико разлога је било за то. Прво, Србија је изгледала као гласноговорник руског посла на Балкану. Друго, “Баук” за јавно мњење Енглеске представљао је панславизам. Треће, Бугари су били “мајстори” да придобију енглеско мњење за себе. Вошњак истиче да су чланови Југословенског одбора апеловали на енглеску јавност и помоћ путем прогласа, да се пошаљу одела, новац и потрештине Србима, као и “Српском помоћном фонду” у Лондону (Исто, 88-90).

Почетком рата у Лондону се нашао један мањи круг представника Јужних Словена из неослобођених делова Аусторугарске. Новоформирани Југословенски одбор дао је иницијативу да се они организују у колонију под називом Југославија (Исто, 189).³³⁴ Чланови Југословенског одбора слали су своје представнике у мисије у САД као посланике док су представници енглеске јавности били: Steed, Evans, Seton-Watson, Burrens. Они су сматрали потребном идеју југо-јединства посебно у спрези са тежњом ка независности и јединством.³³⁵

У енглеској престоници српска интелектуална елита је била прилично активна, посебно на плану југословенске тежње. Како чланови Југословенског одбора, формираног од маја

334 Српски интелектуалци налазили су се тада у Британији и писали о Србији, њеним дешавањима и Србима који имају добре односе са Енглезима. Након прве победе на Церу, судаћи по чланцима западне периодике, њихово јавно мњење почиње да буди сазнања о Србима и гледа са дивљењем њихово јунаштво.

335 Српски интелектуалци заступали су југословенску идеју. Павла Поповића, примера ради, у залагању за ову идеју подржавао је и Н. Велимировић (Навед. према: Чаировић и Тодоровић 2019, 75).

1915. године нису могли да постигну убеђење поменутих енглеских пријатеља о потреби за уједињењем Словена који су били на територији Аустроугарске и Балкана (Јанковић 2002, нав. д., 49), било је потребно да се енергично делује на нешто друкчији начин. Такође, једна иста пропагандна порука морала је бити агитована у свим државама (Вошњак 1928, 188) у којима су слати посланици, па тако и у Великој Британији. Поред тога српске дипломате су предлагале енглеским пријатељима да се више посвете Велимировићу, будући да њега треба више ангажовати око заједничких циљева (Жујовић, нав. д., 196). Пропаганда Срба и осталих Јужних Словена се од тад кретала од убрзаног проширења вести о Србији и Србима до питања будућности Јужних Словена односно помоћи која ће Србима бити послата у рату од британских Савезника.

Рад Југословенског одбора у Лондону

Рад Југословенског одбора почео је од пролећа 1915. године (Вошњак 1928, нав. д., 43-50). Одбор се заправо први пут састао након немачке инвазије на Србију и Црну Гору и солидарисао се са патњама Срба у рату (Исто, 89-90) и њиховим политичким тежњама. Југословенски одбор је од маја радио на челу са др Антом Трумбићем, сплитским адвокатом који је изабран за председника Одбора и који је упутио владама савезничких земаља меморандум да су три народа на Балкану – исти југословенски народ, иако су на ово неки од тих народа већ тада негодовали (Б. Ранковић, Слобода, 11. 12. 1957; наведено према: Пурић 1963, 216-217). Седиште Одбора је постављено у Лондону. Веровало се да ће наступајућа конференција о миру бити тамо и где ће највећу улогу имати управо Велика Британија (Р. Веснић 2008, нав. д., 352).

Пашићева тежња везано за активности овог Одбора била је да буде у потпуном складу са политиком коју је водила Влада Србије, али му се и журило да што пре испуни територијалне претензије своје политике. Он је заправо, како пише Р. Веснић, сматрао да овај одбор треба да буде “орган српске владе” који би имао одређену слободу, али првенствено да делује и да ствара националну српску пропаганду, при том да не спутава Владу Србије у својим пословима (Исто, 353). У почецима рада Југословенског одбора се одмах могло видети да чланови инсистирају на положају независности, а са тежњама да утичу на спољну политику Србије (Исто).

То је био први корак. Следећи корак српске ратне дипломатије био је Меморандум, документ који је требало предати министру спољних послова Француске за шта се залагао Миленко Веснић у Паризу, како се не би ометао рад Југословенског одбора. Наглашена је важност приморског дела будуће државе у самом јединству (Р. Веснић 2008, исто, 352-353).

Богумил Вошњак у свом дневнику из времена рата пише о почецима Југословенског одбора у Лондону. Југословенски одбор почиње са радом пролећа 1915. године (Вошњак 1928, 43-50). Чланови Одбора и засебно послати појединци радили су заједно на питању будућности Југославије. Међутим од својих почетака Југословенски одбор имао је унутрашње проблеме. Већ у почетку Вошњаковог доласка у Лондон маја 1915. имали су сукобе и са поменутих енглеским пријатељима Срба (Исто, 55). Вошњак брани становиште да не треба унапред правити границе будуће Југославије и да енглески пријатељи не раде то прерано (Исто, 56).

“Пред нама је било огромно поље рада” како би се Британија упознала са прошлошћу Срба, са војном и дипломатском историјом и како би се, поврх свега, стекла симпатија Енглеза према Србима. Стога, сазнање о Србима морало је бити указано на све начине. Многи Словенци солидарисали су се и братски приступили истом, пише Вошњак. “На срећу Србије, српска “катастрофа” након окупације земље од стране Немачке довела је до популарности и целокупне југословенске идеје (Исто, 89-90).³³⁶

336 Више о раду Југословског одбора видети у дневнику Богумила Вошњака из 1928 (87-110).

Иако је дипломатска структура тражила вичне појединце који би настојали да добију помоћ од влада држава Савезника, многи од њих нису у потпуности дорасли сложености задатка. Ратну дипломатију они нису довољно добро разумели Аутор Екмечић пише да су дипломате овог времена представљале виђеније људе академског света, социјалну срж која “држи новине” и инструменте јавног мњења. То су биле активне дипломате с почетка рата, а које су требале да воде спољну политику са савезницима (Екмечић 2014, нав. д., 490-491).³³⁷

О бројним унутрашњим превирањима у оквиру рада Југословенског Одбора по питањима размирица, три струје нација у оквиру истих, пише детаљније и Јован Жујовић. О деоби међу члановима Одбора није било речи будући да је у Нишу постојало чврсто уверење да се сви залажу за уједињење (Жујовић, Дневник од 20.09.1915, 188).

Међутим, постојало је незадовољство међу одређеним представницима Југословенског одбора (Веснић 2008, нав. д. 365), чији су ставови током боравка у Лондону забрињавали Јована Жујовића и Николаја Велимировића. У том смислу говорило се о потреби за новим послаником и представницима у Лондону (Исто). Поврх тога посланици су имали проблеме у градовима у које су били послати и постављени као представници српске државе (Исто, 366-367).

Чланови Одбора састајали су се уторком у Лондону како би разматрали питање пропагандног деловања, питања чланака која излазе о Србима и новина са којима треба сарађивати (Трговчевић, нав. д., 104). У свим питањима Николај иако није био члан, узимао је учешћа у раду Југословенског одбора (Вошњак 1928, исто, 176). Штавише, он на седницама држи говоре и ради на њиховом јединству и слози у оквиру истог. Како је поменуто, ово је тражио Никола Пашић. Налог је био да остане и смири ситуацију међу члановима Одбора, што он све време рата чини.

Жујовић у дневнику пише (23.9.1915) да је послат телеграм Посланству у Лондону из Ниша од 6.9.1915. године о потреби за старањем да се поједини чланови Југословенског одбора доведу у хармонију, а да Одбор треба да буде исти по питању рада и циљева као и са радом и циљевима српског Посланства у Лондону. У истом телеграму наглашено је да из тог разлога Николај Велимировић, Јован Жујовић, Павле Поповић и Никола Стојановић треба да смирују ситуацију, да се постарају да буде реда и да воде рачуна посебно о менталитету и осетљивости Јужних Словена у Хабзбуршкој монархији: “Треба ићи стрпљиво и до краја све аргументима и убеђивањем...” Напоменуто је да Велимировић треба да остане у Лондону до даљњег, по допису Николе Пашића из Ниша (Исто, 192).

У контексту рада на идеји уједињења држава Јужних Словена у једну захтеван је усаглашен рад чланова Одбора у оквиру истог смера у политичкој пракси: “тражити уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу” (Жујовић, Дневник II, од дана 30. 11. 1915; 232).

Поменуто је да дневници ратних дипломата говоре да је Владика Николај с почетка желео да се врати у Србију након почетних одлазака у Велику Британију и САД током 1915. године. Сматрао је да је његов посао готов и да треба да се врати у Србију (датума 21.9.1915; Жујовић 1986, 89). Међутим, на неколико места у дневнику Јована Жујовића (1986) више пута је истицано да Николај остане у Лондону и помаже око Југословенског одбора по утврђењу ратног циља уједињења и да остане и агитује за помоћ Србима из Лондона (Жујовић, исто, 229, Дневник од 22. 11. 1915).

Михаило Пупин такође разматра рад Југословенског одбора у ово време те шаље извештаје о раду појединих југословенских посланика у Лондон. Било је заступљено мишљење да ће

337 Били су то крчки људи који су брзо мењали своје идеје (Исто).

посланици у оквиру Одбора успети да наставе са радом на овој ствари “упркос германској пропаганди” (више: Пупин 2005, нав. д., 70).

Тако је Николај Велимировић био присутна *свеза*, онај који смирује свађе унутар Одбора, пише Жујовић (1928, 187), те онај који иницира сусрете српских изасланика са енглеским дипломатама (190). Ипак и поред неспоразума између чланова Југословенског одбора где су се све стране залагале за оне области које су њима биле блиске (Трговчевић 1986, нав. д., 39) одлучено је да се мањи број представника интелигенције упути у престонице савезничких држава.

Циљ Пашићеве политике био је да представнике интелектуалаца тадашње Србије и оца Николаја као јединог од свештених лица, али већ доказаног беседника у јавности, пошаље у земље Савезника. Од тада, готово истовремено кретали су ка новим местима свог рада из Србије: Љубомир Стојановић и Александар Белић у Петроград; Јован Жујовић у Париз; Коста Стојановић и Драгољуб Аранђеловић у Рим; Божидар Марковић у Женеви, итд. (Трговчевић исто, 40). Нико Жупанић и Николај Велимировић били су послати такође у засебне земље у сврху рада за државу (93).

Рад Југословенског одбора описује и посланик у Лондону Јован М. Јовановић. Чланови овог Одбора су својом политиком били против регента Александра и Пашића (више: Јовановић 2015, 525-529). Сходно томе, они су негодовали и против Велимировића. Од тада они почињу њега да одбацују.

Јован Јовановић³³⁸ помиње да су у Лондону чланови Југословенског одбора изразили протест према изасланику Велимировићу након што је у грчкој цркви поменуо политику и добар рад Српске владе, док је суптилно поменуо неслогу у оквиру Одбора (Исто, од 24.9.1918, 529).³³⁹ Посланик у Бечу (на почетку рата) потом у Лондону у ратно време Јовановић на више страница дневника пише о Владици Николају. Аутор у дневнику који захвата период Првог светског рата на почетку критикује јеромонаха описујући првобитно реченице других људи око себе и тиме своје утиске о њему, док на осталим страницама похваљује његов рад у Америци и у Оксфорду у Енглеској где се јеромонах залагао за добро народа, за долазак на студије и студијско финансирање српских богослова. На основу дневника, стиче се утисак да није имао претеране симпатије према Велимировићу, иако га је поштовао (Јовановић, исто, 167-169, 204, 219, 230, 238).

Током јула 1917. године Југословенски одбор у Лондону³⁴⁰ је заједно са Српском владом донео Крфску декларацију која је одобрила темеље уједињења свих Јужних Словена са Србијом у новонасталу Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Решено је да држава буде са обликом Монархије и са вођством династије Карађорђевића, са истим правима и могућностима свих народа у складу са Уставом који би донела Народна скупштина након завршетка рата (Пупин 2005, исто, 113-114).

338 Српски посланик у Лондону није био претерано наклоњен Велимировићу нити Пашићу судећи по сачуваним дневничким записима.

339 Иако је Пашић био све више на мети оспоравања чланова Југословенског одбора и појединих Енглез (нпр. Н. W. Steed), па се више нису читала сва писма са његовим обраћањима, Владика Николај ипак поступа на други начин. Дошао је пред чланове Одбора нудећи мир. Тражио је да се челници истог сложе и поправе у свом раду, пише Јовановић (27.9.1918, 533) како би радили на већу добробит народа.

340 У то време излазио је тзв. Јужнословенски билтен (“Southern Slav Bulletin”). Посланик Јовановић је писао да треба да се он преузме из руку Југословенског комитета, те да се боље уређује (Јовановић 1896-1920, од датума 5.11.1916, 195). Овај билтен није имао значајног удела у успешном раду српске пропаганде у Великој Британији.

Српски народ је увек био “државотворни народ”, те нису желели да се одрекну заједничке државе у иностранству коју су Срби сами створили. То је подразумевало три самоуправе, федерацију у чијем су саставу три државе, тј. “стварно враћање на Пашићеву политику из 1918, пре оне вртоглавости у Женеви” (Пурић 1963, 216). Једна од првих сметњи таквој српској слози представљао је Југословенски одбор са седиштем у Лондону. Сматрали су да су они једини представници који гарантују континуитет новостворене државе и да су једино позвани да се тим питањима позабаве, пише Б. Пурић (Исто, 216). Из тог разлога рад Југословенског одбора и поред почетног залагања Николаја Велимировића да смири завађене стране, није био одржив. Након рата је српско посланство у Лондону постало поприште унутрашњих свађа, па је и посланик Јован Јовановић био смењен. Тиме је и успешан почетак пропаганде у Енглеској прекинут и више се нису поштовале заједничке аспирације представника Јужних Словена, како је то било у дане Великог рата (Вошњак, исто, 89-90).

Велимировић је говорио на седницама Југословенског одбора иако није био њихов члан. Заступао је патриотизам као колективну и природну снагу државе и тражио да што више појединаца добровољно приђе борби за ослобођење државе.³⁴¹ Штавише, Владика Николај је током почетног боравка у Лондону, а пре пута у Америку дао предлог да се Анте Трумбић и остали чланови овог Одбора упишу међу добровољце у Великом рату (Исто, 176).³⁴²

Поред тога, Николај Велимировић је према тврђењу Жујовића био присутан свуда где се водила идеја уједињења и заштите интереса српског народа. У складу са наведеним, Жујовић је по кретању из Лондона у Париз напоменуо да ће извести Пашића да је главна заслуга за слогу и консолидацију у Југословенском одбору припала Велимировићу (Исто, 200). Генерално, иако се југословенска пропаганда под окриљем Југословенског одбора током рата борила са великим тешкоћама (Исто, 188), па је и програм Југословенског одбора изазивао политичке расправе, ипак је фокус Велимировића, судећи по начину на који приступа учешћу на њиховим састанцима,³⁴³ био на доброј страни њиховог рада у многим земљама и у корист заједничке идеје стварања нове државе.

4.2.1. Политичка активност и ангажмани

Задаци Николаја Велимировића у Првом светском рату у Великој Британији били су вишеструки: промовисање Српског фонда за пружање помоћи Србима, тумачење политичких аспирација његове земље исто као и религије његове земље државницима и црквењацима Велике Британије који нису много знали о томе, а на њиховом језику и уз то и надзор и обуку српских студената под покровитељством енглеске Цркве, за будућу службу српске (Bell 354, ff. 229-231, нав. изв., 230).

Више домаћих и страних аутора бавило се британском мисијом Николаја Велимировића. Ови аутори истраживали су мисију махом по сегментима његовог учешћа у вишеструком раду за српску државу, за Цркву и студенте у британској фази његовог деловања. У том смислу, студентима богословима у Великој Британији у контексту ангажовања Велимировића бавили су се разни истраживачи (Б. Лубардић 2013, 52-127; Б. Лубардић 2019, 109-111; R. Radić 2019,³⁴⁴

341 Више о раду Владике Николаја у заједничкој пропаганди Јужних Словена у Уједињеном Краљевству видети: Вошњак, исто, 177-178.

342 О овоме даље пише Вошњак (1928) у дневнику из 1915. да таква ствар не би била добра, јер би неполитички било да појединци који никада нису узели пушке у руке и као чланови тела које је политичко дођу у рату под власт Врховне команде.

343 О појединим активностима Велимировића на састанцима у оквиру Југословенског одбора и током боравка у Лондону с краја 1915. детаљније видети више: Жујовић, исто, 183-231.

344 Ауторка Радић бавила се анализом мисије британског удружења Хришћанске Омладине у Краљевини Југославији (The British Young Men's Christian Association – YMCA) у којој је, у једном периоду био активан и Велимировић.

308; и други). Однос Велимировића са англиканским бискупом Џорџом Белом анализирао је ауторка Хепел (М. Нерпел 2001; М. Хепел 2003); Један број професора и дипломата (тадашњих и савремених) пружио је преглед и анализу активности Велимировића у оквиру главне три године проведене у Енглеској у време Великог рата (Б. Вошњак 1928, 176-186; Ј. Жујовић 1986, 183-227; Б. Лубардић 2015, 328-357; S. G. Markovich 2017, 143-190; S. G. Markovich 2018, 193-208; S. G. Markovich 2020;³⁴⁵ M. D. Chapman & Lubardić 2022³⁴⁶), као и перцепцијом јавног мњења Велике Британије о Велимировићу (М. Ковић 2015, 402-415). Његове активности у Енглеској у контексту временске одреднице помињу и аутори: Р. Биговић 1998, 32, 36-38; М. Анђелковић 2003, 127-128; М. Милкић 2016, 94-99), као и његов рани утицај присутан још од студентских дана у западној Европи (Урс Фон Аркс, 2007).

Нова путања

Николај Велимировић креће са реализацијом своје ратне мисије почетком 1915. године. Он најпре возом одлази до Лондона и борави на тлу Велике Британије, од пролећа до лета 1915. године.³⁴⁷ Након почетног боравка у Великој Британији, он прелази у Северну Америку и тамо врши вишеструку политичку делатност и дипломатску мисију, описану у претходном поглављу. За време ове прве мисије у Америци добија вест о окупацији и великом повлачењу српске војске и народа преко албанских планина. Из тог разлога он се припрема за повратак у своју земљу како би помогао Србима колико може. Међутим, ратне околности мењају његов план.

У међувремену, Никола Пашић јавља српским посланицима и члановима мисије да се војно-политичка мисија у рату не прекида и своје делегате распоређује на нова места. Он обавештава и да се Велимировић не враћа у Србију, већ да из Америке пређе у Велику Британију и настави са даљим радом. Одатле ће он моћи знатно више да помогне у борби за ослобођење своје државе (*The Living Age* 1929, 266). Стога након прве успешне војно-дипломатске мисије у САД, Владика Николај креће паробродом ка европском континенту, септембра 1915. године.

Он се након успешног рада у САД, враћа најпре у Лондон (септембра 1915),³⁴⁸ одакле прелази у Париз (крајем октобра 1915.) да би учествовао у договорима са српским посланицима у овом граду (почетком новембра 1915). Он се кратко задржава у контакту са послаником Миленком Веснићем и Јованом Жујовићем (навед. према: Р. Веснић 2008, 370).³⁴⁹ Почетни план био је да се преко Париза врати у Србију, о чему он разматра са Веснићем и Жујовићем (Исто). Јован Жујовић је оставио запис о разговору са Велимировићем о послатом допису Пашића, да је неопходно да Велимировић борави у Лондону и ради на повратку јединства у Одбору и повратку слоге чланова са српским Посланством. Иако је Владика Николај изјавио да жели да се врати у своју државу и тамо помаже својима у рату (Жујовић 1986, нав. д. 189), потреба

345 Видети више у: Markovich, G. S. 2020. "Anglo-Serbian Cultural Relations During the Great War and Its Aftermath: Learning of the Other Through War Efforts", Biljana Čubrović(ed.), *Belgrade English Language and Literature Studies*, Vol. 2, 365-383.

346 О промени перцепције Српске Православне Цркве у Енглеској за време Великог рата утицајем Велимировића видети такође: M. D. Chapman, Lubardić B., 2022. у поглављу: "Serbia and The Church of England: The First World War and a New Ecumenism," pg. 75-113.

347 Аутор Биговић истиче да је целокупна дипломатска мисија Велимировића трајала од априла 1915. до априла 1919. године (Биговић 1998, нав. д., 32).

348 Жујовић оставља запис да је Николај Велимировић већ 13. септембра 1915. био у Посланству Србије у Лондону и том приликом он је показао резолуције Југословена донете из Америке.

349 Почетком новембра 1915. Владика Николај је у Паризу где се састаје са Миленком Веснићем и Јованом Жујовићем и разматрају шта учинити даље. Овог пута он је питао српске дипломате – да ли су они боравећи прво у Енглеској и радећи за југословенску ствар тиме погоршали положај Срба и да ли је потребно наставити такав рад или напустити га и вратити се кући у Србију. Жујовић и Веснић посаветовали су га да се врати у Лондон и неоспорно настави са радом за своју државу у том граду (Исто).

за његовим деловањем у Лондону истакнута је као неопходна за повратак јединства међу словенским дипломатама тог времена и тражена у више наврата (Исто, 188, 189, 192, 196, 199-200, 229). Од дана 19.11.1915., Велимировић одлази у енглеску престоницу из Париза. Крајем новембра 1915. он је коначно у Великој Британији (Исто, 223-224), где остаје до пролећа 1919. године.

Уз краткотрајна кретања ка Француској крајем 1917. године и одлазак у Сједињене Америчке Државе током 1918. године, најдуже времена проводи у Лондону одакле се креће ка другим местима Велике Британије и Северне Ирске, где врши своју политичку агитацију и хуманитарно-дипломатску мисију. Путања коју чини у ратним условима, иако са дипломатским документима, сигурно није била лака у ратним околностима. Овакво ангажовање апсолутан је индикатор безусловне посвећености народу и жртве за правду за коју је Вл. Николај веровао да својом мисијом може да брани.

У складу са географском одредницом британске престонице, он обавља бројне послове за потребе српског народа и Србије, готово без икаквих препрека. Осим поменутих несугласица Одбора, чини се да он несметано остварује напоре које чини у датим околностима. У ово време он станује у соби у улици Савил Ров (Saville Row) у Лондону (Rigby 2006, 43).³⁵⁰ Једно време живео је и у стану у улици Farm Street (Вошњак 1928, 178). Такође, у британском периоду своје политичке мисије, тачније од пролећа 1916. године он проводи много времена у канцеларији успостављеној у центру Лондона за потребе незваничне српске пропаганде, тзв. “Српском информационом бироу.”

Сходно наведеном, политичке делатности и дипломатска мисија Велимировића у Уједињеном Краљевству одвијале су се у две фазе: од пролећа (априла/маја – јуна 1915. године) и од јесени (крај новембра 1915) до пролећа 1919. године.

Политичке активности

Како пише историчар Милош Ковић, животна епопеја Владике Николаја је неизоставно везана за мисију у време Првог светског рата (Ковић 2015, нав. д., 402). Треба нагласити и да Велимировић није добио никакву званичну листу послова које треба да учини у мисијама. Када је питао Николу Пашића шта треба да чини у земљама Запада као изасланик државе, Пашић му је одговорио да ће то знати када стигне у те земље.³⁵¹ Пашић је дао наговештаје задатака Велимировићу – да својим беседничким даром, знањем страних језика и њихових обичаја помогне у српској борби и да онемогући даљу пропаганду Аустроугарске (Анђелковић 2003, нав. д., 127). Другим речима, Николају су биле готово ‘одрешене руке’ да чини по сопственој вољи оно што он сматра да треба да учини и оно што може да учини освешћени појединац у западном свету. Велимировић је тврдио да се у таквом свету и даље они надају и питају са осмехом, “како се догодило да гинемо у великом и изузетном тренутку историје када смо... добили за своје савезнике и присталице велику Русију, Енглеску и Француску?” ... „У чему је наш век бољи од века..., цара..., из Вавилона?” Али, ми кажемо: “и даље се надамо. Боримо се за слободу и правду. Наша борба за такве идеале могла би бити дефинитиван неуспех само у случају да нема Бога” (Velimirović 1916, нав. д., 95).

350 Велимировић је имао навику да обеђује у ресторани “Dickens Shop House,” у улици Ворвик стрит (Warwick St, London) где му се често придруживао Димитрије Миртиновић, један од српских емиграната у Лондону. Аутор ове биографије пише да је током живота у Лондону један од најближих пријатеља и исповедника Миртиновићу био Владика Николај са којим је делио своје мисли (Исто).

351 Аутори махом истичу реченицу као део разговора између Велимировића и Пашића када је Владика Николај запитао пред почетак мисија: “А шта да им кажем?” “Каш’ће ти се само”, био је Пашићев одговор (Димитријевић 2006, нав. д., 8; Анђелковић 2003, нав. д., 127).

Несумњиво, ово је била мисао водиља Николаја Велимировића у Првом светском рату и он је ојачан овом мишљу могао да приступи вишеструкој политичкој акцији. Сходно томе, након приступању раду за Србију у Лондону и на основу анализе општег геополитичког стања држава у рату, Велимировић сам поставља одређене задатке у смеру националних циљева и више активности у смеру агитације и пропаганде по којима је морао да делује:

- Да апелује савезничким државама да пруже материјалну помоћ, али и помоћ у људству додатним бројем војника у борбама на Балкану;
- Да презентује једну исту поруку српске државе о циљевима пред англоамеричим државама;
- Да тумачи историју и судбину државе Србије (из овог разлога пише више књига о Србима и српској историји током Великог рата на енглеском језику);
- Да промовише Српски потпорни фонд (хуманитарни фонд подршке за Србију) током четири године са седиштем у Лондону;
- Да стекне поверење британског јавног мњења, црквене елите Енглеске³⁵² и по могућности државника Велике Британије који ће пружити помоћ Србији својим политичким ставом;
- Да агитује за српски народ који неправедно страда у рату са илустровањем народне српске традиције и истицањем потребе за успостављањем трајне слободе свих народа;

У складу са наведеним задацима које је успоставио у име српске државе и самостално, као свештеник “који апелује,” он држи проповеди у дворанама, салонима, црквама, угледним енглеским домовима, по позивима британске елите и удружења. Током говора које држи на више места широм Уједињеног Краљевства он даје опис неоспорних грешака народа који су започели рат, услед недостатка моралних (Божјих) законитости.

Поред тога, Велимировић делује у културно-хуманитарним ангажманима:

- Надгледа наставак школовања српских студената који ће касније служити Српској Цркви и у духовној обнови државе. Они ће образовање у Британији наставити под окриљем Англиканске цркве за шта је претходно он замолио кентерберијског надбискупа.³⁵³
- Залаже се за међусобно приближавање српске и енглеске цркве. Он заступа идеју блиских и сестринских односа свих хришћанских цркава, посматрајући концепт приближења – у истом хришћанском духу;
- Делује у оквиру српске пропаганде са седиштем у “Српском информационом бироу,” успостављеном у ту сврху са канцеларијом у центру Лондона; У оквиру овог рада, Велимировић промовише културу и стару демократију Србије, истиче традицију српског народа путем штампаних летака и ради на издавању књиге о српским споменицима.

4.2.2. Културно-хуманитарни рад

У оквиру политичких улога током Великог рата, јеромонах др Николај Велимировић вршио је активности промовисања културе и религије Срба и хуманитарни ангажман за Србе. Такође, самостално је деловао као говорник у црквама и катедралама, халама и свуда где је био позиван, невезано за рад српских посланика у престоницама Европе.

352 Пријатељство са представницима англиканског свештенства Владика Николај је већ имао, успостављено од раније. Говорили смо да Велимировић води преписку са својим пријатељем, англиканским свештеником са којим је похађао студије (више: Велимировић 1915, „Хришћанство и рат: писма једног Србина свом енглеском пријатељу“ (“Christianity and War: Letters of a Serbian to His English Friend “ (Faith Press.); Такође, више о пријатељству Велимировића са Џорџом Белом у: Bell 354, нав. изв., ff. 229-231.).

353 Сведочење англиканског бискупа Џорџа Бела из Chichester-а, 22.9.1956. (Bell 354, исто, ff. 231).

Срби у Лондону залагали су се за успешну пропаганду за свој народ пред Енглезима. Из тог разлога тражена је поуздана духовна и материјална помоћ Савезника у рату. Духовна потпора се односила пре свега на могућност одржавања добрих веза са црквом Енглеске и могуће одржавање српских литургија у некој од њихових цркава, за шта се Владика Николај од почетка мисије у Британији залаже на дубинском нивоу док је за материјалну помоћ била потребна свестрана акција и вишеструко пропагандно деловање. У том смислу, био је веома позитиван рад појединаца за српску ствар, исто колико и чланова Југословенског одбора иако су, у оквиру овог Одбора постојале бројне размирице и унутрашњи сукоби (Вошњак, 188).

Културно-хуманитарни рад у својству политичког деловања Николаја Велимировића односио се на пропагандни рад за српску државу и у исто време и промоцију културно-историјских наслеђа Србије путем летака, памфлета и чланака у новинама у којима Велимировић пише објаве о Србима. Он промовише српску традицију пред Енглезима, пише књиге о Србима и српској историји и као најважније, држи говоре на енглеском језику представљајући Србе, не само са врлинама, већ и са њиховим манама. У ту сврху успостављена је канцеларија за потребе српске пропаганде у Лондону. Пословни простор пронађен је и био смештен у самом центру британске престонице под вођством и организацијом Николаја Велимировића.

Владика Николај у исто време ради и на збрињавању српских студената и наставку њиховог школовања у Великој Британији услед немогућности да едукацију наставе у сопственој земљи након затварања београдског и призренског богословског факултета. Он ради и са организацијом српског Црвеног крста у којој се појављује највише након организације Удружења шкотских жена и Болнице шкотских жена. Ово удружење радило је на сталном апелу за помоћ британске нације Србима на фронту, организовало догађаје на којима су се као говорници појављивали српски интелектуалци у чему се највише полагало на Велимировића. У том смислу, представнице друштва Оца Николаја позивају на више догађаја, међутим по доласку српских студената и делујући на више страна, он није могао да се одазове истима. Шкотске жене окупљене око поменуте организације, слушају предавања Велимировића, те преносе и цитирају његове реченице у новинама изражавајући веће поштовање према српским војницима и цивилима, о чему преносе чак и вашингтонске новине у сред рата (*The Washington Herald*, July 23 1916. Through a Woman's Eyes, "Serbia and the War," 8).

Треба нагласити и да је рад Срба који су у времену рата пристигли у Енглеску био омогућен симпатијама које су остварили најпре пред енглеским публицистима и пред британским јавним мњењем које почевши од краја 1915. године прати дешавања на фронту и борбе "храброг малог народа." Народ Запада одушевила је неверована реорганизациона сила српске војске (*The Yorkshire Post*, "The Agony of Serbia," 1916, 3). приказана опоравком на грчким острвима након прогона из сопствене државе. У овоме су свакако помогле савезничке мисије и британске медицинске мисије слате на места опоравка од почетка 1915. (*Aberdeen Daily News*, "Serbia suffers from Ravages from Typhus", May 12, 1915).³⁵⁴³⁵⁵

Додатно, британска штампа почевши од прве појаве у јавности, октобра 1915. почиње да прати и рад Николаја Велимировића. То најпре ради главни часопис Англиканске цркве у Великој Британији – *The Church Times*, који објављује чланак о састанку деветогодишњице Асоцијације Англиканске и Источне Цркве на којој се Владика Николај појављује као један

354 На насловним странама више бројева западне, махом британске периодике, објављени су стравични наслови о Србији, погођеној бројним невољама. Након три рата, мала држава доживела је и епидемију тифуса, наводи се у чланцима.

355 У серији предавања које Владика Николај држи у Лондону зиме 1915. године, он помиње помоћ коју су у Србији омогућили Енглези. Предавање под називом *Трагедија Србије* посветио је енглеским лекарима и болничарима који су и сами страдали помажући Србима да преживе. Додатно о томе видети код: Велимировић 1916, 1986.гс, 609.

од говорника. Посвећујући ономе што он има да каже о Србима целе две колумне у броју од 29. октобра 1915. године, гласило Англиканске цркве открива Велимировића као изразито образованог и беседника важног за то време. Од тада он бива позиван на већину значајних догађаја британског црквеног естабилишмента и на преговоре чланова парламента. Значајно је да од тада, тачније од његовог повратка из мисије у Америци, британска штампа настоји да испрати у сваком пољу деловања на тлу Британије, па и у смеру националног деловања.

Срби су у Великој Британији имали значајну подршку енглеских интелектуалаца, новинара и публициста који су пратили ситуацију на Балкану. Међу њима битни су били контакти са новинаром и публицистом Ситон-Вотсоном (R. W. Seton-Watson)³⁵⁶ и са раније поменутиим новинаром и уредником листа Тајмс, Хенријем Викамом Стидом (Henry Wickham Steed). Тако се и Николај током боравка у Лондону сусреће са овим значајним појединцима који се залажу за истоветне идеје и који су били снажна подршка Србима у Енглеској. Ситон-Вотсон је и сам исказао своје залагање пред британском владом да пошаље војску како би помогла Србима иако без успеха (Видети: Seton-Watson 1981, 163-165, 221-240; Herpell 2011, нав. д., 6).

У периоду пре прве прославе празника Видовдана на тлу Велике Британије, како би обележавање овог значајног дана код Срба прошло без предрасуда ма које врсте, српска пропаганда је морала да се избори са неколико ствари. У том смислу, Велимировић почетком 1916. године, заједно са Србима окупљеним у српском Посланству у Лондону ради на:

Из тог разлога, они успостављају задатке усклађене са званичним циљевима Србије и делују у складу са политичким аспирацијама ка потенцијалном уједињењу словенских народа. Из тог разлога српско посланство у Лондону обједињује Србе у овом граду који потом засебно раде на српским циљевима. У посланству се штампају леци и памфлети о српској историји где приказују српског Краља и традицију и културу балканског становништва (АС МиД, ПСЛ, СПА, Ф I, р64).³⁵⁷

За српску пропаганду значајан је био долазак престолонаследника-регента Александра Карађорђевића у Лондон, априла 1916. године. У Хотелу „Клериц” он је разговарао са званичницима британске империје. Такође његова је појава и долазак потпомогла пропаганду Срба у Лондону (Јанковић 2002, нав. д., 51; Markovich 2017, нав. д., 162). Николај Велимировић преузима улогу и у овом пољу рада те дописима унапред залаже о достојном пријему регента међу постојећим Србима и пријатљима Срба у Енглеској.

Енглези су у ово време и сами истакли да не познају довољно Србе и њихову историјску путању на Балкану, те да је врло тешко за оне који нису раније учили о историји Јужних Словена да ставе себе у менталну позицију сазнања о њима у 20. веку (АС МИД, ПСЛ, СПА, Ф I р64). Стога, пропагандна акција Срба сводила се на – обавештење јавног мњења Британије о “српској ствари” (Јанковић 2002, нав. д., 52). Из истог разлога Владика Николај током боравка у Лондону у Великом рату настоји да што више упозна енглески народ са српском историјом. Из тог разлога он упоредо са националним радом, пише књиге о српској историји и у сваком јавном појављивању он казује о историји страдања Срба коју Енглези нису познавали као такву.

356 Роберт Вилиам Сетон-Ватсон (1879 – 1951) био је британски историчар и политички активиста, пријатељ српског народа у Великом рату. Био је благонаклон у ширњу знања о Србима у Енглеској најпре као члан комитета за организацију дана Косова 1916., потом и као активиста у настојању да дође до распада Аустроугарске и развоја словенских земаља (Југославије и Чехословачке) током послератног периода.

357 Сходно томе, посланик у Лондону шаље допис у Солун од 11/24. септембра и у прилогу “најновије листиће за пропаганду” који се издају од стране српског Посланства “ради обавештења британске публике о нашим стварима” уз напомену да се покажу српском Краљу (Исто).

Да је Николај Велимировић био истински сведок српских невоља и стога, веродостојан беседник о српској тадашњини на Балкану, показале су листе објављених наслова његових дела у месечним и годишњим ревизијама ратних и историјских књига непобитног значаја.³⁵⁸ О томе говори и Архиепископ кентербериски који пише предговор о напорима Велимировића и његовој књизи “Србија у светлости и мраку,” износећи нова сазнања “са срдачним дивљењем” (*The Manchester Guardian*. “New Books: The Cause and Cure of War,” Jul 3, 1916, pg. 3).³⁵⁹ Додатно, Владика Николај са још неколико Срба и британским архитектором ради на издавању књиге “Споменици Јужних Словена“. Он надгледа садржај, издавање и целокупну штампу ове значајне књиге на енглеском језику од фебруара 1917. до јануара 1918. године.

Рад Српског информативног бироа

Британски новинари доносили су извештаје о стању војске савезничких народа са балканских фронта (*Aberdeen Daily News*, May 12, 1915, нав. д., The front page; *The Yorkshire Post*, нав. д., 1916, 3). Иако се британска јавност будила након ових извештаја, чини се, а на основу већине чланака из овог периода, да и даље то није била веродостојна слика онога што је војска и народ Србије пролазио од почетка рата. Из тог разлога у ово време јавила се потреба о организовању служби, како би што више информација о Србији одлазило у етар и како би се коначно сазнао значај Србије као јужног бедема Европе.

Након преживљеног егзодуса српске војске и становништва, односно повлачења преко Албаније, у Лондону је успостављен рад Српског информативног бироа (Serbian Information Bureau). Рад је почео почетком 1916. године а канцеларија у центру Лондона добијена је од пролећа 1916. и налазила се у улици Кинг стрит у самом центру Лондона (39 Kings Street, St. James', S.W.).³⁶⁰ Биро се разликовао од бироа за пропаганду других држава, будући да није био званично успостављен, већ залагањима појединаца окупљеним око Николаја Велимировића (Вошњак 1928, нав. д., 182; Јанковић 2002, нав. д., 49-52). Његов савременик сведочи да је Владика Николај заправо представљао личност око које је формирана – културна пропаганда Србије, за разлику од Југословенског одбора, формираног ради вршења званичне политичке пропаганде Србије (Вошњак, исто).

Кроз деловање Српског информативног бироа, Велимировић је радио на публикавању фотографија, мапа, летака и књига о српској историји и догађања у датом времену. Публикације су махом илустроване и на енглеском језику, јер је таква културна пропаганда више сведочила о богатству Срба и јужнословенских народа, него политичка која је неретко изгледала безнадежно у оквирима званичности (П. Јовановић, *Народна одбрана* 1936, 566-568; Јанковић, исто).

Канцеларија Бироа је представљала место окупљања словенске емиграције, као и место где су долазили српски студенти и појединци у политичким и културним мисијама. Састојала се од скромних просторија у центру Лондона.³⁶¹ Притом, целокупни пропагандни материјали

358 У западној периодици излази више објава о истакнутим књигама Николаја Велимировића. Само неки од штампаних медија који су објављивали о томе су: *The Bookman*; “News Notes”: “*Serbia in Light and Darkness*.” May 1916; 50, 296; pg. 31; *The Bookman*, “*Serbia in Light and Darkness*.” Nov. 1916, 44, 3; pg. 311; “Saturday review of politics, literature, science and art”: “*Serbia in Light and Darkness*.” Nov 25, 1916; 122, 3187; *The Highway*; *Velimirovic, N.*, „*Serbia's Place in Human History*.” Dec 1919; 12, 3; pg. 42.

359 У делу о ревизији књига британске периодике објављени су делови предговора књиге Велимировић написаног од стране Архиепископа Кентербериске, као и осврт у штампи на значај исте.

360 Више о седишту где се налазио и о раду Српског информативног бироа у Лондону видети: “Serbian Information Bureau” (London), 85/Суп. 600.b.1, 1920., 6., Book: 85/Суп. 600 b.1, САВ.15.

361 Састојао се од две просторије – апартмана и мале радње преко пута улице у чијем су излогу биле изложене публикације. Многи пролазници и посетиоци застајали су у пролазу како би се информисали о Србији. Испод ове канцеларије био је подрум где је Владика Николај примао посетиоце, припремао предавања, примао и одговарао на послата писма. Посећивао га је најчешће др Нико Жупанић (1876-1961), пријатељ Велимировића (Вошњак 1928, нав. д., 182-184).

(чланци о Србији, новине, леци, памфлети, фотографије) Срба у Великој Британији били су изложени у излогу Бироа и пролазили су кроз надзор главних личности, у сврху обавештења Енглеца о култури и традицији Срба, дакле, о “српској ствари.”³⁶² Може се тврдити да је овај Биро од пролећа 1916. постао стално место Николаја Велимировића одакле он проучава стање Србије, прави анализу политичке праксе савезничке Британије, подстиче сусрете британских званичника са Србима и генерално, са Словенима (Вошњак 1928, исто, 182-184), договара се са Британцима који анализирају руску историју и цивилизацију о предстојећим значајним предавањима³⁶³; позива српске студенте да му помогну у организацији и окупља пријатеље који га на овом месту посећују (Јанковић, исто, 50). Одавде он шаље дописе и потписује своје име и место седишта Бироа који се налазио на поменутој адреси у центру Лондона. Велимировић је као члан радио и у оквиру Српског потпорног фонда за прикупљање средстава за помоћ Србима у рату (више: *The Observer*, “The Desolation That was Serbia,” Oct 27, 1918; pg. 10). Деловао је и у оквиру српског Посланства истом енергијом и одговорношћу, али са већим усмерењем на културно-хуманитарни рад и дипломатско мисионарство у оквиру ове канцеларије.

Сходно томе, Српски информативни биро био је спреман да пружи све информације у вези са Српском Црквом, као и друга питања везана за Србију и народ, а након рата – и у вези са југословенском земљом. Основни задатак Бироа је била просрпска пропаганда (више: *Serbian Information Bureau (London)*, 85/Суп. 600. b.1, 1920., pg. 6).

Рад на приближавању Цркава

Од првог доласка у Велику Британију у време рата, Николај Велимировић одлази у цркве Енглеске са мишљењем о подударностима које могу представљати спону у разумевању разлика, а које су у конекцији са бољом политиком света. Он увиђа да постоје сличности у којима може пронаћи заједнички (и хришћански) ниво разумевања између Англиканске и Источне хришћанске Цркве. У прилог овоме стоји објављени чланак о првој појави Владике Николаја и његовој проповеди у октобру 1915. Он овом приликом сугерише да је Српска Црква у таквој позицији да може представљати “мост” између Англиканске и Руске Цркве. Србија која је већ у овом рату показала толико моралне и физичке снаге, временом ће исказати и своју велику духовну снагу и подржати оно што је најбоље од свих духовних покрета (*The Church Times*, October 29, 1915, pg. 422).

Треба напоменути да односи зближавања Англиканске и Православне Цркве нису почели на овом пољу рада доласком српских свештеника у Велику Британију током Првог светског рата. И раније је било индиција о успостављању сарадње Источне (најпре Руске) и Англиканске цркве током више деценија уназад. Међу члановима овог друштва било је истакнутих имена јерарха Источне Цркве.³⁶⁴ О томе посебно сведоче сачувани записи Удружења Англиканске и Источне цркве, о њиховом раду у времену светског рата и пар година након завршетка рата. Они су значајан део простора посветили раду Владике Николаја у Великој Британији који је путем

362 Више о српској пропаганди у Лондону у Великом рату где су се издавали леци о Косово дану и значају Косова за Србе, о старим српским црквама и манастирима, о Краљу Петру као војнику (“King Peter of Serbia as soldier”); о југословенским аспирацијама (“Serbo-Croats and Slovenes”; „Jugoslavia from the British point of View, Historical Comparison“), објављиваним ратним мапама, памфлетима са сликама и чланцима о српском Краљу Петру Карађорђевићу („Н. М. King Peter I“), о популацији Јужних Словена у време избијања рата, о српским војницима, више: МиД, ПСЛ, СПА. Ф I, р64, нав. изв.

363 О предавањима које је Велимировић одржао заједно са Стивенем Грејемом (Stephen Graham) током марта и априла 1916. у Цркви Свете Маргарите више у: Davidson 520, ff. 70-109, 78).

364 Међу њима су били: Митрополит Сергије Филадијски, Митрополит београдски Димитрије, Епископ нишки Доситеј, Митрополит Милентије агински, Архимандрит Севастијан Дабовић амерички, Иларион Зеремски викарни карловачки Епископ, др Војислав Јанић, јерођакон Иринеј Ђорђевић заједно са енглеским представником у Београду, свештеником Р. Лафаном, (“Преглед”, Ужице, 1919, бр. 2,61; л-335; навд. према Јанковић, нав. д., 34).

помоћи овог Удружења стекао велик круг пријатељстава, али и наклоност кентерберijsког надбискупа Рандала Дејвидсона (*The Anglican and Eastern Churches: A Historical Record 1914-1921*, 16-17). Сходно наведеном, енглеска црква је за разлику од свог народа ипак имала одређена сазнања о Српској Цркви и њеним јерарсима и пре доласка Николаја Велимировића у Лондон.³⁶⁵ У том смислу односи са српском Црквом детаљно су анализирани почевши од 1914. године управо путем црквено-дипломатских активности Велимировића (*The Anglican and Eastern Churches: A Historical Record*, исто, 1921, 16-26).

У неколико деценија које су претходиле Првом светском рату показало се значајно интересовање представника Англиканске цркве за приближење другим хришћанским црквама. Међутим, нова фамилијарност донела је и збуњеност, пише аутор Вгун (1967) Постављала су се питања: Ко заправо говори за Англиканску цркву и шта говоре њени формулари? (29). Чију интерпретацију формулара они треба да прихвате? Ова питања су се заострила неколико деценија пре рата и касније су могла да кулминирају и покрену све расправе између народа православних и англиканаца.³⁶⁶ С друге стране, православна Црква није прихватала оне “који јој не припадају као део Цркве у правом смислу те речи” (*Christian East*, 1920. Report of the Delegation, 1922, 3, no 1, pg. 7).

У Енглеској Вл. Николај је успоставио значајну сарадњу са свештеником Англиканске цркве и секретаром Хенри Џој Фајнс-Клинтоном.³⁶⁷ Они проналазе ‘заједнички језик’ у хришћанском духу разумевања. Заједно су радили на блиским односима две цркве, српске и енглеске, као и у вези са збрињавањем српских студената у Енглеској. Овај свештеник је пружио помоћ и за српске богослове у изгнанству у време Великог рата.³⁶⁸

Велимировић је истицао пред Англиканцима колико је потребна њихова помоћ српској држави, не само у смеру политике већ и у смеру цркве. Стога он апелује на помоћ српској Цркви јер је након окупације српско свештенство у великом броју одведено у заробљеништво, о чему и сам Велимировић пише.³⁶⁹

У складу са овим, утицај који Велимировић успоставља путем конекције са естаблишментом Англиканске Цркве довео је до додатног политичког ефекта. Путем ове тежње он успева да оствари пријатељске везе са водећим личностима енглеских црквених кругова, енглеске цркве и елитног друштва, путем става о приближавању хришћанских цркава у миру и међусобном уважавању. Ова идеја даје му огроман ауторитет. Штавише, ово му је с почетка рада у Британији отворило више могућности, него што је то било омогућено путем деловања испред званичне

365 Владика Николај је већ имао спремљен терен за приближавање цркава које су утабали пре њега други представници Источних цркава (Ковић 2015, нав. д., 413).

366 Такво размишљање окренуло је Протестанте у Цркви Енглеске ка “слободним црквама”, пре него ка Православној цркви у међуратном периду. Англиканска подршка уједињењу са православном чекала је да види куда ће екуменске дискусије да воде. Више о овоме видети: Вгун 1967, 29, 43-48.

367 Henry Joy Fynes-Clinton (1875-1959) био је англикански свештеник и генерални секретар “Асоцијације Англиканске и Источне православне цркве” (Anglican and Eastern Churches Association) почевши од њеног оснивања (1906). Од 1914. године успостављен је рад наследника старе Асоцијације тзв. “Удружења англиканских и источних цркава” у којој је Клинтон наставио са радом као секретар. Био је освешћен и истрајан у залагању да цркве Србије и Велике Британије буду у трајним пријатељским односима.

368 Више о односу Велимировића са Фајнс-Клинтоном, секретаром поменутог Удружења видети: M. D. Charman, Lubardić B., 2022. у поглављу: “Serbia and The Church of England: The First World War and a New Ecumenism,” pg. 75-113.

369 „Већи део српског свештенства одведен је у ропство, особито млађи и истакнутији. При својој првој најезди 1914. Аустријанци, у једној ратној наредби, обећавали су две стотине круна награде сваком војнику ако улови и доведе живог српског православног свештеника.” Све српске владике прогнане су делом у Мађарску, а делом у Бугарску, стотине попова и калуђера...” „У Србији се више не служи света литургија. Прво, јер свештеника нема. Друго, јер у Србији данас звона нема... Немци су све поскидали са цркава у Србији” (више у: Велимировић, 1916, 2016.срп, Србобран, Њујорк, 48).

српске политике. У прилог томе стоји чињеница да је прво јавно појављивање Николаја Велимировића као и први новински извештај о ономе што је имао да каже излази у јавност најпре путем новина званичне цркве Енглеске (*The Church Times*, 29. Oct 1915, исто).

Српски студенти у Великој Британији

О доласку студената посланик у Паризу, Миленко Веснић обавештава српско Посланство у Лондону. Ослањајући се на оца Николаја са задатком збињавања студената у Британији, Веснић шаље телеграм 13. јануара 1917, примљен 14.1. у Лондону са питањем да ли он има “кредита за подвоз ђака Богословије, пошто ни Просветно Одељење ни ово Посланство немају, а француске власти нерадо гледају и помажу излазак ђака из Француске” (Веснић, из Париза од 13/14. јануара, МИД, ПСЛ, Ф II, пов р 1564/1917).³⁷⁰

У време када се јавила идеја о пројекту за студенте, објављен је апел да се отвори фонд за издражавање српских богослова на Универзитету у Оксфорду. Апел је имао позитиван ехо, многи су се одазвали позиву, док је Велимировић преузео на себе да српске ђаке преведе у Енглеску из Француске на (МИД, ПСЛ, Ф II, пов р 1564/1917, нав. изв.; Политика 07/09/1920, бр.4445, л-388; Јанковић 35). Додатно, од датума 18. јануара 1917. поменути Фајнс Клинтон пише допис Министру Србије и обавештава га о раду и плановима црквене асоцијације у Енглеској у смеру реализације помоћи српским богословима (више: МИД, ПСЛ, Ф II, пов р 1564/1917, исто).

Велимировић је био иницијатор идејне мисли пројекта за наставак образовања српских студената завршних година студија (Нерпел 2011, 8-9; Хепел 2003, 33-37). Он узима учешће у предавању у настави за избегле ђаке српске Богословије у Енглеској (Српски биографски речник 2006, 121). Циљ је био да се овакав тип наставе одржава током трајања рата, а настави у годинама рата као могућа свеза и хришћанско пријатељство са енглеским народом. Ђаци су настављали школовање у Оксфорду, Кадестону и Дорчестеру (више: Лубардић, нав. д., 52-127). Да би се такав пројекат реализовао претходно је тражено одобрење кентербериског надбискупа дописом 15.6.1917. упућеном Џорџу Белу. Управо такав лични ангажман, о чему сведоче Белова писма, довео је оца Николаја у близак контакт са надбискупом Кентербериске, Рандалом Дејвидсоном.

Архиепископ српски Димитрије такође је послао апел надбискупу кентербериском да им се помогне уколико је то могуће и да се побрину за питомце Цркве Србије, будућа свештена лица (Више: *Хришћански исток*, 1919, 51-51; навед. према Јанковић 2002, нав. д., 34-35).

Након што је обезбеђен званични пристанак надбискупа, формиран је “Савет за помоћ студентима Српске Цркве.” Потом је основан академски одбор који су чинили оксфордски професори који су предавали наставне предмете. Одбор је радио у са-дејству оца Велимировића. Заједно се одлучивало о настави и о посебним курсевима за српске ђаке. Већина од њих у оквиру наставка студија, живела је у склопу Дома Светог Стевана (St. Stephen’s House) на Оксфорду. Једанаест студената било је примљено од почетка и материјално обезбеђено за

370 Поједини од богослова послати су у Русију на дошколовање, те наставили ка Великој Британији да тамо заврше о чему Никола Пашић шаље допис и пита по чијој су наредби питомци напустили школовање у Русији (више: Пашић, са Крфа од 21. јануара 1917, исто). Велимировић је послао захтев за студенте које је он сам одабрао и тражио да се пошаљу у Британију. Иако су били старији, што је чудило српске наставнике у Британији и британско свештенство, Владика Николај је знао зашто тражи студенте завршних година. За послератну обнову Србије желео је једино квалитетан свештенички кадар, тражећи петнаест одабраних, не и студенте који су му били послати о чему је забринутост поделио са послаником Јовановићем (Више у: Ј. М. Јовановић 2015, од датума 26.12.1917, 433).

наставак теолошког образовања (Heppel 2001, 9-10; Хепел 2003, 35-36).³⁷¹ Одговорност за њих и сваку активност потребну о њиховом старању, он тада преузима на себе (Џорџ Бел, Лондон, 22.09.1956, навед. према: Протић 2013, 724).

Николај Велимировић је организовао смештај и прихватање српских богослова у Енглеској. Касније није могао да предаје на курсу будући да је био заузет другим “национално-државним пословима” (Лубардић 2013, 17), а предмети које је требало да предаје били су подељени између других наставника (Јанковић 2002, нав. д., 31-32; Лубардић, исто).³⁷²

Почевши од јануара 1917. године (АС МИД, ПСЛ, Ф II, пов р 1564/1917, нав. изв.) па током целе 1917. године Владика Николај делује и у овој врсти дипломатског мисионарства. На крају те године закључује да ће бити примљена додатна средства за пријем - свих педесет богослова у оксфордској околини од јануара 1918. (Јовановић 1917, 1896-1920, 2015, нав. д., 379)³⁷³. Управо захваљујући раду Николаја Велимировића, свештеника Воје Јанића и Миторполита Димитрија (Павловића), као и одређеног броја српског свештенства који су живели на територији Енглеске и Шкотске у време Великог рата студенти су наставили своје образовање у околностима светског рата (Radić 2019, 227).

Поред тога, завршетком рата обећано је да ће српски студенти моћи да наставе своје школовање у Британији и након тога те да се нико неће мешати у њихову веру и убеђење. Неоспорно, кључну улогу у овом подухвату имао је Велимировић у време Првог светског рата (Велимировић 1920, 2016.дп, *Предговор*, “Духовни препород Европе”, 743; Брун 1967, нав. д., 40-41). Неки од ових студената посебно су се истакли у образовању³⁷⁴ и вратили у државу након светског сукоба радећи у циљу њеног духовног препорода. Пријатељство и сарадња коју су остварили енглески и српски студенти није се завршила њиховим одласком. Након рата основан је Одбор у Великој Британији са циљем о даљем издржавању и школовању већег броја српских студента теологије на енглеским универзитетима (Исто).³⁷⁵

Издавачка делатност у Великој Британији у сврху националног рада

Поред свих политичких и културних ангажовања у времену Великог рата, Николај Велимировић проналази време да пише књиге. Садржај ових књига махом се односи на геополитику и историју Срба те оне представљају значајно сведочанство историје политичких идеја српског народа у одређеним временским периодима.

С тим у вези, потребно је подсетити да је Велимировић школован у иностранству (Швајцарска, Немачка и Велика Британија). У Енглеској он испољава поштовање према енглеској култури, приказану благонаклоношћу ка истакнутим писцима ове земље, посебно према лику и делима Шекспира. Овим се може разумети да није било могуће избећи одређени утицај енглеске културе на Владику Николаја. Штавише, индикативно је да је утицај академске елите Велике Британије датог времена, заправо помогао Велимировићу да свој језик прилагоди

371 Више о овом пројекту – студија и живота српских богослова и детаља током њиховог боравка у Енглеској за време Великог рата, видети у: *Douglas Papers*, 354-357ff; George Bell, *Randall Davidson*, p.847; Heppel, 2001, нав. д., 9-10.

372 Велимировић је био један од петоро наставника који су држали наставу ученицима у Британији (Јанковић, исто).

373 У вези са наведеним, Владика Николај изјављује посланику у Лондону да ће од 1. јануара нове године црквени одбор у Енглеској прикупити довољно средстава да може да прими свих педесет богослова у оксфордској околини (Јовановић, Дневник од датума 1.12.1917, 2005, 379).

374 Један од наставника српским студентима, Артур Хвадлам (Arthur Hwadlam) је истакао да су српски ђаци импресионирали њихове англиканске учитеље (Брун, исто, 41).

375 До краја Великог рата школовало се 28-оро српских богослова на тлу Велике Британије. Поред Владике Николаја, присутни у њиховом образовању били су професори ове школе – јеромонах Грданички Дамаскин и Цвијовић Јосиф, јерођакон Илић Демостен и свештеник Милутиновић Милан (Радић 2000, 100).

Енглезима. Такође, да свој политички рад усмери ка духу њихове традиције која почива на поштовању Англиканске цркве и Монархије. Ово се може видети посебно у делу које Велимировић пише током боравка у Британији и које је објављено након рата, 1920. године: “Речи о Свечовеку.” Путем делова британске лирике, а дајући озбиљан осврт на околности непрестаног цивилизацијског пада у времену о којем пише пред Божјим лицем – “Свечовека,” Владика Николај прилагођава свој тон најпре Енглезима, потом ову књигу пише и за цео свет.

Поред промоције културе и религије српског народа, стога, значајна је издавачка делатност Велимировића за време боравка у Лондону током Великог рата. Он Енглезе учи српској историји путем ових књига што је као похвално истакао и тадашњи Надбискуп Кентерберије (више: *The Manchester Guardian*, New Books: The Cause and Cure of War, Jul 3, 1916, pg. 3). Поред својих књига које добијају велику пажњу британског јавног мњења, Николај ради и на штампању књиге о споменицима Јужних Словена заједно са још неколико Срба.³⁷⁶ У том смислу значајна је заслуга Велимировића, пише Вошњак, у помоћи и надзору објављивања ове књиге у Лондону о светињама и задужбинама Јужних Словена (Вошњак 1928, нав. д.183).³⁷⁷

Прва књига Николаја Велимировића објављена у години Првог светског рата била је: “Изнад греха и смрти” (1914). Објавио је и бројне списе и чланке током рата у Америци и Великој Британији и пропагандне памфлете, публиковане у Српском информативном бироу (више: *Serbian Information Bureau* (London), 85/Сур. 600.b.1, 1920, нав. д., 6). Једна од његових књига (“Србија у светлости и мраку”) доспева на више листа истакнутих ратних књига. Ово дело амерички недељник „Њујорк Тајмс“ уврштава у вансеријска сведочења о историји једног народа (*The New York Times*, *Book Review*, „Serbia in time of Peace and in War,“ Sept. 24, 1916, 376).³⁷⁸

Остала дела у виду више ратних и историјских књига које Владика Николај пише у време свог боравка у мисијама на Западу, публикована су у оригиналу на енглеском језику:

1. Velimirović, N. 1915. „Christianity and War, Letters of a Serbian to His English Friend.” London, Faith Press (The *Graphic*; Velimirovic, N., 1916, “Christianity and War: Letters of a Serbian to His English Friend.” (Faith Press.) 3d, Aug 5, 1916; 94, 2436, pg. 154);
2. Velimirović, N. 1916. “The Soul of Serbia,“ – „Lectures delivered before the Universities of Cambridge and Birmingham and in London and elsewhere in England.” London: Faith Press (*The Graphic Summer Number*: June 10, 1916, pg 744).³⁷⁹

376 Николај Велимировић је путем издавачке делатности за време боравка у Лондону током периода Великог рата надгледао и спроводио штампу и издавање врних историјских књига, између осталих и књигу *Споменици Јужних Словена* коју је уредио Михаило Пупин уз стручну анализу енглеског и српског архитекте (“South Slav Monuments. I. Serbian Orthodox Church“. 1918. Ed. by Michael J. Pupin, with an Introduction by Sir T. G. Jackson) у Лондону. Прво издање ове споменице објављено је јануара 1918. године. У дневнику Ј. М. Јовановића истакнуто је да је на састанку 2.2.1917, на којем су присуствовали др Велимировић, Јован Радоњић, Т. Р. Ђорђевић и Павле Поповић утврђено да се спреми албум српских манастира из свих области које су српске (Србија, Далмација, Македонија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Бачка, Банат, Срем), да буде у више посебних свезака и кратко и лепо израђен са кратким уводом (Јовановић 1896-1920, 238; датума: 3.2.1917). Организацију овог споменара јужнословенске културе уредио је Михаило И. Пупин. Књига је издата како би се истикла лепота архитектуре и заштитила културна баштина српског народа, а за потребе даровања страних изасланика од стране српских дипломата свуда у свету.

377 Познати енглески архитекта Томас Џексон (Sir Thomas Graham Jackson) написао је предговор са историјског аспекта са уводом српског архитекте Косте Јовановића.

378 Велимировић објављује и друге књиге на енглеском језику у којима описује Србе, српску историју, културу и аспирације. Енглески листови одавде преузимају поједине пословице и цитате у опису Срба на фронту, будући да је сада јавност Енглеске тражила да сазна више о Србији и Србима (*Српске новине*, Крф 1916, 13.10.1916, 1; л-258; Јанковић, нав. д., 27, 28).

379 Књига “Душа Србије” објављена је на енглеском језику (“The Soul of Serbia”) и обједињује четири предавања које је Владика Николај представио пред Енглезима на неколико енглеских универзитета и које су подељене по следећим насловима: “Serbia’s Place in Human History,” “The Soul of Serbia,” “Religion and Nationality in Serbia,” “Serbia’s Tragedy.” Његова предавања су најпре била објављивана засебно, а потом обједињена у књигу. Реч је дакле о једном делу које је подељено у одељке од којих је сваки посвећен одређеним личностима, пријатељима Велимировића у Великој Британији (Више: *The Graphic Summer Number*, June 10, 1916, pg 744).

3. Velimirović, N. 1915. "Serbia's Tragedy," (Исто);³⁸⁰
4. Velimirović, N. 1915. "Religion and Nationality in Serbia."³⁸¹ With Prefatory Note: R. W. Seton Watson, London: Nisbet (*The Graphic Summer Number*, исто);
5. Velimirović, N. 1915. Serbia's Place in Human History.³⁸² London (*The Highway; Central Book Room Notes: Velimirovic, N., „Serbia's Place in Human History.”* December 1919, 12, 3, нав. д., pg. 42; (*The Graphic, Summer Number*, исто);
6. Velimirović, N. The Religious Spirit of The Slavs – 3 lectures given in Lent. 1916. London: Macmillian;
7. El Padre Nicholas Velimirovich (Profesor de la Universidad de Belgrado), "Serbia". Abril, 1916. Londres.
8. Velimirović, N. 1917. The Lord Prayer, A devout interpretation, London: Church of England Men's Society, London;
9. Velimirović, N. 1916. „Serbia in Light and Darkness,” with Foreword Canterbury – Randall Thomas Davidson. 1916. London: Longmans (*Saturday review of politics, literature, science, and art: "Serbia in Light and Darkness.”* Nov 25, 1916; 122, 3187; pg. 507);
10. Velimirović, N. 1916. „The New Ideal in Education,” July 16th (An Address given before The League of The Empire), reprinted from the "Federale Magazine", London: Electrician;
11. Velimirović, N. 1917. „The Agony of Church.” London: for Student Christian Movement;
12. Velimirović, N. 1917. "The Lords Commandments." London: Church of England Men's Society;
13. Velimirović, N. 1919. "The Children of Illumination,"³⁸³ London: Spottiswoode;³⁸⁴
14. Velimirović, N. 1920. "The Spiritual rebirth of Europe" (Lecture from King's College). London: Faith Press.³⁸⁵

О важности садржаја књига оца Николаја говори и податак да су поједини наслови објављивани у Уједињеном Краљевству и након завршеног периода светског страдања нација. Књига коју је написао по молби америчких Јермена, објављена је и у Јерменији 1919. године (*Graphic*, "The War and its Results," 1919, pg 28). Док је књига "Душа Србије" ("The Soul of Serbia") која је с правом истицана током периода Првог светског рата, и у време Другог светског рата употребљавана као значајан извор података о историји малих нација Европе (*Evasham Standard & West Midland Observer*, September 19, 1942, pg. 2).

У складу са овде истакнутим, с правом је писао аутор Јанковић да би било погрешно да се рад Срба на тлу Енглеске сведе једино на похвале рада политичара у то време. Може се потврдити да је рад Велимировића и у црквеним питањима на пољу српске пропаганде био

380 Ово је било прво предавање Владика Николаја на Универзитету у енглеском граду Бирмингаму. У истом он је посведочио које су државне аспирације Србије, представио прошлост Србије и упоредио је са народом старог Израела.

381 Предавање "Вера и нација", објављено је у виду чланка у часопису "Жива Црква, недељни гласник словенског хришћанства" у Њујорку, 1915. године, током прве дипломатске мисије у САД.

382 Ово дело Велимировић је посветио др Ситон-Вотсону.

383 У предавању о револуционарном католицизму Словена, Владика Николај је поменуо хришћанске великане, између осталих и Јана Хуса. Том приликом амерички Чеси су му упутили молбу да напише књигу о њиховом великом реформатору, након чега је он написао приложено дело и објавио га по завршетку рата.

384 За ово дело аутор М. Д. Протић наводи да књига никада није пронађена. Он помиње да је наслов књиге: "Живот Св. Григорија Просветитеља Јерменије" из 1915. године. Заправо, Владика Николај је написао ово дело по молби Јермена, житеља Њујорка након његове прве мисије у Северну Америку (1915) и објављено је 1919. године. Николај овде пише о Јерменима као о духовној деци Светог Ђорђа, Илуминатора који су прихватили хришћанство, као целокупна нација у време када је Европа још увек била "успавана" – "у тами сопственог незнања." Видети у: Velimirovic 1919, 3.

385 Извори: Конгресна библиотека, Вашингтон (Library of Congress, Washington D. C., приступљено: Јул – август 2021); Британска библиотека, Лондон (The British Library, London, приступљено: Септембар – октобар 2021. године).

од једнаке важности колико и акције политичких фактора (Јанковић 2002, нав. д. 49). С друге стране, исти аутор не помиње да је деловање Велимировића на овом задатку било политички усмерено деловање, али са аспекта мисли, акције и идеолошког одређења једног црквеног делатника.

4.2.3. Годишњи преглед активности Велимировића у рату

Судећи по успостављеном току политичких делатности у Лондону озбиљније ангажовање Велимировића на територији Велике Британије почиње с краја 1915.³⁸⁶ и почетком 1916. године. Како је речено, он до марта 1919. године борави у престоници Уједињеног Краљевства.

Након неколико месеци политичког деловања у САД, Николај Велимировић почиње са радом на пропагандној активности за Србе у Енглеској. Он развија круг постојећих и шири нове контакте са енглеским новинарима и публицистима пратећи политичку ситуацију у Европи. Притом он анализира политичку климу у Великој Британији, одређује које ће градове посетити и коју садржину говора ће у њима изнети, прилагођавајући у исто време култури и духу британске нације.

1914.

Незнатно пре избијања светског рата, Велимировић пише о својеврсној ‘неистини’ која је захватила свет на глобалном нивоу, не знајући тада да ће се локални сукоб заиста проширити на сукобе светских размера. На овај начин професор и јеромонах охрабрује српске војнике пред сами улазак у рат, 1914. године да се не плаше јер крећу у борбу против државе – “маске” и државе – “лажи” (Велимировић 1914, 2016.ам, нав. д., 20). Аустрија је објавила рат Србији, а тиме и свим представницима Јужних Словена у Аустрији. Од тада су почела масовна стрељања, вешања, убијања (Велимировић 1915, Вера и нација, 407). Као сведок Првог светског рата, Владика Николај почетак овог периода описује речима да је тада “дошла катастрофа и гордост је ишчезла...” (Велимировић 1915, 2016.пп, нав. д., 169).

“Онда је дошао рат... Све везе између аустријских поданика словенског порекла и Аустрије биле су покидане” (Исто).

О почецима рата и крају 1914. године Николај Велимировић такође сведочи као савременик ратних збивања од тренутка када је Ниш озваничен престоницом Србије. Он борави тамо крајем исте године. Том приликом он је био у посети манастиру Свети Роман у близини овог града где су била смештена и школована сирочад. Овај сусрет са децом, њихова стремљења и неверице по питању избијања рата Владика Николај касније узима као инспирацију и сећање како би илустровао деци Велике Британије шта су прошла сирочад у Србији. Текст овог сведочења објављен је за Видовдан 1918. године у британском листу „Манчестер Гардијан“ у чланку „Нека британска деца чују“ (*The Manchester Guardian*, „Let British Children Know”, Jun 28, 1918, 8).

386 Јован Жујовић записао је да су 13. септембра представници српског посланства имали састанак. У српском посланству у Лондону тада је већ био присутан и Николај Велимировић (Жујовић 1986, нав. д., 183).

1915.

Пролеће, Лондон

Почевши од 1915. године Велимировић током четири пуне године говори на колецима и универзитетима, црквама, јавним местима, хотелским и биоскопским салама (Анђелковић 2003, нав. д. 127-128).

У данима ране 1915. године када су се интелектуалци и дипломате словенског порекла састале у Лондону око реализације југословенског питања, важило је мишљење да – “шта год се даје Србима, даје се Југословенима, јер се Србија бори за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца.” Ово је дакле била “једнодушна жеља и Југословенског одбора” (Жујовић 1986, Дневник од дана 22. 09. 1915, нав. д., 189).

Убрзо по доласку у Лондон Велимировић развија добре односе са Р. В. Ситон-Вотсоном. Њихови односи су постали блискији од пролећа 1916. године (Markovich, нав. д., 162). Објавивши свој спис на енглеском језику: “Религија и националност у Србији” (“Religion and nationality in Serbia”), истакао је да православни и римокатолици са својим разликама могу да живе у заједничкој држави односно да разлике између њих нису неиздрживе. Овим он даје увод у идеолошку основу за оснивање будуће државе Јужних Словена (Јанић, нав. д., 42-43). Тада допуњује односе са Англиканском црквом. Највише се то испољавало у “тражењу моста помирења међу хришћанским вероисповестима” (Јеротић 2017, 238).

Поред тога, Владика Николај је послат да смирује ситуацију у оквиру Југословенског одбора будући да су чланови били у сталним међусобним размирицама. Како је раније речено, овај Одбор је био оформљен како би помирио политичке циљеве јужнословенских народа. Парадоксално, његови чланови су радили управо супротно, неспретно афирмишући политичке циљеве на Балкану са различитих нивоа међусобних несугласица.

У 1915. години Велимировић делује на више различитих поља. Додатно, он стиже да посведочи о стању света у рату:

“Све раније природне катастрофе од којих је човечанство страдало, биле су само као иглени убод у упоређењу са овим што су људи приредили сами себи. Сви земљотреси и поплаве, сви пожари и несреће за последња два-три столећа, нису прогутали толико људских живота и приредили преживелима толико бола, страдања и очајања, колико је овај европски рат.” Стога, садејством свог црквеног и политичког деловања у Првом светском рату, Николај Велимировић поставља питање: Где је онда нестало хришћанство,... па је услед тога дошло до сукоба? (Велимировић 1915, 2016.пп, исто, 166-167).

1915.

Јесен/зима, Лондон

Крајем 1915. године и након мисије у САД, уместо повратка у Србију Велимировић се прикључује Србима у Лондону. С друге стране, пред крај исте године српска војска и влада напуштају државу. Војска креће са повлачењем крајем новембра и на почетку децембра 1915. године (Милкић 2016, нав. д. 36-37). Српска влада је након окупације Немачке од јесени/зиме 1915. године и доласка до албанске обале (30.11.1915) премештена на Крф где је изнова организовано министарство иностраних дела као сужена формација (Поповић 2005, 151). Чином повлачења влада Србије показала је да се неће помирити са поразом, али и да не одустаје од сарадње са савезницима и борбе до победе над Централним силама (Радојевић и

Димић нав. д., 190).³⁸⁷ Након окупације и пада Београда Срби су знали да се боре са знатно јачим непријатељима “од прошлогодишњег” – са Немцима (Р. Веснић 2008, нав. д., 366).

У међувремену, за Велимировића стиже налог да настави своје политичко деловање, што он након неколико раговора са српским изасланицима у Паризу, изнова чини. По повратку у Лондон, он је посведочио о говорима мржње Аустроугарске против Срба који су раширени и у Америци. Ово је претходно, током лета 1915. изложио и пред Американцима говорећи о стању у Европи.

Пратећи дешавања која се одвијају у Србији након повлачења и приспећа на албанску обалу, потом и на Крф, Владика Николај започиње своје ново енергичније политичко деловање. Пропагандни рад је био од кључног значаја за српску и југословенску националну ствар у Уједињеном Краљевству. Није то била обична политичка пропаганда већ је подсећала на “апостола” који кроз религијске тајне утиче и подстиче масе присутних, пише аутор Вошњак. Након доласка у Лондон он затиче несугласице између чланова Југословенског одбора у британској престоници које настоји да умири својим ауторитетом једног духовника. Поједини чланови били су срећни што га виде, са надом да ће он успети у томе (Вошњак 1928, нав. д., 176-177).

Током децембра 1915. Велимировић наставља своје политичке активности и рад на пропагирању српске “националне ствари” (Р. Веснић 2008, исто, 365). Услед нових околности и јесење окупације Србије пред којим су се српска војска и народ нашли у изгнанству, он у журбано наставља са радом и тражи помоћ од свих, па и од енглеске краљице за Србе. Он је у том смислу послао допис у којем јој се захваљује за пружена средства за помоћ његовом народу (МИД, ПСЛ, СПА, Ф1, р68).

Он даље анализира стање од почетка рата, пратећи дешавања и од раније. Он сведочи да је “искарикиран и исмеван” српски народ стигао као вест и до енглеског и других народа. “Самозадовољна и удобна Европа бојала се било каквих неприлика,” те је радије слушала клевете против “непослушне Србије” него њене протесте за слободном. Србија је протестовала против Аустрије..., иако је њен глас остајао само “глас вапијућег у пустињи” (Велимировић, 1916, 2016.дс, нав. д., 380).

Јесени 1915, јавно мњење Британије се полако буди. Лондонске новине тада пишу боље о Србима и тражи се акција на Балкану (Жујовић, нав. д., 202). Јавност је писала против владе и никад штампа у Енглеској није била толико цензурисана. Траже да се Србија изјасни колико може да издржи без помоћи која треба да стигне од Савезника (Исто, 202-203). Ипак “трагична јесен” и “слом Србије” 1915. године нису утицали на пропаганду Југословена. То је значило нови почетак за још већу агитпроп активност ка циљу јединства народа (Вошњак 1928, нав. д., 87).

У овом делу својих активности Владика Николај говори Британцима о моралу Срба којег нису научили у школама: “То није научно заснован морал који почива на речима и мудростима из књига већ је посебна моћ, која није у нашој власти већ држи у власти свакога од нас” (Велимировић 1916, 2016дс, исто, 380-382).

Говорећи о судбинској путањи Срба, Николај Велимировић говори о њиховој дуготрајној трагедији на Балкану:

“...Цела српска историја је трагедија. Узроци наше трагедије су као и узроци трагедије сваког човека јунака: наш географски положај и наше унутрашње особине” (Исто, 412).

387 Након што је била суочена са тешком ситуацијом српске војске и српског народа приликом повлачења, влада Србије изнова, на седници одржаној 4.11.1915. одлучује да остаје уз савезничке државе. Седници је присуствовао и Престолонаследник регент Александар.

Стога, након прогона Срба јесени 1915, он апелује на енглеску јавност да помогне овом савезничком народу у невољи и да таквом помоћи и милосрђем подупре и своје државно благостање, такође поремећено ратом. Већ у овом периоду он креће са држањем предавања на различитим местима и догађајима.

У ситуацији када почиње прогон преко Албаније и Црне Горе, услед наступајућег зимског времена, Владика Николај сазнајући то наставља са својим беседама на тлу Велике Британије. Најпре проналази публицисту и писца Роберта В. Ситон-Вотсона (Seton-Watson) и обраћа му се за помоћ. Писмом од 16. октобра 1915. године обавештава га о великој исказаној потреби Срба након прогона. Овај писац пратио је дешавања у Источној и Централној Европи (Хепел 2003, нав. д., 29-30), а будући добро информисан, имао је наклоност и симпатије ка Србији, окупираној у рату. Тиме се целокупна перцепција англиканског народа преокренула у времену почетка светског рата, када почиње да делује и Фонд за помоћ Србима. Предводили су га Роберт Вилијам Ситон-Вотсон, и Хенри Викам Стид (више: Ковић 2015, 404-405).

На предавању у Чаптер Кући Кентерберијске палате (Chapter House, Canterbury Cathedral), децембра 1915. године, Велимировић пружа детаљнији преглед зачетка српске историје и даје одговор на питање: Шта је Србија? Срби су остали доследни себи и свом карактеру непобедивости и у најгорим патњама, уколико је таква патња за веће добро: “Свет запрепашћено и напрегнутих очију посматра како они не попуштају.”³⁸⁸ Владика Николај стога уверава народ Енглеске да ове изјаве нису биле дате из политичких разлога. Оне су биле “само блед израз” нечег што је народ у Србији мислио и осећао (Велимировић, исто).

Споменуте су и књиге Оца Николаја које су публиковане током Првог светског рата. Више издања објављивано је као сведочанство историје, традиције и културе једног народа, на листама британске и америчке периодике.

У овој години, поред британских новина које пишу вести о објављеним делима Николаја Велимировића, њујоршки недељник такође објављује листу најбољих ратних публикација. Истакнуто је да је књига “Србија у светлости и мраку” аутора Николаја Велимировића једна од најбоље посведочених истина о Србима у рату и њиховој историји, према мишљењу англоамеричке публике (*The New York Times, Book Review*, „Serbia in time of Peace and in War,” Sept. 24, 1916).

Враћајући се на догађај који се десио јесени-зиме 1915. године, односно на окупацију Србије и почетак повлачења Срба преко албанских и црногорских планина, Владика Николај је посведочио као савременик овог догађаја: У Србији је показана “крволочна вештина,” више него у ма ком делу света: “Немци су упали у Србију са једним јединим планом: да заузму” (Велимировић, исто, 376-375). Он наставља да казује о плановима с јесени 1915. Стравично повлачење Срба преко Албаније Николај Велимировић тумачи у говорима пред Британцима, дајући опис прогона Срба пред најездом окупатора:

“Све их одводе из Србије... На дому су остале само жене и мала деца и глад. То је сада народ Србије, који лебди између живота и смрти” (Велимировић 1916, 2016.су, нав. д., 48).³⁸⁹

У данима завршетка 1915. године он наставља са питањем: Шта је заправо била Србија?

“Једна прошлост пуна славе, крви и греха... Садашњица пуна крви, суза и бола. Један краљ ношен на носилима кроз врлетне пустиње Албаније. Један родољубив и сложен парламент, који

388 Изјаву је дао енглески свештеник Кемпел (Mr. Campbell) за лист *Sunday Herald*, децембра 05. 1915. године (Исто, 301, 381).

389 Више о стању у којем се налазила држава током и након окупације јесени/зиме 1915., које Велимировић пише видети у тексту “Србија у оковима” објављеном 1916. године у српско-америчком листу *Србобран*.

је у најцрњем часу народне историје одбио да закључи понижавајући мир са непријатељем; једна честита влада, која је чинила све могуће да спасе земљу и онда када је изгледало да је земља била побеђена и која је узвикнула кроз уста свога председника: *Боље умрети у слави, него живети у срамоти!* Једна неустрашива војска која је за три године знала само за славу, која сада стражари у снегу Црне Горе и Албаније... Друга војска је армија старца, старица и деце која беже од смрти, а срља у смрт. Да ли да кажем то је Србија? Не, то је само део Србије.” “Ја лично волим своју малу земљу, баш зато што је она тако мала и баш зато што су њена дела много већа од њеног простора,” говори пред енглеским народом (Велимировић 1916, 2016.су, исто, 612).

Срби се изнова обраћају Уједињеном Краљевству и траже савезничку помоћ: Да ли ће Енглеска сада помоћи свом савезнику у рату, Србији? Ово је, могиће је, последњи – вапај једне умируће државе подсећајући Британију да као најхришћанскији народ дође и помогне Србији у ропству:

“Истрајте на том путу... Истрајте и будите упорни у својој смерности...” “Истрајте у пламеном помагању потлачене Србије, то ће се вратити..., вашој деци и деци наше деце. Останите упорни у вршењу добра, то је последња жеља моја и завршна реч моја” (Велимировић исто, 617). Србија је твој пријатељ, а ствар је и “Божја и твоја,” поручује у истом смислу енглески публициста јавном мњењу Британије (Seton-Watson, *Correspondence*, Vol.1, I, p.161; Neppell, 5-6).

“Зашто ја протестујем код вас сада, синови и кћери Велике Британије?” ...“Српски живот у мирно доба најречитија је тужба и најсилнији протест против злочина ова два велика хришћанска цара.” ... “Лишена ваздуха и хлеба, Србија није у стању да протестује, али ја јесам.”³⁹⁰

1916.

Година 1916. сматра се најтежом годином Великог рата. Велимировић се из тог разлога залаже на више страна да постигне бољитак за своју земљу. Он поред својих активности, учествује и даље у појединим састанцима Југословенског одбора у Лондону који су претходили Крфској конференцији (22. априла – 20. маја). На овим скуповима се расправљало о називу државе, стварању локалних самоуправа, о распону њене нове територије, о министарствима, те односу државе и Цркве. Ова питања разматрала су се кроз призму српског Устава.³⁹¹

Велимировић за српско-амерички лист “Србобран” пише о страдању Срба услед најезде друге државне силе на начин који не приличи поступцима једне цивилизације, оне која се хвалила својом културом и просвећеношћу. “Али где су људи из Србије одведени. Сав метал однели су Немци из Србије... наредба је била да се Србија разоружа” (Велимировић, 1916, 2016.су, нав. д., 48). Он даље закључује о целокупном стању Србије након прогона српског народа и војске трагичне зиме 1915. које стаје у једну реченицу:

“Вође европске просвећености..., сјурише се у Србију и ринуше Србију у ..., камено доба” (Исто).

У овој ратној години спољна политика Краљевине Србије на челу са Српском владом ради на формалном уједињењу Јужнословенских народа чему је претходио увид да јужнословенски

390 Садржај овог предавања с краја 1915. године Велимировић је објавио у књизи “Србија у светлости и мраку”, штампане од пролећа 1916. године.

391 О разматрањима Јужних Словена у Британији који су претходили доношењу Крфске декларације, видети више: Вошњак 1928, нав. д., 106-110, 170-176, 186-187).

народи имају вољу ка уједињењу у једну балканску државу. Како је раније речено, ово је тражено управо ради одбране од напада могућих нових империја. Власти тадашње Србије показују снагу и смисао на пољу независности. Владика Николај на предавањима истиче да је Српска влада посматрала остале припаднике народа Јужних Словена у Великој Британији са тежњом ка уједињењу. На почетку светског рата у једном од прогласа српска влада је упутила изјаву ове садржине: “Србија се бори за слободу све своје поробљене браће: Срба, Хрвата и Словенаца под Аустријским јармом” (Велимировић 1916, 2016.дс, 396). Супротност оваквим речима, “пуних идеала” биле су речи немачких вођа али и њихових злочина приликом окупације Србије.

Почетком 1916. године политичка власт Велике Британије још увек не зна у довољној мери кога представља Србија. Судајући по изостанку новинских објава о окупацији Србије и повлачењу путем планина у Албанији, мало ко је од народа Европе разумео дубину једног од највећих страдања Срба од како постоје на територији Балкана. Срећом, увидом у наставак ратних дешавања, овакве ситуације у историји Срба нису пољуљале дух српског војника.

Од ове године Владика Николај обилази острво, путује из Лондона ка југу и широм државе. Обилази и Шкотску где посећује веће градове: Абереден, Глазгов и друге.

Интензитет осећања коју показује српска војска на фронту иде од духа освете ради напада на њихову земљу до духа патриотизма. Срби су у очима британског народа – “узвишени” док посматрају њихову реорганизацију на фронту и дух правде који су повратили након прогона.³⁹² У јокширском листу излази чланак да се у Великој Британији налази Владика Николај Велимировић, београдски професор који је дошао у Енглеску “као преживели протест” његове “убијене државе” (*The Yorkshire Post, The Agony of Serbia, Wednesday, September 6, 1916. pg. 3*).

Речју, у времену када је Србија увучена у средиште рата и српска земља је постала пуста, Владика Николај сву своју енергију посвећује циљу својих сународника (*The Aberdeen Daily Journal, “Serbian priest to preach in Aberedeen,” Saturday, November 25, 1916, pg.4*).

Средином 1916. Велимировић је већ препознат у политичком и културном животу Лондона (Markovich 1917, нав. д., 162). У овом делу својих ратних активности Владика Николај непрестано наглашава какво је стање у његовој држави било 1916. године:

“Трагедија скршене и уморне Србије је гласан доказ да су змије у поређењу са људима невина бића. Па ипак Србија ћути у својој трагедији. И ја сам волео бих да ћутим...” Међутим, “Ја нисам само несрећни бродоломник са једног језовитог бродолома, него поврх свега – свештеник и слуга Божји...” Зато, апелујем (Велимировић 1916, Србија у светлости и мраку, нав. д., 629).

1917.

Током 1917. године улазак Сједињених Америчких Држава у рат даје наду малим народима Европе да ће велика америчка држава моћи да пружи заштиту малих нација у Великом рату, кроз демократске задатке које је поставила пред себе као циљ. У том смислу, посебно се полагала нада у заштити Белгије и Србије. Европљани су се надали коначном европском и светском миру, што се може јасно видети прегледом наслова у свим већим британским новинама овог периода. Владика Николај ово стање користи да још снажније проповеда о стању у свету погођеном ратом, о агонији коју пролази његова држава и о агонији европских цркава у државама погођенима ратом.

392 “Таква вера и стрпљење су узвишени”, итакнуто је (Исто): “Such faith and patience are sublime” (*The Yorkshire Post, исто*).

Поред тога Велимировић у овој години често бива позиван да учествује као говорник испред више друштава и организација у Британији. Примера ради, октобра 1917. тражено је од Вл. Николаја да говори испред поменуте организације које су спремале шкотске жене у Британији, током више планираних датума.

Током исте године, након уласка САД у рат радило се на успостављању што бољих спољнополитичких односа са Савезницима у рату.³⁹³ Како су многе мисије европских држава слале своје мисије у Америку ради тражења стабилније помоћи и захвалности за њихов улазак у рат, дошло је време и за српску мисију да крене истим путем, зиме 1917/18. У ову мисију од стране Николе Пашића и Миленка Веснића опет бива позван Николај Велимировић, како би држао говоре, предавања и апеловао у оквиру хуманитарног ангажмана Црвеног крста.

1918.

У години 1918. долази до развоја ситуације у смеру окончања рата. Са уласком Северне Америке у рат на страни сила Антанте народи Европе су добили извесно олакшање.

Почетком ове године српска ратна мисија се налази у Вашингтону у спољнополитичкој мисији закључно до почетка фебруара 1918. године, о чему је било речи у претходном делу студије. Поједини чланови су остали на америчкој територији како би наставили са радом за државу и Србе. Такође почетком те године јужнословенска Дијаспора у Америци мотивисано одлази на фронт како би помогла својима у рату за ослобођење.

Одјесени 1918. Николај Велимировић врши своју дипломатску мисију те апелује британској јавности да сазна што више о Србији и учини је својим блиским савезником путем емпатије за страдални народ:

“Британски народ треба да је упознат са ситуацијом Србије чији су становници упали у глад и беду. Отети су им алати за пољопривреду, нема више метала нити плугова, ни платна ни чаршафа, нема стоке. Цркве у Србији су опљачкане, нема ни црквених одежа нити сасуда. Библиотеке су опљачкане, нема више књига, ни оловака и апира. Знам да Велика Британија не може вратити 1.300.000 Срба који су погинули у овом рату, али може да помогне обнову Србије. Није обичај код Срба да траже храну, али ја то тражим, ја апелујем у својству свештеника заједнице Хришћанске верујући да на овом свету не постоје странци и туђини из хришћанске тачке гледишта,” преноси британски лист речи Велимировића (*The Observer*, „The Desolation that was Serbia“, Oct 27, 1918, pg. 10).³⁹⁴

Поред тога, “Српски потпорни фонд” је служио за потребе српског народа у Првом светском рату још од дана њиховог повлачења из своје државе, где год је помоћ могла бити приуштена. Како је изјавио Владика Николај (1918), британска је јавност племенито реаговала на такве позиве за финансијском помоћи. Средства хуманитарног фонда су током 1918. постала отежана, те он и ове године апелује честим питањем – “хоћете ли помоћи и учинити овај рад лакшим слањем својих донација?” Наглашено је да пакете одеће или помоћи треба слати у улицу Кромвел госпођи Каринтон Вајлд³⁹⁵ (*The Observer* 1918, исто; *The Times*, 1918, pg. 3).

393 У ово време Никола Пашић одлази преко Париза у Лондон. На ручку код Лојда Џорџа Пашић је истицао да су се Аустрија и Русија свађале на попришту Балкана. Такође је истакао да су атентат у Сарајеву извршили Мађари, јер нису подносили надвојводу, као ни он њих Политичке разговоре пратио је Владика Николај (Више: Ј. Јовановић, 03.08.1917, нав. д., 321).

394 Ради се о одломку из чланка др Велимировића који је претходно објављен у листу “Нови сведок” („The New Witness”), 4. 10. 1918. године.

395 Помоћни фонд за Србију (The Serbian Relief Fund) од 1916. регистрован је у околностима сукоба као ратна добротворна организација имао је седиште у улици Кромвел у Лондону (5 Cromwell Road London, S.W.7).

Од јесени 1918. српски војници на Солунском фронту кренули су у офанзиву, ослободили српске градове и коначно и српску престоницу. Чињеницу да је за успех на Солунском фронту била заслужна српска војска, чему су допринели и савезници. У новинском чланцима објављено је да је ово било дело војске Србије. Лист Манчестер Гардијан пише да је цео свет тада био уз Србију (навед. према К. Милошевић, 2008, нав. д., 307).³⁹⁶ Након коначног ослобођења, лист „Тајмс“ објављује чланак дана 13. новембра 1918. о мучеништву које је прошла Србија у Првом светском рату. Према званичним информацијама српског Министарства рата од 25. јула 1914. до 14. јула 1916. Србија је дала 707 343 човека за одбрану своје државе и за општи мир. Оквирни број усмрћених био је 171 725 (*The Times*, „Serbia’s Martyrdom”, Wednesday, November 13th, 1918; АС МИД, ПСЛ, СПА, Ф I p64).

Децембра исте године створена је нова држава Јужних Словена о чему је у Паризу објављен документ на француском језику са великим насловом: “Југославија Југословенима” (“La Yougoslavie aux Yougoslaves!” 7.12.1918.) (МИД, ПСЛ, Ф II, пов р 1297/1918). Иако краткотрајна, ова држава је представљала својеврсну победу јер је држава Јужних Словена била створена док су друге државне силе нестале као такве.

1919.

Пролеће

У јануару 1919. године Николај Велимировић пише чланак како би обавестио јавност о питањима важним и за српску државу. Напомиње да би овакав допис вероватно занимао читаоце британске периодике будући да је реч о невољама које је преживело српско свештенство “у овом светском пожару” (*The Mail*, Monday, January 6, 1919. “The Serbian Church,” 3).

На крају ратног сукоба, почетком године 1919. јавља представницима енглеске Цркве да Архиепископ српски шаље молбу њему да апелује на енглеско свештенство, да у својим молитвама помиње српско свештенство и велике мученике (*Evening Mail*, Church of Serbia, January 6, 1919, 3). Он је посведочио да су српски свештеници у Великом рату били интернирани, мучени, убијани и да је Србија на тај начин остала без духовне потпоре своје Цркве која чини значајан део опште државне моћи.

“Свестан сам колико је ужасно страдало свештенство Белгије и Француске у рату,” не само Србије. “Али, ипак, да ли је иједан део Хришћанске Васељене изгубио толико у животима и добрима колико је изгубила Црква Српска?” Разлози које Владика Николај наводи ради којих је свештенство Србије било велика мета суровости окупатора били су следећи: “Јер се српски свештеник сматра инкарнацијом..., идеала националног ослобођења и јер су непријатељске снаге желели да истребе ове интелектуалце и духовне вође како би се разбила највитаљнија опозиција у политици денационализације Србије.”³⁹⁷ Из тог разлога, биће потребно времена и напора да се српско свештенство допуни новим снагама и да се обнови Црква српске државе, поручио је на крају рата (1919) Велимировић (*The Mail*, Monday, January 6, 1919. “The Serbian Church,” нав. д., 3).

Већ током фебруара 1919, британска штампа пише да је била служена православна служба у Бирмингаму (*The Birmingham Daily Post*, „The Serbian Liturgy: Remarkable Service in Birmingham Cathedral,” 18th February 1919, 4).

396 Више о преласку Солунског фронта у офанзивну стратегију и ослобађању градова и престонице Србије видети: К. Милошевић, исто, 276-323.

397 Ово је један од главних разлога зашто су касније од почетка Другог светског рата непријатељи међу првима заробили Владика Николаја.

Овом приликом служили су Николај Велимировић са Иринејем Ђорђевићем, Војиславом Јанићем и Јосифом Цвијановићем уз пратњу хора српских студената из Оксфорда. Присутни народ и представници медија присуствовали су православној Литургији, пише исти лист. Присутна свештена лица била су обучена у златне ризе и служили су српску литургију уприличену присуством представника православне Цркве Србије, Русије и Бугарске и позивом српских дечака у Бирмингаму. Ова служба одржана је у част ослобођења Србије и за победу Савезника (Исто).

Ово свакако није била прва од православних Литургија у Великој Британији јер је права српска литургија одржана у данима прославе Видовдана 1916. године, када је Николај Велимировић служио и проповедао у капели Куће Добročинства, Сохо, данашњој кући Светог Варнаве.

Дана 9. фебруара 1919. године Велимировић држи српску литургију у катедрали Исуса Христа у Оксфорду на којем је одржао предавања: Србија у Оксфорду на којем су учествовали присутни Срби у Енглеској (*Anglican and Eastern Churches Association MS. 4746 1919-20*, нав. изв., 64ff).

По овоме и по раније наведеном се може видети да је Велимировић остварио значајан утицај међу представницима Англиканске Цркве. Захваљујући утицају који је остварио Владика Николај у Енглеској била је омогућена прослава и у Оксфорду посвећена Србији и њеном народу. Посету су изнова организовали чланови поменутог Удружења Англиканске и Источне Цркве који су преузели реч на догађају док је главни говорник поново био Велимировић (*The Church Times*, “Serbs in Oxford: A Slavonic Service in Christ Church,” February 14, 1919, нав. д., 142).

У марту 1919. Владика Николај је обавештен да ће ускоро бити хиротонисан у новог Епископа Жичке епархије. Дана 8. марта 1919. сазван је састанак у Лондону у којем надбискуп Англиканске Цркве позива свештенство да буде присутно на сусрету са Велимировићем пре његовог повратка у Србију следеће недеље, након што је провео значајан временски период становања у њиховој земљи. Повод за окупљање јесте одавање признања од стране његових пријатеља Цркве Енглеске који ће му уручити пекторални крст. Догађај је заказан за 12. март 1919. године у Ламбет палати (Lambeth Palace) у Лондону (*Anglican and Eastern Organization, MS 4746, 1919-20*, нав. изв., 21).

За свој успех и велики труд, као знак признања Николај је добио напрсни крст и повељу са албумом потписа најугледнијих Енглеза као и од кентеберијског надбискупа. Гласи:

“Пречасном Николају Велимировићу,

Драги мој брате, пријатељи које сте стекли за време Вашег боравка у Енглеској, не могу да Вас пусте без видљивог знака свог поштовања и љубави. Ви сте били са нама три године у најтрагичније време које је познато у људској историји. Поздрављамо Вас срдачно као и Вашу мученичку отаџбину. Ми смо срећни што смо Вас упознали. Поздрављамо Вас као изасланика Српке Цркве нашој Цркви. Ми смо са великом радошћу слушали Ваше проповеди – једног истог Јеванђеља, које је упућено целом човечанству од једног Искупитеља, Господа нашег Исуса Христа. Напрсни крст који Вам дајемо примите као скроман знак који нас веже у једно и који ће, као што се ми надамо и верујемо, у току наступајућих година ујединити цркве и све народе. Молимо Вас да крст примите као скроман знак успомене на прошле дане које сте провели међу нама у нади да га носите за добро Србије, Хришћанства и целог света као знак да спасемо јединство које може да пружи једини Исус Христос. Ја сам Ваш покорни брат и слуга у Господу Исусу Христ” (“Писмо Рандала Дејвидсона,” наведено према: Протић 2013, 735-736).

Након тога Владика Николај се вратио у Србију. Иако више није у Лондону, он у априлу 1919. године настоји да својим утицајем омогући врсту опуномоћења српских црквених јерарха и истакне и препоручи пред свештеним клиром Англиканске цркве. Велимировић и даље ради на одржавању добрих веза између Српске и Англиканске Цркве те су се по његовом позиву организовали дани Срба у Оксфорду. Пре тога он је послао позив (иако он на њему неће учествовати) са образложењем потребе за окупљањем Срба у Оксфорду који се одржао од 10-14. априла 1919. године. У напомени на крају летка са позивом на догађај у Оксфорду писало је: “По позиву часног оца Николаја Велимировића, новоизабраног Епископа” (*Oxford Chronicle and Reading Gazette*, “Serbia in Oxford,” 11 April 1919, Friday, pg. 1).³⁹⁸

Треба истаћи да након што је примио писмо одлуке о постављању за Епископа Жичког у марту исте године да се врати у Србију³⁹⁹ (Јанковић 2002, нав. д. 156; Herpell 2001, 18-19) те постављен одлуком Синод-а Српске Цркве за Епископа Жичког (маја 1919. годинама), потом и за Епископа Охридског (1920/1921. године),⁴⁰⁰ Велимировић приступа новим активностима у истим државама (САД и Велика Британија). Мисије су биле нове, а задаци – пређашњи. Године 1927. био је позван од стране еминентног Политичког института града Вилијамстауна (The Institute of Politics, Williamstown) да одржи предавања испред Политичког форума студената као и Карнеги Института (Carnegie Institution, Washington),⁴⁰¹ који је заступао настојање за међународни мир. Ове послератне мисије др Николаја Велимировића свакако захтевају једну нову научну анализу.

4.2.4. Главне беседе: Видовдански говори и Катедра Сејнт Полс у Лондону

Време које му је дато у јавном простору британске елите Велимировић користи да опише невоље српског народа:

“Ако би Енглеска могла да задржи своју моћну позицију у свету, то не би било исказано меркантилним комбинацијама колико духовним утицајем... Ваша слава у будућности може се ослонити једино на новом хришћанском духу...” (*The Church Times*. October 29, 1915, 422).

Он је сматрао и да српска Црква мора остати – државна црква у новој земљи након рата.⁴⁰²

Важност косовског празника

Прослављање српских празника у рату имало је поред духовног значајну и политичку одредбу. Из тог разлога, посебно место припало је српском националном празнику, Видовдану. Овај празник има знатан симболички значај будући да представља временску окосницу бројних

398 Догађај је насловљен: Србија у Оксфорду “(Serbia In Oxford” (10-14. April 1919) ..., by Request of the Rev. Father Nicholai Velimirovic, Bishop Elect.”).

399 У вези са тим, Владика Николај се вратио у Србију против своје воље о чему сведочи његово писмо митрополиту Димитрију да му се одобри одсуство од доласка у Србију да би завршио започете послове који су остали недовршени у Лондону. Он је у марту 1919. године изненада био враћен у Србију пре завршетка ових послова у Британији.

400 Споменуто је да је у децембру 1920. године Велимировић постављен за Епископа Охридске Епархије, међутим, он пре тога још једном одлази у Северну Америку и у Енглеску по позиву да помогне у организовању српских црквено-школских заједница и да говори на Универзитетима, Катедрама и на догађајима на које је био позван као предавач. Он одлази у новоуспостављену Епархију на Охриду од јулу 1921. године где се окреће више мисионарском и духовном животу.

401 *The New-York Times*, “The Yugoslav bishop is coming to America“ 04. 07. 1927; М. Д. Јанковић 2002, нав. д., 98.

402 Велимировић је говорио да Православна црква не може бити друго до државна, пише аутор Вошњак (Вошњак 1928, нав. д., 180).

трагичних догађаја. Смрт српског кнеза Лазара на Косову 1389. означило је врховну жртву једног државног лидера за будуће добро његових сународника.⁴⁰³

“Јединствена је наша историја! То није један низ страшних и смешних анегдота...” То је “једна дубока драма” (Еп. Николај 1988, 72).

Кроз контекст сагледавања историје Срба он предочава Енглезима како је заправо изгледала историја српског народа од Косова до данас. Пре и после битке на Косову (“Before and after the Battle of Kosovo”) наслов је његовог предавања у којем упићује Енглезе у оно што су теже до тада могли сазнати (Velimirovic 1916, 36-40). Дани и месеци народног пораза невидљиви су у колективној свести једног народа у односу на дан народне победе. Тако је и Видовдан остао у историјском памћењу Срба као датум празника који повезује њихову нацију и историју; историју и политику; политику и вредности. Косовски мученици издигнути су у свете, о чему Николај говори у више својих списа.⁴⁰⁴ Из тог разлога Видовдан представља својеврсну споменицу српске историје, завет који обједињује историју Срба са савременим дешавањима. Иако уобличен као дан – суда, Видовдан је уједно и један од највећих празника код Срба који слави историју, религију и политику у исто време.⁴⁰⁵

Трагедијом цивилизације или симболичком свезом овог датума одлучено је да аустријски надвојвода заједно са супругом посети Сарајево (1914), што је у много случајева било протумачено као отворена провокација већ изазиваног народа у Босни и Херцеговини (К. Милошевић 2008, нав. д., 23). Постојање масовног покрета омладинаца који је на широј основи и дубљој социјалној дистанци утицао на политику времена о којем је реч (Исто, 23), значило је у исто време изазивање на протест. Отворене политичке малверзације на државним границама Босне, претходна анексија босанске територије (1908) и увођење забрана већ изиритираном босанском-српском народу довела је до сада познатог исхода.

Како се током Првог светског рата Српска влада налазила у избелиштву заједно са српском војском са којом се повукла ка грчким острвима, тако се прослављање верских и државних празника показало као начин одржавања духа морала и заједништва у вери у Бога. Тиме се подстицао осећај припадања војника Цркви и држави. Свакако, прослава празника је поред одржавања морала војске на високом нивоу имала и политички значај у циљу достизања заједничког исхода: стварања нове и заједничке државе југословенских народа (Милкић 2016, нав. д., 426).

Српски празник, верски и државни представљао је у том смислу за њих симбол часне победе и очуваног морала – који нису учили “у школи.” Иако уз превелике жртве победа на крају увек буде достигнута:

“Ми наш морал нисмо научили у школи... То није научно заснован морал који почивана речима и мудростима из књига већ је посебна моћ, која није у нашој власти већ држи у власти свакога од нас” (Велимировић 1916, Душа Србије, нав. д. 380-382).⁴⁰⁶

403 У четвртој глави писано је више о спознајама цара Лазара Хребелјановића (1329-1389) пред његову смрт на Косову (1389) у контексту српских владара, описану наративом Николаја Велимировића. Његова жртва је осликала епопеју историјског страдања Срба и њихове територије која је као симболика наставила да постоји и у Првом светском рату (више видети у: Велимировић 1933, Мисионарска писма, летњи додаток, Битољ).

404 О значају историјске слике Видовдана, Николај је писао у више својих дела.

405 Срби су “на ширем религиозном и моралном плану” описали разлог за исход битке кад је Србија пала на Косову пољу на симболичан вид као “сукоб Неба и земље, бесмртног и смртног, пролазног и непролазног”, истиче Велимировић (1915). Више о томе видети у подеоку: “Место Србије у светској историји,” делу књиге “Душа Србије”, 392-393.

406 “Увек је била дужност света код Срба – бити веран пријатељима, држати задату реч и чувати потписане и непотписане уговоре... Не заборавите, да за читаве векове у нас није било школа него је то наслеђено благо који сваки човек чува као највећу светињу” (Исто).

Сходно томе, током ратних година, 1916, 1917 и 1918. године, тиме што је био организован као дан Срба у изгнанству, Велимировић настоји да обједини државни и религијски значај овог датума на Западу путем обележавања дана (28. јуна). Том приликом Владика Николај објашњава значај заветне честитости и националне вредности у виду вредности једног историјског и симболичког наслеђа, виђеног кроз политику његовог народа.

Велимировић у Првом светском рату говори да се српски народ учио и васпитавао на основу своје прошлости и гледајући у прелепе задужбине својих некадашњих владара. Међутим “Непобедиви народ је био свестан да нема више владара који ће представљати све најбоље у народној души.” Донео је одлуку да се ослони на себе, на своје српско име, на наду и веру у Бога и пред непријатељима како је и учинио у време светског рата (Велимировић 1916, Срб у светл и мр. 622-623).⁴⁰⁷ Другим речима, Видовдан као пример изворности карактера Срба, печат непомирљивости са ‘оковима’ ма које врсте и симбол часног осећања за слободом једног народа представљао је обележје Срба на територији англо-америчких држава током рата о којем је реч.

Политички контекст Видовдана током Првог светског рата

Велимировић од доласка у Велику Британију тражи начин да се истакнути српски празник огласи и именује у енглеским црквама. Заједничка организација довела је до обележавања овог државног и верског празника Срба. У организацији у Лондону и широм Енглеске су највећег удела узели управо пријатељи Срба у Британији, енглески интелектуалци и свештенство Англиканске цркве.

Раније споменутом ангажовању Велимировића око довођења српских студената у Енглеску претходило је слање писма надбискупу. Надбискуп кроз преписку показује склоност ка протоколарном деловању и ограничавајућем приступу иако са исказаном симпатијом према Велимировићу и идеји коју је заступао за студенте из Србије и за прославу српског празника.

Међутим он је истакао да не може да одобри званично планирани пројекат оца Николаја за служење српске литургије (R. T. Davidson 520, ff. 70-109) и за збрињавање ђака, те је тражена званична сагласност тадашњег Српског Архиепископа Димитрија (Хепел, 36).

Укратко Видовдан у контексту политичког ангажмана јеромонаха др Николаја Велимировића у савезничким државама Запада одвијао се у следећем годишњем редоследу:

Видовдан 1914. – атентат у Сарајеву и прекид прославе празника свих Срба у Отаџбини и у Дијаспори;

Видовдан 1915. – Николај Велимировић је у Сједињеним Америчким Државама; Прослава Видовдана у Њујорку; Скуп Јужних Словена и обраћање Велимировића;

Видовдан 1916. – Николај Велимировић се налази у Лондону и организује заједно са Србима и пријатељима српског народа, Енглезима три недеље прославе српског празника. Ово је до тада било незапамћено обележавање Видовдана и дана велике жртве код Срба на територији англосаксонске државе. Тиме је указано поштовање Србима од стране британског народа и њихове цркве. Српска литургија тим поводом одржана је у Лондону, први пут и служио ју је Владика Николај;

⁴⁰⁷ Предавање под називом: “За крст и слободу”, Велимировић је одржао у Цркви Свете Тројице у Лондону, 1916. године.

Видовдан 1917. – Велимировић је у Лондону и ради на организацији нове свечане прославе дана Видовдана. Иако 1917. године косовски датум није означен свечано колико прошле, несумњиво је важан с обзиром да је те године први пут један неангликанси свештеник проповедао у катедрали Светог Павла.

Видовдански говори у Енглеској

Стање слике Срба у рату из перцепције савезничких западних држава посебно је измењено након прве значајне организације Видовдана у Лондону.

Заправо, најзначајнији тренутак у пропаганди српског народа на тлу Уједињеног Краљевства био је обележавање – Видовдана 1916. године (Јанковић, нав. д., 51-52). Савременик Велимировића, Богумил Вошњак пише да је овај српски празник био одличан начин да се “испопуларише” Србија и српски програм политике (Вошњак 1928, нав. д., 183). Јавност су посебно пробудиле проповеди јеромонаха др Николаја Велимировића у цркви Свете Маргарите. Биле су то “проповеди које су заталасале и заинтересовале не само истакнуте англиканске кругове, него и политичаре и државнике” (Јанковић, исто).

Прва беседа 1915. године – освешћење нације Црква Светог Михаила (St Michael’s Church) у Лондону

На основу чланака британске периодике прво запажено појављивање Николаја Велимировића у јавности Велике Британије било је 27.10.1915. у Лондону (*Church Times*, 29 Oct. 1915, нав. д. 422). Догађај прослављања девет година оснивања организације Асоцијације Англиканске и Источне Хришћанске Цркве (the Anglican and Eastern Orthodox Churches Union), почео је службом у цркви Светог Михаила (St. Michael’s Church) у Лондону након чега је проповедао српски свештеник. Беседом која је засигурно привукла пажњу енглеске елите на српску патњу и српске политичке аспирације, Велимировић сведочи о стању своје државе у рату. Званични лист енглеске Цркве (*The Church Times*) је овој проповеди посветио две колумне. Текст ове и осталих беседа којима се Владика Николај Велимировић обратио Енглезима сачувани су у архивама британске периодике у Лондону⁴⁰⁸ У том смислу значајно је истаћи његове речи обраћања које је произнео на догађају организованом испред Асоцијације Источне и Англиканске цркве.

Прослави девете годишњице ове асоцијације у среду, 27. октобра посетио је значајан број присутних са обе стране, захваљујући свакодневном растућем ентузијазму “за наше племените савезнике, Русију и Србију”. Истом приликом др Ситон-Вотсон изнео је дубоко дивљење према Србији и њеном народу и “дао опис борбе коју је мали српски народ водио, а сада води у одбрани своје слободе.” Николај Велимировић, професор Богословије и представник српског посланства, је говорио о верској страни српског народа, најпре путем изражавања свог уважавања осећања произнетих кроз реченице које је говорио Ситон Вотсон, а потом је изнео своје тврдње о односу садашњем и будућем хришћанских цркава и његова предвиђања о томе и о будућој улози британског народа у Европи (*Church Times*, 29 Oct. 1915, Исто).

408 С тим у вези, аутор Ковић писао је да у новинским списма посланства Краљевине Србије нема сачуваних битнијих говора Велимировића као што су беседе уприличене октобра 1915. године у цркви Свете Маргарите као ни беседе која је одржана у катедрали Светог Павла, 22. јула 1917. године. У међувремену се дошло углавном до ауторских чланака оца Николаја пише исти аутор (Ковић 2015, нав. д., 407). Треба истаћи да овај скуп као ни беседа оца Велимировића нису били уприличени у Цркви Свете Маргарите, као што је напоменуто већ у Цркви Светог Михаила у Лондону.

Иако није у питању видовданска беседа, прво произношење⁴⁰⁹ речи Велимировића битно је из разлога што он овом приликом износи свој став који ће касније фигурирати његове даље акције и испољавање организације празника Видовдана током наредне три године. Другим речима, Велимировић овом приликом први пут представља Британцима циљеве своје политичке ангажованости у исто време са циљевима сопственог мисионарског ангажовања.

У говору он даје своје мишљење да је за стање рата највећу одговорност сносила хришћанска црква у Европи јер није смела да допусти снисхођење па и охрабрење влада својих држава да крену у рат. Тиме је она морала да поднесе крајњи и највећи терет таквог пада у “несвест и бесмисао” (Велимировић 1917, 1986, Агонија цркве, СД 3, 118). Из овог разлога Велимировић тражи помирење међу црквама и већ при првој јавној појави у Енглеској он позива на хришћански дијалог који води међународном дијалогу. Он у овој првој беседи, врло важној у анализи политике међу савезницима управо износи своје виђење одговорности и задатка државе и Цркве као засебних државних јединица.

Додатно, Владика износи виђење да путем слоге црква, православне, англиканске и католичке, може бити успостављена боља визија света и успоставити реалан систем узајамног поштовања и мира у свету. Он износи став да управо православна Црква може представљати “мост” у помирењу друге две цркве јер ће Срби увек бити спремни за то – за слогу и за одбрану слободе која може бити остварена дијалогом државе и цркве (*The Church Times*, October 29, 1915, нав. д., рг. 422). Притом Владика Николај овом приликом разобличава сазнања о правичној борби и о духу српске нације која је спремна на међународни дијалог. Тиме Велимировић сведочи о снази Срба у спољнополитичким односима и снази њихове духовности односно поверења у Бога да ће у свету и у њиховој држави коначно доћи до благостања.

“У овом моменту када се Европа крсти по нови пут са ватром и патњом, ви можете заједно са црквама Русије, Србије, Грчке, Румуније издати манифест хришћанском свету о односу хришћанства у данашњем свету путем ваше манифестације патње и наде у исто време” ...“Замислите акт који је потписан од стране Епископа ове Цркве и од стране Светог Синода цркве Русије и Србије. Каква помагајућа сензација за цео свет! Каква је грешка рећи – ми ћемо започети помирење црква након овог рата. Сада, у овим данима је време да се почне са тим! На српску Цркву ви увек можете рачунати, као и на српски народ. Наш народ још увек није затрован многоструким верским контроверсама. И даље верује целим срцем.”

Црквени гласник овом приликом посветио је оцу Николају готово половину странице и у потпуности пренео речи његове беседе. Владика је као говорник дао још неколико изјава о вери и толеранцији својих сународника и додао да су католички делови јужнословенских народа подједнаки у толеранцији, као и њихова православна браћа. Универзална Црква Христова, потврдио је, мора бити створена, не толико уједињеношћу облика колико јединством духа будући да је форма мање битна. Он је веровао да је црква Енглеске више него друге европске цркве имала прилику да промовише овај велики циљ.

“Универзално признање Хришћанског јединства које би гарантовало вечни мир на земљи могло би се обезбедити у запечаћеном савезништву између англосаксонаца и Словена и између Англиканаца и православаца. А то се много лакше може остварити у рату него у миру због духовног расположења људи“ (*The Church Times*, 1915, исто).

Пред енглеском нацијом, односно њеном црквом у саставу поменутог удружења он изриче све оно што је желео да буде остварено у рату зарад боље будућности свих. Вероватно, не

409 Аутор Чапман потврђује да је ова служба – вероватно била Велимировићево прво јавно појављивање и он је био присутан у овој светињи изражавајући ‘своју дубоку захвалност за службу’ (више: Chapman & Lubardić 2022, нав. д., 75-113).

знајући са сигурношћу да ли ће се његова јавна реч поново чути, он изговара своје државне циљеве и своје задатке у овом говору. Истрајан у свом апелу да се ово омогући, који заступа од краја 1915. па током зиме и пролећа 1916. године, Велимировић је шест месеци након тога успео да добије сагласност свештеног клира енглеске Цркве да се омогући њему и свим православним свештеницима после њега да држе своје литургије у њиховим црквама, што се десило најпре јуна 1916. године.

Година 1916. – Више недеља прославе српског празника (три главна дана)

Јун 1916. године био је први пут да су Срби прославили овај празник током рата у времену изгнанства (Вошњак 1928, нав. д., 183). Овај празник свечано је обележен широм Енглеске и посебно у Лондону. “Душа ове прославе био је отац Николај” (Исто, 183).

Имајући у виду да су постојала пријатељства и односи узајамног поштовања Велимировића и осталих Срба у Лондону са енглеским публицистима и новинарима, што је значило у исто време и добар јавни одзив за прославу српског празника и правовремену објаву наступајућег догађаја у британском јавном мњењу. Заједничка организација Срба и њихових пријатеља у Великој Британији, довела је до овога.⁴¹⁰

Значајно је поменути преписке Велимировића са Фајнсом-Клинтоном, везано за организацију Косово дана, најпре јуна 1916. Преписке сачуване у Ламбет палати, седишту поглавара Цркве Енглеске у Лондону сведоче да су се обојица чинили знатне напоре како би се овај празник организовао, одржао и устоличио као дан српске емиграције у Британији (*Anglican and Eastern Churches Association, General Secretary's Papers 1915-1916, 65-67*). Тиме је организацију прославе Видовдана 1916. у Енглеској преузела Англиканска црква док је одлучивао о томе надбискуп кантерберијски. Он је због ове прилике проследио допис свим црквама у Енглеској и наложио да се дан 28. јун 1916. обележи као *Српски дан – Дан Косова*.⁴¹¹ Целокупна организација овог дана озваничена је као дан – Срба у Британији (“General Secretary's Papers“, 1915-1916, исто, 75, 77).

Аутор Богумил Вошњак истиче да су се широм Енглеске одржавала богослужења, потом предавања и говори. Владика Николај је одржао говор познат као *Душа Србије* (Вошњак 1928, нав. д. 183).⁴¹² Ипак, овај празник током 1916. године, уз све претходне напоре Велимировића да се обележи дана 28. јуна, није био одобрен, управо ради изазовног датума и осетљиве симболике када је почињен атентат (1914).

410 Улога Велимировића била је пресудна за прославу овог датума организованог од стране Британских пријатеља Србије (Markovich 2017, нав. д., 162-163).

411 Аутор Јанковић наводи нешто више о томе, истичући да је у енглеским школама била су организована вишебројна предавања о српској држави, будући да ниједна школа није одбила да обележи ову прославу. На литургијама у већем броју цркава одржан је парастос за душе покојних српских војника, али и британских болничара и лекара који су били слати у мисије и помоћ за слободу Србије. Здравнице су одржане и за српског Краља Петра као и за ослобођење државе. Одржаване су конференције са хором и представницима градске власти (Исто, 37). Била је то једна од најлепше организованих прослава празника српског народа и испољене великодушности енглеског народа. Карактеристично је да су једнако давали сиромашни и богати. У градовима се продавао тзв. “Видовдански цветак”, сакпљани су прилози у црквама за помоћ Србима у рату. Само у дану било је прикупљено преко 10.000 фунти у ту сврху (Јанковић 2002, нав. д., 51-52). “Видовдански цветак” је био летак са детаљнијим објашњењем значаја дана Косова код Срба на енглеском језику.

412 Важно је напоменути на грешку у писању аутора Вошњака као и следећих извора: *Народна одбрана* од броја 30. јул 1936. године и аутора Јанковића (2002, 52). У списима ових аутора наведено је да је празник Видовдан прослављен у Лондону, 28.6.1916. када је у катедрали Светог Павла изашао Николај Велимировић и говорио беседу под називом “Душа Србије.” Како је отац Николај приликом службе помена у катедрали Светог Павла (7.7.1916.) једино учествовао у свештеничкој поворци, као представник православне Цркве Србије, тако је он тек наредне године, 1917. говорио у овој енглеској катедрали.

Како се више аутора бавило описом и анализом прославе дана Видовдана у Лондону 1916. године,⁴¹³ њихове значајне анализе већ су приложене науци. Из тог разлога овде се нећу задржавати на опису прославе тзв. “Косово дана” већ на садржају говора које је Велимировић произнео, а које потом објављује британска штампа и то најпре званични лист Цркве Енглеске – Чрч тајмс (*The Church Times*) и потом више других енглеских листова.

Организација Видовдана

Најпре, Велимировић шаље дописе са молбом да се начини уступак у дотадашњем раду Англиканске цркве и дозволи Србима у Лондону да обележе свој верски и државни празник – Видовдан. У складу са његовом молбом, као српског свештеника да се ово омогући Србима у изгнанству (R. T. Davidson Papers, Letters 1903-28. Vol. 520, 70ff)⁴¹⁴, и потом послатом молбом англиканског свештеника Фајнса Клинтонa и чланова окупљених око одбора за прославу тзв. “Косово дана”, покренута је преписка о потреби обележја овог датума.

Ради организације и веродостојне прославе великог српског празника формиран је посебан тзв. “Косовски одбор” (*Kossovo commitee*), са вођством Елси Инглиш (Elsie Inglis),⁴¹⁵ докторком која је извесно време провела у Србији као главни лекар ратног медицинског тима за време епидемије тифуса (Herpell 2001, нав. д., 6). Одбор је основан 1916. године за потребе помоћи српским пријатељима у Лондону и потребе дубљега сазнања ко су заправо Срби у току јуна 1916. широм Велике Британије. Секретар је, поред Фајнс-Клинтонa био и поменути публициста, Ситон-Вотсон. Владика Николај је са њима радио у синергији на остварењу српских циљева и на продубљењу односа две земље (Seton-Watson 1981, 174-175), посебно путем њихових цркава.

Организација догађаја добила је назив: “За Србију: Косово дан, Јуна 28. 1389-1916.” (“For Serbia: Kossovo day, June 28th, 1389-1916”) који је истицан на страницама позивница за долазак на прославу. Генерални секретар испред ове организације били су поменути Фајнс-Клинтон и Р. В. Ситон-Вотсон који су предводили овај догађај са осталим члановима⁴¹⁶ (Anglican and Eastern Churches Association MS. 4744, 1915-16, 85ff, 65).

Судећи по писмима, заоставштини Ламбетске палате у Лондону, Фајнс-Клинтон је тражио начине до помогне Србима у њиховој намери да прославе свој празник и у вези са тим био у

413 Прикази ових аутора односе се на описе пружене помоћи енглеских пријатеља и свештеника Англиканске цркве у организацији истог као и на сами дан прославе (више видети у: *Народна одбрана*, 26. јул 1936. бр.30, 566-568, Озн. бр. 208/2064; Јанковић 2002, нав. д., 37, 51-52). О прослави дана Косова током Великог рата пише професор Марковић (S. G. Markovich 2017, 162-166). Такође професор оксфордског Универзитета Чапман (M. D. Chapman) у припремном материјалу за књигу даје анализу прославе истог празника, посебно из угла поменутог односа Велимировића са Фајнсом Клинтоном. О прослави поменутог празника писали су и словеначки дипломата Богумил Вошњак (Вошњак 1928, нав. д., 183), ауторка Хепел (Muriel Herpel, 2001, нав. д., 6-7).

414 Преписка о залагању да се омогући српском свештенику да одржи литургију у некој од Англиканских цркава по претходној молби Велимировића датира од децембра 1915. године (Исто).

415 Elsie Maud Inglis (1864-1917) била је шкотска лекарка, оснивач болнице Шкотских жена. Страдала је у Великом рату у мисији за помоћ Србији. Годину дана касније изнесена су предавања на основу њеног рада у време Првог светског рата (*Musselburgh News*, 1918, pg. 3). Николај Велимировић је учествовао у комеморативној служби у њену част у Цркви Свете Маргарите, будући захвалан у име српског народа за њен ангажман у Србији током рата.

416 Чланови овог комитета били су имена великих британских пријатеља српског народа: Lady Paget, Dr. Elsie English, Mrs. Dickinson Berry, Lady Grogan, Lady Cowdray, Mrs. Konnell, James Berrz, Mrs. St. Clair Stobart, The Rev. Precy Dearmer, D. D., Joint. Hon. Secretaries: R. W. Seton-Watson, Esq i The Rev. H. J. Fynes-Clinton. Седиште комитета било је у улици: 50 Parliament Street, Whitehall, London.

сталној комуникацији са Велимировићем.⁴¹⁷ Из тог разлога он шаље дописе, испред поменутог Одбора основаног за организацију споменутог догађаја лондонском бискупу.⁴¹⁸

Између осталог он напомиње да би на овај начин енглеска Црква показала – значајно дело симпатије и заступништва према њиховом савезнику, држави Србији која “данас пати од огромног страдања на њеној територији.” Он је сматрао да ће остварење могућности прославе њиховог празника бити знак солидарности и за патње Срба које проживљавају у рату и као знак емпатије за савезнике Велике Британије.⁴¹⁹ Стога пише у допису да надбискуп Кентерберије у великој мери саосећа са стањем Срба и са потребом да се обави служба помена онима који су изгубили животе у рату, те је дао обећање да ће учествовати у свечаној Комеморацији за српске и британске докторе, медицинске сестре и војне трупе који су пали у борби за одбрану њихове државе. Служба ће бити одржана у подне, 28. јуна у катедрали Светог Павла. Овим писмом Клинтон позива лондонског бискупа да се придружи комеморацији путем проповеди, молитава, у певању српске химне или пружању помоћи за колекцију испред “Српског потпорног фонда” за децу (the Childrens’ Branch of the Serbian Relief Fund) и организације болница шкотских жена (The Scottish Women’s Hospital) у Србији. Такође дао му је до знања да у Британији тренутно борави око 300 српских дечака, избеглица и да за помоћ фонда за њихову едукацију је потребно такође пружити донације.

Он додаје да је ово прилика да се пружи морална и духовна подршка Србима али и материјална помоћ људима у невољи, путем молитава и братских осећаја и од стране католичке Цркве са њеним свештенством верницима православне Цркве Србије. Одобрење да се изврши организација догађаја који ће показати пријатељство енглеског народа и подршку Србима у Великом рату ускоро је добијено и одобрено је да ће дани посвећени српским савезницима биће уприличени неколико наредних недеља (*Anglican and Eastern Churches Association MS. 4744, „Kosovo Day”, 1915-16, 85ff, нав. изв. 65).*

Различити бројеви црквене периодике објављују различите датуме планиране за прославу српског празника. Тако у листу енглеске цркве – ‘Чрч Тајмс’ у броју од 30. јуна помиње се нешто измењенији редослед од оног који је изнесен у агенди поменутог Одбора. Догађај је насловљен: „Услуге и састанци. За Србију. „Мислите на Србију. Молитва за Србију. Обновите Србију” а најављени су следећи датуми догађаја: 2, 7. и 9. јул 1916. године предвиђени за обележавање дана српског празновања. Помињу се и додатна места прославе (више: *The Church Times, 30. Jun 1916, June 30 1916., 612).*

С друге стране, ауторка Хепел пише да служба није могла да буде одржана овог дана у виду свечаног богослужења у Катедрали Светог Павла будући да је тај дан био означен и као годишњица атентата на Франца Фердинанда, те је прослава у овој Катедрали морала да буде одложена за 7. јул (Hepfel 2001, нав. д. 6-7), нити је могао да буде обележен у окупираној српској држави, али је масовно и јавно био прослављен широм Енглеске. Она истиче и да је оваква прослава једног празника друге нације у Енглеској, била прилично необична (Исто, 6). Међутим, у списима Ламбет палате наведен је датум 28. јун 1916. године као дан планиран за

417 Приватно писмо најпре од 2. и од 6. децембра 1915. сведочи о преписци са надбискупом лондонским, потом и писмом од 6. јануара 1916. да се не дозволи српском свештенику да користи “неку од наших цркава за српску Литургију...” Наведено је да постоје и руска и грчка црква у Лондону и да би једна од њих била могла бити место за овог свештеника где би могао да изговара речи српске Литургије “уколико то толико жели...” У преписци је наглашено да тешко могу поверовати да је предлог првобитно покренуо српски свештеник. Чини се да је писмо најпре послао Фајнс-Клинтон, односно свештеник англиканске цркве који пише да је за ово замољен (R. T. Davidson Papers, Letters 1903-28. Vol. 520, ff. 70).

418 Артур Фолеј Винингтон-Инграм (Arthur Foley Winnington-Ingram) (1858-1946) био је бискуп Лондона од 1901. до 1939. године.

419 О значају прославе верских празника код Срба, посебно за српску војску у Првом светском рату видети више: Милкић 2016, нав. д., 142-147, 219-223.

прославу Видовдана и српску литургију коју ће служити и након које ће проповедати Николај Велимировић, српски јеромонах и дипломата у Лондону. Штавише, ово је било најављено у ноти одбора за организацију дана Срба у Великој Британији.

Поставља се и питање: Када је заправо Николај Велимировић служио српску литургију у некој од англиканских цркава и када је држао говор (проповед) о значају празника Видовдана као симболике Косова за Србе? На послетку, ипак му је било омогућено да проповеда и држи српску литургију, након његовог личног труда и многобројних писама енглеских свештеника наклоњених Србима.⁴²⁰

Објашњење долази из дописа поменутог одбора за организацију Косово дана који је изнео своју агенду прославе у наредне три недеље које ће бити посвећене српском народу у Великој Британији. Молба је одобрена и Срби су добили могућност да обележе свој празник и у изгнанству. Прво одобрено место за служење српске литургије, како је писало, Срби су добили захваљујући симпатији енглеског свештенства према њиховом правосланом братству, Србима који су живели међу њима.

Дозвола за одржавање српске празничке литургије гласила је на „последњу недељу“, а одређено је и место одржавања: Капела Куће Добročинства, Сохо (House of Charity, Soho). То је данашња кућа Светог Варнаве у Грчкој улици у Лондону (The House of St. Barnabas). У том тренутку се чинила као најбоље место за ову прилику у сред изазовних околности Првог светског рата.

Чланови одбора за прославу дана Косова (Kossovo Day Committee), формираног у саставу Асоцијације Англиканске и Источних Цркава устоличили су догађај и саставили документ са агендом планираних догађаја по ставкама. Овај документ послали су дана 24. јуна 1916. свим званицама, затим бискупу лондонском и његовом свештенству католичке цркве у Британији и осталим гостима. Наглашено је да од свих организација и друштава у Енглеској “који чине много за Србе у рату,” овај одбор који ради у складу са Асоцијацијом хришћанских цркава би требало да покаже највише емпатије ка овом народу. Распоред је најављен у писмима и агендама и прослеђен члановима Комитета за организацију дана о којем је реч од стране генералног секретара овог комитета, поменутог свештеника Англиканске Цркве. Дописи садрже датуме, места и кратак приказ догађаја који ће се одвијати у Лондону у спрези са прославом празника Срба у Великој Британији.

Додатно, званични лист цркве Енглеске, ‘Чрч Тајмс’ (The Church Times) у броју од 7. јула 1916. потврђује да се прослава дана Срба у главна три дана одржала по најављеном редоследу уз придодати датумо прославе коју су Срби уприличили у недељни дан пред Видовдан, 25. јуна у Оксфорду.

Важним сматрам следећа запажања по питању организације дана прославе овог празника:

Недеља, 25. Јун 1916. – “Јединствен догађај” међу Србима одржао се овог дана у капели Колеца Светог Џона у Оксфорду (Chapel of St. John’S College Oxford). Српски ђаци овом приликом формирали су хор;

Стога, у агенди званичног документа сачуваног у Ламбетској палати најављен је следећи распоред догађаја:

420 Преписке упућене углавном Лондонском бискупу сачуване у ламбетској палати Англиканске цркве од дана 2-11. мај 1916. сведоче да тешко може да се дозволи да Николај Велимировић држи службе редовно и заузети место њиховим свештеницима. То он може да чини у оквиру руске Цркве па и да заузме место пароха при њиховој редовној служби. Написано је, а “уз велико поштовање према оцу Николају“, како је нагласио будући да га сада већ знају “врло добро“ (R. T. Davidson 520, ff. 70-109).

28. Јун 1916. среда – Српска литургија одржаће се у 10 часова у Капели Куће Добročинства, Сохо у Грчкој улици (Chapel of the House of Charity, Soho Square);

2. Јул 1916. недеља – у Цркви Свете Маргарите (St. Margaret's Church) у 15.30 часова биће одржана служба заступништва за Србију уз пратњу руске музике. Проповедник ће бити Николај Велимировић;

7. Јул 1916. петак – Спомен-служба биће уприличена у 12 часова за оне који су положили животе у рату за одбрану Србије и биће одржана у Катедрали Светог Павла (St. Paul's Cathedral). Проповедаће кентерберијски надбискуп;

Додатно, планирано је да се одржи јавни скуп уз накнадну објаву датума (*Anglican and Eastern Churches Association MS. 4744 1915-16 (General Secretary's Papers 1915-1916), ff. 75-81, нав. изв. 77*).

Служба која је одржана у недељу, 2. јула 1916. године спомиње се у више извора. У црквеном листу такође је објављено да је служена – посебна “литургија посредовања” за Србију у Цркви Свете Маргарете у Вестминстеру (St. Margaret's Church, Westminster), када је хор певао фрагменте руске црквене музике. Том приликом је Николај Велимировић, професор теолошког факултета у Београду проповедао – “моћну и дубоко интересантну проповед” о српским Свецима и грешницима (*The Church Times, “The Serbian Liturgy in London,” July 7, 1916, 10, Исто*);

Петак, 7. Јул 1916. – Сејнт Полс Катедрали: у 12 часова служена је Служба помена за Србе и Британце који су дали животе у рату; Надбискуп кентерберијски изнео је своју проповед у складу са догађајима у рату и онима на које се помен односи (Исто).

Упркос различитим објавама прославе српског “Дана Косова” у Лондону и широм Велике Британије објављених у више поменутих бројева листа Цркве Енглеске, на основу објава публикованих након ове тродневне свечаности увиђа се да су догађаји одржани у данима и сатници када је то најпре било планирано испред поменутог одбора за организацију Косово дана Удружења Англиканске и Источних Цркава (*Anglican and Eastern Churches Association MS. 4744 1915-16, нав. изв. ff. 75-81, 77*).

Први свештеник који је служио српску литургију у Британији “икада”

У недељу пре обележавања службе помена у цркви Светог Павла, одржана је прва српска литургија у енглеској цркви. Новинари су ово истакли као први пут “икада” да је један српски свештеник служио литургију у простору англиканске цркве. Претходно је најављено да ће српска служба бити одржана 28. јуна 1916. године у 10 часова у Капели која се налази у близини трга Сохо, у тзв. Кући Добročинства у Грчкој улици (*General Secretary's Papers 1915-1916, нав. изв., 77*).

Централна личност догађаја био је српски изасланик Велимировић, а присутни су били српски емигранти и солидарни енглески пријатељи. Шесточлани хор је певао на Литургији на старословенском језику којим се користила Руска Црква. Одежду од сјајне плаве златне тканине обезбедила је Англиканска и Источна асоцијација цркава. Ова служба ће се повремено понављати и српска Литургија ће се од сада служити и за српске ђаке у Оксфорду и Кембриџу када то буде било могуће (*The Church Times, “The Serbian Liturgy in London,” July 7, 1916., pg. 10*).

Владика Николај обратио се дирљивом беседом која се односи на утврђивање значења косовског дана и идеала и тежње српске расе:

“Како ћемо ми да певамо песму Господњу у страниј земљи?”, обратио се Велимировић присутнима речима из књиге Псалтира. Ове речи могу осликати тужбу прогнане деце Србије, како они памте девастацију своје државе за коју су “тако страшно везани” (*The Church Times*, “The Serbian Liturgy in London,” July 7, 1916., нав. д., pg. 10). “Нема сумње,” пишу у листу „Чрч Тајмс“ да је ово први пут да је српски свештеник служио православну Литургију у Енглеској (Исто).

У свом говору Владика Николај описује како изгледа српска душа кроз историју. О значају његовог излагања говори и податак да се знатно касније, тачније 1942. године, британска периодика осврће на ове речи Велимировића. И после напада на тадашњу Југославију, дају подршку нападнутој држави његовим благочестивим речима из времена Великог рата:

“Ми никада нисмо били толико географска, колико смо били историјска сила: наша историја је одувек била сјајнија него наша географија.”

Владика Николај је у обраћању додао да Срби могу бити ‘истргнути’ из географске сцене, али никада из историје. Ове речи наводи британски лист, додајући да се они моле да мир за Југославију ускоро опет доћи (*Evasham Standard & West Midland Observer*, September 19, 1942, нав. д., pg. 2).

Други дан: Проповед у Цркви Свете Маргарите, Вестминстер

У недељу после подне, истог дана (2. јула 1916), одржана је посебна литургија за Србију у Цркви Свете Маргарете у Вестминстеру, том приликом је хор отпевао делове руске црквене музике са чудесном лепотом и прецизношћу. Владика Николај је проповедао “моћну и дубоко занимљиву проповед” на тему „Српски свеци и грешници“ (“Serbian Saints and Sinners”) детаљно описујући четири периода српске историје са различитим антитезама између српског хришћанства и паганства.

Коначно, изразио је захвалност британској нацији и њиховим снагама, несебичној оданости британских медицинских сестара и лекара његовом народу, и Комитету који је организовао прославу баш у Енглеској за њихову националну годишњицу Косовске битке. Велимировић је овом приликом подсетио: „Земља српска је олтар, а крв твога брата жртва” (*The Church Times*, July 7, 1916, исто).

О проповеди Владике Николаја исто пише и шкотски лист са нешто више детаља говора:

Молитве су изречене током јучашњег дана у великом броју цркава за српску нацију и посебно значајна у Цркви Свете Маргарите, Вестминстер у подне када је одржана посебна служба заступништва за људе пале у рату. Служба је завршена српском националном химном.

Велимировић као професор богословског факултета у Београду, обратио се присутнима овом приликом и осврнуо се на борбе које је Србија водила против “полумесеца” за хришћанство током прошлих ратова и векова на њеној територији. На крају века који је прошао, они су чули са стрепњом и узнемирењем да расте ново аустроугарско учење Западне Европе и запитали се – да ли је то хришћанство за које су се они толико борили, за које су њихови преци гинули на Косову. То је била збуњујућа и ужасна порука. Дакле, за њих је цивилизација Немачке представљала огромно разочарење. Потом је дошао светски рат. Српски народ је тада разумео

да је индустрија неопходна у свим гранама, али да она мора имати и душу. Јер знали су да је “гвоздена цивилизација” без душе и из тог разлога они нису очајавали. Такође, Срби никада нису заборавили како су племените енглеске жене и мушкарци отишли у рат да негују војнике и за њих жртвовали све, чак и своје животе. То они никада неће заборавити, говорио је Велимировић (*The Scotsman*, Jul 3, 1916, *Prayers on Behalf of Serbia*, нав. д. pg. 8).

Душа нације

Владика Николај је почео своју проповед тврдњом да су српски светитељи и грешници увек живели заједно, па су се и борили једни против других. У делу “О души нације” он сведочи о подели историје Срба на четири велика временска периода. У том смислу, чинило се да је цела историја српског народа имала својеврсни религијски нимбус, будући да је сваки период ове историје био обележен борбом у вези са одређеним верским проблемом. Колико дубоко сежу неоспорни историјски извештаји, назире се у протекла четири периода, говори Велимировић. Први период трајао је од српске сеобе на Балкан до краља Стефан Немање. Други је почео владавином краља Стефана Немање и трајао је триста година. Трећи је период почео са Косовском битком, 28. јуна 1389. године и потрајао је до делимичног ослобођења Срба, 1804. године са првим српским устанком. Четврти период ове историје почео је крајем 19. века а трајао је до „Европског рата“ 1914. године односно Првог светског рата. Овај период је „почео са хришћанством и завршио се конфузијом.“ Објашњавајући сваки од ових периода српске историје понаособ, Владика Николај додаје да је четврти период, односно време Првог светског рата значило борбу између старог “српског верског духа и хвалисавог техничког индивидуалистичког и партикуларистичког духа Европе,” односно борба између „хришћанства и германизма“. Антитеза такве борбе била је: “Хришћанство или злочин!“ (*The Church Times*, „Serbian Saints and Sinners,” July 14, 1916, 45-46).

Потом је Владика Николај кренуо са описом Видовдана са објашњењем шта је за Србе представљала и у том времену представља симболика Косова, односно битке на овом месту. У овом делу проповеди он је говорио о начелима који су заправо “докази и визије Дана Косова“ („*The Evidence and Visions of Kossovo Day*“).

“Косово је централна тачка српском крсташком рату против полумесеца. То се догодило баш у време када су западноевропски ратови на Истоку престали и претворили се у унутрашње крсташке ратове Цркве а против јеретика. У првим крсташким ратовима Срби нису активно учествовали, али су ипак свим срцем саосећали са западним крсташима који су прешли Балкан марширајући на исток... Касније је немачке крсташе под Барбаросом пријатељски примио и опскрбио свим потребним залихама краљ Немања. Дозволите ми да употребим речи „туђи“ и „домаћи“ крсташа. Упоређујући балканско хришћанство са западом, видимо да су процеси супротстављени. Балкан је водио своје домаће у крсташки рат против јеретика међу њима, посебно против богумила; чим је страно уништавање западног света престало и домаћи крсташки рат беснео, балкански хришћани су зауставили свој домаћи и отпочели свој инострани крсташки рат. Кулминативна и одлучујућа тачка балканских крсташких ратова била је Битка на Косову. Срби су били вође ове битке, као и од почетка турске инвазије на Балкан, а почетак је био у време цара Душана. Грци су били исувише исцрпљени, Албанци преслаби, Бугари исувише материјалистички настројени да би водили балканско хришћанство у најтрагичнијим данима његове историје. Срби су прихватили тежак задатак и испунили га, ако не победом, оно са поштењем и ентузијазмом. Ако се слажете са мном да се увек човек назива победником када свој живот жртвује својим идеалима, онда ћете се сложити са целим српским народом у осећању да је суза Лазарева, који је дао свој живот на Косову пољу за хришћанство, био

победнички. Он је ипак био више од обичног победника; био је светац и за живота и за смрти. Живео је за веру и нацију, умро је за веру и нацију. Светац у животу и смрти! Али Свети Лазар није био једини светитељ тог дана нити је српски народ био без грешника. Сви су се сматрали светитима који су на време дошли на Косово поље и пружили свој максимум за Крст. Сви они који нису дошли на Косово у одбрану крста сматрани су грешницима. Од тог дана – визија Косова је постала за генерације које долазе – најинспиративнији извор снаге и наде” (Исто).

Овако Велимировић описује шта је за Србе значило Косово. Он наставља са описом важности дана Видовдана у овој проповеди од другог јула. Постављајући питање “да ли је Христос бољи од Мухамеда,” он подсећа да су сваке седме године Турци узимали здраве и снажније српске дечаке и одводили их у Константинопољ и васпитавали у исламској вери за будуће турске ратнике и владаре.

Треба споменути да Велимировић још у својим првим обраћањима пред Енглезима, на прелазу из 1915. у 1916. годину даје увид у неправде које су Срби доживели и сазнања о окупаторима који су хтели да покоре Србију. Описујући битку на Косову из 1389. године још почетком свог политичког деловања, он показује какав је значај овај датум имао за Србе кроз њихову политичку историју (Velimirović 1916, “The Soul of Serbia,” 77-79).

“Четврти период српске историје“: Први светски рат

Коначно говорећи о четвртом периоду српске историје Николај Велимировић у истом говору 2. јула 1916. године, представља време своје садашњости у Првом светском рату:

“Четврти период српске историје је последњих сто година почевши од Револуције за слободу 1804. године, а завршава се аустријском објавом рата Србији у јулу 1914. Наши преци су се борили на Косову пољу, а потом, током 500 година за крст и слободу, за своје материјалне ствари и идеале. Наши кнезови и поглавари Карађорђе и Милош држали су исти слоган: “За крст и слободу“ и витешки се борили за исте идеале за које је цар Лазар погинуо на Косову. Надали су се да ће их подржати хришћански кајзери средње Европе, али подршка никада није стигла. Уместо подршке шириле су се притужбе на Србију, које су имале за циљ да угуше малу земљу, ни у име Христа ни у име Мухамеда, већ у име аустријских „економских интереса“, „стратешких позиција“..., „меркантилне потрепштине“, „виталног раста“ тржишта и експанзије...” (*The Church Times*, нав. д., July 14, 1916, 45-46).

Потом је Велимировић закључио о стању међународне политике у Европи у средишњој ратној години:

“Ново европско јеванђеље је биолошко јеванђеље, које учи да је моћ исправна...” Стога су се многи тихо питали: „Зар је то хришћанство за које су наши преци гинули на Косову и другде, и за које смо жртвовали пола хиљаде година наше историје. То је било страшна и збуњујућа порука...”

Колико је ова проповед Николаја Велимировића изгледала важна присутној енглеској публици може се видети и по медијском простору који су јој дали. Једну и по страницу званичног листа енглеске Цркве заузела је његова проповед којом се обратио присутнима у Цркви Свете Маргарите, 2. јула 1916. године након посебне службе поводом прославе Видовдана у Енглеској.⁴²¹

421 Цео текст овог говора Николаја Велимировића 02.07.1916. године заузео је значајан медијски простор листа енглеске Цркве што је показатељ важности истог и оствареног медијског поред политичког утицаја на британско јавно мњење (више у: *The Church Times*, „Serbian Saints and Sinners“, исто).

Трећи дан: Обележје српског празника и служба помена у катедрали Светог Павла у Лондону

У чланку објављеном 14. јула 1916. године, дат је опис догађаја заказан за 7. јул у катедрали Светог Павла у Лондону (*The Church Times*, “Serbian And British Heroes. Memorial Service at St. Paul’s: The Archbishop of Canterbury’s Tribute,” July 14, 1916, 29). У истом листу дат је извештај о комеморативној служби у сећање на Србе и Британце који су дали своје животе за Србију у рату. Служба је почела у 12 часова.

У којој мери је узрок страдања Србије и понашање те мале нације захватило размишљање људи у Енглеској, могло се видети у великој комеморативној служби петка, 7. јула у катедрали Светог Павла. Надбискуп кентерберијски одржао је беседу позивајући на молитву и захвалност Богу “за храбре животе, српске и британске, племенито положене” у току тешких месеци аустроугарске најезде које су довеле до прогона Срба у егзил. Они су европски народ о коме је мало људи знало у Енглеској. Од тада се много научило у многим правцима о Србима, како у верским, географским и историјским, тако и у међународним,. Србија је у њеној тузи заузела ново место у свести Енглеској (*The Church Times*, “Serbian And British Heroes. Memorial Service at St. Paul’s,” исто). Присуство око триста српских ђака, избеглица који се образују и збрињавају у Енглеској, говорило је као подсетник о ударцу на њихову замљу. Српски дечаци су овог дана певали српску химну у овој катедрали, пише аутор овог новинског чланка. Празник Срба и помен-служба за погинуле били су организовани, не 28. јуна већ 7. јула 1916. године на овом најзначајнијем месту енглеске Цркве.

Поред тога, у листу Вестминстерска Газета (*The Westminster Gazette*) објављена је иста вест о поподневној комеморативној служби одржаној у катедрали Светог Павла (St. Paul’s Cathedral) у Лондону. “Импресивна служба,” како су је описали новинари овог листа, одржана је за британске и српске војнике и медицинаре који су пали за одбрану Србије током Великог рата. Службу је предводио надбискуп Кентерберије. Николај Велимировић из Србије узео је учешће у овој служби. Он је ходао у поворци свештенства до певнице носећи на себи фенол од тканине и злата, пише исти извор (*The Westminster Gazette*, “For Serbia fallen,” July 7, 1916, p. 8).

Лист Манчестер Гардијан (*The Manchester Guardian*) такође извештава о овом значајном догађају и потврђује присуство Велимировића у поворци са свештеним клиром Англиканске цркве. Наводи се да је у Катедрали Светог Павла одржан помен великанима који су до тада страдали у Великом рату односно у част нације која “иако је пала, она ће поново устати” (Исто).

Величанствена служба одржана је и отпевана за српску војску који су изгубили животе у повлачењу као и за британске војнике који су чинили оно што су могли да им помогну у то време. Упамћени ће бити лекари и медицинске сестре Енглеске и Шкотске који су заједно дали животе за Србију (*The Manchester Guardian*, “For Serbia: The Memorial Service in St. Paul’s,” Jul 8, 1916; pg. 5). Пар стотина српских дечака певало је у хору за ову прилику. Они су били смештени за певницом и на крају ове службе отпевали су химну Србије, која “као да је изражавала вековну тугу,” пише овај британски дневник.

У цркви су овом приликом били присутни и представници дипломатије, амбасадори или министри савезничких држава (Француске, Румуније, Русије, Белгије, Грчке, Јапана) и са Балкана, истакнути представници Енглеза – пријатељи Срба. Присуствовали су и председавајући Доњег дома, чланови парламента, градоначелник Лондона, сир Артур Еванс и други. Били су присутни и рођаци лекара и медицинских сестара који су погинули у Србији. Ово је био значајан скуп српске колоније и многих Словена. Била је ово права англословенска

комеморација, пишу новинари овог листа (*The Manchester Guardian*, нав. д., 5). Николај Велимировић је ходао на заједничкој литији са Архиепископом и ђаконом ове катедрале (Исто).

Ово показује да Владика Николај приликом обележавања Видовдана 1916. године није говорио у Катедрали Светог Павла како се помиње у више извора. Он је узео учешћа у поворци заједно са свештенством Англиканске цркве. На основу приложених чланака о служби одржаној у катедрали Светог Павла у Лондону, види се да Николај Велимировић те године јесте учествовао једино у поворци свештеника. Он свој познати говор износи наредне, 1917. године на истом месту. Међутим, чињеница да је као неангликански свештеник учествовао у служби у овој катедрали, као и да му је дозвољено да носи на себи одежду Источне хришћанске Цркве, говори у прилог о великом оствареном успеху и његовом личном достојанству већ током 1916. године. Овде су од учешћа у поворци током службе помена у катедрали Светог Павла (7. јула 1916)⁴²² битнија два говора Велимировића. Први након прве српске литургије у Лондону, а друга проповед након службе процесације у цркви Свете Маргарите у Лондону (*The Church Times*, "The Serbian Liturgy in London," July 7, 1916., нав. д., pg. 10; *The Scotsman*, Jul 3, 1916, Prayers on Behalf of Serbia, pg. 8).

1917.

Говор Велимировића у Катедрали Светог Павла (St Paul's Cathedral) у Лондону

И наредне године Видовдан је обележен у Лондону, иако мање свечано. Међутим, услед оствареног утицаја, Владика Николај 1917. године, уместо учешћа у поворци свештенства, бива позван да одржи говор у Катедрали Светог Павла у Лондону. Јутарња Литургија, а потом и његова беседа су одржане у недељу у овој цркви.

У енглеским новинама објављен је чланак о томе са насловом: "Српски свештеник у катедрали Светог Павла. У петак, 20. јула главни црквени лист објављује листу проповеди за наступајућу недељу. Поред других проповедника у лондонским црквама, један од њих, српски свештеник, отац Николај Велимировић одржаће проповед у Сејнт Полс катедрали у недељу 22. јула у 10.30 часова" (више: *The Church Times*, July 20, 1917, 57).

Други лист са објавом од 24. јула сведочи о истом. Новинари су истакли непоновљивост догађаја у којем српски православни свештеник проповеда у катедрали Светог Павла (*Nantwich Guardian*, "Serbian priest at St. Paul's," 24 July 1917, 4).

Такође објављено је да по позиву декана и капитола катедрале Светог Павла Николај Велимировић, капелан српског Краља Петра Карађорђевића и професор Теолошког факултета Универзитета у Београду, проповедао на недељној јутарњој литургији у овој катедрали. Он је овом приликом указао присутнима да су принципи који су раније били уздизани као водећи: закон, моћ, право и правда пропали у Првом светском рату (*The Guardian*, "Serbian priest at St Paul's," Tuesday, July 24, 1917, p. 4). Исти текст излази и у другом чланку листа „Гардијан“, од датума 27. јула 1917. године са наставком беседе Велимировића. Говор је од истакнутог значаја, јер је Владика Николај нагласио следеће:

У беседи наслова: "Једна ствар је неопходна" ("One thing is needful") кроз тумачење мудрости Светог Луке говори о принципима који су неопходни у међународној политици

422 Хепелова (Heppell, 2001) не наводи 1916. годину, већ прославу 1917. године која је посебно значајна. Будући да је истраживање почела од датума када Џорџ Бел описује оца Николаја у свом дневнику, она нема записе из Видовдана 1916. године. Штавише, први датум који Бел описује у свом дневнику у којем помиње оца Николаја јесте фебруар 1917.

времена Великог рата. Поновљено је да су принципи који су уздизани од раније као што су закон, моћ, право и правда, говори Велимировић, пропали у пракси што се видело у Првом светском рату (*The Guardian* 1917, исто).

Велимировић притом истиче да је одрицање било очајан и деструктиван лек, док је жртва увек конструктивна несебичност. Ово је увек било езотерично учење Источне хришћанске Цркве и у исто време, кључна ствар словенског патриотизма. То је била позитивна форма негативне формуле: „Нема анексија или обештећења” и Русија је предњачила својом изјавом о овом принципу. Било је потребно да Европа ово испрати, свакако и Велика Британија, ослањајући се на Библију као једино вођство. Усвајање овог принципа могло би да значи само једно – пут унапред.

Велимировић је истакао да се видело у Великом рату да на идеалима уздизаним као главни у политици и животу човека не може почивати бољи свет, већ једино на враћању хришћанског принципа који је нестао у току тог рата.: “Како свет није научио потребу за жртвом у времену мира, мораће да је научи у време рата” (*The Guardian*, “Serbian priest at St Paul’s,” Friday, July 27, 1917, нав. д., pg.3).⁴²³ Време је да се вратимо оном што је nestало а то је – принцип жртве као водећи у новом и обновљеном, а могућем свету политике међу државама. Дакле, Европа треба да “убије овај понос и самопоуздање у овом рату и постане понизна,” док Црква треба да даје примере секуларној европској цивилизацији кроз “пример понизности, добротe, пожртвованости и светости” (Velimirović 1917, *The Agony of the Church*, 124).

Да је Владика Николај анализирао политичку ситуацију у земљама током Великог рата, као и да је вршио позитиван утицај тамо где је могао и колико је могао, сведочи овим говором у најзначајнијој катедрали Англиканске цркве (22. јула 1917. године).

1918.

Говор у Цркви Сент Мери-ле-Боу у Лондону (St Mary-le-Bow, London)

Владика Николај није одустајао од тежње да се српски празник Видовдан обележи у Великој Британији и 1918. године. Посебно након његових настојања и постигнутих резултата у предходне две године по истом питању, Срби у Лондону настоје да сваку годину рата обележе свој празник у складу са његовим значењем, широм симболиком и историјским значајем.

Беседа је одржана коначно на сам дан празника, 28. јуна 1918. године, у цркви Сент Мери-ле-Боу у Чипсајд улици у Лондону (St Mary-le-Bow, Cheapside street, London) након литургије коју је служио Владика Николај уз саслуживање свештеника Луковића и Илића пристиглих из Кембриџа (више: *The Times*, 29 June 1918, 3). Реализација је изнова била омогућена подршком Фајнс-Клинтона. Видовдана 1918, српски богослови певали су на прослави литургије. Владика Николај је писао Јосифу Цвијевићу да су они својом песмом учинили много за српски народ и Цркву (Јанковић 2002, нав. д, 32).

Лист Цркве Енглеске детаљно описује како је изгледала српска литургија и свечаност којом је обележен Видовдан 1918. године.⁴²⁴

⁴²³ Делови беседе коју је Велимировић говорио у недељу 22. јула 1917. изнети су у поменутиим чланцима од 24. и 27. јула 1917. године. Цео текст беседе налази се распоређен у више књига Владике Николаја објављених током Великог рата.

⁴²⁴ ”Литургија је завршена свештеничким причешћем, затим малом литијом, завршним молитвама и беседом блаженопочившег Епископа Бурија,” пише „Чрч Тајмс“. Представник британског свештенства изразио је тежњу и својеврсни завет да ће видети Србију “оздрављену када дође дан обрачуна...” (више у: *The Church Times*, July 5, 1918, “Kosovo Day,” 6).

Текст говора Велимировића објављен је најпре у „Манчестер гардијану“ на дан празника (*The Manchester Guardian*, Jun 28, 1918, pg. 8).⁴²⁵ Исти текст допуњен је илустрацијом српског ветерана који се борио “у три рата” објављен је у листу “Cincinnati Enquirer” дана 22. јула 1918. године. Са поднасловом да „Отац Николај Велимировић из Београда – “прича причу о херојској Србији,” текст његовог говора изнесен је у овим новинама. Ради важности садржаја овог текста, биће пренесен овде готово у целости:

“Први пуцањ у овом рату испалила је Аустроугарска. Прва граната пала је на Београд, престоницу Србије. Шта су они мислили под тим? – питала су српска деца своје мајке... Они нису сањали о рату, нити о могућности да ће непријатељски настројени јунаци ускоро пуцати ватром над њиховим главама уништавајући њихове домове. Ни српска деца, нити деца из Лондона, нису могла да помисле, па ни њихови родитељи – да иза сваког пуцња Аустроугарске заправо стоји велика завера народа које не циља само на уништење Србије, већ и целог света.

Сада је српска војска, готово целокупно мушко становништво, одолевало жестоком нападу непријатеља током дугих осамнаест месеци. За тих осамнаест месеци непријатељске хорде су три пута упадале у српску земљу, а три пута су биле протеране. Трећи пут, када се непријатељ највише задржао у Србији, имајући надмоћно већи број и залихе, био је тако страшно поражен да су његови незаробљени људи побегли шездесет миља далеко од српске границе. Али четврти пут наш непријатељ је организовао три армије против Србије: немачку, аусторугарску и бугарску. Било је то баш као да три војске, не дај Боже, крену са три обале против Енглеске: Норвешка са југа, шпанска са западне и данска са источне обале. Српски генерали су у овоме видели безизлазну ситуацију, те су након дуге и упорне борбе против све три армије наредили лагано повлачење..., од Београда до Солуна и Скадра. Код Солуна су срели британске и француске трупе које су пристизале територији Србије, док су код Скадра или у близини, британски бродови прихватили српске војнике и избеглице међу којима је било и много српске деце. Довезли су их потом на Крф да се опораве, а одатле су српски војници поново отишли у Македонију да се боре, док су деца одведена у Француску и Велику Британију да наставе школовање. Тренутно има неколико хиљада српских дечака у Француској и неколико стотина у Великој Британији. Њихова браћа се боре у Македонији заједно са Британцима, Французима и Италијанима; њихове мајке су код куће у Србији, у немачком, бугарском и аустријском ропству, у својим разореним домовима, без слободе да мисле, нити да говоре, нити да раде, само да као машине од меса и костију се крећу овде или тамо како њихови сурови господари нареду. Слободна Србија, како сам је знао је сада за мене – сећање и нада.

Али допустите ми да кажем британској деци нешто о томе. За време треће инвазије Аустријанаца на Србију када је пет српских великих области било освојено, а српске војске се повукле у недостатку муниције, када су стотине хиљада избеглица бесмислено и циљано се тетурале по блатњавим рововима, носећи све своје на својим раменима; када је Ниш постао престоница Србије, ја сам посетио српски манастир близу Ниша, Свети Роман где је 120-оро српске сирочади, дечака и девојчица боравило и било образовано... У ушима нам је одзвањао пуцањ, а деца су готово без даха слушала госпођу која је говорила о српској историји... Ми смо имали моћне и свете краљеве, племените и побожне краљице. Наши градови су цветали, њиве су биле обрађене и плодне. Молили су се и спомињали име Христа. Племство наше било је заиста племенито... Турци, које су западни крсташи..., вековима држали у Азији, похрлили су на Балкан и угрозили нашу земљу. Наш народ им је одолевао пуних сто година, али су успели да разбију отпор након што смо у борби изгубили неколико краљева и много племића. Против нас су се Турци борили у име полумесеца а наши људи борили су се у име Крста.

425 Владика Николај је послао своју проповед нешто раније за ове новине, вероватно како би била објављена на дан празника српског народа, 28. јуна 1918. године. Касније је говор објављен и у јулском броју другог листа.

...Шта то сада значи? То значи веома тужну ствар. Хришћани на нашим северним границама су љути што ми, након што смо се отарасили турског јарма, полако не потпаднемо под своје. Због тога смо се спријатељили са Турцима, а они сада покушавају да нас сломе као што су Турци радили пре пет година. И даље треба да поштујемо Турке јер су се борили против нас у име своје вере. Али како да поштујемо наше хришћанске непријатеље који се поново боре против нас у име њихове трговине и стратешке позиције и потпуног материјалног проширења?... Чујете ли, децо, ово бомбардовање, јер су наши суседи и даље љути на наше грешке. Ако смо ми погрешили, да ли су онда и Русија и Британија, Француска, Италија и остатак света такође погрешили? Нису, и зато, децо, будите тихи и молите се. Историја мора победити лажну биологију. Чак и да сви буду побијени овде, ми ћемо и даље бити победници. Јер правда се не боји смрти... Наша историја је чудновата. Свет у целини би једном морао да научи српску историју и да хвали Господа за Његову славну помоћ сиромашнима и потлаченима” (*The Manchester Guardian*, “Let British Children Know”, June 28, 1918, pg. 8; *Cincinnati Enquirer*, “Let the Children Know“, July 22, 1918, pg. 6).

Како је напоменуто, обраћање Николаја Велимировића поводом Видовдана 1918. године и вест о још једној прослави празника свих Срба у Британији, објавило је више британских листова.

4.2.5. Исход говора: слојна анализа

Година 1916. остаће упамћена као година највећег дотадашњег пробоја српске мисли у англикански свет. Уз помоћ пријатеља Срба у Британији и организацијом Англиканске цркве прослављен је и српски празник Видовдан. Значај државне и у исто време духовне свести осликан је речима овог појединца, јеромонаха Николаја Велимировића.

У децембру 1919. Владика Николај је беседио у англиканској катедрали, већ у чину Епископа Српске Цркве.

Хепел пише да је успешни први долазак Владике Николаја резултирао је одласком (око) 20.000 добровољаца, већином словенског порекла, да помогну Србима и Савезницима у борбама. Највећи број био је одређен за одлазак на Солунски фронт. Поред тога, он својим говорима успева да обезбеди, не само велик број добровољаца, већ и прикупљање знатне новчане суме која је потом прослеђена као хуманитарна помоћ за Србе у окупираној држави (Herpell 2001, нав. д., 29). Поред великог значаја за државу на појединачном нивоу који је донео екстерни државни рад Велимировића, крајњи исход била је материјална помоћ у новцу, одећи, обући и средствима потребним цивилима и војсци у рату која је била прикупљена и послата у Србију након видовданских догађаја.

Материјална помоћ

Николај Велимировић је током Првог светског рата радио и на обавештавању организација о потребној помоћи за српски народ. Својим ауторитетом настојао је да таква помоћ засигурно стигне до Србије. У том смислу дат је попис фондова са напоменом да се сви доприноси у материјалним средствима доставе српском посланству у Лондону.⁴²⁶ Дописи о потребном слању ове врсте помоћи Србима слати су од 1915. до краја 1916. године. Дописима са више датума (3. децембра 1915; 17. децембра и 29. децембра 1915.) слати су апели да се Србима помогне (АС

426 “All contributions addressed to the Serbian Legation” (195 Queen’s Gate, S.W., London). Дате су и листе потребних добара, одеће, обуће... Више видети: “Serbia’s need”, 1916, МиД, ПСЛ, Ф V, p89/1916.

МИД, ПСЛ, Ф V р89/1916). У овом раду помогло је више организација у Великој Британији⁴²⁷ који су слали помоћ постојећим фондовима за помоћ Србији (Serbian Relief Funds). Такође, Велимировић је тражио помоћ и од енглеске краљице након чега се захвалио дописом да је њена помоћ стигла (МИД, ПСЛ, СПА, ФI, р68).⁴²⁸ Претходно, током лета 1915. године Владика Николај је апеловао Американцима да пруже помоћ његовом народу на Балкану. Сходно томе, дописом 23. септембра 1915. Српски Фонд за пољопривредну помоћ Америке (Serbian Agricultural Relief Committee of America) дописом обавештава Српско посланство у Лондону о слању новца у фонд овог Посланства за Србе, “по наредби” др Николаја Велимировића (АС МИД, ПСЛ, Ф II, R 1220/1915).⁴²⁹ У истом периоду он се залагао да сав прикупљени новац буде послат за потребе Срба што је потврђено и дописом 7.10.1915. да је пристигли новац предат оцу Николају за ову потребу (АС МИД ПСЛ Ф II Р 1220/1915);

У данима након прославе дана Срба, исказана је значајна материјална помоћ енглеског народа прикупљена за потребе српске војске на балканском фронту. “Дан Косова,” како је названа манифестација, обележен је широм Енглеске, при чему су присутнима дељени леци, слике и материјали о држави Срба. Поред тога, много месеци након Видовдана пристизали су прилози у Српски потпорни фонд (the Serbian Relief Fund) којим је руководила Карингтон Вајлд (*The Observer*, “The Desolation That was Serbia,” Oct 27, 1918, нав. д., рg. 10). Британци су сазнали од Владике Николаја, ко су заправо Срби, каква је њихова историја била и о њиховој вечитој борби за слободу која једном мора стати (*The Manchester Guardian*, War Books, Apr 26, 1916, нав. д., рg. 3; *The Manchester Guardian*, New Books: The Cause and Cure of War, Jul 3, 1916, нав. д., рg. 3).

Према подацима из извештаја листа „Српски дневник“, у периоду 1914-1917. залагањем српског посланика сакупљено је преко милион долара помоћи угроженом становништву Србије од северноамеричких добротвора и пријатеља.

- Амерички Црвени крст – 234.000 долара
- Српска народна одбрана – 248.000 долара
- Српски потпорни фонд Јелена Лозанић-Михаило Пупин – 329.000 долара
- Рокфелерова фондација – 104.000 долара
- Мадел Грујић Фонд – 61.000 долара
- Разна друштва путем посланства у Лондону и Паризу – преко 50.000 долара.

Годину дана касније исти лист објављује нови извештај. Наиме, из Северне Америке је на Солунски фронт послато 18.000 добровољаца и 1.260.000 долара.⁴³⁰ Бројни фондови су помагали Србији у рату. Од 3. децембра 1915. до завршетка 1916. најкрупнији добротвори су били:

- Фонд Црвеног крста Србије – за помоћ рањеним ратницима;
- Фонд помоћи Архиепископа београдског – за страдало цивилно становништво;

427 Значајна је листа фондонва која се помиње у архивским списма: “List of Funds: The Serbian Red Cross Fund” – “to help the wounded warriors of Serbia”; “The Archbishop of Belgrade’s Relief Fund” – “for the suffering non-combatants of Serbia”; “The Serbian Parliamentary Commission” – “for the relief of Serbian refugees”; “The St. Helenes” – “for Destitute and Orphaned Children of Serbia”; “The British Serbian Relief Fund” и други.

428 У допису од 22/12/1915, отац Николај извештава да су примљена средства прослеђена Српском Одбору за помоћ у улици Кромвел Роуд, С. В. од којих су стигле две пошилике одеће које је послала сиромашним Србима (Исто).

429 Документ који шаље “Serbian Agricultural Relief Committee of America,” 23/09/1915. године српском посланству у Лондону.

430 Више видети: Јанковић 2002, нав. д, 37.

- Фонд „Света Јелена“ за сиромашну децу и ратну сирочад;
- Британско-српски хуманитарни фонд.⁴³¹

Додатно, у више бројева листа енглеске цркве објављиван је апел да се помогне Србима у невољи путем донирања материјалне помоћи. Посебно су овакве врсте апела објављиване током 1918. године иако заступљене и раније. Уз опис потреба за материјалном помоћи Србима у невољи током четврте године рата, објављиван је и текст да се таква помоћ може однети у једини “званично признати Фонд за помоћ Србима под британском администрацијом,” односно Фонд за потпору Србији (Serbian Relief Fund),⁴³² који се налазио у улици Кромвел у Лондону (*The Church Times*, March, 22 1918.,” *The Serbian Relief Fund*,”234).

Помоћ Енглеза у људству

Народ Велике Британије је потврдио је промену свести о Србима о којој Васкрса 1916. године пише надбискуп Кентерберије (Еп. Николај 1986, нав. д., 431-432). На основу помоћи коју су пружили српским савезницима, они су показали савезничку и људску саосећајност. Ова чињеница је неоспорна, тврдио је Владика Николај и остаће забележена у политици и историји српског народа као једна од светлих исхода међународног односа ове две земље.

Након почетка рата, из Велике Британије кренуле су медицинске мисије са лекарима и медицинским сестрама да помогну народу Србије. Око шест стотина Енглескиња учествовало је у хуманитарној и медицинској помоћи, (као лекарке, медицинске сестре или помоћно особље). Оне су боравиле током Великог рата у Србији (Растовић и Стаменковић 2015, 416, 426). Николај Велимировић је свим докторима и медицинским сестрама из Енглеске који су “жртвовали своје животе за Србију” посветио предавање под називом: “Трагедија Србије” (“*Serbia’s Tragedy*”), објављено у делу “Душа Србије.” На овај начин Владика Николај је изразио захвалност британским медицинарима у име свог народа.

Припадници енглеског народа отпочели су кампању и организовали се, спонтано или намерно, у намери да се пружи помоћ народу Србије. Званична влада енглеска слала је две мисије у помоћ: енглеску војну лекарску и енглеску поморску мисију, док су незваничне биле: Мисија Српског потпорног фонда, Мисија Британског Црвеног крста и мисија Шкотских жена. Поред тога, на тлу Британије, Енглези и српски народ, родољуби Енглеске основали су тзв. Српски потпорни фонд (23.9.1914.), у Лондону. Током целокупне четири године, прикупио је много помоћи, око милион фунти стерлинга. Међу члановима овог фонда били су представници британске јавности: Дејвид Лојд Џорџ (премијер Велике Британије од 1916.), археолог сер Артур Еванс, Винстон Черчил, Валентин Чирол, новинар „Тајмса“, затим Роберт Вилијам Ситон-Вотсон, историчар, сер Чарлс Чедвик Оман, војни историчар и други. Од фебруара 1915. Краљица Мери, супруга краља Џорџа, прихватила је позив на покровитељство над овим фондом поставши почасна председница. Овај фонд имао је око седам стотина својих чланова (Растовић и Стаменковић, исто, 417-418).

431 Материјалну помоћ је пружила и Комисија Скупштине Србије “за помоћ српским избеглицима.” Документ је садржао напомену да се сви доприноси у материјалним средствима доставе српском посланству у Лондону (the Serbian Legation, 195 Queen’s Gate, S.W., London) уз листу потребних добара (“*Serbia’s need*”) и потом листу фондова који су пружили материјалну помоћ Србији у Првом светском рату. За више видети: МИД, ПСЛ, Ф V, р89/1916.

432 “Хитно је потребан новац за помоћ... српским избеглицима и ратним заробљеницима... Понуде за добровољну помоћ у земљи или иностранству слати Леди Гроган, док све поклоне треба однети гђи Карингтон Вајлд у Српски хуманитарни (потпорни) фонд у улици Кромвел у Лондону (Исто).

4.2.6. Политички утицај Велимировића у Уједињеном Краљевству

Јесени 1915, Владика Николај из Америке стиже у Лондон где наставља са започетим политичким активностима. Он и у овој земљи држи освешћујуће говоре и заступа идеју вишеструког уједињења. Како је Велимировић и раније током својих студија у Швајцарској и Немачкој и истраживачког рада у Великој Британији остварио значајне академске контакте, он је својим поновним доласком током рата био добро прихваћен у академским и црквеним круговима Уједињеног Краљевства.

Велимировић је у том смислу успео да освоји најзначајније друштвене слојеве, посебно водеће личности Англиканске цркве Уједињеног Краљевства. Несумњиво је признавао и грешке и мане свог народа будући да су непријатељи истицали једино националне грешке Србије. Био је најбоље оличење свога народа: “изузетно речит, уман, учен и смеран,” пише Најдановић (Исто, 735). Њихова црква била је слаба и подељена на секте, те је долазак Велимировића који од тада држи говоре и по више пута у једном дану приближио Британце српском народу. Ово се посебно показало покретом уједињења са Православном Црквом (Најдановић 1986, 2013, нав. д., 735).

У својим обраћањима у Великој Британији Владика Николај закључује: док он у Енглеској говори, смрт је у послу у Србији и прави је великим “гробљем” и “долином смрти.” Међутим, Велимировић увек истиче да не верује да ће Србија умрети. Задњи чин “ове трагедије” бити не смрт већ “Васкрсење.” Ако се то и деси оно што ћу написати на њеном гробу биће да ту почива лојални пријатељ енглеске нације (Velimirović, 1916.v, „The Soul of Serbia“, 96).

Из овог и многих других исказа може се видети да је Владика Николај био убедљив и мотивисан да учини све што може. Знао је шта жели да каже и како то да каже и јавност га је слушала.⁴³³ У томе се исказала моћ персуазивне акције српског монаха као средишта агитације у заступању циљева у рату на путу ка позитивном исходу односно достигнутом миру.

Медији у Великој Британији

Како је британски народ информације о рату добијао из штапаних материјала и новинских чланака или брошура у највећој мери, тако је сваки од ових средстава јавног информисања могао да помогне у раду за Србе у Уједињеном Краљевству. На тај начин Британци су добијали сазнања и о праведној борби Срба у рату и о тежњи Јужних Словена да се уједине у једној држави. У овом смислу Николај Велимировић се залаже најпре за добру слику Срба пред овим Савезницима, а потом и за спровођење агитације за српске циљеве. Поред тога Владика Николај из угла православног јеромонаха говори пред Енглезима о сврси Хришћанства и његовом испољавању кроз мир и поштовање свих нација као темељу даље спољнополитичке праксе.

У том смислу српској пропаганди била су отворена врата (Исто). Црквени великодостојници увидели су у личности Николаја изузетност. У његовој дубоко интелегентној и мисленој личности они су препознали значајног представника српске државе, по духовној и државној моћи утицаја.

433 Владика Николај је у Британији постао омиљен о чему “говори и чињеница да је често позиван да држи предавања у Оксфорду. Хонораре које је за то добијао и готово сва новчана средства која је имао, давао је групи наших студената која се школовала у Енглеској” (Биговић 1998, нав. д., 38).

У британској штампи у ово време излазе чланци војних дописника послатих на фронтоне ради објављивања истинитих новинских извештаја у енглеским новинама.⁴³⁴ Британска јавност се буди по питању невоља које Срби пролазе, почевши од краја 1915. и почетка 1916. године.⁴³⁵

Такође Велимировић више пута подсећа енглеске слушаоце на постојећу чињеницу која је тек у Првом светском рату постала више него очигледна, а то је да: “Угњетавање тела врло често води ка оживљавању душе” (Велимировић 1916, 2016.дс, 382). Тиме се отвара простор за друкчије сагледавање народа путем народне душе, не само и путем геополитичке структуре. О томе дескриптивно сведочи српска историја.

Оно што од почетка свог рада Владика Николај напомиње западном јавном мњењу јесте да:

“Иако наш народни понос налаже нама Србима да ћутимо у овом бродолуму, моја хришћанска част и понос налаже ми да вапијем и протестујем. Ја сам због живота осталих, протест моје уморне Отаџбине... Притом, “ја само најављујем страховити протест који иде” (Велимировић 1915, 2016.вн, нав. д., 414).⁴³⁶

Владика Николај најпре даје опис шта представља Србија на предавању у Чаптер Кући Кентербериске палате у Лондону, децембра 1915. године,⁴³⁷ када одговара да је започет “час агоније,” али у исто време и “славе Србије.” Јер српски народ није једино побеђен биткама, “он се и уништава.” Срби би доиста могли да себе предају и да одустану од такве патње, али они то не желе (Велимировић 1916, 2016.дс, исто, 380-382). У то време, он држи све више предавања широм Велике Британије. Иако спада у мале државе, Србија је суштински много већа него што то просторно изгледа и потврђује да је број “српске браће” под Аустроугарском Монархијом знатно већи од броја становништва у Србији (Велимировић 2016.су, нав. д., 612-613).

Такође почетком 1916. Велимировић постаје све познатији у цркви и јавности Енглеске, према натписима британске периодике, његова динамична личност и познавање енглеског језика омогућили су му многа пријатељства преко којих је он могао да промовише питања Србије односно њене Цркве која се борила са Аустроугарском (Charman & Lubardić 2022, нав. д., 75-113).

Занимљиво је да Англиканска Црква прати јерархе Српске Цркве почевши од Николаја Велимировића током Великог рата. Заправо анализа деловања Велимировића настављена је и након Великог рата, чак и током Другог светског рата, па све до његове смрти. Са овим је започето од средишње године сукоба (1916) када се Владика Николај показао као духовни предводник, патриота, беседник и заступник свог народа, као агитатор и дипломата. Након његовог уплива у јавност Велике Британије а судећи по датумима списа анализе су настављене и са неким од других уваженијих представника Српске Православне Цркве.⁴³⁸

434 Британска периодика садржи богату базу ратних новинских чланака о стању у Србији у времену рата, сачувану у ризници Британске библиотеке у Лондону (The British Library, приступљено изворима септембар/октобар 2021).

435 У исто време објављени су чланци који показују војнике на фронту и фотографије ратне сирочади, избеглица, рањених, болесних. Писало се о војсци и њеним напорима, о величанственом држању престолонаследника Александра и Краља Петра који су на фронтима заједно са својом војском.

436 “Па ипак ја сам само пролазни протест, тренутни протест, док се не дигне Бог Спори и Праведни са својим протестом. Мој протест је у речима а речи су од ваздуха.” С друге стране, протест Божји, какав је био у историји, биће ако се настави “од огња” (Исто).

437 Серију предавања кроз неколико истакнутих лекција о Србима у Великом рату Владика Николај држи у Лондону почевши од зиме 1915. до априла 1916. године. Објављена су у књизи “Душа Србије” 1916. године.

438 О њиховим активностима упућује цела кутија сачувана у архивским списима Ламбет палате у Лондону (више: Douglas 51, FF 159-205, 1916-1946).

Похвала британске нације

У периоду пре Првог светског рата, Николај Велимировић стиче значајну наклоност и поштовање представника енглеске Цркве. Његово образовање и боравак у Лондону током докторских студија (1908) оставило је позитиван исход на односе са тамошњом јавношћу, испољену у току рата.

У предговору књиге “Србија у светлости и мраку,” кентерберијског Архиепископа – Рандал Кантуар (Randall Cantuar, Archbishop of Canterbury), у Ламбету 1916 истакао је да боравак оца Велимировића у Енглеској значио многима који су га чули и срели. Он је поруком, али и својим апелом “разгорео у нама дивљење и поштовање више него што претпоставља” (Велимировић 1916, 2016.су, Предговор, 431-432, 605) ... “Његова необична и снажна личност” стајала је иза сваке његове речи (Исто). С друге стране, на Србе и многе појединце народа Јужних Словена у Америци он је оставио знатан учинак јер су подстакнути његовим залагањем за заједништво у миру и слози народа били мотивисани да истрају у овом племенитом циљу саборности на међународном нивоу.

Књигом, речима и духовним лидерством указаним од краја 1915. и умноженим током 1916. године, речено је да ће Владика Николај “сваком просечном Енглезу скинути вео са Србије и открити лепоту и узвишеност њеног лица” што је заправо било једно ново “откривање” у њиховој спознаји. Након његовог доласка Србија ће увек имати место и у “молитвама,” “мислима и надама Енглеза” (Исто). О сличном сведочи потканцелар Универзитета у Лондону доктор С. Р. Велс (Dr. S. R. Wells, Vice)⁴³⁹ речима изнетим након завршеног Великог рата. Он је истако да је управо путем Велимировића народ Енглеске у добром делу научио српску историју и спознао српску душу (Велимировић 1920, 2016.дп, нав. д., 742) Била је то његова заслуга и заслуга “његове даровитости” (Исто).

Признање Николају Велимировићу – напрсни крст

У делу о односима Цркве Енглеске са Српском Црквом разматрано је о пријатељству, разматрању приближења и црквеним јерарсима. Странице су највећим делом посвећене црквеним и мисионарским активностима Николаја Велимировића (не и политичким) у периоду Првог светског рата.⁴⁴⁰

Како је Англиканска црква садржајни и неодвојив део политике Уједињеног Краљевства, али и друштвено-културног живота и васпитања човека Велике Британије, тако је јасно да је за ствар и стање српске државе било од изразите важности да се допре до кључних фактора енглеске Цркве⁴⁴¹.

Завршетак комплетне мисије Владике Николаја био је уприличен у знак поштовања и према веродостојном раду цркве Велике Британије. Предложено је да му се додели признање након пристигле одлуке да се он врати у Србију након завршетка Првог светског рата. У марту 1919. године, током боравка у Уједињеном Краљевству, била је приређена свечаност у част Велимировића коју су приредили великодостојници Цркве Англиканске на челу са горе

439 Dr. S. R. Wells, подканцелар Универзитета најавио је Николаја Велимировића на предавању које је одржано 9.1.1920. године у Кингс колеџу у Лондону.

440 Видети више: (*The Anglican and Eastern Churches: A Historical Record 1914-1921*, “Our Relations with Serbia”, 16-26).

441 Напоменуто да је Владика Николај значајне везе стекао још за време студија у Енглеској да би их у времену Великог рата продубио.

спомињаним надбискупом кентерберијским Дејвидсоном. Свечаност је приређена у предворју Ламбет палате (Lambeth Palace), дому поглавара Англиканске Цркве 12. марта 1919. године (*The Times*, "Gift to Father Velimirovic. The English and Eastern Churches," 1919, 8).

Иако су стизали предлози представника Англиканске цркве да Николај Велимировић прими диплому почасног доктора наука Оксфорд Универзитета, посебно у светлу његовог ангажовања око студената теологије, то није било могуће јер није био свештеник енглеске Цркве. Такође, ове дипломе нису биле даване у време Првог светског рата (Herpell 2001, нав. д., 13). Уместо тога добио је напрсни крст и ланац ("Pectoral Cross and Chain") уз говор и почести које је Црква Енглеске њему показала (Исто, 14-15) као православном јеромонаху и професору београдског Универзитета.⁴⁴²

Николај Велимировић је добио ово значајно одликовање напрсни крст као и албум/повељу⁴⁴³ у којој су били потписани кентерберијски надбискуп и угледни представници енглеске Цркве. Свечаности је присуствовао већи број Енглеза.⁴⁴⁴ Рандал Дејвидсон је том приликом одржао говор, истичући важност мисије Владике Николаја где овај великодостојник Англиканске цркве излаже и сиче мишљења англиканског свештенства о њему и његовој особености. Говорећи о њему као о великом учитељу и говорник који се лако уклопио и лако пронашао мноштво пријатеља, али је у исто време задобио и њихово поштовање и исказао се као један од духовних вођа свог народа (*The Anglican and Eastern Churches: A Historical Record 1914-1921*, 19-20).

Николај Велимировић је примио благослов и дар надбискупа Кентерберије, Рандала Дејвидсона у Ламбет Палати и захвалио је присутнима на великој помоћи пруженој окупираној Србији и Српској Цркви је рекао, као одговор на овој дар да је: самопоуздање енглеског народа донело њима врсту новог живота и нову снагу... За време протекле четири године рата он је био у Енглеској и источна Црква је тада постала ближа са Англиканском. Стога пекторални крст који је он добио на дар од Цркве Енглеске је доказ духовног уједињења ове две Цркве (*The Times*, March 13, 1919, нав. д., 8). Потребно је резимирати да је управо на овакву врсту уједињења односно јединства мислио Николај Велимировић.

Лист „Вестминстерска Газета“ такође је објавио вест о дару српском Епископу и значајном политичком делатнику током Првог светског рата. Истакли су да је њему част указао лично Надбискуп кентерберијски који му је даровао крст и ланац са посветом и захвалницом (*Westminster Gazette*, Thursday 13 March 1919, pg. 10). Оваква част, како је написала ауторка Хепел, мало коме је указана од појединаца који нису припадали британској нацији нити Англиканској Цркви (Herpell 2001, нав. д., 14-15).

Након тога је говор одржао споменути Чедомил Мијатовић, говорећи да су сви Срби дубоко захвални за част која је указана оцу Велимировићу (Исто). Мијатовић је након боравка његовог дао свој осврт на његов рад у Великој Британији слањем дописа из Лондона за лист „Политика“ у Србији. Истакао је говор Велимировића у катедрали Сејт Полс, истакао дар који

442 У овом делу анализе ауторка Муриел Хепел истиче да би било интересантно сазнати шта се десило са овим одликовањем, напрсним крстом који је добио отац Николај након његових мисија у Великом рату (Herpell, исто, 15). Напрсни крст се налази данас у Манастиру Лелић у истоименом селу у близини Ваљева који је задужбина Владике Николаја и његовог оца. Део је добро чуваног манастирског имања и будуће музејске поставке у оквиру истог.

443 О томе како је повеља гласила видети шире у: Најдановић 2013, наведено према: Протић 1986, 2013, нав. д., 735-736.

444 Овом приликом Хенри Џој Фајнс-Клинтон указао је да је један од присутних Енглеза понудио своје земљиште у делу Лондона (Бејсвотер) како би на њему била подигнута црква за српски народ, а други је понудио новац (10.000 фунти) како би се она изградила (*The Times*, "Gift to Father Velimirovic, March 13, 1919, 8).

је он примио а потом и утицај који је остварио на енглески народ током Првог светског рата (*Политика*, 03/01/1920, бр. 4283, 1-2; Биговић 1998, нав. д., 36-37).

4.2.7. Обједињени политички утицај Николаја Велимировића у САД и Уједињеном Краљевству – резиме

Велимировић у времену Првог светског рата проповеда мир и слободу не само за велике већ и за мале народе на геополитичкој мапи света које истиче у Британији. С друге стране у Америци говори о демократији што се поклапа и са фокусом у говорима главних представника британске и америчке политике. Николај Велимировић разуме да политички утицај може бити далекосежан једино ако се поклапа са владајућим мишљењем главних политичких личности. Међутим, он као јеромонах српске цркве не покушава да преокрене лажи у истину нити заступа живот у лажним убеђењима те у потпуности заступа своје принципе и веру Православну и разуме да је поента иста. Другим речима, он подржава британског премијера у његовој мисли о слободи малих народа али и председника САД у његовој мисли о демократији света исто колико и Асоцијацију Англиканске и Источних цркава у њиховој тежњи ка уједињењу (хришћанских) цркава. Међутим он то преводи по сопственој харизми и путем истакнуте духовне мисли. Речју свет може бити у миру и живети у једноставности и сви народи могу бити слободни и у слободном демократском свету уколико су уједињени у једном: у заједништву Исуса Христа јер су пред Њим сви једнаки. Значај ових исказа за Англиканце види се у преношењу штампе која преноси проповеди Велимировића на више страница најзначајнијих британских медија током рата о којима је било речи у претходном тексту.

У архивским писмима проналази се да Владика Николај најпре не добија писмо одлуке ни у мају месецу 1916. године као потврду да држи словенску Литургију у англиканској катедрали. И поред тога Велимировић не одустаје од првобитне намере да се један од најзначајнијих српских празника прослави у англиканској цркви. Међутим питање је зашто Владика Николај не одустаје од намере да држи српску православну Литургију и да проповеда након тога у црквама у Великој Британији у сврху обележавања дана Видовдана. Знао је да би то могло донети знање о историји и истрајности борбе његовог народа, како на територији Енглеске тако и у свету. Знајући да се ближи један од најважнијих дана српске историје или, како су то Енглези протумачили, управо - најважнији дан у историји српског народа, Владика Николај преко својих енглеских пријатеља врши тихи утицај и каначно добија потврду. Потврда је дошла у одобрењу да се одржи поменути “Косово Дан” и да управо он узме учешћа у служењу литургије, како је било описано у претходном тексту.

Споменуто је и да у складу са потребом организације низа догађаја англикански свештеник и генерални секретар удружења хришћанских цркава, Фајнс-Клинтон пише неколико дописа лондонском бискупу са детаљним образложењем зашто је потребно омогућити Србима у Лондону да прославе свој празник.

Његова помоћ Србима у рату чији је осврт дат у претходном делу оставила је знатан траг и на Велимировића будући да је овај свештеник помагао не само по питању прославе овог празника већ и збрињавања српских богослова на простору Енглеске.

Чланци о Србији постали су бројнији почевши од прелаза из 1916. у 1917. годину за шта је био заслужан између осталих и Комитет за јавно информисање у Америци.⁴⁴⁵ С тим у вези аутор Џорџ Крил (1929) у својој књизи спомиње рад „Комитета за јавно информисање” америчке владе у Првом светском рату као и да је Комитет успоставио ближе контакте са српским Посланством и са доктором Хинком Хинковићем који је представљао Србе односно Југословене у Америци (Creel 1920, 186).⁴⁴⁶

Стога је могуће да се у бројним документима ове америчке агенције за информисање помињу и Велимировићеве активности које приликом овог истраживања нису пронађене а будући да се у књизи наводи наставак контакта са Српским посланством и с обзиром да су активности значајнијих српских делегата биле махом медијски испраћене, велика је вероватноћа да постоји одређена документација и о оцу Николају с обзиром да је Вор офис имао сазнања о његовим активностима током рата.

С тим у вези Ратна канцеларија⁴⁴⁷ владе Велике Британије дала је извештај у Националној служби у виду досијеа о раду оца Николаја Велимировића у земљама Запада који је између осталог радио и са пацифистима током рата (Ј. Јовановић 2015, од датума 14/01/1919, 570). Међутим његова окренутост Србима кроз испољени патриотизам покренула је учешће у главним токовима светских политичких кретања на нивоу међународне политике. Он ауторитетом политичког изасланика и свештеника у исто време остварује неспутано своју политичку улогу у англо-америчким земљама.

Сходно томе, поставља се питања шта је заправо довело до политичког доприноса Велимировића? Јер поред духовног, он је остварио и високи ниво спољнополитичког утицаја путем активности које је чинио током Првог светског рата.

Аутор Банфилд (Banfield C, Edward) разрадио је тему појединачног утицаја у арени политике знатно након година светског рата где напомиње да се под таквом врстом деловања мисли пре свега на нечију способност да утиче на владајуће мишљење, рад или осећања. Политички утицајна особа има способност персуазије у ма ком пољу деловања, дакле не само политичком иако аутор говори претежно о утицају у свету политике (Banfield 1961, 3).

Британци су у време светског рата такође правили своје анализе глобалне политике и дошли до сазнања да су главне команде носили цркве и универзитети. С друге стране Америка такође анализира геополитичку ситуацију у Европи те подноси извештај о раду Велике Британије у истом периоду (више: Е. В. Greene 1917, нав. д., pg. 16).

У агенди Британског Института за Међународну афирмацију (British Institute of International Affirmation) од 20. марта 1923. године истакнуте су ставке о великом политичком утицају који је Америка имала у Европи током Првог светског рата. У Америци су током Првог светског рата посебно били утицајни Универзитети и Црква у процесу увођења земље у рат (R. T. Davidson 520, ff. 114-115).⁴⁴⁸

445 Комитет за јавно информисање Америке (Committee on Public Information (CPI)) била је прва агенција за пропаганду Владе Америке основана априла 1917. године. Успостављена је од стране америчког председника Вудроа Вилсона и на челу са новинаром Џорџом Крилом (George Creel). Постојала је до лета 1919. године.

446 Под окриљем овог Комитета, Српска народна одбрана у САД објављује публикацију: “За слободу” у 5000 примерака (“For freedom,” Manifestation of Slavic nationality; Вучетић, исто, 199).

447 Ратна канцеларија (The War Office) представљала је седиште британске владе одговорне за администрацију војних јединица Велике Британије у периоду између 1857. и 1964. године. Влада Британије за време рада државника Х. Х. Аскита (Herbert Henry Asquith) покушала је да реши отежани рад канцеларије током Првог светског рата тиме што је именovala лорда Киченера за ратног секретара.

448 Утицај који је Црква имала у домену међународне политичке ситуације описан је засебно (Исто, 116).

Наглашава се да је контраст посебно био видљив у садржају говора главне политичке фигуре обе англо-америчке земље: Асквиша (Herbert Henry Asquith), премијера Уједињеног Краљевства у току трајања рата (1908-1916) и америчког председника Вудроа Вилсона (Woodrow Wilson) између размишљања ове две земље у наглашеном периоду. Примера ради док је Асквиш у говорима потенцирао слободу малих народа, тако је председник Вилсон говорио о – потреби целог света за демократијом (R. T. Davidson, 520, навд. изв., ff. 116). Судајући по садржини њихових изјава из истог периода, Велимировић прати дешавања и пре сваког свог обраћања усмено или писаним путем – истиче сиже на основу информација о томе шта је главни фокус владајућих политичара тог времена како би његова политичка акција имала што шири медијски домет. Ово говори да је имао свест о огромној моћи политичких говора али и свест о великој одговорности коју носи његов положај јерарха Српске Цркве и професора Богословског факултета у политичкој агитацији.

Када се ово има у виду, податак да су Велимировића након његових политичких мисија позивали такође цркве и неколико универзитета, сведочи о знатном утицају који је остварио у току Првог светског рата у ове две сфере јавног живота:

Николај Велимировић “је један од најугледнијих свештенослужитеља Србије и његова посета овде долази на захтев неколико цркава и универзитета” (*Chicago Daily Tribune*, Feb 23, 1921, 14)

Исти лист пише да су нови позиви оцу Николају да посети САД након рата стигли - као резултат његове претходне посете од 1915. године када је први пут стигао као свештеник да позове у битке своје сународнике који живе у Америци и да захвали америчком народу за доброту према страдалној Србији (Исто).

О ефекту који је Николај Велимировић изазвао у Америци извештавају америчке новине и америчка јавност од тада први пут 1915. године сазнаје за непознатог српског монаха. Тада он говори са угледним личностима и обраћа се маси народа најпре у дворанама и преко радија. Поједини амерички медији најавили су долазак Велимировића следећим речима:

Дана 16. августа 1915. године објављена је најава де ће - током боравка у Чикагу, у част Николаја Велимировића бити приређен банкет у хотелу *Ла Сале*, у организацији “Српског националног клуба” из Чикага. За др Велимировића је договорен низ других састанака које ће уприличити током боравка у овом граду (*Chicago Daily Tribune*, “Famous Serbian to Visit Chicago.” Monday August 16, 1915, 11). Исти медиј назива Велимировића - српским министром који је на турнеји тог лета у Сједињеним Државама.

У једном од послератних бројева у колумни са насловом: “Изузетне примедбе” (“Remarkable Remarks”), објављен је кратак али јасан апел Американцима да помогну Србима у реконструкцији њихове државе након рата будући да је њима лакше да се радују у односу на Србе јер је - агонија света (Европе) неразумљива њиховој слободној земљи.

—————

**“You are too much given to laughing
in America, because you do not realize
the agony of the world.”—The Rt. Rev.
Nicholai Velimirovic, Serbian bishop.**

—————

“The Bay City Times Tribune,” Remarkable Remarks, April 19, 1921, pg. 4; Hickory Daily Record,
April 22, 1921, Pg. 2

Оца Николаја, чини се најбоље описује бостонски лист (1929) дајући сиже његових активности током Првог светског рата и након тога путем описа најистакнутијих личности 20. века:

„Најбољи пример изузетне природе српске цивилизације, као и главни српски доприносилац мисли данашњег света је Николај Велимировић Охридски, четири пута посетилац ове земље, а можда и свих православних верника, најпознатији у Америци“ (*Living age* 1929, нав. д., 236-267).

Сходно томе у претходном делу студије о битнијим говорима били су издвојени најзначајнији наслови који сведоче о активностима Николаја Велимировића. Периодика заступљена током Првог светског рата показује да су политичке активности и дипломатско мисионарење у случају оца Николаја биле медијски покривене и истакнуте као позитивне на врло високом нивоу медијског и политичког утицаја.

Изјава Велимировића коју су усвојили представници британске елите

Николај Велимировић у току Великог рата је у сталном разговору са људима који својим одлукама одређују судбине држава које заступају и будућност човечанства. Он говори са политичарима, публицистима, медијима, свештенством Англиканске и Епископалне цркве, војним командантима. Штавише он не само да говори већ и говорима утиче на будући ток обраћања високог представништва британске политике, британске цркве, појединих аутора у најбољем случају. Он сведочи о српским политичким циљевима и циљевима целокупног народа усмерених ка животу у слободи. Ово чини на наративан начин описујући богатство историје и традиције српског народа за коју Американци и Енглези, према сопственом признању до тада нису довољно познавали. Утицај на ауторе и поједине политичаре најбоље се види по сентенцама и/или фразама које Велимировић изговара а које они преузимају у ратним обраћањима. Штавише значајно је откриће да једна од фраза о српском народу коју Николај износи и записује на почетку Великог рата (1915), постаје устаљени опис Срба коју су као привлачан опис користили сведоци Првог светског рата. Она се односи на опис Срба као чувара на уласку (капији) у Европу.

“Стражари” на европској капији

Владика Николај упућује народе Запада у времену Првог светског рата да су Срби кроз историју непрестано били - *робови на стражи*, односно стражари - “на капији Европе.” Штавише овакав његов опис Срба из 1915. године као својеврсне заштитнике, чуваре народа Европе кроз више деценија њеног културног, друштвеног, политичког развоја касније

преузима неколико истакнутих аутора истог временског периода, међу њима и министар одбране Уједињеног Краљевства, Лојд Џорџ као и предавач Универзитета у Кембриџу и сарадник на Квинс колеџу, Роберт Џорџ Лафан. Додатно, у опису српског народа ову фразу о Србима преузима и неколико других аутора.

Николај Велимировић сведочи о Србима као о - живој огради европске капије. Он у чланку од 1915. године објашњава да су се Срби борили против турских завојевача који су дошли на њихову територију. Они су били грудобран на путу ка средишту Европе. Срби су као “стрпљиви робови,” борили се са окупаторима Европе “на капијама бранећи улаз у то чистиштиште” (Велимировић 1915, 1986, 2016.ур, 24).

Владика Николај разводњава даље своју мисао о Србима и српској територији на “капији” Европе. Он пише да - иако су имали велике слабости, европски народи сматрали су себе изразито моћним те дали себи слободу да крсташе и поробљавају друге слабије народе. Европа је почела да штити информације политике, науке, живота, речју Европа је смело кориговала народе у прошлости и по свом нахођењу спроводила “чистиштиште,” духовно и телесно у исто време, док се “робови” (Срби) на Балкану водили борбе са смењиваним окупаторима на њеном прагу. Бранили су европска врата од сваког упада страних сила. Срби су на тај начин готово великодушно допуштали Европи и њеним државама да развијају културу, науку, политику док ће они у исто време бранити њихове територије својом крвљу и својим телима. Другим речима, Срби су били “ограда” Европе, “жива непробојна ограда” (Исто, 24).

“Ми смо стављени били на капије Европе, да је чувамо од интерупције странаца,” док - “Европа је спокојно седела и делила грчко-римско наслеђе.” “Ми смо столећима иза капија плаћали Татарима данак у крви и злату.” “А ми, робови, остајали смо на капијама, као стражари” Европе, као чувари на њеној капији (Исто, 23-24).⁴⁴⁹

Додатно, Владика Николај у обраћањима пред Енглезима сведочи о историји српског народа говорећи да је: Србија “одувек на нечијем путу.” Он у делу “Душа Србије” описује политичке и територијалне аспирације других народа да освоје територију на којој су живели Срби: “Рођење трегедије се на првом месту конституише на месту њене географије,” говори Велимировић⁴⁵⁰ (Velimirovic 1916, нав. д., 77).

Овде се примећује да изрази о српском народу као чуварима/стражарима или бранитељима на – капији Европе потичу изворно од др Велимировића који се 1915. године представио Великој Британији и Северној Америци као познавалац не само спољне политике Европе и света већ и геополитике као полазишта сукоба у многим историјским случајевима.

Овај опис Срба од Велимировића користе током 1916. године и његов пријатељ, раније спомињани британски публициста Ситон Вотсон.(R. W. Seton-Watson), пријатељ Срба у рату који пише о судбоносном геополитичком положају Србије на Балкану. Србија је била пут за исток (W. Seton-Watson 1915, 31-32).⁴⁵¹

449 Више о опису Срба као - чуварима европске капије видети у: Велимировић 1915, “Устанак робова”, *Жива Црква, Недељни Гласник Словенског Хришћанства*, Њујорк 1915. године; Протић 1986, 2016, СД 3, 21-45. Чланак о устанку робова Велимировић је написао током боравка у Њујорку лета 1915. године.

450 Раније је напоменуто да ову изјаву отац Николај изговара у периоду најгорих невоља за Србе, повлачења преко албанских и црногорских планина пред најездом окупатора са севера, зиме 1915.

451 У књизи аутор пише о источном питању Балкана, Италије и уопштено о питању спољнополитичких односа у временском раздобљу од 1870-1914.

Аутор Роберт Џорџ Лафан (Robert George Dalrymple Laffan) пише детаљније о географском положају Срба на Балкану као – браниоцима капије и о тешкоћама које су проузроковане истим где се посебно задржава на геополитичком положају Срба који је проузроковао историјске недаће целокупног народа. Он истиче да је фраза о браниоцима на капији Балкана резиме свега што су Срби чинили јер је њихова земља “заиста, једна од капија цивилизоване Европе” (више видети у: R. G. D. Laffan 1918, Предговор; 17-20). Лафан узима целокупну сентенцу за садржај и назив своје књиге: “Срби – чувари капије.” Овакав сликовит приказ дуговековне историје Срба чинио се као најпогоднији опис историјске српске патње и њиховог залагања без завршетка те овај аутор заокружује такав приказ књигом посведоченом о Србима. Аутор наводи да је фразу преузео од британског премијера, Лојд Џорџа (*The Church Times, Serbia. “The Guardians of the Gate. By the Rev. R. G. D. Laffan,”* May 17, 1918, 364).

Владика Николај се претходно обраћа енглеском народу на предавању из 1915. године у Великој Британији где говори о трагедији Србије:⁴⁵²

Србија “је била а и сада је кључни положај Блиског Истока. Тим кључем можете отворити и затворити врата Балкана, чак и врата Европе и Азије.” “Она је данас прегажена од европских и хришћанских освајача као што је ... била прегажена од азијских и османлијских завојевача” (Велимировић 1916, 2016.дс, 412).

Англикански епископ Рандал 1916. године симболично назива Србе “ланцем” који може да повеже раздвојене народе и објашњава да су то Енглези сазнали управо од оца Николаја. У предговору књиге Велимировића - “Србија у светлости и мраку,” кентерберијски поглавар Англиканске цркве је описао да - ће многи путем речи Велимировића у овој књизи тек открити циљеве света у Првом светском рату, јер је Владика Николај на врло “видовит” начин исказао на којем се месту Србија налази и које би место требало да заузима. Јер Србија представља “ланац који повезује растављене” (Велимировић 1916, 2016.су, нав. д., 605).

Такође током рата амерички дневни лист Вашингтон Хералд (1916) пружа опис стања Срба у средњој години рата узимајући речи Николаја Велимировића које је посведочио пред Британцима. Он је том приликом говорио о геополитичкој структури Краљевине Србије на попришту Балкана која се налази на путу деценијских тежњи империјалистичких (турских, аустријских и немачких) завојевача, те новинари овог листа дају извод из његових речи путем изјаве које су након тога пружиле британске жене у рату.

Јасно је да географска ситуација Србије има много везе са њеним несрећама. Србија је заправо трагична фигура на немачком, аустријском и турском путу ка истоку и она ту стоји као између Европе и Азије (*The Washington Herald, Sunday July 23 1916. Through a Woman’s Eyes, “Serbia and the War,”* нав. д., pg. 8). У овом чланку ауторка Меј Кристи (May Christie) наводи да британске жене узимају Велимировића за пример освешћености једне личности, духовног предводника своје нације у сагледавању светских збивања почевши од места његове државе у свету. Јер она је капија на путу између Истока и Запада, Азије и Европе.

Посланик у Лондону, Јован Јовановић записао је од датума 2. августа 1917. да је Пашић био у Лондону и чекао пријем код Лојда Џорџа, министра спољних послова Велике Британије (Јовановић 2005, нав. д., 320; од датума: 02.08.1917). Такође у чланку листа Њујорк Трибун пише о сусрету Пашића са Лојдом Џорџом од 8. августа 1917. када је британски премијер изјавио у свом говору у Краљичином Холу (Queen’s Nail) да Немачка мора да научи да изговори реч „рестаурација“ пре него што савезници могу да прихвате молбу за мир. Укратко

452 Раније је споменуто да је проповед са називом “Трагедија Србије” (1915) објављена у књизи прикупљених предавања Николаја Велимировића под именом: “Душа Србије” (1916). Видети: Velimirovic, N. 1915. “Serbia’s Tragedy”.

на ручку са Николом Пашићем, српским премијером, Џорџ Лојд је поновио ово и нагласио да - оно што је претходно рекао за Белгију да се односи и на Србију, да је први услов мира да реконструкција државе мора бити “комплетна и без резерве” (*New York Tribune*, “Lloyd George Says Serbia Must Be Fully Restored,” Thursday, Aug 9, 1917).

Индикативно је да опис српског народа као браниоца на улазу у Европу такође преузима британски премијер Џорџ Лојд (Lloyd George) те у говору од 8. августа 1917. спомиње Србе да они очито представљају – “чуваре на капији Европе.” Говор Л. Џорџа десио се након горе споменутог сусрета са министром Пашићем у Лондону почетком августа 1917. године. С обзиром је у том месецу српски премијер Пашић био у Лондону, овом приликом он проводи време и са Николајем Велимировићем као саветником и преводиоцем на сусретима са британским званичницима.⁴⁵³ Слично се дешава септембра 1918. године када су на вечери код британског министра одбране Лојда Џорџа били Никола Пашић и Николај Велимировић (Јовановић 2005, исто, 536, од датума: 02/09/1918). Из тог разлога могуће је да је Владика Николај био и на овом сусрету са британским министром заједно са Пашићем и преводио иако Велимировић своје речи о Србима као стражарима на капији Европе износи знатно раније, 1915. године.

Фразу потом преузима споменути аутор Лафан који и сам објашњава да је ову фразу преузело неколико говорника међу којима и Лојд Џорџ (Laffan 1918, нав. д., Предговор, 3)⁴⁵⁴ иако не објашњава од кога је исказ преузет (*The Church Times*, Serbia. *The Guardians of the Gate*, 1918, нав. д., 364).⁴⁵⁵

Закључак је да је Николај Велимировић први Србе назвао – стражарима Европе и то у споменутом есеју “Устанак робова” (1915) али и у другим делима попут обједињених предавања у књизи “Душа Србије.” Он их описује као “чуваре,” “стражаре,” “заштитнике” од ваневропских империја – на европској “капији” који су као такви помогли Европи у њеном несметаном развијању.

Чињеница је да су Николаја Велимировића током рата, између рата и током Другог светског рата многи појединци на Западу више ценили него српски и југословенски званичници и појединци, посебно у периоду након Другог светског рата. Исход таквог анимонизитета према оцу Николају била је његова емиграција у САД 1946. године.

Посведочено је да је његове речи испратила политичка, књижевна и црквена елита британске Империје. Другим речима, није само Англиканска Црква пратила активности Николаја Велимировића у Првом светском рату што потврђују архивски списи Британске Цркве (више: R. T. Davidson 520, ff. 70-109), већ и британска политичка структура што додатно сведочи о политичком утицају Николаја Велимировића.

453 Слично је било и септембра 1918. године када су на вечери код британског министра одбране Лојда Џорџа били Никола Пашић и Николај Велимировић (Ј. Јовановић 2005, 536, од датума:02/09/1918). Из тог разлога могуће је да је отац Велимировић био и на овом сусрету са Пашићем и преводио иако он своје речи о Србима као стражарима на капији Европе објављује знатно раније, током јесени 1915. године.

454 Аутор С. Г. Марковић касније спомиње исказе ова два аутора, Џ. Лојда и Р. Лафана у делу о англо-америчкој перцепцији ситуације која су претходила Првом светском рату (више: Марковић 2015, 274, 273-314).

455 Свакако, аутор Лафан је у својој књизи описао историју Срба од средњовековног периода и њихову одбрамбену улогу на територији Балкана (Исто) што је, неvezано за првобитни извор фразе, велики допринос једног страног аутора за културу и традицију Србије.

Исход политичког утицаја Велимировића

У сред непредвидивих околности Првог светског рата тешког за остварење ма ког подухвата српски народ истрајавао је у потреби за правдом и слободом своје државе, правом које припада сваком појединцу и народу. У сред таквог периода, појединци, махом интелектуалци међу Србима залагали су се на територијама савезничких земаља да помогну својима у Отабини.

Анализом исхода црквено-политичког деловања Николаја Велимировића указује се склад у његовом раду за државу и Цркву у исто време. О успеху Велимировића подједнако добро говоре реченице Англиканаца у Великој Британији и Срба у Америци као и поједини представници медија у САД што је приказано у претходном тексту. Више савременика Велимировића потврдили су далекосежан ефекат његових целокупних залагања док су амерички медији писали о изванредном политичком (државном и међународном) утицају. Исход оваквог мишљења били су позиви на поновни долазак у САД овог пута на Карнегијев политички Институт и институције за политичку едукацију у међуратном периоду.

Из политичког ангажмана Николаја Велимировића током Првог светског рата спознаје се његово настојање да у времену и околностима светског сукоба постигне јединство народа, не толико у политичким аспирацијама колико у миру и у међусобном уважавању разлика. Цео рад и јединствена мисија тадашњег јеромонаха и београдског професора на територији САД-а током рата може се назвати – ујединитељским док је у основи његов рад био спољнополитички. Доказ значаја његовог политичког ангажмана у који је подвео и културно-хуманитарни ангажман јесу дипломе почасног доктора наука које је примио од западних Универзитета. С тим у вези, Владика Николај је од прве своје посете шкотском граду Глазгову, новембра 1916, задобио поштовање великог броја Шкота који га након тога подржавају у његовом деловању (*Daily Record, 1916, "Belgrade professor Visits Glasgow,"* pg 6). Како је споменуто, он је том приликом оставио утисак и на шкотске жене које га у наставку рата прате и организују догађаје на којима је био међу главним говорницима.

Утицај Николаја Велимировића испољио се путем уједињености општих настојања представника Срба и уопште Јужних Словена у рату ка истим циљевима. О постојаности заједничке тенденције ка уједињењу јужнословенских народа у једну федералну државу и о саосећању према великом страдању Србије говори и раније описано историјско окупљање у Њујорку у Амстердамској опери о којем је извештавао лист Њујорк Тајмс. Овом приликом су уз присуство више стотина представника Јужних Словена који су у то време и даље били држављани Двојне Монархије изгласане резолуције о заједничкој одлучности ка слободи малих нација и њиховом уједињењу. У том смислу даље се наводе докази утицаја као закључне ставке истраживања политичког утицаја Владике Николаја.

Оно што је новоистражено и описано у претходном делу студије јесте да је Никола Пашић засигурно припремао Николаја Велимировића за одлазак у нову мисију у Америку 1917/1918. годину као и да је српски посланик у Лондону ипак ценио деловање оца Николаја и поред појединих изјава да му Владика Николај није био симпатичан. О томе сведочи његов дневнички запис о разговору са Николом Пашићем - да греши уколико узме Николаја Велимировића из Лондона будући да је он отпочео са радом у једном посебном одбору и уместо да га остави у Лондону он га шаље у поновну мисију у Америку (крајем 1917/почетком 1918. године) на пола започетог посла у Лондону (више: Ј. Јовановић 320; од датума: 02/08/1917).⁴⁵⁶

456 Овом приликом Јовановић је предложио Пашићу да не шаље Војислава Јањића у Лондон већ да остави Велимировића на раду, односно да не прави такве размене људи јер је отац Николај радио више активности у престоници Велике Британије.

Велимировић у својим припремама за рад политичког изасланика Краљевине Србије у Великом рату и реализацији агитпроп улоге и спољнополитичке праксе доприноси медијским изјавама представника политике Велике Британије и Америке, о чему јасно говори чињеница да су његове реченице преузели поједини британски званичници.

Стога се чини да је самостални рад Николаја Велимировића био у истој равни, неретко и значајнији од рада званичних политичара будући да је утицајем који је имао пред представницима цркве Енглеске и челницима британских медија остварио веродостојан уплив у свести појединих представника званичне британске политике и британског народа који његове активности, судећи по медијским објавама, прати више него Срби овог периода.

Тиме са правом пише и Јеротић да реч Епископа Николаја у периоду рата али и касније сведочи својом неприкосновеном лепотом и вером о истинитости вере. Аутентичност његове вере у Богочовека Христа јесте “у првом реду аутентичности доживљаја Богочовека Христа у срцу и уму владике Николаја,” који се устолочио у лик највећег мисионара након Светог Саве..., не само за Србе већ и за сваког човека на планети ... Штавише, он све време деловања остаје – “свој, апсолутно свој и оригиналан” (Јеротић 2008, 305-306).

Једно од најлепших сведочења о целокупном настојању каснијег Епископа Велимировића пружио је Слободан Јовановић:⁴⁵⁷ “Како у писаној, тако и усменој речи наш најбољи представник “беседничког стила,” у световни живот улазио је одлучније тек онда, кад му се чинило да је Српство у опасности. Тада је био готов да предњачи у борби “за крст часни и слободу златну.” Па ипак тај човек, тако одвојен од своје средине, вршио је на ту средину много јачи и неодољивији утицај него толики други који су запињали из све снаге да се истакну... Та тајанствена снага његова карактера била је знак оних дубљих духовних моћи... које се само код доиста великих људи наслућују” (Јовановић 1956; наведено према: Протић 2016, нав. д., 699-700).

Докази утицаја

Знајући велики утицај који је енглеска Црква имала и има у Уједињеном Краљевству на британско јавно мњење могуће је извести закључак и да је приступивши говорима испред организације у саставу британске цркве Николај Велимировић доспео у највише слојеве друштва и у медије потом и у свест нације као један од представника малих народа Европе у рату. Значај проповедника Велимировића испољен је најпре у званичном гласилу Цркве у Британији, Чрч тајмс (*The Church Times*) потом и у другим штампаним медијим ове земље. Како су се, у ово време у свету на глобално мишљење највише утицали Цркве и Универзитети, тако је Велимировића као свештеник и професор добио велику пажњу британских медија и простор за његово национално и мисионарско деловање.

Из тога произилази да је Николај Велимировић остварио изванредан политички утицај у време Првог светског рата због чега сматрам важним следећа запажања:

САД:

1. Потписана резолуција од стране представника нација са Балкана и америчких новинара словенског порекла коју је Велимировић донео у више градова САД-а. Током Августа 1915. године када је одржан велики скуп Јужних Словена америчка периодика извештава о огромном доприносу професора Велимировића и његовом утицају на јужнословенску Дијаспору али и промену јавног мњења у оквиру америчких градова где је боравио (*Cleveland Plain Dealer*,

457 Слободан Јовановић (1869 - 1958) био је српски и југословенски писац, дипломата, политичар, професор и ректор београдског Универзитета.

1915, нав. д., 7). Поред тога он обилази градове и проповеда о потреби помоћи Србима у рату о чему извештавају америчке новине. Највише се задржава у Њујорку. Одатле исказује нове идеје усмерене пре свега на добротворне фондове усмерене ка помоћи Србима у рату, цивилима и сирочадима;

2. Од почетка мисија учествује у раду Српског Потпорног Фонда у САД;

3. Организује слање помоћи Србима и пакете за помоћ у време Божића, тако звани Божићни дарак;

4. Самостално или заједно са фондом за прикупљање материјалних средстава он апелује на прикупљање донација од које шаљу добротворне прилоге у вредности од 140.000 долара за хуманитарну помоћ становиништу (Грчић и Ђато 2004, 75);

5. Поред тога Велимировић је саветовао Србе у Америци како да чине за Србију и давао нове идеје о раду за српску државу (Н. L. Frothingam 1970, нав. д., 25);

6. Током обиласка Чикага у распону од 16/17 – 26. августа 1915., медији прате његово деловање. Они га називају једним од најпознатијих Срба који је тренутно у посети Чикагу (више: *The Chicago Daily Tribune*, “Famous Serbian to Visit Chicago.” Monday August 16, 1915, pg. 11);

7. Састанци представника Јужних Словена у више америчких градова под беседничким вођством оца Николаја као представника Срба. У Њујорку је уприличено једно од значајнијих састанака где је главни говорник био је др Николај Велимировић (*New York Times*, Aug 30, 1915, нав. д., pg. 2). Био је то један од већих успеха на пољу дипломатских односа три јужнословенска народа у САД. Овакво помирење на државном нивоу значило је њихову обједињеност ка истим циљевима и залагањима у рату: ослобођењу и уједињењу у истој држави;

8. Након прве појаве Велимировића велики број припадника јужнословенске емиграције упућује телеграме у Лондон и Париз чиме они исказују решеност да се коначно ослободе аустријског дугогодишњег јарма и сједине са Србијом (И. Ђорђевић, писмо, 1927; Јанковић 2002, нав. д., 105-106). Тада су значајнији представници народа Јужних Словена у Питсбургу желели да се упознају са др Николајем.⁴⁵⁸

9. О поштовању које су изразили Американци српског порекла према Владици Николају говори и податак да је након посете Сан Франциску у “Српском клубу” била постављена његова фотографија већ 1917. године (лични дневник, Ј. Лозанић – Фротингхам 1917, нав. д., 156; од дана 24. март 1917, у Сан Франциску);

10. Током мисија у САД Николај стиче контакте и у оквиру америчке Епископалне цркве⁴⁵⁹ која до тог времена није у потпуности познавала суштину Источне православне Цркве (Herpell 2001, нав. д., 5);

11. У чланку из 1927. године о Политичком институту у Вилијамстауну који је планирао развитак студијских програма у вези са геополитиком широм света спомиње се Николај Велимировић као један од предавача. Он је овом приликом назван - водећим духом Организоване Српске православне Цркве (*New York Times*, Jul 17, 1927, pg. E1);

12. Владика Велимировић изнова бива позван да говори испред Института и Универзитета у Америци (*Boston Daily Globe*, Oct 1, 1927, pg. 6);

13. Као доказ његовог политичког деловања добио је почасни докторат Колумбија универзитет и Универзитета у шкотском граду Глазгов (Herpell 2001, нав. д., 14-15; *Српски Биографски Речник* II, 2006, нав. д., 123; *Dundee Evening Telegraph*, “Glasgow Honorary Degrees”, November 18, 1919, нав. д., pg. 4).⁴⁶⁰

458 Тада је представник заједнице Хрвата, Јосип Марохнић изјавио да – “Кад би Рим имао оваквог Фратра, дао би цело земљиште на коме је саздан Ватикан” (наведено према: Писмо И. Ђорђевић 1927; Јанковић, 106).

459 Епископална Црква у Америци део је званичне Англиканске Цркве. Имала је добре односе и јаке везе са Православном Црквом у свету до тренутка када је одлучено да се уведу жене у ред свештенства, званично од 1944. године.

460 Диплому почасног доктора наука, тада већ као Епископ Жички, Велимировић је добио на Глазгов Универзитету, новембра 1919. године (*Dundee Evening Telegraph*, 1919, исто).

Велика Британија:

1. Остварује огроман утицај у Великој Британији такође путем проповеди и обилазака британских градова, посета катедралама, факултетима, црквама. Посебан допринос у Уједињеном Краљевству остварује познанством и пријатељствима са Англиканском Црквом и њеним представницима;

2. Остварује контакте и са представницима британске политике и краљевске породице који за њега знају у време Првог светског рата;⁴⁶¹

3. У том периоду он делује у правцу значајног пропагандног и говорничког ангажовања у Британији који је био од великог значаја за Србе и остале Јужне Словене (Вошњак 1928, нав. д., 177);

4. Остварује помирења иако краткотрајна у оквиру чланства у Југословенском Одбору у Лондону: Од доласка у Лондон првих месеци године 1915. Николај иде на састанке Југословенског Одбора, мири чланове и ради на генералном успостављању позитивног погледа према политици Николе Пашића. Почиње рад на српској пропаганди као опозиту у односу на германску заједно са другим Србима у Британији;⁴⁶²

5. Ради са српском мисијом Црвеног крста током рата односно обраћа се на предавањима испред организација “Шкотских жена” и “Црвеног крста” и других организација у Британији;

6. Оснива Српски Информациони Биро у Лондону (Serbian Information Bureau) у улици Кинг Стрит у Лондону у којем ради пре свега на ширењу културне пропаганде српског народа;

7. Врши најзначајнију улогу у наставку теолошког образовања српских богослова у Великом рату у Енглеској;

8. Све време боравка у мисијама Велимировић нема услове да служи српске литургије у англиканским црквама Велике Британије. Ипак он настоји да се обележавање српског празника спроводи широм Енглеске у чему му помажу пријатељи Срба, представници њихове Цркве и публицистике. Без њих овај подухват не би могао бити спроведен до краја. Врхунац таквог залагања била је организација дана Срба, тзв. “Косово Дан” у Лондону и широм Уједињеног Краљевства када је први пут српски верски и национални празник Видовдан био прослављан током три недеље у англиканским црквама на острву;

9. Од Видовдана 1916. године Велимировић учествује у служби у најзначајнијој англиканској катедрали Светог Павла у Лондону коју предводи Архиепископ Кентербериски – Рандал. Николај Велимировић заједно са другим свештеним лицима учествује у поворци за помен српским жртвама и британским лекарима и медицинским сестрама као свештеник Српске Цркве. Хор је српски, литургија англиканска али је част организована у славу Срба и Британаца страдалих у рату. Поврх свега Велимировић по први пут држи српску литургију у Цркви Свете Маргарите у Лондону након које се обраћа присутнима својом проповеди. Ово је био један од великих успеха у рату које Николај Велимировић успева да оствари на територије западних држава будући да до тада ниједан православни црквени делатник није проповедао у црквеној служби Англиканске цркве. Штавише, пре тога води се полемика и службена и детаљна преписка Архиепископа и англиканског свештенства о Николају Велимировићу. Он и у овоме успева говорећи да ће тако народ Велике Британије показати, не скрушеност пред малом српском државом већ сопствену величину исказану путем помоћи моћније државе другој страдалној држави Савезнику у рату;

10. Већ за прославу празника Видовдан 1917. ствари се мењају и Владика Николај успева да оствари свој вишеструки утицај тиме што овог пута он држи српску литургију у катедрали Светог Павла (St. Paul's Cathedral). Обележавање дана Видовдана као једног од најзначајнијих празника Срба добило је сасвим нови значај током протекле године. Овај пут чини се да су

461 С тим у вези Краљ Уједињеног Краљевства, Џорџ Пети поставио је питање српском посланику у Лондону, Јовану Јовановићу-Пижону о оцу Николају Велимировићу и распитивао се за његово деловање у престоници Британије (више: Ј. Јовановић 2005, нав. д., 434).

462 Раније је речено да су германски народи правили својеврсни медијски филтер који је правио цензуру ка осетљивим вестима са Балкана. Отац Николај је срушио германски уплив у медије и допринео пробоју истине у свет.

Британци у потпуности разумели вољу и допринос који је остварен код Срба који су се нашли на њиховој територији у сред Великог рата. Бројни новински чланци најзначајније британске и америчке периодике сведоче о томе;

11. Коначно, Видовдан 1918. године Велимировић проводи такође у Лондону. Овог пута прослава је била мања и мање испраћена медијима допуњена чланком Велимировића о српској историји, сирочадима у Србији и душевној борби човека током рата;

12. Да Солунски фронт крене у офанзиву допринела је људска снага пристигла на фронт из Северне Америке. Број југословенских добровољаца који су из САД и Канаде стигли на Солунски фронт показује велику заслугу америчких Срба и Велимировића који се значајно обрео у Америци током рата.⁴⁶³ Несумњиво су и ови учинци утицали на већ пре тога остварени утицај Велимировића приликом његове посете у САД,⁴⁶⁴

13. У Великој Британији Владика Николај остварује утицај и успех да су представници Англиканаца даровали га напрсним крстом. Добио је почасни докторат Гласгов Универзитета. Исти докторат Оксфорд универзитета није могао да прими као ни докторат Ламбет Универзитета који је предлаган да се додели оцу Николају након његовог мисионарског рада у Првом светском рату будући да је исти резервисан искључиво за чланове британске краљевске породице Davidson Papers, Vol.520. ff.92-93; Хепел 2003, нав. д., 38-39).⁴⁶⁵

14. Марта 1919. Николај одлази у Србију након четири ратне године проведене на Западу. Крајем 1919. године по новом доласку у Лондон Николај Велимировић, нови српски Епископ је имао част да га у Бахимгенској Палати прими енглески краљ, 16. децембра 1919. године (*The Times*, 17 Dec. 1919, p. 17);

15. Вишеструк утицај Николаја Велимировића на јавност у Уједињеном Краљевству био је - изванредан пише британска ауторка (више: Herpell 2001, нав. д.,7-9); О томе сведочи податак да је на основу говора Велимировића знатна помоћ слата српској војсци и народу као и интриганим српским свештеницима и онима у избеглиштву. Доминација Велимировића испољена је говорничком даровитошћу, али и целокупном његовом харизмом, личношћу и знањем;

16. Значајно је поменути и прву послератну мисију Николаја Велимировића у Британији уприличену децембра 1919. године. Овом приликом, тада већ као Епископ Николај изнова проповеда у Катедрали Светог Павла по позиву свештенства Англиканске Цркве. Говорио је о важности очувања Цркве Свете Софије, најзначајније цркве Источног Хришћанства и замолио Англиканце за помоћ у њеном очувању у животу Хришћана. Енглески пријатељи овом приликом даровали су га акварелом са сликом Катедрале Светог Павла у Лондону као успомену на његово прво значајније појављивање остварено у данима прославе Видовдана 1916. године а потом за Видовдан 1917, када је служио српску литургију и потом одржао проповед са предикаонице у овој катедрали;

17. Као знак признања и поштовања за учињени хуманитарни рад као дела његовог политичког деловања у сред рата, Николај Велимировић је од представника званичне Цркве Велике Британије примио дар, крст и ланац са захвалницом (*The Times*, "Gift to Father Velimirovic. The English and Eastern Churches, March 1919, pg. 8);

18. Утицај Велимировића посебно је остварен на британске пријатеље, представнике публицистике тог времена у Енглеској и англиканског свештеника и касније Бискупа Чичестера, Џорџ Бела (George Bell) са којим он све време рата води преписку о ратним

463 Поред тога Срби и остали Словени у Америци прате активностима оца Николаја будући да америчке новине објављују извештаје о Велимировићу и/или преузимају чланке британских колега, посебно новина Тајмс и Манчестер Гардијан и Гардијан.

464 Ово свакако није била једино заслуга оца Николаја будући да су изасланици заједно учествовали у америчким и британским мисијама. Међутим знатан део броја прикључених представника Јужних Словена кренуо је на пут помоћи матичној држави захваљујући и његовој заслуги посебно након њиховог помирења од августа 1915. године када током прве посете САД Николај Велимировић доноси резолуцију коју су потписали представници словенских нација са Балкана и амерички новинари словенског порекла.

465 Како је истакнуто у списима библиотеке Ламбет палате - Отац Николај и његово деловање у времену Великог рата су били за изразито поштовање, ипак према протоколу, докторат Ламбет Универзитета могу примити само припадници британске краљевске Круне.

збивањима и збивањима у оквиру Хришћанских цркава.⁴⁶⁶ Сходно томе, на парастосу у Лондону уприличеном након смрти Велимировића 1956. године, Бел говори о свом поштовању према Владици Николају и оставља у “аманет” Србима у Дијаспори идеју да се направи дом који је посвећен Велимировићу у том граду;⁴⁶⁷

19. Судаћи по списима сачуваним у Ламбетској палати у Лондону, седишту првојерарха Англиканске Цркве интересовање за великодостојнике Српске Православне Цркве унеколико јењава након смрти Велимировића 1956. године осим у деловима који се односе на њихове контактне податке.⁴⁶⁸ Један од неколико значајних догађаја након тога који повезује представнике ове две Цркве на вишем нивоу црквене елите јесте прослава стогодишњице њиховог пријатељства и савезништва у Првом светском рату, октобра 2016. године.⁴⁶⁹

Додатним увидом у политичке активности Владике Николаја у градовима САД може се видети да је његова посета у наглашеном времену донела значајан допринос реализацији српских политичких циљева односно циљева ослобођења државе у рату и достизања мира.

Стога је у Првом светском рату Николај Велимировић био политички утицајан јер:

1. Стекао је и имао утицајне пријатеље у политичким,⁴⁷⁰ црквеним и друштвеним круговима у САД и у Великој Британији;

2. Био је веома тражен говорник у Америци међу Јужним Словенима (*The Chicago Daily Tribune*, “Famous Serbian to Visit Chicago”, Monday August 16, 1915, нав. д., pg. 11; *Cleveland Daily Pleaner*, Monday 26th July 1915, нав. д., pg. 7), као и у Великој Британији (Мид, ПСЛ, СПА, ФIV р8, нав. изв);

3. Био је харизматичан и политички атрактиван говорник, често пута главни говорник на скуповима (*New York Times*. Aug 30, 1915, pg. 2; “News of The Day Concerning Chicago” - *Chronicly America*⁴⁷¹);

4. Његови говори привукли су велику публику (*Cleveland Daily Pleaner*, исто; *New York Times*. Aug 30, 1915, исто⁴⁷²);

5. Његови говори су били широко објављивани у америчкој периодици;⁴⁷³

466 Отац Николај је имао – “многа пријатеља и обожаваоца у Енглеској” али ни са једним није имао тако чврсту везу као са Белом (Herpell 2001, нав. д., 12).

467 “Дом Епископа Николаја Велимировића” налази се у ужем центру Лондона. Представља трајну успомену на узајамно поштовање Срба и Енглеза исказано путем пријатељства Николаја Велимировића и Џорџа Бела.

468 За више података видети у следећим изворима: “Individual Orthodox Churches: Serbia: General Situation, 1952-1954, CFR OC 247/4;” “Individual Orthodox Churches: Serbia: Contacts: Serbain Bishops, 1938-1959, CFR OC 256/2;” навед. извор, The Lambeth Palace, London; Приступљено: 06.10.2021;

469 О томе више погледати: <https://srbin.info/pocetna/aktuelno/beseda-patrijarha-irineja-u-katedrali-svetog-ravla-u-londonu/?lang=lat>, приступљено: 14.05.2021.

470 О блиском контакту Николаја Велимировића са члановима британске елите сведоче и дневнички записи посланика Србије у Лондону, Јована Јовановића, иако неретко у хладнијем тону према српском јеромонаху. У септембру 1918. он пише да су том приликом на вечери код британског министра одбране Џорџа Лојда били српски премијер Никола Пашић и свештеник др Николај Велимировић (Јовановић 2005, нав. д., 536, од датума: 02/09/1918).

471 У дневним вестима које су се односиле на Чикаго 1915, извештавано је о скуповима и банкетима где се Николај Велимировић појављује махом као главни говорник. Слично је било и у хотелу “La Salle” у Чикагу где је приређен банкет “у част проте Николаја Велимировића, научника београдског универзитета (“News of The Day Concerning Chicago”, исто).

472 У недељнику Њујорк Тајмс објављен је чланак о скупу Јужних Словена који су се састали августа 1915. у Њујорку и на којем је главни говорник био Николај Велимировић, српски свештеник, професор и дипломата. Он овом приликом позива Словене на заједништво у слози и борби за ослобођење (више: *New York Times*. 1915. Many Slavs here Declare for Allies, *New York Times*, August 30th, 1915, pg. 2).

473 У више употребљених новинских чланака спомињу се или шире описују активности оца Николаја у Северној Америци и Великој Британији. У овој студији употребљен је само мањи број од извора.

6. Његова политичка и мисионарска активност оставила је ефекат у Америци током првог доласка (1915);

7. На основу тога амерички медији и новинари су пратили његове активности и у Великој Британији о чему говори преношење британских изјава у америчкој штампи (*The Washington Herald*, July 23, 1916, нав. д., pg. 8);

8. Био је међу првима који је јавности скренуо пажњу на причу о српским губицима и жртвама у Првом светском рату;⁴⁷⁴

9. Био је – један од важнијих лидера српског религијског и политичког живота, што је истакнуто као чињеница у америчком листу (*Chicago Daily Tribune*, Oct 11, 1942, нав. д., 4; *New York Times*, Aug 30, 1915, исто, pg. 2);

9. Политичке активности Владике Николаја и његово –дипломатску мисију и мисионарење пратили су политички, црквени и академски представници САД и Уједињеног Краљевства у рату те након рата Универзитети и Цркве позивају га као гостујућег предавача;

10. Као спољно-политички изасланик своје државе, дипломата, током четири пута доласка у Америку пре емиграције, Николај Велимировић је проглашен – једном од четири истакнуте личности света у 20. веку (*Living age* 1929, нав. д., 236-267).

Ове његове активности током рата довеле су као резултат:

- повећану приватну помоћ Краљевини Србији;
- повећану владину помоћ англо-америчких земаља Краљевини Србији;
- Повећан број добровољаца који су се придружили српској војсци пре уласка САД у рат 1917.

У претходном делу студије о битнијим говорима били су издвојени најзначајнији наслови који сведоче о активностима Николаја Велимировића. Периодика заступљена током Првог светског рата показује да су политичке активности и дипломатско мисионарење у случају оца Николаја биле медијски покривене и истакнуте као позитивне на врло високом нивоу медијског утицаја.

Сходно наведеном персуазивна пракса позитивног тока и исхода Николаја Велимировића испољена путем агитације и дипломатске мисије током Првог светског рата представља доказ веродостојности споменутог дипломатског мисионарства које Николај спроводи на више нивоа друштвених структура у рату. Он је своју хришћанску дужност пренео у политичку акцију чиме је хришћанске принципе и “Десет Божијих заповести”⁴⁷⁵ пренео и у дипломатски утицај. Владика Николај је на предавањима махом говорио о – љубави према народима који су ‘ближњи’ и која треба да везује све народе путем равноправности свих раса и трајног помирења. Принципе међусобног поштовања и мира међу народима као одлике хришћанске љубави Велимировић је испољио ванредним (и) политичким утицајем будући да је допирао до свести ових народа о чему је посведочено у наведеним изворима аутора и чланцима западних медија.

Утицај о којем је овде реч и који је тадашњи јеромонах имао током Првог светског рата остаје трајни чинилац у историји српског народа док вредности које заступа Велимировић представљају кључни фактор даљег сагледавања српске историје у осврту на ратне чињенице.

474 Раније спомињани чланци сведоче о томе.

475 Велимировић је често говорио да би увођење “Десет Божјих заповести” и садржина молитве “Оче наш” у државно уређење било – све што је потребно за мир на свету (више видети у: Велимировић 2016.он, Сабрана Дела VIII, 375-383).

Закључна разматрања и критички осврти

Политичка ситуација Краљевине Србије с краја 19. и почетком 20. века била је крајње непредвидива. Са објавом рата постојала је потреба за изасланицима државе у свету, који би својим радом помогли у промовисању државних циљева и ослобађању. Из тог разлога заједно са српском војском и јаком војном командом, дипломатска структура Краљевине Србије била је допуњена члановима који нису били професионалне дипломате. Међу њима се као једино свештено лице на нивоу који је имао и политички ефекат, нашао др Николај Велимировић, професор Богословског факултета Универзитета у Београду, капелан Његовог Краљевског Височанства Петра Карађорђевића. Као такав представљао је Србију на вишеслојан начин, другачији од политичких званичника.

У Велимировића председник владе Србије има значајно поверење. Он верује у снагу способности уверавања коју Владика Николај демонстрира у форми исказа духовног патриоте. Поред дара говорништва, Велимировић поседује и бројне друге дарове који му помажу у ратној мисији и агитацији. Он има харизму, интелигенцију, образовање и знање страних језика, што га је чинило одличним потенцијалним дипломатом у другим земљама. Стогасе, у својим раним тридесетим годинама, нашао у околностима које су захтевале и његово учешће у ратним мисијама од 1915. до 1918/19. године.

У два балканска рата он је војни свештеник те се није до краја испољио политички моменат његовог ауторитета и харизме. У току Првог светског рата он врши мисије, дипломатску и мисионарску дужност у оквиру политичког посредовања за свој народ и државу. Схвативши да политику својим говорима може да усмери за веће добро, као праксу категорије морала, Николај прихвата позив Пашића и улази у поље политике. Поред тога у првом од светских ратова Велимировић је водио јединствену врсту политичке акције, јер је и Црква заједно са универзитетима, креирала сегменте политике, посебно на територијама Америке и Британије.

Политичка пракса пре теорије

Николај Велимировић током и крајем Првог светског рата стиче политичко искуство и мудрост, што је до почетка рата поседовао углавном у форми теоријских сазнања. Из тог разлога важне смернице односе се на чињеницу да он није имао знање политичке теорије нити практично политичко искуство пре ратних мисија у Првом светском рату. Он је имао теолошко и филозофско знање и почетничку праксу, док праксу политичког говорника, агитатора и дипломате није. Теолошка теорија је прешла у дело и истакла умеће чиме је његово дотадашње знање обogaћено проживљеним искуством. Поред тога чињеница је да пре у потпуности испољене теолошке праксе, тачније праксе једног теолога, свештеника односно тадашњег јеромонаха, Владика Николај успоставља политиколошку праксу установљену кроз две значајне улоге у светском рату: дипломатску делатност и агитацију. Ове две врсте ангажмана за Велимировића биле би довољне да буде изучаван као пример носиоца значајне политичке активности. Међутим, током рата су се испољиле и друге значајне улоге којима делује у оквиру политичке активности. Он користи политику као својеврсну праксу теологије духовности, при чему не поистовећује праксу теологије са праксом политике на некритички начин. Такође их репрезентује и уобличава и то је једна од специфичности теолошке праксе оца Николаја. Радећи на политичким питањима, он увек у резерви држи могућност да се политичко изложи и интерпретира (и) теолошким путем.

Николај Велимировић као један од изасланика у ратним мисијама по налогу владе Краљевине Србије, од почетка својих политичких активности анализира геополитичко стање Краљевине

Србије у рату и агитира пред британском савезничком нацијом, како би пружили материјалну помоћ и/или послали своје бродове и војне трупе Србима, посебно након окупације државе. Он претходно апелује Американце да као велика и моћна неутрална држава, пруже материјалну помоћ Србима и на фронту. У истом временском периоду, а након преласка из Америке у Европу, он добија налог да се не враћа у Србију по свом хтењу већ да остане у Лондону и смирује несугласице настале међу словенским политичарима, члановима Југословенског одбора. Након тога успоставља послове у британској престоници и наставља одатле да делује на више различитих дипломатско-мисионарских фронтова.

С друге стране, Николај Велимировић као представник државе, али и представник Српске Цркве, ради на једном другом пољу утицаја. Сагледавајући од почетка свог боравака у Уједињеном Краљевству да су цркве и публицисти они који креирају јавно мњење, он своја обраћања износи највише њиховим медијима. Додатно, као представник Београдског универзитета, он увиђа још пре уласка САД у рат 1917. године да су цркве и универзитети највећи креатори вести које се пласирају у медије у Америци, због чега он вести о Србима шири својом живом речју и делом као свештено лице и суплент, потом и професор Богословије “Свети Сава” у Београду. У Великој Британији он примећује широк домен утицаја проповедаонице те приступа ширењу речи о Србима и на овај начин, по позиву пријатеља Енглеза и представника Цркве Енглеске. Такође, увиђа значај објављене литературе на овој територији, те пише историјске и ратне књиге о Србима које су преведене на енглески језик. На тај начин Владика Николај на све могуће начине доприноси помоћи Србима.

Неколико месеци од избијања Првог светског рата Николај Велимировић одлази у англоамеричке државе у једну званичну и неколико подељених ратних и дипломатских мисија као агитатор, дипломата српске државе, представник Српске Цркве и мисионар.

Николај Велимировић најпре борави у престоници Велике Британије одакле одлази у САД крајем јуна 1915. године. Од тада држи предавања и беседи на догађајима које организују углавном припадници јужнословенске Дијаспоре у Америци. Поред тога Владика Николај ради на уједињењу народа Јужних Словена истицањем њихових сличности и одбацивања онога што их раздељује. Невезано за дистинкције у приступу истој религији, ови народи махом усвајају принцип Велимировића као термин који је много година касније уведен у науку као принцип узајамног признања.⁴⁷⁶ Поред тога Николај задобија поверење групација словенских народа у САД. Поједине друге нације примећују боравак и утицај Велимировића и траже од њега да агитује и за њих. Амерички Јермени су затражили да напише књигу о њима на енглеском језику док га амерички Чеси позивају да беседи на њиховим скуповима. Након првог доласка јавно мњење Америке у више чланака назива Владика Николаја највећим Словеном и највећим оратором Словена у датом времену, о чему је било више речи у претходном делу студије.

Николај Велимировић приликом прве посете Америци има унапред заказана предавања и састанке. Судаћи по новинским чланцима, неки од њих се померају како би он стигао на време и како би савесно приступио сваком од њих. Каснији Епископ је имао заказана обраћања из дана у дан у већим градовима Америке где је живела јужнословенска Дијаспора. Он се више не припрема за политичке говоре, већ их износи по личном убеђењу и околностима које претходно анализира. Стога, он се поред дипломатије поставља и као значајан аналитичар политичких околности у времену у којем се налази и износи аргументован политички и медијски садржај у својим обраћањима. Поред предавања он реализује агитацију за пружање хуманитарне помоћи за српски народ, посебно од јесени и зиме 1915. године. Треба подсетити да се Владика Николај у овом периоду посебно залаже за помоћ српској деци и студентима

476 Објашњење принципа међусобног признања увео је и описао аутор Алекс Хонет; Више о томе видети: R.T. Pada. 2017. “Axel Honneth’s Social Philosophy of Recognition: Freedom, Normativity and Identity”, 13-30, 74-75).

чија је будућност била неизвесна у рату. Он пише чланке англоамеричкој јавности о њима, заступа их, али и практично помаже, знајући да ће једино јаком иницијативом код високих државних, медијских и црквених званичника помоћи деци и омладини у рату.

Његове поруке су јасне и искази чврсти будући да Николај верује у то што говори и што преноси као поруку своје државе и Цркве. Он је гласноговорник Срба у рату, у исто време ујединитељ словенских народа, заштитник српске деце, мисионар и дипломата. Спољна политика је за њега потпуно смислена када се укључи (и) фактор хришћанства. Он у рату заступа политику као моралну категорију, а не као категорију сукоба. Заговорник је заједништва и/или међусобног разумевања појединаца и група на верском, националном и друштвено-политичком нивоу.

Септембра 1915. године Велимировић се враћа из САД у Велику Британију. Након јављања српском посланству, Владика Николај у Лондону се прикључује раду за српску државу. Најпре приступа састанцима Југословенског одбора којег услед унутрашњих размирица и немогућности њиховог мирења, напушта и посвећује се самосталном раду за Србе. Од тада Николај Велимировић ради на више различитих поља из Лондона. Исте јесени одлази у Француску где се сусреће са српским дипломатским представницима у Паризу, где разматрају наставак дипломатске стратегије у рату. Касне јесени он из Париза поново одлази у Лондон.

Важан моменат јесте чињеница да је први долазак Николаја Велимировића у САД био уједно и повод да он поново крене на територију исте државе током 1918. године. У тој години, за разлику од првог боравка, бива препознат и представљен америчкој јавности као један од политичких лидера Србије ширег медијског и политичког утицаја. Овај други долазак Велимировића у Америку у временском оквиру Првог светског рата (1914-1918) оставља већи ефекат на америчко јавно мњење и представља темељ за нови послератни позив од стране истакнутих политичких и универзитетских институција у Америци. Он већ тада претпоставља принципе хришћанских вредности које као такве репрезентује у заједнички именитељ и износи пред јавним мњењем Америке и Уједињеног Краљевства.

О значају његове две америчке мисије у временском оквиру Великог рата, сведочи и податак да његове посете у САД прате публицисти, поједини политичари и Цркве Енглеске, док се његове посете и боравак у Британији анализирају од стране америчког јавног мњења и појединих политичких института и универзитета. У сврху заступања ове чињенице, универзитети и политички институти Епископа Николаја након рата позивају као предавача и сведока сукоба европске цивилизације док га један од универзитета у Америци (Колумбија) награђује почасним докторатом. Образложење за доделу ове титуле биле су његове политичке и хуманитарне активности које је реализовао почевши од 1915. године. Поред тога, током нових долазака 1921. и 1927. године Владика Николај, тада нови српски Епископ, бива представљен као политички лидер, један од појединаца који је оставио далекосежан домен утицаја не само на Дијаспору балканског полуострва у Америци, већ и на америчку интелектуалну елиту. Овакав допринос и лидерство Велимировића, као и његово целокупно дипломатско мисионарство, био је повод да га новинари бостонског медија 1929. године сврстају у четири најутицајније личности 20. века (видети више у четвртој глави).

Закључци према структури поглавља

У животу Николаја Велимировића вештина и делатност политике, у изворном смислу термина, дошле су до изражаја још у периоду детињства. Међутим, тек у великом светском сукобу цивилизације, он се показује као политички лидер. Управо су политичке активности и дипломатска мисија током Првог светског рата биле још једна од животних школа за оца Николаја.

У првој глави разматрано је о хришћанским црквама Европе из угла Велимировића у време Великог рата. Он анализира и тумачи шта се десило најпре са Европом која је примила хришћанство, а потом одступила од хришћанских принципа. Његово мишљење о томе било је проузроковано околностима које примећује и анализира у рату и у коме спознаје немоћ Цркве да на пољу различитих држава сачува своју улогу гласноговорника политике морала. С друге стране, хришћанске цркве су деловале по захтевима државних влада и подржавале њихове одлуке. Главна грешка хришћанске Европе, по његовом мишљењу, била је у томе што се на тај начин Европа одрекла Христа. Из тог разлога се он залаже и за заједништво и уједињење на хришћанском нивоу путем заједништва свих цркава и свих народа.

У другој глави о теолошким принципима дат је приступ Николаја Велимировића ка потенцијалном уједињењу Јужних Словена. Додатно је истакнуто шта је он мислио под том врстом уједињења и под универсализмом религије. Он не раздваја појединце и народе и посматра их увек са становишта принципа међусобног уважавања и поштовања разлика. Овим путем упућује западни свет на повратак идеалу светости као највећој, а ипак достигнуј вредности управо путем усавршавања човечанства да тежи миру и суживоту народа. Родољубље и патриотизам Николаја Велимировића никада нису приказ потенцијалног национализма у искључивости. Било је то једно “осећање” праведности и једнакости за све, по којем сваки човек има право на живот и слободу. Николај не претендује ка искључивости у засебности одабране вере, нити једног народа као једино одабраног, јер су сви народи одабрани својим постојањем. То је било питање не само праведности, већ и савести и морала, односно представе о моралним (Божјим) законима.

У овој глави дати су закључци изведени из описа владавине српских породица у ратним говорима оца Велимировића. Он држи неколико значајних предавања пред народом Велике Британије и описује своју државу кроз њено трајање, наглашавајући да је у светском рату постало још јасније да је Србија демократска држава на Балкану и да је српски народ демократски народ исто колико и српске институције и Црква. Велимировић објашњава веру и владавину некадашњих српских владара. Он износи и поређење енглеске историје са српском у истом временском раздобљу и предочава Енглезима сличности ових нација.

Велимировић се у сваком настојању угледа на опис личности светих српских владара и тежи њиховој врлини и у условима рата. Стога он у својим текстовима износи примере деловања светих људи који су се пре њега угледали на Христа, а нарочито на Његова дела и речи као обрасце могућих политичких и историјских пракси, првенствено узевши у обзир Растка (Саву) Немањића и његовог оца Стефана (Симеона) Немању. Он их узима као примере и у опису веродостојне слике владавине и узајамног помагања Цркве и државе. Такав израз власти био је приказан значењем “Теодулије,” као поступка вођења државе путем служења Богу. Такав приступ владавини Велимировић сматра парадигмом стабилног државног устројства. Такав савез био је формиран темељно из корена хришћанских начела која су важила за политику исто колико и за Цркву. Владавина династије Немањића ово је јасно показала. Разматрање начина владавине из угла Велимировића значајно је, јер он своје мишљење износи Американцима и тим путем представља историју Срба. Најзначајнији део те историје за њега јесу српски владари, односно њихов начин управљања државом.

Из овог дела се може видети да су позитивни учинци политичког и црквеног заузимања Велимировића у спреси са сличним утицајима његових претходника, великих државника, односно великих црквених великодостојника који су владали државним и црквеним пословима. Он истиче потребу помагања слабима и онима који су колебљиви у знању о суштини живота у миру. Николај ову тежњу види превасходно кроз призму хришћанства јер се тежило заједништву ради спасења. Од такве мисли која почива на личном избору он почиње и довршава готово свако предавање током Великог рата те допуњава аргументацијом исказа о тешкој прошлости српског народа на Балкану која се изнова понавља.

Теолошку науку и мисао Владика Николај види као призив и одговорност у свом животу. Он то познаје и осећа као своју суштину. Он сваку своју реч и дело повезује са духовним аспектом свог бића. Из таквог стања духа и ума потиче његова одговорност за Србе и воља, односно усмереност ка вишим циљевима који превазилазе земаљско поимање стварности, а тиме и каузално сагледавање насталог рата. У том смислу он разуме одакле потиче човеково страдање, а тиме и врхунац људских страдања – рат. Из такве спознаје Николај Велимировић разуме да може допринети својим радом државним циљевима и прихвата позив српске владе од 1915. године.

У трећој глави анализирано је стање српске политике током Првог светског рата. У овом делу студије дат је приказ како је укратко изгледало ратно стање српских цивила и војске у рату, кроз визуру бројних других народа, највећим делом путем новинских чланака. Дobar део цензурираног садржаја о невољама кроз које су прошли Срби остао је самим тиме непримећен за остали део света. Британска јавност почиње да шаље новинаре на територије Балкана како би сагледали истинитост вести које су допирале до њихове земље готово у исто време са слањем српских изасланика у Лондон. Доласком Велимировића представници британске јавности добијају додатни садржај и утемељење сазнања о Србима у рату и околностима у њиховој држави.

У наставку истраживања дат је приказ политичности Николаја Велимировића. Додатна снага његовог деловања јесте чињеница да он делује у времену дотадашњег највећег светског сукоба нација. Из тог разлога овај исказ његове личности уочава се у време Првог светског рата кроз колоплет који се успешно синтетизује кроз историју, политику и вредности у личности Николаја Велимировића.

Четврта глава подељена је у два поглавља, где су приложени резултати анализе западне мисије Николаја Велимировића. С тим у вези дат је опис пута Велимировића током ових мисија. Поред државних задатака и реализације добрих спољнополитичких односа са Великом Британијом, уз развијање и одржавање односа пријатељства са Англиканском црквом и штампања књига на енглеском језику, Николај Велимировић додатно води рачуна и о студентима, посећује их, води надзор над програмом и планом едукације. Овај задатак Владика Николај је сматрао нарочито важним и за Цркву и за државу. Он је видео будућност Србије и у одговорности ових младића, будућем свештенству Цркве послератне Србије, на којима је био задатак духовне обнове државе.

Велимировић у својим беседама и обраћањима обавештава англоамеричко становништво да се сукоби због територија изнова понављају у његовој земљи. Владика Николај даје детаљнија објашњења док пролази кроз историју трагедије државе и Цркве у Србији и изнова упућује апел за потребом освешћења нација. Као свештеник, он апелује на скромност и драговољну жртву једних за друге. Као дипломата, он поставља слику Србије у етар политичких прилика и репрезентује обједињене политичке активности за Србе и народе са Балкана ма где да се они налазе у свету. Како би свој политички апел путем мисија упутио до што већег броја становника, он пише чланке за новине и објављује књиге о Србима и Србији. Објављена дела

поред Америке и Велике Британије, доспевају и на територије других држава, међу њима у Јерменију, будући да је једну књигу писао за народ оведржаве, док је једна од његових књига писана и за Јужну Америку.

Део о постигнутом спољнополитичком ауторитету и доминацији Велимировића описан је у подељеним поглављима пете главе ове студије. Владика Николај је својим политичким и духовним доприносом посебно током прве посете САД 1915. године усмерио јужнословенску емиграцију у САД и мотивисао је за учешће у кључним тренуцима за завршетак рата на Солунском фронту. Овој врсти ауторитета претходило је сазнање словенске Дијаспоре у Америци и англоамеричке интелектуалне елите о његовом образовању, искуству беседника и духовника и потоње о његовој харизматској личности. Тиме је политички утицај Велимировића, претходно истакнут његовим медијским истицањем у западној периодици, кулминирао у времену Првог светског рата.

Тријада: Историја, политика, вредности – свевредности

Николај Велимировић политику анализира кроз призму историје, кроз њен ток и кроз вредности односно свевредности обједињених у Богочовеку Христу, који је једина константа у његовом деловању. Он своје активности током рата прилагођава околностима у којима се свет нашао и упућује апел за материјалну и медицинску помоћ свом народу на Балкану. Током четврте године рата, у мисији Велимировић агитује и за помоћ у људству у завршним борбама на Солунском фронту. Он мења улоге и прелази из политичког агитатора и изасланика у мисионара, борца за хуманитарна права, писца књига и новинских чланака. Такође, он из политичког аналитичара прераста у наставника за српске ђаке и заступника приближавања хришћанских Цркава ка могућности узајамног поштовања њихових разлика. Све време трајања рата он је духовни политички говорник чиме његова спољнополитичка акција добија облик и дипломатског мисионарства (видети: Стефановић-Штамбук 2010, 254-255).

Прилагођавајући своје улоге у рату, Николај Велимировић ради са јасним циљем пружања стране (неутралне и савезничке) помоћи Србима и освешћивања нација ка потреби свеопште едукације човечанства. Едукација је неопходна, тврдио је Велимировић, и то она врста која ће омогућити новим генерацијама да спрече сукобе и међународну политику држе на високом нивоу међусобног дијалога.

Константа у животу Велимировића може да се уочи кроз тријаду: вредности, политика и историја обједињених у Свевредности Оног којег Николај описује као отелотворени принцип “Свечовека,” а који је супротност Ничеовом принципу отелотвореног “Надчовека.” Духовно и антрополошки тежња ка животу у миру и слободи народа претпоставља слободу као услов живота и највеће људско право. Тиме Владика Николај потенцира најпре слободу и мир, потом и живот у вредностима. Будући да је живот највећа вредност, тако је слобода основна поставка кретања ка животу у вредностима односно у благостању, како појединца, тако и народа.

То је уједно и један од заједничких именитеља комплетног животног опуса Николаја Велимировића и војно-дипломатске мисије и мисонарства које репрезентује у Првом светском рату. Управо захваљујући овој тријади и поставкама на којима је утемељена, може да се реконструише његова политиколошка мисао, поглавито кроз његова сабрана дела која о томе сведоче.

Према Николају Велимировићу, историја није само арена у којој политика остварује своје циљеве кроз законске прописе или кроз унутрашње или спољне политичке борбе. Историја је простор у којем је политика потенцијално могла да послужи спасењу и/или жртви за веру и нацију у кризним периодима и тиме допринесе наставку саме историје човечанства. Истим путем видљив је и след догађаја који указују да цивилизације које заступају силу, материјалну и територијалну добит пропадају у односу на оне које заступају мудрост и мир. Политика је заснивана на стварним историјским догађајима, који су из оца Николаја извукли говорника и дипломату. Његова особеност показала се и у овим улогама као аутентична.

Сва збивања Велимировић разматра почевши од историје ратовања у Европи 19. и 20. века и на тлу Србије. Као савременик светског рата и један од активних учесника у остварењу државних аспирација Краљевине Србије, он се налази у времену и простору не само као политички делатник већ и као сведок чије су речи и књиге сматране веродостојним сведочанством историје. Владика Николај све народе посматра као делове једног човечанског организма који треба да се налазе у међусобном складу који је могао бити рођен у средишту сукоба. Са том мишљу Велимировић у неколико говора опомиње на потребу сагледавања историје. Драматична српска историја и политика у светском рату описана је у значајној мери кроз чланке западних дневних и недељних новина, које сведоче о детаљима ситуације у Србији. Небројено пута новинари ових листова позивају се управо на речи Николаја Велимировића.

Владика Николај говори и о геополитичком положају Срба на Балканском полуострву. Од почетка своје мисије 1915. године говори о Србима као о “стражарима” на капији Балканског полуострва, који вечито стоје на путу велесила ка средишту Европе. Они су и браниоци своје територије. Он Србе описује као патриоте, дуговековне чуваре од страних утицаја који су губили државно тело у бројним ратовима, али нису изгубили душу. Сходно томе у једној од видовданих проповеди у Уједињеном Краљевству, он износи историју српске душе путем суштине српских светих и грешника. Он не прикрива кривице Срба. Он их објашњава и аргументује, наглашавајући узроке који су до грешака довели. Ствар је и у томе, тврди Владика Николај, да су идеали Срба одувек били они који се не могу угушити, а то су: тежња ка јединству и ка слободи. Они се могу кратко одложити, али не могу нестати у српској души. Српска политика и историја јасно указују на овакав редослед ствари. Потенцијална разграничења у области геополитике Владика Николај касније одређује као димензије “изнад Истока и Запада.”⁴⁷⁷

Вредности и све-вредности

Студија се односи на временски оквир Првог светског рата на просторном ограничењу две англо-саксонске државе. Политичко залагање и излагање Велимировића односи се и на вредности које су актуелне и данас колико и пре више од сто година. Он је и у том времену говорио о човечанском “организму” у којем су сви народи света повезани. Као историјска, али и савремена личност, он илуструје да се кроз историју показало да сукоби и невоље људи на једном крају увек воде страдању појединаца или народа на другом крају света⁴⁷⁸ будући да су сви повезани у један “Човечански организам.” Делови истог “организма” су народи, а потреси о којима он сведочи били су најгоре испољени у ратовима. Прави човек на којег

477 Овде је потребно подсетити на идеју Велимировића о Православљу које се налази “изнад” источне и западне духовне хемисфере. Отац Николај је истакао да је Балкан, не само геополитички на позицији “између,” већ је и духовном димензијом и “идејно” “изнад Истока и Запада” (више видети: Велимировић, 2014, 2016.ии, нав. д., 794).

478 Велимировић предочава да страдање малих нација и држава па тиме и његове Србије нужно води цикличном уништавању других већих нација и обрнуто.

Владика Николај упућује у обраћањима је “човек истине и будућности,”⁴⁷⁹ због чега закључује да сви људи треба да буду заједно и без разлика. Овакав закључак одредио би уједно и циљ “идеалног” васпитања у свету из угла Велимировића, којег заступа као претечу друкчијег концепта спољне политике. Путем вредности које повезују свако биће, могућ је опстанак целовитости човечанства у свету. Ове две највеће вредности, објашњава Велимировић јесу: “прави људи” и “царски закон љубави” (више о томе видети: Епископ Николај, 1940, 2016.нм, 320).⁴⁸⁰

Он посматра историју ратова анализом узрока и исхода, почевши од оних који су описани у “Светом Писму”, па до Првог светског рата. Владика потом апелује на неопходност мира и указује на несумњиви цивилизацијски суноврат уколико до таквог мира ускоро не дође.

Што се више рат продужава у свом трајању, толико је страдање веће и дипломатија тежа за успостављање. Било у ранијим вековима, пре сто година или данас, ниједан сукоб није водио добробити, осим могућег духовног освешћења. Поред тога важна је врлина на колективном нивоу неопходна за чување душе, односно духовности једне нације посебно у кризним временима. Непријатељ може убити тело, али не може да уништи душу оног народа који опстаје на темељима племените историје. Овај став износи и практично заступа Владика Николај дајући примере и представљајући српску историју пред англоамеричким нацијама. У томе се такође састоји трајна суштина политичке акције Велимировића током Првог светског рата.

Политичко ангажовање Николаја Велимировића је израз патриотизма, српског, словенског и православног. Он као теолог зна да се политика као сила одиграва у историји. Знао је и да је историја хоризонт кроз који Бог открива, пројављује себе. Тиме он своје откривање и разоткривање историјских факата које износи у земљама Запада довршава у истицању симболике Исуса Христа, који је почетак и крај историје, тиме почетак и крај политике. Историја јесте простор у којем се афирмишу људске вредности ради добробити целокупног човечанства, а вредност свих вредности и извор вредности за Велимировића јесте у личности Исуса Христа као стварности обједињених идеала. Он представља историјске увиде који су видљиви од оног момента када се успостави и до краја разуме тријада: вредности, политика и историја, а које се заснивају на “Свевредности.” На овај начин област политике добија још већу вредност и тиме већу моралну снагу исказа будући да политика не потенцира стално присуство морала и искрености. Доминантну мисао о томе у својим мисијама Владика Николај јавно сведочи у америчким и британским мисијама. Заправо, теолошка мисао Велимировића коју предочава у обраћањима, у књигама и чланцима током Великог рата и која произилази и заснива се на непорецивој вери (поверењу) у Исуса Христа, прелази у императив његове политичке мисли. На тај начин Владика Николај обједињује оно што је божанско и вечно у поље политичности, чиме политика постаје могућа категорија морала.

Овим приступом пробуђени осећај припадности балканским народима исте расе и језика код Срба, али и многих од Јужних Словена, допринео је потоње придруженој помоћи у Првом светском рату од стране словенских резидената Америке. Сходно томе они након позива америчке власти и првенствено ради помоћи својим сународницима из Србије, придружују се фронту својевољно.

479 Више о новој врсти васпитања употребљивом и у свету данашњице отац Николај говори на предавању одржаном 16. јуна 1916. пред Лигом Империје у Лондону, касније објављеном у делу: *Нови идеал у васпитању*; Видети више: Велимировић 2016.ни, СД III, 203).

480 Овде је потребно образложити идеју Николаја Велимировића који у више својих дела наглашава о важности вредности човека. Оне се најкраће могу објаснити путем два највећа вредносна суда човечанства, исказана кроз ниво људског поимања реалности а које се потом интегришу и као такве прелазе у духовну димензију човека, појединца, заједнице у најбољем случају.

Кроз херменеутичку анализу⁴⁸¹ долази се до разумевања дубинског садржаја, тачније одговора на питања шта је подстакло Велимировића да се на описани начин политички ангажује, као и зашто је политичка акција коју он успоставља друкчија од политичке активности званичних српских политичара у истом периоду. Чињеница је да његов рад не би био у тој мери успешан да није имао теолошку фундираност. На тај начин је отворена још једна нова димензија живота Николаја Велимировића, која се односи управо на теолошке основе, односно мотиве његовог политичког заузимања. Ови мотиви су условили значајан његов допринос српској војсци и народу у Првом светском рату, којим даје другачију и бољу слику Срба у свету.

Анализа политичких околности из угла Велимировића имплицира политичку анализу једног теолога. Из истог разлога његова дипломатска и мисионарска акција по садржају и времену трајања (1915-1919) може да се сврста у оне које опстају у времену јер се односе на свечовечанске вредности које су приказане човечанству управо путем тријаде: политике, историје и људских вредности које се обликују, преносе и као такве примећују историјским путем. Владика Николај је успео да обједини политику и историју управо путем вредности које проповеда у државама Запада у рату. Он апелује да се оне трајно утисну у политичку реалност Европе. Вредности о којима он проповеда, односе се на однос привржености и међусобне саборности сваког човека према другом бићу, затим поштовања ка миру и слободи себе и других и апел на помирење политике и морала односно успостављање политике као категорије морала у ма ком времену.

Врховни Закон

У више својих обраћања током Првог светског рата, потом и у објављеним делима из истог периода, Николај Велимировић наглашава која су два највећа вредносна одређења. У говорима које износи за време трајања Великог рата, поред апела за помоћ, агитације за српске националне циљеве и рада на дипломатским односима англоамеричких држава са Србијом, он позива на враћање духовним вредностима и уздизању принципа жртве као хришћанске врлине у одбацавању колективне “гордости.”

Велимировић је додирнуо својим списима темеље људске природе и темељ међуодноса Бога и човека. Страх и љубав су супротности исто колико и страх и вера. Од чега појединац и народи страхују? Владика Николај сведочи искуством рата да највише страхују човек од човека, народ од народа, односно човечанство од оних појединаца или група које не следе закон љубави. Такав закон се и не може назвати законом, јер човека не обавезује ни на шта. У питању је добровољно приступање другима и добровољна жртва, која није жртва већ радосно деловање за добробит других. О томе Владика Николај посебно говори у споменутој беседи на Васкрс 1918. године. Велимировић изводи закључке и преноси их на енглеском језику пред америчким и британским становницима да, уколико би народи на нивоу појединаца и колектива следили закон који важи за “најједноставнији” и “најзахтевнији”, то би значило и успостављање мира путем политичке праксе.

Увећати свест, не и власт, била је његова порука за ратне и за будуће генерације исто колико и за државне владаре и представнике влада. На оваквом примеру Владика Николај гради свој политички приступ у рату на темељу саборности и привржености према сопственом народу, он воли све људе. Таква дипломатска пракса Велимировића заснована је на принципу закона љубави који предочава као одлику врлина “правих” односно изграђених, целовитих

481 Видети: Клаић, нав. д., 1978, 533.

људи, и односа блискости и саосећања човека према сваком другом човеку, бићу и ствари.⁴⁸² Другим речима, повезаност духовног и световног исказује се, према његовом мишљењу кроз приказ реалности целовитог, врлином изграђеног човека и љубави као основног и највећег закона у Васиони. Владика Николај објашњава да чак и уколико све ишчезне, остаће једино две највеће вредности у свету.

Управо путем вредности које повезују свако биће, могућ је опстанак целовитости човечанства у свету. Из тога проистиче образложење могућег концепта дипломатије коју он заступа у мисијама током рата.

Поред тога Николај Велимировић у више својих говора подсећа на потребу драговољне жртве и повратка скромности, врлина изгубљених у ратној Европи. Закључак већине предавања које држи током 1916. године у Великој Британији јесте да ниједно од сазнања није тако скупо коштало српску државу као што је сазнање о величини нестале скромности, јер је скромност “најскупоценија.” Он говори и о филозофским учењима која су у складу са вековним догмама хришћанства. Универзалност моралних (Божјих) закона он истиче као драговољне законе од којих је врховни закон споменути – закон љубави. Тврдње о томе Владика Николај износи у више својих ратних и међуратних дела.

На основу реченог водећа мисао Николаја Велимировића која је претходила политичкој пракси, у основи је духовна. Он такву мисао смело утискује у политичке говоре и предавања којима је Србе приближио Американцима и обрнуто. На тај начин он обједињује друштвено-политичку ситуацију током Првог светског рата и теолошки принцип парадигме “Свечовека” путем своје јединствене политичке праксе.

“Спасоносно” јединство

Рад Николаја Велимировића на ширем пољу политичке агитације испољио се и кроз акцију на зближавању народа Јужних Словена и њихове заједничке тежње ка ослобођењу и миру. Овај задатак му је, између осталих, наменио председник Српске владе Никола Пашић.

Владика Николај свесловенство описује путем еманације хришћанског јединства. Он је пригрлио дистинкције народа Јужних Словена будући да је међу овим народима увек било много више сличности, најпре по раси и језику. Духовним принципима у оквиру политичке мисли Николај све време конфигурира принцип заједништва у дискурс заједничке државе остварене крајем 1918. године. Увиђајући исходе Првог светског рата и немогућност помирења националних разлика у том временском раздобљу, он заједно са великим бројем других појединаца одступа од реализације ове идеје. Ипак у истом том периоду непредвидивости, он исказује веру да ће доћи време када ће приступ помирења у међународним односима бити омогућен.

Поред тога Николај Велимировић је сматрао да међухришћански дијалог и сусрети представљају својеврсни мост у међусобном помагању ка истом циљу, успостављању трајног мира у Европи и хришћанској љубави међу људима. Из тог разлога он прихвата позиве Асоцијације цркава у Великој Британији и држи говоре и на њиховим догађајима. Заправо, он користи пажњу и медијски простор да промовише српске циљеве и апелује за помоћ Србима у рату.

482 Више о тумачењу закона љубави из угла Велимировића видети: Епископ Николај, 1940, 2016.нм, нав. д., 320-321).

У говорима многих политичких савременика оца Николаја идеја дијалога била је пренаглашена. Фокус је био на засебним циљевима сваке од држава. Недостајао је заједнички циљ, без којег је тешко остварити трајан позитиван исход. Јужни Словени балканског полуострва очито били су међу реткима који су имали јединствене циљеве. То је било њихово последње упориште у невољама, али и последњи заједнички пут у њиховој историји. Оно што се није могло тада знати, а сагледиво је са временске дистанце, јесте да све оно што је везивало народе Јужних Словена у Првом светском рату, у потпуности је потрла једна разлика – неслагање у вери. Управо на мирење разилажења Европљана апеловао је Николај Велимировић. Он у оквирима спољнополитичке праксе тражи разумевање међу људима.

Велимировић је писао да у кризним временима нестају разлике међу људима. Професор и земљорадник у рату су исти. Тако је и са ауторитетима и државницима који остају без службе, и лидерима који у сукобима губе своје доминантне позиције. Николај Велимировић је политички лидер и сведок светских ратова, па је у том слислу могао да говори о узроцима и последицама великих сукоба нација. Из тог разлога, а пре ступања у војно-дипломатске мисије, он најпре анализира међународне односе за време Првог светског рата и изводи закључке путем тумачења најпре библијских ратова, јер увиђа да се ратови описани у “Светом Писму” сабласно одвијају и у новим временима. Штавише, они су покренути истим или сличним разлозима. Узроци које Велимировић помиње у својим политичким говорима довели су до померања цивилизацијских токова будући да страдања ма ког народа на свету, воде непобитном страдању оних других. Закључак је да ниједан народ не може живети мирно, уколико греша против Божјих (моралних) закона.⁴⁸³

Велимировић посматра ратне околности из угла односа са другима, који произилази из искуства и мудрости. Стога његовим разматрањем посматрано, дипломатија као део међународних односа, треба да садржи етичку дисциплину односа по принципу спољнополитичког поштовања држава и могућег дипломатског мисионарења. Као таква, спољнополитичка пракса може да води миру међу нацијама у свету и бољитку човечанства на свеобухватан начин (више у: Велимировић год, 2016, СД 5, 569). Из тог разлога у политичкој пракси Владика Николај се поставља најпре као теолог и тумач речи “Светог Писма,” тек онда као спољнополитички изасланик своје државе (више видети: Велимировић 1927, 2016, нав. д. 199).

Из овога се закључује да тврдње и акције Николаја Велимировића треба посматрати управо кроз контекст његовог усмерења ка међусобном поштовању нација и опрезу у међудржавном опхођењу које произилази из мудрости. Он својом политичком праксом показује да без тога не може постојати добра међународна политика успостављеног трајног мира.

С почетка рата он истиче само јужнословенске народе о којима говори тенденциозно и заштитнички. Како одмичу године рата, он обраћање преноси и на западне савезничке народе, да би пред крај рата назвао народе који су укључени у ратна страдања – истим. Велимировић настоји да објасни да су сви људи на земаљској кугли истог порекла. Иако осуђује хегемонистичке аспирације државних влада Централних сила, он разуме порекло тога и закључује да окупатори заправо не знају шта чине. Они нису разумели да, уништавајући друге животе, уништавају себе.

⁴⁸³ Грех је – “агенс рата” (Шире о узроцима и последицама ратова из угла оца Николаја погледати: Велимировић 1927, 2016, “Рат и Библија,” СД, бр. стр 191-194; 199-201).

У исходу околности и времена Николај Велимировић тежи остварењу хришћанских принципа на пољу политике. Он заступа спољну политику међу државама као политику мира, међусобног поштовања и потенцијалне хришћанске љубави у односима. Овакав став протезира разумевање, не и напад на различитости. Став да су сви људи “Божја деца” и као такви су неодвојиви део једног истог света – заступа мир, не рат. Једино на таквим основама друштвено-политичког уређења које по њему подразумева укључивање (и) духовног темеља, може се засновати добра и темељна међународна политичка пракса и дуготрајни бољитак држава. Овакав апел Николај Велимировић упућује у неколико својих обраћања у доба Првог светског рата.

Евалуација политичког деловања Николаја Велимировића

Хришћанска мисао и делатност је преобликовала живот Владике Николаја, тиме и политичку свесност којом фигурира у рату. Резиме политичких мисија из тог разлога може се анализирати из више различитих углова.

Евалуација политичке мисли и деловања Велимировића о стању држава у рату могла би се подвући његовом тврдњом да се драматична и славна историја и култура цивилизације не може тако тешко завршити. У тадашњој Европи завладало је право јачег по којем су моћније државе поседовале успостављено право доминације над мањим државама. Владика Николај упућује да филозофија која се односи на негацију највећих од моралних постигнућа људи до којих су достигли “крвљу”, не сме постати његова свакодневница.

Треба подсетити да Владика Николај себе није видео као политичара већ као свештеника који има поверену мисију и који апелује на народ како би се достигла свеопшта добробит појединаца и нација. Ангажовање оца Николаја у рату било је дубоко црквено и народно политичко старање, те се у том контексту може о њему говорити као “инструменту” кроз који се испољила “мека моћ” (више видети: Joseph S. Nye, Jr. 2005. “Soft Power: The Means to Success in World Politics”) српске политике у виду уподобљења праксе уверавања Велимировића у спољној политици Великог рата. Иако је упитна употреба термина новијег времена за опис политичке активности која се одвија у времену које претходи његовом формулисању, чињеница је да одлично описује шта су Српска Црква и држава преко политичког утицаја и активности Николаја Велимировића успевале да учине у периоду Великог рата.

Потребно је додати да се из биографије Николаја Велимировића спознаје његово узрастање, интелектуално и духовно кроз живот и кроз књиге. Може се уочити да се већ у годинама детињства појављују претпоставке за његову политичност. Будући Епископ Српске Православне Цркве је још од малих ногу показивао интересовање према политици и према историји. Он је желео да буде војник, односно војни официр, јер је након гимназије у Ваљеву најпре одабрао војну академију. Стога је чињеница да је Владика Николај имао харизму за политичко ангажовање и за политичко разумевање стварности, дакле за потенцијалну политичност и историчност. Ово су у исто време неки од кључних закључака: политичност и историчност, односно историјски фундирано промишљање Николаја Велимировића, које нису уочене раније у његовим излагањима и делима.

У том смислу у студији је пружена теоријско-емпиријска основа за даљи истраживачки рад на тему закључака који из истог произилазе. Један од њих јесте да је Николај Велимировић свесно развијао јединствену политичку теологију те би један од будућих радова могао да се односи на теологију политике Николаја Велимировића.

Резултати анализе показују да је допринос Велимировића српској држави имао знатног утицаја на даље успостављање спољнополитичких дешавања у рату. Приложени материјали, као и нова политичка мисија током Првог светског рата (1918) представљају индикаторе безусловне посвећености Николаја Велимировића народу и жртви за правду. Тим путем и овде приложеном, проширеном и обухватном анализом активности може се потврдити да је Николај Велимировић у временском оквиру Првог светског рата допринео српском народу, цркви и држави. У периоду од краја 1914. и у мисијама од пролећа 1915. године закључно са пролећем 1919. године, он је имао вишеструко значајне политичке и хуманитарне улоге и поверене активности које су утицале на позитивније исходе српске политике и српску историју.

Методе које су послужиле истраживању су следеће: анализа, синтеза, генерализација, апстракција, класификација, дедукција и индукција;

Опште-научне методе: компаративна, статистичка, контекстуализација, историјско-критичка;

Методе прикупљања података: метода анализа садржаја докумената и историјско-компаративна метода (кроз упоредбу политичке активности са световним активностима).

Средства, извори и технике научног истраживања коришћени у овом истраживању односила су се на научно-истраживачки рад претежно у библиотекама и архивама у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама путем историографске методе истраживања архивске грађе. Трагом анализе садржаја британских новина рецепцији мисије Николаја Велимировића у британским медијима током Великог рата. У том смислу у сврху проналаска тражених података о политичком и хуманитарном ангажовању Николаја Велимировића у Великој Британији и САД приступљено је архиву британске библиотеке (The British Library), затим архиву Ламбетске палате Цркве Енглеске (The Lambeth Palace Library) и Националном архиву у Лондону (National Archive, London), као и Конгресној библиотеци у Вашингтону (The Library of Congress, WSH D.C.) и архиву манастира Светог Саве у Либертивилу, који се сада налази у саставу архива манастира Нове Грачанице у Чикагу. На овим местима приступљено је теренском истраживању и анализи садржаја документације, новинских чланака и микрочипова британских државних те дипломатских списа и реакције британских експерата на обраћања Велимировића.

Тиме теолошке димензије политичке активности, односно политичка номенклатура Владичиног теолошког ангажовања као и патриотске димензије обе делатности – политике и теологије сачињавају суштину ратне политичке акције Николаја Велимировића. Ове димензије преплићу се са наведеном тријадом – политике, историје и вредности у виду чврсто стојећег стуба прожетог вертикалом свечовечанских духовно-етичких вредности. Овако успостављена политичка активност очито је имала успеха у САД и Уједињеном Краљевству датог времена.

Из приложеног се може закључити да је својим политичким активностима у Првом светском рату Николај Велимировић показао умешност у дипломатском деловању будући да је постигао ефекат утицајног харизматског лидера у светском сукобу нација, највећем у дотадашњој историји. Иако је рат провео ван своје државе делујући на Западу, он је држави помогао знатно више него што би постигао да је овај период провео заступајући Србе на Балкану. У том смислу може се потврдити да су га активности Велимировића током Првог светског рата увеле у поље српске историје и српске дипломатије. Све до емиграције у САД и одбацивања Велимировића од стране југословенске политичке власти након Другог светског рата, он ради предано за Србе у Отаџбини, и у свету.

Додатна важност у политичком деловању оца Николаја јесте чињеница да он заступа одређене идеје, међутим он се не задржава на њима већ настоји да их реализује, тиме да теорију претвори у праксу. Из тог разлога он је актуелан данас слично као у свом времену и постаје све актуелнији, зато што све време трајања светског рата говори о вечним вредностима које важе за сваку науку и делатност, и за свако време, прошло и будуће.

Из тог разлога наведене методе су коришћене како би водиле увидима који се односе на одређене постигнуте учинке односно доказивост главне хипотезе. Главна хипотеза односила се на чињеницу да је у Првом светском рату Николај Велимировић имао значајну улогу и поверене активности које су утицале на исход српске политике и српску историју. Помоћне хипотезе показале су вишеструке улоге Велимировића у Првом светском рату, као и његову политичку активност и вредности на које се позива.

Заузимање оца Николаја за задатак због којег је послат у земље Запада може се описати као коришћење његових талената не само за добро Срба већ шире посматрано и за веће добро, за све народе обузете ратом. У том смислу уверавање Велимировића усмеравано је током рата једино у сврху ратних циљева и оних циљева чији је повратак и препород сам Николај сматрао неопходним. Дакле, он је поред ратних циљева Србије (ослобођење и уједињење) поставио још један мисионарски аспект својих мисија у виду самосталних залагања и пријатељства између Црква зарад успостављања позитивног исхода за Србе у свету.

Стога однос главних и помоћних хипотеза у раду и њихова изведена доказивост могу се повезати са главним постављеним проблемом у анализи, а то је да се студија односи на проблем зла рат(ов)а који се може разматрати са више различитих нивоа. Зло о којем Велимировић сведочи на америчком континенту може бити сагледано из политиколошке, философске и теолошке димензије. Како Владика Николај у више послератних дела описује последице које рат доноси, тако их он за време Великог рата најпре образлаже у својим обраћањима у следећим нивоима:

Са политиколошког гледишта рат је последица неусаглашености међудржавних страна и краха дипломатије. Рат настаје тамо где дипломатија престаје и где државни званичници губе аргументе.

Теолошки ниво проблема о којем је реч односи се на грешке (грех) човека појединца и човека као припадника народа, а који садржи заједнички именитељ: грех је узрок рата.

Философска димензија посматрано феноменолошки, указује да у основи настанка рата стоји одбијање сарадње са моралним (Божјим) законима, односно са институцијама и људима у историји које су у складу са Божјом вољом а која у својој есенцији садржи споменути врховни закон (више: Велимировић 1940, 2016.нм).

Захваљујући овој поставци третиран је главни проблем. Другим речима, у студији је са философског, политиколошког и теолошког становиштва анализиран проблем интерпретације зла у историји примером рата, путем студије случаја ангажовања једног теолога политичара. На тај начин је главни проблем рата као зла у својој есенцији и најинтензивнијој историјској појави разматран из угла теолошки информисаног појединца и духом просвећеног политичара, који преко апела савести указује на незабилазан услов решења тог проблема. Узрок ма ког цивилизацијског сукоба је грех човека појединца и групе народа, односно целокупног човечанства. Решење јесте у враћању Божјим законима, Божјој вољи и институцијама на које упућује тријада људских вредности крунисана Свевредношћу. Из тог разлога главно настојање у студији односило се на разматрање проблематике зла у свету, чиме показујем ефекте таковог политички и теолошки-информисаног духовног ангажмана који се показао

као веродостојна политичка пракса харизматичног лидера и теолога политичког посланика, Николаја Велимировића у Првом светском рату.

Истраживање показује како је политичар са теолошком свешћу могао и може бити ангажован у кризним периодима будући да је пружио рашчишћавајућу интерпретацију зла у виду рата, као и узрока и решења сукоба. Тиме се показује и веза између главних и помоћних хипотеза и њихову повезаност са проблемом којим се бавим у овој студији.

Уколико се сагледа политика кроз историју ратова и периода мира путем тумачења која у Првом светском рату даје, може се уочити да речи Николаја Велимировића јесу актуелне и у данашњем времену. Анализом се може извући иста нит која повезује тачке у његовој политичкој мисли. Таква ‘нит’ односи се пре свега на спознају мира који почива у срцу човека као појединца и човека као дела своје нације и човечанства.

Резултати

У околностима разних политичких парадокса у свету и на Балкану Николај Велимировић се појављује као харизматични политички лидер и дипломата који буди свест о Србима у свету, али и свест о Србима као једном делу света. Он успева да ради за српску државу на територијама одређених држава.

У студији је наглашено да Николај Велимировић није шеф дипломатске мисије у коју је послат, нити дипломата или државни чиновник. Он у рату представља једног од чланова мисија, црквеног великодостојника послатог да заједно са осталим појединцима српске државе, врши пропаганду у корист своје земље. У већини ствари током Првог светског рата он то, за разлику од других, ради самостално.

Поред политичких мисија и дипломатског мисионарства, врши културну пропаганду кроз упознавање Американаца и Британаца са Србима како би Срби утемељили своје место “у светској цивилизацији.” Под његовим руководством штампана је књига о културним и историјским споменицима Јужних Словена, а под духовним надзором, српски богослови су успешно завршили своје школовање ван Отаџбине у ратним условима.

Године након рата у којима је стигао да уприличи још једну од црквено-политичких мисија у Северној Америци (1920-1921), те изнова у Великој Британији, биће остављене за неко од будућих истраживања. Иако се говорило о три мисије Николаја Велимировића на тлу Северне Америке (1915, 1921 и 1927),⁴⁸⁴ анализом архивираних чланака америчке периодике, показало се да их је било укупно четири, од којих су две за време Великог рата: 1915. и 1918. године.

Политичке активности Николаја Велимировића подразумевале су: рад за српски народ, српске националне циљеве у рату, рад на пропаганди за Србе и добијање материјалне помоћи за обнављање Србије у време и након рата. Поред тога он стиже да држи предавања у британским црквама, да води бригу о српским студентима и садржају лекција које ће им се пружати, да прихвата позиве и буде говорник на догађајима које организују британска удружења и да врши помирења и иницира сусрете чланова Југословенског одбора са челницима британске јавности. Он све време одржава контакте и пријатељства са енглеским публицистима и новинарима и појединим преставницима енглеске власти. О овоме су оставили писани траг не само његови савременици, српске и друге словенске дипломате, већ и присутни медији својим бројним чланцима о активностима Велимировића у току рата.

Сходно томе, истраживање показује да је Николај Велимировић имао више улога у мисијама током Првог светског рата. Он је био:

- државни изасланик Србије, дипломата у рату;
- политички говорник и агитатор за српске државне циљеве;
- политички аналитичар ратних околности, ратне политике и водећих личности у рату;
- културно-хуманитарни делатник у рату;
- организатор доласка српских студената, избеглица у Велику Британију;

484 Више о три америчке мисије Велимировића писао је Иринеј Добријевић у својој магистарској тези: „О боравку и мисији Владике Николаја у Америци, током његових посета и плодне духовне делатности на тлу овог континента...“; „Nicholai Velimirovich: The Great War and America 1915-1918“ (Dobrijevic, Irinej; Vidakovic Petrov, Krinka (ed.) 2018, 229-237).

- реализатор наставка програма њиховог образовања у Британији;
- главни говорник на скуповима јужнословенске Дијаспоре у Америци и предавач на догађајима британских друштава и организација у рату Друштва шкотских жена и Болнице шкотских жена (Scottish Woman's Society, SWS; Scottish Women's Hospitals, SWH), Асоцијације Англиканске и Источне Хришћанске Цркве (Anglican and Eastern Churches Association, АЕСА) о којима је било речи у студији и других;
- организатор, преводилац и тумач у британско-српским сусретима током Великог рата и при доласцима српских званичника у Лондон (Николе Пашића, Регента Александра Карађорђевића и митрополита Димитрија);
- иницијатор и један од водећих организатора видовданских прослава, националног и верског празника Срба у Британији у рату;
- изасланик Српске Цркве у Америци и Канади и представник Српске Цркве у Великој Британији;
- први православац (православни свештеник) у енглеској историји који је служио Литургију своје Православне Цркве у Англиканској цркви;
- први српски свештеник који је проповедао у катедрали Светог Павла и Цркви Свете Маргарите у Лондону у истом ратном периоду;
- највећи оратор и заступник Словена тог времена (према исказу западне периодике);
- Истакнута личност 20. века (више: The Living Age, 1929, 236-267), закључено на основу политичких и хуманитарних активности Велимировића у периоду од 1914-1929. године.

Николај Велимировић све године рата делује у области црквеног, колико и националног живота државе. Он обједињује ове две улоге у себи и кроз себе и преноси их на народ око себе, српски односно јужнословенски и англоамерички на територијама у којима политички делује. Владика Николај у току Великог рата поред наглашеног политичког ангажовања не делује само у оквиру Српске Цркве, већ за своју цркву и државу делује и у оквирима Цркве Енглеске. Штавише у моментима обраћања на неколико догађаја испред енглеске црквене асоцијације, он истиче политичку и историјску ситуацију Србије.

У сваком говору поводом црквених догађаја Велимировић обједињује питања политике сопствене државе и света којем његова држава припада. Због тога постигнути резултати политичке акције Велимировића односе се и на важност узајамног поштовања које он остварује, и остварене могућности да као јерарх Источне хришћанске Цркве и први православац буде присутан на службама Англиканске цркве. Додатно, да проповеда у црквама и катедралама Велике Британије. Из тог разлога политички ефекти мисија Николаја Велимировића у Великој Британији и у Северној Америци из методолошких разлога и са становишта херменеутичке перспективе не могу се раздвојити од црквених. Политички ефекти његових црквених мисија и црквени ефекат његових политичких мисија, на обе ове територије условиле су врло значајан политички ауторитет и утицај Велимировића поред његовог религијског темеља. Ова ставка у анализи његових мисија је неизоставна будући да је Владика Николај био пре свега великодостојник Српске Цркве.

Значајан историјски и политички моменат у мисијама у току Првог светског рата јесте вишегодишње прослављање празника Видовдана на територији Велике Британије.

Чињеница да је посредовањем Николаја Велимировића одржано неколико литургија и проповеди у енглеским црквама у којима он износи говоре о држави, историји, традицији Срба и њиховој епопеји у Првом светском рату. У данима обележавања српског црквеног и државног празника (28. јуна) Николај ради на остварењу неких од најбитнијих политичких потеза и наглашава значај овог српског празника, односно шта Видовдан симболички представља за српски народ, али и за хришћанску Европу. Он притом наглашава важност националних обележја Срба и традиције које су се држали кроз историју. Религијски значај овог датума он је прославио заједно са Србима најпре у Оксфорду 25. јуна 1916. и посебно 28. јуна 1916. године. Реч је о осетљивом моменту у Великом рату, јер се истог датума догодио атентат у Сарајеву 1914. године (више видети у трећој глави о околностима у Првом светском рату). Ипак је био одобрен за Велимировића. Штавише он исте године успева да добије англиканску капелу и обележидан служењем православне Литургије. Овај празник прослављан је од тада током свих година Великог рата. Притом чињеница је да никада раније српски национални и верски празник није био прослављен, обележен и уважен као у време боравка Николаја Велимировића током Првог светског рата у Уједињеном Краљевству Велике Британије и Северне Ирске, његовим посредовањем на територији ове државе.

Вишенедељно излагање програма о Србима и њиховој историји почевши од 1389. године названо је “Дан Косова” и било је омогућено одобрењем свештенства Англиканске цркве, њиховом гаранцијом да ће догађај бити обележен у славу погинулих Срба и британских медицинских радника. Од јуна 1916. године, Велимировић охрабрен постигнутим исходом и слањем материјалне помоћи Србима, након тога настоји да уз помоћ британских пријатеља и Срба у Лондону чини исто током сваке наступајуће године рата. Због духовног значаја колико и државног обележја Срба, Видовдан је од тада прослављан на британској територији.

Оно што је наглашено у овом периоду јесте да је услед његовог утицаја и духовног ауторитета и харизме овај празник био уважен као дан посвећен српском народу и истрајности војске Краљевине Србије која се борила у светском рату у одбрани своје земље и однела тада још једну победу у својој дуговековној борби за слободу. На овај начин је у мисијама у рату Владика Николај заузео значајно место у чланцима англоамеричке периодике, званичном листу енглеске Цркве, архивима англиканских цркава тиме и у њиховој историји.

Политичка агитација Велимировића и позив на повратак вредностима у обраћањима довели су до вишеструког доприноса за српски народ и српску државу. Из тог разлога важан сегмент студије представља откриће више нових говора и још више написаних чланака које медији Америке и Британије објављују о њему у временском оквиру Великог рата. Поједини говори већ су познати научној јавности, док су други важан допринос у анализи политичких активности потоњег Епископа Српске Православне Цркве. Стога, значајна запажања у овој студији односе се на следећа обраћања Николаја Велимировића по датумима:

1915:

- 25. јул – говор у Кливленду у организацији Јужних Словена овог града; Николај Велимировић је главни говорник заједно са Михаилом Пупином;
- 22-26. августа – у Чикагу, више предавања; Истакнут је говор о “једној вери;”
- 25. август – говор у Њујорку; Значајан догађај у организацији Михаила Пупина; Главни говорник био је Николај Велимировић. Након његовог обраћања велики број Јужних Словена изјаснио се за Савезнике у рату као и за приступање Словена фронту уколико то буде потребно. Чини се да је ово један од говора који је касније утицао да велики број америчких припадника

јужнословенских народа пређе Атлантик и притекне у помоћ Србима на Солунском фронту почевши од јануара/фебруара 1918. године;

- 27. октобар – Црква Светог Михаила у Лондону и прослава девет година од оснивања организације Асоцијације Англиканске и Источне Хришћанске Цркве (Anglican and Eastern Churches Association); Прво значајно јавно обраћање Велимировића на тлу Велике Британије у рату.

1916:

Видовдан: три недеље прославе Видовдана као датума посвећеног свим Србима у свету у организацији Николаја Велимировића, британских пријатеља и Срба у Великој Британији:

- 25. јун – у Оксфорду, недељна Литургија и прослава Срба, српских богослова и присуство Николаја Велимировића;

- 28. јун – прва православна Литургија служена у оквиру Англиканске цркве: Капела “Куће Добročинства” (Chapel in the House of Charity, Soho), данашња “Кућа Светог Варнаве” (The House of St. Barnabas) у централном делу Лондона; Литургију је служио и потом одржао беседу Николај Велимировић;

- 2. јул – Црква Свете Маргарите при Вестминстерској опатији у Лондону (St Margarets Church, Westminster Abbey, London): Служба заступништва за цивиле пале у рату и истакнути говор Велимировића након службе о српским “Светима и грешницима;”

- 7. јул – Катедрала Светог Павла у Лондону (St. Paul’s Cathedral): Указана част Велимировићу да као представник Српске Цркве учествује у поворци англиканског свештенства и у служби за погинуле Србе и медицинске раднике у рату;

1917:

- 22. јул 1917. – Литургија поводом прославе дана Видовдана за Србе и говор Велимировића уприличен у Катедрали Светог Павла у Лондону. Наслов говора: “Једна ствар је неопходна” (“One thing is needful”).

1918:

- Видовдан: Православна Литургија и говор у Цркви Сент Мери-ле-Боу (St Mary-le-Bow Church) у Лондону; Литургију је служио и потом одржао беседу Николај Велимировић; Такође, истакнут је чланак Велимировића у више британских новина поводом прославе српског празника: “Нека деца чују” (“Let the Children know”), објављен 28. јуна 1918. године.

Закључак на нивоу појединачних говора је да Владика Николај опомиње на ново европско друштвено-политичко “јеванђеље” које је заправо биолошке врсте, оно које подучава да је поседовање моћи једино исправно. Увиђајући стање на континенту, поставило се питање: да ли је то оно хришћанство за које су се народи жртвовали на својим територијама. Он се обратио овом поруком у једној од најважнијих проповеди током рата, у Цркви Свете Маргарите у Вестминстерској опатији у Лондону у оквиру вишенедељне прославе “Дана Косова”, 1916. године. Ово обраћање Велимировића показало се као врло значајно, с обзиром на то да је беседа истакнута у више чланака британске периодике. Чини се да је у овој проповеди истакнуто управо оно што се може подвести као својеврсни закључак епохалног времена заступљеног и данас.

Поред горе споменутих појединих говора, фокус анализе јесте и на изванредном политичком утицају који Николај Велимировић остварује у две моћније западне државе и којем је посвећено више страна ове студије. У времену које претходи информатичкој револуцији и развоју мас-медија, он оставља утисак на елиту Цркве Енглеске као и на британску политичку и медијску елиту. Њега слушају енглески публицисти и поједини представници британског парламента. Штавише, они преузимају неке од његових виђења, закључака и фраза и употребљавају их у својим говорима. Стога важним сматрам наведене ставке политичког утицаја (у четвртој глави) које додатно сведоче о томе.

Оно што произилази као још један у низу закључака о политичком утицају Велимировића јесте да је он био утицајан зато што је објединио више различитих аспеката црквено-дипломатског рада за своју државу. Обједињени утицај Велимировића као црквеног, академског и политичког делатника, односно као свештеномонаха и политичког изасланика своје државе, довео је до његовог ауторитета и у англоамеричким државама. Иако уз пуно поверење председника Српске владе, Владика Николај је као капелан српског Краља и представник Србије у свету несумњиво имао одређену врсту слободе да делује самостално у одређеном периоду, чак и да одложи приступање новој америчкој мисији за коју му је позив за учешће изнова послао председник Српске владе. Имајући у виду да су према америчкој информативној агенцији верске и универзитетске институције представљале сегменте друштва са највише утицаја и доминације у систему држава у времену рата, тако је Владика Николај као академски представник Цркве и државе с правом добио своје место међу њима.

Јеромонаха Николаја примећује и тадашњи Краљ Уједињеног Краљевства који је по завршетку рата (1919) приредио пријем за њега као истакнутог представника српске нације. Владика Николај је и више пута награђен за своје вишеструко деловање у наглашеном периоду. Касније он добија и два почасна доктората: британског Универзитета у Глазгову и америчког Универзитета Колумбија након позитивног исхода којим је допринео првенствено у Првом светском рату. Додатно био је награђен акварелом, захвалницом и напрсним крстом представника Англиканске цркве у Британији.

Ненаметљивим начином уз доминантан приступ Велимировић влада говорничком сценом и на енглеском језичком подручју. На овај начин у наглашеном времену Владика Николај креира важан политички, медијски, црквени и едукативни садржај који као такав у много чему доприноси довођењу стране помоћи Србији, такође и доласком људства које прелази на страну Срба и Савезника у рату. Ништа мање тим утицајем он доприноси и духовној обнови и реконструкцији Србије након рата. Тиме је западни свет препознао оца Николаја као утицајног јеромонаха који је учинио много за свој народ у Првом светском рату. Као црквено-политички и академски делатник и капелан Н.К.В. Петра Карађорђевића, Владика Велимировић заиста је био један од незваничних амбасадора српског народа у Америци и шире. С тим у вези споменута фраза о Србима као “стражарима” на капији Европе коју изговара Николај (1915), а преузимају поједини публицисти и политички званичници (1916, 1917 и 1918. године), важан је увид у целокупну слику моћи утицаја појединца у политици у рату.

Поред тога значајно је да представници елите Велике Британије прате активности Велимировића почевши од његовог боравка у њиховој држави па и након овог рата. Архивски списи сачувани у Лондону показују да почевши од ефекта који оставља Владика Николај на пољу српске државе и Цркве у Великом рату, они прате кораке и осталих српских црквених јерараха у Британији и у Србији. Судећи по списима сачуваним у Ламбетској палати (The Lambeth Palace), седишту првојерарха Англиканске Цркве, интересовање за великодостојнике

Српске Православне Цркве унеколико јењава након смрти Велимировића 1956. године сим у деловима који се односе на њихове контактне податке.⁴⁸⁵ Један од неколико значајних догађаја након тога који повезује представнике ове две Цркве на вишем нивоу црквене елите била је прослава стогодишњице њиховог пријатељства и савезништва у Првом светском рату, октобра 2016. године.

Поред претходне америчке војно-дипломатске мисије и мисије у Уједињеном Краљевству, запажено откриће нове дипломатско-мисионарске посете оца Николаја из 1918. године има вишеструки значај. Ова мисија је индикатор који има (и) теоријски значај јер допунски доказује безусловну службу и жртву Николаја Велимировића у прилог хришћанског народа као и његову личну мисију за идеал правде слободног света и политике српског народа што представља капитализацију његових мисија. Николај Велимировић током 1916. године изводи одређене закључке о међународној политици Европе и о својеврсној поруци која је одаслата у рату.

Како досадашња литература није садржала тачан месец ове мисије у 1918. години, најпре методом искључивања по месецима боравка, потом и у разговору са игуманом Манастира Лелић код Ваљева, за потребе ове студије, утврђено је да је Николај Велимировић други пут боравио у Америци у децембру 1918. године. Такође, запажање да је Велимировић био могући члан нове српске дипломатске мисије у САД, зиме 1917/18, важан је део његове вишеструке ангажованости и оствареног утицаја (више у глави четири). Листа по месецима која приказује пут Владике Николаја је вишеструко значајна – као историјско сведочанство и оригинални допринос ове студије науци.

Стога истичем хронолошку листу кретања Владике Николаја током Првог светског рата (видети у прилозима).

Додатном анализом чланака британске периодике у временском раздобљу 1914-1919. пронађено је још једно обраћање Николаја Велимировића канадском становништву острва Њуфаундленд (Newfoundland and Labrador, CA) из друге половине 1918. године. Чланак упућује на позив становника овог канадског острва које у то време припада Уједињеном Краљевству Велике Британије и Ирске, Николају Велимировићу да се у оквиру мисије у Великој Британији њима обрати. Он најпре пише чланак на тему тадашњег положаја руске Цркве и руског Православља услед бољшевичке револуције од 1917. године. Позив се дешава јесени 1918. године након ослобођења српске престонице и завршетка Првог светског рата. Овај део британске мисије оца Николаја односно одласка и/или написане медијске објаве на самом крају Првог светског рата, биће детаљније истражен у некој од следећих студија.

Закључци изведени из резултата

Како је баланс моћи у дипломатској структури Европе био нарушен током Првог светског рата, тако је престанак дијалога у политичким системима група држава довео до четворогодишњег суноврата цивилизације. Хегемонистички став у виду потирања туђег и наметања сопственог идентитета, суверенитета и територијалног интегритета другим народима, не води дугорочном бољитку нације. Таква поставка урушава слободе и води недемократичности те потенцијалној аутократији у системима. У складу са тим све што представља сукоб, посебно стравичан сукоб цивилизације, представља опозит свечовечанског идеала на који Велимировић позива.

485 За више података видети у следећим изворима: “Individual Orthodox Churches: Serbia: General Situation, 1952-1954, CFR OC 247/4;” “Individual Orthodox Churches: Serbia: Contacts: Serbain Bishops, 1938-1959, CFR OC 256/2;” навед. извор, The Lambeth Palace, London; Приступљено: 06.10.2021;

Закључак који нужно произилази из анализе јесте и да је пут доминације већих и моћнијих сила над мањим државама, посматрано дугорочно, увек без успеха. Пут ка слободи и миру међу нацијама иде кроз поштовање различитости и заједништво. Међутим, кључно је разумевање шта је темељ сукоба.

Ниједан тип рата се не одобрава и нужно треба да буде искључен одлукама власти већ у самом почетку сукоба. На тај начин се ништа политичко не потиरे и ништа није случајно, па ни сама политика. С друге стране, она као део свакодневног живота људи не треба да буде исход погрешног избора власти или типа владавине већ треба да служи народу. Овакви закључци су поткрепљени укупним резултатима из студије.

Прилози

Српска војно-политичка мисија 1915-1919. године (хронолошки преглед година по месецима)

Пут Николаја Велимировића у времену рата одвијао се између: Србије, Велике Британије и Сједињених Америчких Држава. На основу ограничених извора који сежу у историју Првог светског рата војно-политичка односно дипломатска мисија Николаја Велимировића у САД одвијала се по следећем календарском распореду:⁴⁸⁶

1915.

Април

- Заједно са неколико истакнутих српских академика, Николај Велимировић полази из Ниша (премештено седиште српске владе од почетка окупације);

Мај

- Велимировић проводи у престоници Велике Британије;

Јун

- Долазак у САД; Мисија је пристигла у Америку у другој половини месеца јуна 1915. године (*Cleveland Daily Plain Dealer*, 26th July 1915, нав. д., pg. 7; АС МИД, ПСЛ, Ф II, P1220/1915, нав. изв; Bishop Sava 1998, нав. д., 50);
- Прва појава у граду Питсбургу; У позоришту говори пред великим бројем Хрвата, Срба и многобројних Американаца (Косијер 1926, 57-58; Вуковић 1994, исто, 90; Јанковић, исто, 72);
- 28. јуна 1915. – говор одржан на Видовдан у Њујорку (*Српски дневник*, “Дан савести,” 28.06.1915, наведено према: Протић 1938, 2016, нав. д., 111);
- Велимировић посећује веће америчке градове, држи предавања, служи православне литургије те одржава састанке и упознаје амерички народ са патњом Срба у овом рату (Bishop Sava 1998, нав. д., 50; Јанковић 2002, нав. д., 76-78);⁴⁸⁷
- Крај јуна/почетак јула 1915. – повратак у Њујорк који је приликом ове прве посете његова база за одлазак у остале америчке градове током мисије;

Јул

- Од 2. јула – Велимировић се налази у Њујорку (Н. L. Frothingam 1970, нав. д., 25);
- Одлази у Калифорнију и тамо држи говор пред предстаницима српске Дијаспоре (Изјава Б. Ранковића, наведено према: Пурић 1963, 94);

⁴⁸⁶ Како је раније напоменуто све године рачунају се по старом начину односно по јулијанском календару будући да је рачунање по грегоријанском календару Краљевина СХС почела да користи од 10. јануара 1919. године донетим Законом о изједначавању старог и новог календара (Више видети: Милкић 2007. бр. 1-2.; Службене новине бр. 1-12/01/1919. 7). Српска Црква у време Првог светског рата као и касније оформљена и Српска Православна Црква (од 1920. године) наставља са рачунањем времена по јулијанском календару.

⁴⁸⁷ Поједини аутори пишу да је у јулу одржан велики сабор Југословена током боравка у Њујорку на којем се Велимировић истакао као говорник и заговорник српског народа (Б. Ранковић, О великом збору Југословена у Њујорку, 29/07/1915; Наведено према: Протић 2016, Сабр.дела, 111). Чини се да се овде ипак ради о збору који је одржан 29. августа 1915. у Њујорку будући да је отац Николај између 26. јула и 1. августа био на путу између Кливленда и Сан Франциска (*Cleveland Plain Dealer*, July 26, 1915, нав. д., pg 7);

- Следе посете градовима: Њујорку, Питсбургу, Јангстауну и Бербертону (*Cleveland Plain Dealer*, July 26, 1915, нав. д., pg 7);
- 25. јул – скуп у Кливленду. Главни говорник је др Николај Велимировић (*Cleveland Plain Dealer*, исто).
- 26. јула – кренуо из Кливленда у Сан Франциско (Исто);

Август

- 1. августа – Сан Франциско; велики збор Јужних Словена. Говорник Др Николај (Исто);
- 16. августа – 22. августа: Најава да је од ове недеље **Владика** Николај у посети у Чикагу (*The Chicago Daily Tribune*, “Famous Serbian to Visit Chicago.” Monday August 16, 1915, pg. 11);
- 22. август – Чикаго: Најава да ће се др Велимировић обратити Јужним Словенима Чикага на адреси: 2629 Лавндале Авенуе (2629 Lawndale Avenue, Chicago) у недељу, 22. августа (*The Chicago Daily Tribune*, “Famous Serbian to Visit Chicago”, August 16, 1915, нав. д., pg. 11); Такође, најављено и да ће “Српски национални клуб” одржати банкет истог дана “у част проте Николаја Велимировића, научника београдског универзитета” (“News of The Day Concerning Chicago”, *Chronicle America*, July 16 1915);
- 24. августа – Заказано је окупљање Јужних Словена, њихових свештеника и представника медија које ће се одржати у Ли Сал хотелу у Чикагу (La Salle Hotel, Chicago) у 11 часова (Вуковић 1994, 78; Dobrijević 2018, нав. д. 233);
- 25. август – у Чикагу: Николај Велимировић је на састанку словенских духовника предложио светску унију цркава (*The Topeka Daily State Journal*, “One Church One Faith,” Aug 25, 1915, нав. д., Pg. 5);
- У временском размаку од 26. до 28. августа прелази из Чикага у Њујорк;
- 29. август – Велики скуп у Њујорку. Велимировић узима учешће као главни говорник⁴⁸⁸ (Пурић 1963, нав. д., 94; Bishop Sava 1998, нав. д., 51; *New York Times*. 1915. “Many Slavs here Declare for Allies,” August 30th, 1915, pg. 2);

Септембар

- Почетак септембра – у Њујорку; Објављује есеј у листу “Жива Црква,” у форми писма пријатељу у Енглеској;⁴⁸⁹
- Дана 3. септембра – Мањи скуп у Њујорку; Били су присутни Јелена Лозанић, Михаило Пупин, Николај Велимировић и други (Лозанић-Фротингхам 1970, нав. д., 48).
- Велимировић креће из луке у Њујорку ка Европи раног септембра (*Стража* 1915, бр. 253, 2; С. Д. Протић, СД 1, 114) и налази се у престоници Велике Британије 13. септембра (Жујовић 1986, 183; Поповић 2001, 236; Марковић, нав. д. 154);
- Половином септембра извори сведоче да се Велимировић налази у Лондону⁴⁹⁰ (Жујовић 1986, нав. д., 183-188, 192-193, 196-199; Протић 1986, 114);⁴⁹¹

488 Велимировић је био главни од присутних говорника заједно са Михаилом Пупином, Јурајем Бошковићем испред Хрвата и Франком Саксером у име Словенаца који је требало да се појави на овом збору у јулу (Пурић 1963, нав. д., 94).

489 “Christianity and War, Letters of a Serbian to his English Friend,” објављено на енглеском језику у часопису “Жива Црква” у Њујорку 1915. године.

490 Аутор Жујовић записује у дневнику да је по његовом доласку у Лондон (12. 09), отац Николај већ био присутан у Лондону 13. септембра, као и да је провео у престоници Британије од половине септембра и део октобра 1915. године (Жујовић, исто, 183-188, 192-193, 196-199), као и да је од прве половине октобра (6/7.10.) отац Николај кренуо из Лондона ка Паризу (Исто, 201, 209);

491 Више аутора наводе различите исказе о томе где се Велимировић налази током месеца септембра и делом октобра 1915. године. Како је споменуто Жујовић тврди да је у септембру Велимировић у Лондону. Исто помиње и аутор Протић који наводи писање поменутог листа Стража: С. Д. Протић, СД 1, нав. д., 114; С друге стране остали извори помињу да Велимировић долази у Британију тек крајем године 1915. (Bishop Sava 1998, нав. д., 52; Јанковић 2002, нав. д., 78), док је у међувремену, судећи по истраженим изворима, провео извесно време и у Паризу.

Октобар

- Октобар – Николај Велимировић апелује на више организација и друштава у Америци и у Великој Британији да помогну својим донацијама његовом народу у рату;
- 16. октобар – Велимировић упућује писмо Ситон Вотсону, публицисти наклоњеном југословенству о тешком стању његове државе и борби за ослобођење (G. H. Seton-Watson, C. Seton-Watson, 1981, 152);
- 27. октобар – Први јавни и медијски пропраћен говор Велимировића у Уједињеном Краљевству на скупу Асоцијације Англиканске и Источне хришћанске цркве у Лондону (*The Church Times*, October 29, 1915, 422);

Новембар

- Време од 1-19. новембра проводи у Паризу (Жујовић, исто, 217-224);
- Париз: “Најтежи месец” до тада за Србију након окупације државе; Поједине дипломате (Миленко Веснић) овом приликом траже од оца Николаја да напише чланак за амерички календар обећан Михаилу Пупину (Жујовић 1986, Дневник од дана 20.11.1915, 225-226);
- Николај Велимировић говори Веснићу о стању у Великој Британији, да се тамо јавно мњење толико уздигло за Србију да и жене вичу на митинзима: “Ми смо Јуде, ако јој не помогнемо!” (Исто, 217);
- 11. новембар Изјава Велимировића за лондонске медије (Исто, 220);
- 13. новембар – Мањи скуп код посланика Веснића у Паризу на којем је био присутан и Николај Велимировић. Договори о даљој акцији (Исто, 217-224; Р. Веснић, истом, 373);
- 19. новембра – Николај Велимировић овог дана одлази из Париза у Лондон (Исто, 224);⁴⁹²
- Од 20. новембра: Владика Николај је поново у престоници Велике Британије;
- Након прогона његовог народа ка југу Владика Николај износи пред хуманитарна друштва у Америци потребу да се Србима помогне у новонасталој невољи. У дописима истиче да у овом тренутку - једино Американци могу доћи до Србије (АС МИД, ПС1, Ф I, пов р1337/1915, исто);
- 22. новембра – Иако је тражио да се врати у Србију, Велимировић је замољен да не напушта Лондон још увек (Жујовић, нав. д., 229) и да настави са радом за своју државу;
- Доласком у Лондон он одмах приступа раду и тражи помоћ од организација и од енглеске краљице за Србе (АС МИД, ПС1, СПА, ФI, р68);
- 25. новембра – У овом периоду ситуација српске државе је прилично лоша: Српска влада се повука ка Скадру, поједини министри у Солун а артиљерија ће бити уништена, пише Жујовић. Из тог разлога, изнова је тражено да Велимировић не напушта Лондон већ да агитује за помоћ потребну Србима више него икад (Жујовић, Дневник од дана: 25.11.1915, исто, 229-230);

Децембар

Крајем 1915. године јеромонах Николај налази се у Лондону (Bishop Sava 1998, нав. д., 52; Јанковић 2002, нав. д., 78).

⁴⁹² Иако неколико поменутих аутора пише да је Велимировић из Лондона отпутовао у Париз како би се припремио за полазак у Америку, он је био тамо само у краткој посети у којој се сусрео са Миленком Веснићем (13.11.1915) и са бившом краљицом Наталијом Обреновић (14.11.1915) са којима је разговарао о начинима помоћи Србији након окупације Немаца (Жујовића, Дневник од дана 13/14.11.1915, 223-224). Речју, извори сведоче да је отац Николај био током лета исте године у Америци.

1916.

Јануар

- Рад са фондовима и организацијама за помоћ Србима након окупације српске државе;
- Дана 16. јануара Велимировић је проповедао у англокатоличкој цркви Свете Тројице, Страуд Грин у северном Лондону (the Anglo-Catholic Holy Trinity Church, Stroud Green in North London); Наслов предавања: “За Крст и Слободу” (Више: Велимировић 1916, у: Протић 1986, СД 3, 619-623).

Фебруар

- Дана 23. фебруара 1916. Николај Велимировић држи “сјајан говор” и проповеда на више места у Великој Британији “правим говорничким даром” (Вошњак 1928, нав. д., 102, 111).

Март

- Најава да ће током марта и априла бити одржано пет значајних предавања о руској и о српској религији у Цркви Свете Маргарите на Весминстеру (St. Margarets Church, Westminster). Три предавања о вери Србије одржаће Владика Николај Велимировић, свештеник Српске Цркве. Предвиђено је да ове лекције Велимировић одржи: 30. марта, затим 6. и 13. априла у послеподневним часовима;

Април

- Владика Николај је у Лондону где је обављао организацију послова из мале канцеларије у улици Кинг Стрит, Ст. Џејмс 39 у Лондону. У данима 6. и 13. априла 1916. Велимировић је одржао предавања о српској религији у Цркви Свете Маргарите;

Мај

- Николај Велимировић је у Лондону и о његовом априлском предавању извештава британски црквени лист (*Church and Organ Music*. “The Musical times,” May 1916; 57, 879; pg. 248).

Јун

- Прослава Видовдана; сва пажња оца Николаја била је усмерена у овом месецу на прославу овог српског празника (видети о томе у четвртој глави, део о британским мисијама);

Јул

- У Лондону, књига оца Николаја: “Србија у светлости и мраку” у издању „Лонгмас“, поново излази на листама истакнутих књига објављених током ратне 1916. године. Наглашен је њен значај као посебно дело о историји једне мале државе и као важно сведочанство ратног времена (*The Manchester Guardian* Jul 3, 1916, pg. 3).⁴⁹³

Август

- У секцији истакнутих књига о Великом рату (“Books about the Great war”) током августа месеца објављена је књига оца Николаја: „Хришћанство и рат: писма једног Србина свом енглеском пријатељу“ (*The Graphic*; Aug 5, 1916, pg. 154).

493 Father Velimirovic aims to give “the English-speaking people some glimpses into the past struggles, sufferings, and hopes of the Serbian nation..” (Исто).

Септембар

- Нови чланак о истој књизи оца Николаја “Србија у светлости и мраку”, објављен је и у њујоршком недељнику. Помиње се значај овог дела будући да је у питању књига о рату (више: „Serbia in time of Peace and in War“, *The New York Times, Book Review: War Books*, Sept. 24, 1916, нав. д., pg. 376).⁴⁹⁴

Октобар

- Хотел “Клериц” у Лондону (Claridge’s hotel, London). Председник Српске владе Никола Пашић долази у званичну посету Великој Британији. Дочекује га Владика Николај (више: Лозанић-Фротингхам, нав. д., 1970. 112-113).

Новембар: Шкотска

- Николај Велимировић креће из Лондона у обилазак шкотских градова где излаже предавања о Србији те говори на заказаним скуповима по више пута у једном дану (*The Aberdeen Daily Journal*, “Serbian priest to preach in Aberdeen”, November 25, 1916, pg. 4).
- У чланку поменутог шкотског листа објављен је и текст о десет српских дечака који су нашли свој дом у Шкотској док су на студијама и то у Гимназији и на колеџу Роберта Гордона (*The Aberdeen Daily Journal*, November 27, 1916. pg. 4) о којима ће водити бригу Владика Николај.

Децембар: Единбург, Шкотска

- Николај Велимировић одржао је недавно предавање у овом граду и говорио је јавно у Енглеској поводом неколико прилика под окриљем болница шкотских жена када је он изразио велику захвалност за њихов рад у тој земљи (*The Christian Science Monitor*, Serbian Professor talks at Edinburgh, Dec 22, 1916, pg. 14).
- Одржао предавање о Србији у Беркли Холу у Глазгову (Berkeley Hall, Glasgow, Scotland) *The Christian Science Monitor*, “M. Velimirovic On Record Of Serbia”, Dec 27, 1916, pg. 2).

1917.

Јануар

- Писмо Владике Николаја од 10. јануара сведочи о његовом надзору над српским студентима (МИД, ПСЛ, Ф II, пов р 1564/1917). Ово потврђује други документ: О српским богословима који су у Енглеској надзор води Краљевско посланство и др Николај Велимировић (Телеграм од 27. јануара 1917; АС МИД, ПСЛ, Ф II, пов р 1564/1917).

Фебруар

- Дана 2.2.1917. на састанку у Лондону на којем су присуствовали др Николај Велимировић, Павле Поповић, Јован Радоњић, Т. Р. Ђорђевић са налогом да се спреми албум српских манастира са српских територија (Србија, Далмација, Македонија, БИХ, Црна Гора, Бачка, Банат, Срем, Словачка), да буде у више посебних свезака и кратко и лепо израђен, са уводом (Ј. М. Јовановић 2015, 238; од датума: 3.2.1917).

⁴⁹⁴ Чланком који је објављен у њујоршком недељнику „Њујорк Тајмса“ (*The New York Times*), англоамерички читалачки аудиторјум направио је ревизију књига у ратном периоду и укратко објављује шта је отац Николај говорио пред Енглезима о Србима у рату.

Март

- Излази објава у овим новинама да ће се у Цркви Свете Маргарите у Вестминстеру (St. Margaret's Church, Westminster), обратити Николај Велимировић у уторак, 6. марта у 6 часова после подне. Служба ће се одржати уз пратњу руске музике (*The Westminster Gazette*, March 3, 1917. pg. 8).

Април

- Владика Николај се налази у Лондону (више у: *The Hendon and Finchley Times*, June 29 1917, pg 8).

Мај: Нортгејт

- Најава да ће се свештеник др Николај Велимировић обратити на јавном скупу, у среду 30. маја у 8 часова после подне у вили Нортгејт (Northgate Mansions). председавајући ће бити Архиепископ Глочестера (*Gloucestershire Chronicle*, May 26, 1917, pg. 4).

Јун

- Лондон: О Владици Николају и његовим активностима током Великог рата извештавају бројне британске новине: „Он већ неко време борави у Енглеској и проповеда у многим лондонским црквама. Велимировић је у Лондону дао много знања о погођеној ратом земљи Србији”... и јужнословенским народима (*The Hendon and Finchley Times*, June 29 1917, pg 8);
- Глочестер: Енглеска црквена унија одржава годишњи састанак својих филијала у црквама Светог Павла и Светог Стивена у глочестерском округу (St. Paul and St. Stephen's Church, Stroud Road, Gloucester, Gloucestershire).

Јун

- Припрема за слање мисије, нова одлука Пашића (МИД, ПСЛ, СПА Ф VIII, нав. изв., р. 9);
- Објава о доласку српске ратне мисије у САД по посебним задацима (*The Christian, Science Monitor* Jun 29, 1917, нав. д., pg. 6).

Јул

- Николај Велимировић је предвиђен за члана мисије која треба да посети САД (ДАС МиД, ПСЛ, ФП, пов.р.1637/1917; мисија српског Црвеног крста за Америку, нав. изв., П.Бр. 1496); (Дипломатска преписка 1917, нав. д., 148-149, 151;⁴⁹⁵ Р. Веснић 2008, нав. д., 417-418);
- Међу одабраним члановима је и Владика Николај (Р. Веснић, исто, 417).
- Изложен предлог о укључивању Велимировића у рад Посланства Србије у Вашингтону (Вошњак 1928, 112);
- Прослава српског празника Видовдана; Николај Велимировић проповедао у недељу, 22. јула 1917. у катедрали Светог Павла у Лондону (*The Guardian*, “Serbian priest at St Paul's”, Tuesday, July 24, 1917, pg. 4). Српски православни свештеник задивио је присутне својим говором (Више погледати у делу о британским мисијама четврте главе ове студије).

⁴⁹⁵ Велимировић је наведен заједно са осталим званичницима, члановима српске мисије као представник мисије Црвеног крста у овом извору.

Август

- Рад Срба и Велимировића у Лондону (више: АС МИД, ПСЛ, СПА, Ф I p64).

Септембар: Лондон

- Заједнички рад присутних Срба и осталих Јужних Словена на српској и јужнословенској пропаганди у Лондону. За ту потребу штампају се и шаљу најновији листићи за пропагандне потребе (више, АС МИД, ПСЛ, Исто).

Октобар

- Одређени су коначни чланови нове америчке мисије, међу њима и Николај Велимировић (више видети у: Дипломатска преписка 1917, нав. д., 151);
- Пашић тражи од Посланства у Лондону да се одобри да Николај Велимировић уместо останка у Британији крене у нову мисију; Добијено одобрење српског Посланства (ДАС МиД, ПсЛ, ФП, пов.р.1637/1917 (мисија српског Црвеног крста за Америку, нав. изв., П.Бр. 1496);
- Обавештење о приступању Велимировића мисији (више видети у: АС, МИД, КС – мисија, пов.бр. 3480, IV ф дос. VI, навд. изв.; *Дипломатска преписка*, исто, 148-149).

Новембар

- Ради потребе слања Велимировића у ову мисију тражи се дозвола за званични пролаз кроз Француску (Londres, Le 11 Nivembre 1917, ДАС МИД ПСЛ, Ф IV p38/1917, навд. изв);

Предвиђено да мисија крене из француског града Бордоа, дана: 4.11.1917. године; Пут одлаган због временских неприлика (више: Р. Веснић, нав. д., 417).

Децембар

- Из Лондона је стигао Николај Велимировић (Р. Веснић, нав. д., 418);
- Нова српска мисија отпловљава бродом „*Чикаго*“ из Бордоа ка Америци, 8.12.1917⁴⁹⁶ (Р. Веснић, исто, 418-419);
- Аутор Р. Веснић Млађи у биографији стрица Миленка Веснића истиче да је српска мисија кренула на пут заједно са Велимировићем као врло важним придодатим чланом (исто);
- Званично, српска је мисија боравила у САД од 20.12.1917. (*San Francisco Chronicle (1869-Current File)*; “Serbian Mission Arrives in U. S.”, Dec 21, нав. д., 1917) до 1.2.1918. (Р. Веснић 2008, исто, 429); Поједини чланови остали су до половине фебруара 1918. године (Дипломатска преписка, исто 152). Боравак мисије је завршен 22.1.1918. године (више: четврта глава, део о српској мисији 1917);
- Ипак, децембра 1917, судећи према осталим допуњеним изворима Владика Николај ипак одлучује да не крене у нову америчку мисију. О овоме сведочи најаву⁴⁹⁷ од дана 21.12. да ће у Лондону у Цркви Свих Светаца (All Saints Church, Child’s Hill) на служби проповедати Николај Велимировић из Србије. Средства ће бити прикупљана за Српски потпорни фонд (*The Hendon and Finchley Times*, December 21, 1917, pg. 5).⁴⁹⁸

496 Аутор пише да су изасланици испловили заједно са стотинак људи на броду и да је пут трајао тринаест дана након чега је пристао у Њујоршку луку бр. 57. Чланови српске ратне мисије били су окупљени на палуби пристаништа и у луци су их дочекали амерички Срби (Исто).

497 Ово није до краја истражено будући да постоји могућност да је он ипак отишао у мисију из Бордоа са осталим предвиђеним члановима. Могуће је да је најаву предавања Велимировића припремљена унапред и објављена невезано да ли је он у то време био у Британији или је кренуо на пут.

498 Најава догађаја могла је бити написана раније и пуштена у медијски етар, стога се може предвидети могућност да је Велимировић ипак отишао са српском мисијом преко океана.

Јануар

- Николај Велимировић шаље допис у четвртак 31. јануара 1918. да ће у прву суботу после подне доћи др Саролеа⁴⁹⁹ у Српски информативни биро. Он је замолио оца Николаја⁵⁰⁰ да позове десетак и више Срба у Лондону који би желели да присуствују састанку (АС МИД, ПСЛ, Ф III прес р 3/1918. МИД);
- Објављено прво издање књиге “Споменици Јужних Словена”⁵⁰¹ у Лондону; Јеромонах др Николај Велимировић⁵⁰² надгледао је штампање ове књиге у британској престоници и претходно учествовао у надзору избора њеног садржаја.

Фебруар

- Велимировић ради за Србе и Србију спроводећи тихи апел књигом за војнике у рату (The Church Times, 22 February, 1918, “Help for Serbia. A Soldier’s Prayer Book,” нав. д., 158).

Март

- На Васкрс, 31. март 1918, Владика Николај говори пред британском нацијом о тадашњим светским горућим темама. Он им честита празник и говори о скором васкрсењу света из агоније у којој се налази више година. Чланак са насловом: „Васкрсење света; Разапети народи који гледају у Енглеску” (*The Weekly Dispatch*, „World’s Resurrection; The Crucified Nations Looking to England,” March 31. 1918, London, pg 4).

Април: Велика Британија;

Мај: Велика Британија (Лондон);

Јун

- Јуна 1918. године Велимировић бива још заузетији припремом прославе дана Видовдана (Јанковић, нав. д., 31);
- Владика Николај доставља свој чланак у којем пише о српској деци за децу Велике Британије;⁵⁰³
- Додатно, Велимировић је иницирао и регулисао све што је било везано за школу за српске ђаке. Након 24.6.1918. вршена је ревизија успеха српских студента у предметима које су имали. Тада је Владика Николај живео у Лондону, али ради националних

499 Чарлс Саролеа (1870-1953) био је белгијски писац и филолог. Године 1918. добија звање професора на Универзитету у Единбургу. Послат од стране белгијске владе у Америку 1915. године заступао је Белгију и истицао примену силе Немаца над белгијским народом. Његова политичка мисија није била успешна будући да је јавно нападао неутралност Америке у то време (Више видети: Атага 2000, 173–226).

500 Др Саролеа је очигледно имао добру комуникацију са оцем Николајем с обзиром на то да њега обавештава о сазивању састанака са Србима у Британији, не и представнике српског Посланства или Југословенског одбора у Лондону. Такође они су редили на истим и сличним задацима заступања својих држава и државних потреба у Америци у време Великог рата. С друге стране, како је споменуто, политичке активности др Саролеа нису биле успешне док активности Велимировића како је показано, јесу.

501 Више видети у првом издању ове књиге на енглеском језику: “South Slav Monuments. I. Serbian Orthodox Church“. 1918. Ed. by Michael J. Pupin, with an Introduction by Sir T. G. Jackson (first edition January 1, 1918).

502 Ову књигу је стварало више аутора заједничким напорима. Британски архитекта Џексон дао је стручну анализу јужнословенских цркава и манастира, те целокупно споменика културе; Михаило Пупин је водио надзор као издавач, посебно на тлу САД док је Николај Велимировић надзирао тачност навода о црквама и манастирима и надзирао штампање и публикавање књиге у престоници Велике Британије.

503 Више у: “Let British Children Know,” By Father Nicholai Velimirovic, *The Manchester Guardian* (1901-1959); Jun 28, 1918; ProQuest Historical Newspapers: The Guardian and The Observer, 8;

послова и многих других послова, није стизао често да долази у ову школу. Постоје сведочанства да он није успео да заврши испитивање ђака из својих предмета, будући да је имао посла око организације прославе Видовдана у Лондону (Јосиф Цвијовић, допис од 24.6.1918; навод. према Јанковић 2002, нав. д., 32-33);

- Видовдан 1918. године: Недељни лист Цркве Енглеске описује догађај обележавања српског празника и српску Литургију (више у: *The Church Times*, July 5, 1918, “Kossovo Day,” 6).

Јул: Лондон

Националне послове и друге активности Велимировић спроводи у Лондону (Јосиф Цвијовић, допис, исто).

- Припрема се за присуство на Интернационалном Хришћанском састанку у Оксфорду предвиђеном за прву половину августа.

Август: Оксфорд

- Конференција Британског савета за промоцију Интернационалног Хришћанског састанка у Оксфорду;
- Међу говорницима је био и Велимировић који је говорио о хришћанском јединству (*The Manchester Guardian*. Aug 15, 1918, pg. 3).

Септембар: Лондон

- Дана 2. септембра 1918. на вечери код Лојда Џорџа су били Пашић и Велимировић. Пашић је говорио о уједињењу Православне и англиканске цркве, а Велимировић је био преводилац и тумач речи Пашића пред енглеском политичким и црквеним званичницима (Ј. М. Јовановић 2005, нав. д., 536);
- Дана 24.9.1918. у Лондону, Владика Николај говорио у грчкој цркви (Исто, 529);
- Николај Велимировић шаље допис Тановићу писмо од 30. септембра 1918. и помиње новине “New Age“; „New Witness“ (више у: МИД, ПСЛ, Ф III прес р 3/1918, навод. изв).

Октобар

- Током октобра месеца 1918. Велимировић држи више говора у којима прави закључке о исходу рата и у којима се захваљује британској нацији на пруженој помоћи у Првом светском рату;
- Саутварк Катедрала у Лондону (Southwark Cathedral, London);
- Најава у британским новинама: Српски студенти су на едукацији у Оксфорду и они ће посетити Лондон у суботу, 5.10. у 15 часова. Певаће словенске црквене песме на служби у овој катедрали по обичају Источне Цркве. За ово нису потребне карте. Беседу ће држати Николај Велимировић, капелан српског краља, који има намеру да ода признање Великој Британији за услуге које је учинила њиховој држави (Southwark Cathedral). *The School music review: a monthly periodical devoted to the interest of music in schools*; Oct 1th, 1918; 27, 317; *British Periodicals* pg. 79, *The Competition Festival Record* no. 123;
- 6. октобар: Објављен чланак да је 5. октобра одржан концерт црквене песме и беседа оца Николаја (“Grateful Serbia,” *The Observer (1901- 2003)*; Oct 6, 1918; *ProQuest Historical Newspapers: The Guardian and The Observer*, pg. 11, “Novel and beautiful service in Southwark Cathedral“);
- 10. октобар: Николај Велимировић шаље телеграм у Србију да Архиепископ Кентербериски пита шта је потребно српској Цркви “у ослобођеној земљи” јер енглески народ жели да помогне (МИД, ПСЛ, Ф I пов р 1219/1918, од 10.10.1918);

- У одговору на ово писмо послат је телеграм за Велимировића у Лондон да су највише потребна звона “јер су иста однета са свих богомоља и то народ тешко осећа” (од 20.10.1918, Исто).

Новембар

- Божа Ранковић пише како се сећа Николаја Велимировића у Лондону из времена након склопљеног примирја, новембра 1918. године. Он је у кафани Хотела “Рицент” (The Regent Palace Hotel, London) седео сваког послеподнева са својим пријатељем Димитријем Митриновићем и неколико омладинаца полемисао о могућим проблемима будуће новостворене државе (Ранковић, Б., 1956, “Слобода”, 18.4.1956, нав. д., 204);
- Судаћи по новоистраженим изворима, чини се да Велимировић креће из Велике Британије други пут ка Америци од средине новембра месеца.

Децембар: нова мисија у САД

- У разговору са игуманом Манастира Лелић у Србији утврђено је да је месец када Николај Велимировић по други пут борави у Америци заправо децембар 1918. године. С обзиром да га је тамо затекла вест о избору за новог Епископа Жичког могуће је да се боравак продужио и током јануара 1919. године.⁵⁰⁴

1919.

Јануар

- Уреднику листа “Тајмс” Велимировић шаље чланак о невољама Србије преосталих након рата (The Mail, “To the editor of the Times,” Monday, January 6, 1919. “The Serbian Church“, pg. 3);
- Ратна канцеларија британске владе изложила је досије о раду Николаја Велимировића у западним земљама у којем је истакнуто да је он имао контакте и са пацифистима у рату (више: Јовановић 2015, Дневник од датума: 14.1.1919, нав. д., 570).

Фебруар: Оксфорд

- Владика Николај је у Оксфорду и појављује се као главни говорник (*The Oxford Chronicle*, “Serbia and The S.P.C.K.“, Friday, February 7, 1919. p. 13).

Март

- Одлучено је да се Николај Велимировић постави за новог Епископа Епархије Жичке;
- Велимировић је позван да се врати у Србију;
Непосредно пред одлазак њему је уручено признање англиканског свештенства: напрсни крст и повеља са албумом потписа најугледнијих Енглеза, као и кентебериског надбискупа⁵⁰⁵ који се данас чувају у будућем музејском комплексу Манастира Лелић код Ваљева.
- Полазак из Лондона.

504 У разговору са игуманом Манастира Лелић, Георгијем (Мићићем), вођеним дана: 09.08.2022. године, ауторки дисертације је потврђено дато сазнање.

505 Видети више у: Протић 2016, нав. д., 735-736.

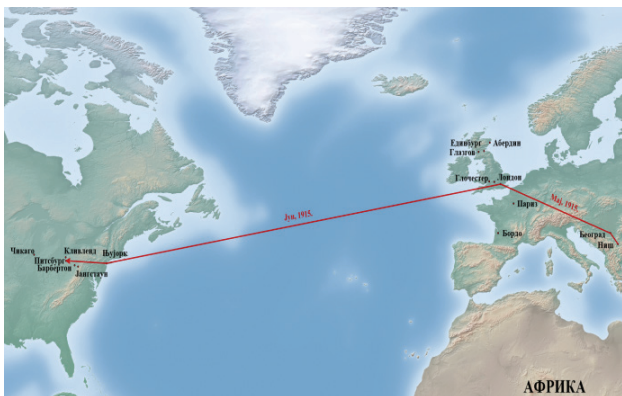
Април: Србија

- Велимировић је у Србији након четири године преданог рада за Краљевину Србију у САД и у Великој Британији (више у: Српска црква, 1919, нав. д., 28-29);
- Крај политичких активности и дипломатске мисије (и мисионарства) Владике Николаја у САД и Великој Британији током Првог светског рата.

Мај

- Хиротонисање Николаја Велимировића у Епископа Жичког: 19. маја 1919. године, по први пут (“Нови Епископ Жички,” 1919, *Српска црква*, Исто):

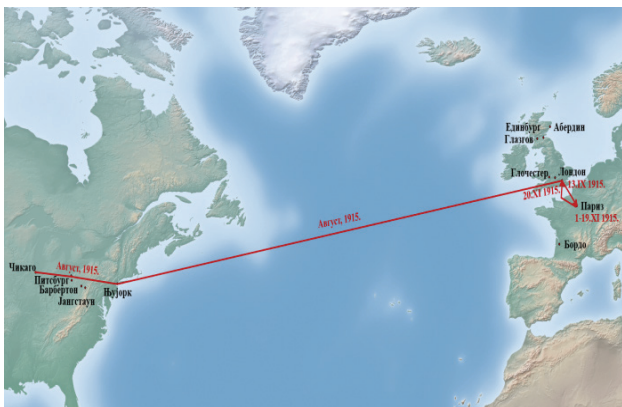
Географско-хронолошке мапе кретања током дипломатских мисија (1915-1919)

Мапа бр. 1: 1915. година I⁵⁰⁶

Мапа бр. 2: 1915. година II

Мапа бр. 3: 1915. година III

Мапа бр. 4: 1916. година

Мапа бр. 5: 1917. година

Мапа бр. 6: 1919. година

506 Мапе кретања Николаја Велимировића у време Великог рата су израђене на основу теренског истраживања ауторке ове студије у САД и УК које је трајало од јула 2021. до јуна 2022. године. Свака од мапа представља плод анализе материјала пронађених у архивима, библиотекама и сазнања током интервјуа. Захваљујем се проф. др Драгославу Бањуку на помоћи у њиховом стварању и изради.

Критичка литература

Архиви

Архив Србије:

Мисија 1915. године (Приступљено: 24-26.06.2021):

1. Допис Велимировића представницима хрватске заједнице у Америци: АС МИД, ПС1, Ф I, повр1337/1915.
2. The Serbian Legation in London, Допис од 2. јуна 1915, АС МИД, ПСЛ, Ф II, P1220/1915, Б.Бр. 537
3. Serbian Agricultural Relief Committee of America (Serbian Legation), 23. September 1915: МИД, ПСЛ, Ф II, R 1220/1915.
4. The Serbian Legation in London, The Serbian Minister (допис), November the 18th 1916.: АС МИД, ПСЛ, Ф V, p86/1916.

Фондови за помоћ Србији:

5. Дописи да се Србима помогне у невољи: *List of Funds*: 03. 12. 1915; 17. 12. 1915.: АС МИД, ПСЛ, Ф V p89/1916.
6. Архиепископ Кентерберијски (преписка) за помоћ Српској Цркви “у ослобођеној земљи”: АС МИД, ПСЛ, Ф I пов р 1219/1918. од 10.10.1918. до 11. 1918.

Српски ђаци у Енглеској:

7. Телеграм о доласку студената: Миленко Веснић, из Париза од 13/14. јануара 1917., примљен 14.1. у Лондону: АС МИД, ПСЛ, Ф II, пов р 1564/1917.

Мисија Шкотских жена:

8. Scottish Women’s Hospitals for Home & Foreign Service (Позив организације Велимировићу): АС МиД, ПСЛ, СПА, ФIV p8. 1917.

Српска мисија 1917/1918. године:

9. Одлука и позив будућим члановима нове српске мисије: АС МИД, ПСЛ, СПА Ф VIII p9, од 31. јула 1917., Лондон.
10. АС, К. No 3789. АС МиД, ПСЛ, ФII, пов.р.1637/1917 (мисија српског црвеног крста за Америку, П.Бр. 1496).
11. Дипломатска документа за Велимировића: АС МИД ПСЛ, Ф IV p38/1917, Londres, Le 11 Nivembre 1917.
12. Никола Пашић (Крф) Миленко Веснићу (Париз), 22.03.1917, АС, МИД 1917.Ф1, 1384.
13. Допис Пашића из Солуна 5.01. 1918. у Лондон 06.01.1918. АС МиД Псл, Ф I пов р 1219/1918.

Прикупљање добровољаца:

14. АС МиД, ПСЛ, Ф I, пов р 394/1918., од 26.2.1918.
15. Телеграм: Солун - Лондон 4-5. јануара 1918., говор Лојда Џорџа: АС МИД, ПСЛ Ф II пов р 1297/1918.
16. Допис Велимировића од 31. јануара 1918. Тановићу: АС МИД, ПСЛ, Ф II прес р. 3/1918.
17. Парламентарна конференција (1-5.07.1918, Лондон): 8. 06. 1918:МИД, Псл, Ф II пов р 1278/1918.
18. Допис (дипломатска доумента) од 30. 09. 1918.: АС МИД, ПСЛ, Ф III прес р 3/1918.
19. Писмо Николе Пашића посланству Србије у Лондону: АС МИД, ПСЛ, Ф I пов р 1219/1918. од 10.10.1918.
20. Телеграм, Крф 16.10.1918. у Лондон 17.10.1918: МИД Псл, Ф II пов р 1278/1918.
21. "LA Yougoslavie aux Yougoslaves!" од 7.12.1918. у Паризу: МИД, ПСЛ, Ф II, пов р 1297/1918.
22. The Rev. Father Nicolas Velimirovich presents his compliments and thanks to Mrs. Le Queens, Лондон, 22.12.1915.: АС МИД, ПСЛ, СПА, ФI, р68.
23. Пропаганда Срба у Великој Британији (11/24.09.1917): Serbo-Croats and Slovenes (Jugoslavia from the British point of View, Historical Comparison): МиД, ПСЛ, СПА. Ф I, р64.
24. АС МИД, ПСЛ, СПА, Ф I р64, The Times, Wednesday, November 13, 1918;
25. Жујовић, Јован. 1986. Дневник I-II, Необјављен рукопис. Београд: Архив Србије.

Лични фонд Николаја Велимировића (Приступљено: 29.06.2021):

26. Указ Краља Петра о постављању Николаја Велимировића за суплента Богословије Свети Сава, од 11.10.1910: ДАС НВ-1.
27. Писмо Николаја Велимировића укућанима, од 23.09.1908. године: ДАС НВ-19.

Library of Congress, digital archive (Приступљено: 12.07-19.08.2021):

28. Velimirovic, Nicholai. 1916, 1917. *The Lord's Prayer, a Devout interpretation* (the first edition published in December, 1916, the second in January 1917), London: Church of England Men's Society, Church House, Dean's Yard, Westminster, S.W.
29. Bryn, Geffert. 1967. „Eastern Orthodox and Anglicans, Diplomacy, Theology and the Politics of Interwar Ecumenism“, University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana.
30. Greene, V., Evants. 1917. *Committee on Public Information*, Washington D.C., War Information Series: "American Interest in Popular Government Abroad," published by Committee on Public Information, Washington D.C., War Information Series, No. 8. September 1917).
31. Merz, Charlez. 1917. *Committee on Public Information*, „The War Congress“, Washington, D.C., War Information Series, No.10, October 1917.

Архив: Манастир Нова Грачанца (New Gracanica Monastery), Либертивил, Чикаго (Приступљено: 02-10.08.2021):

32. „Документа: Стварање јурисдикције у Сједињеним Америчким Државама”; “Brotherly Serbian people”, October 23, 1917, New York; Манастир Нова Граница, Чикаго (Епархија

новограчаничко-средњозападноамеричка: Епархијски архив средње-западноамерички (Архив Манастира Светог Саве у Либертвилу).

Национални Архив (The National Archive), Лондон (Пристуљено: 22.09.2021):

33. *Aberdeen Daily Journal*. 1916. „Serbian priest to preach in Aberdeen”, November 25, 1916., pg. 4, ADD MSS/39,774.

34. „Ceremony of consecration of the Serbian Orthodox Cathedral of Saint Sava in London and a brief history of the Serbian Orthodox Church” ... (Wy 1782/5, No. 145, 25th July 1952), The National Archive: Western and Southern Department, London: Yugoslavia, 1952.

The Lambeth Palace Archive (The Lambeth Palace Library), Лондон (Пристуљено: 23.09. 2021; 06.10.2021).

35. Anglican and Eastern Churches Association MS. 4744, 1915-16 (General Secretary's Papers 1915-1916), ff. 75-81; Пристуљено: 23.09. 2021.

36. Anglican and Eastern Association. *Re-Union with the East: Speeches by the Bishop of London, Stephen Graham and a Serbian priest*, Friday, October 29, 1915, No. 2,753.-Vol. LXXIV. London, pg. 422; Пристуљено: 23.09. 2021.

37. Bell's Memorial Sermon on Nikolai Velimirovic, Bishop of Zicha, September 1956: Bell 354, ff. 229-237; 354. Пристуљено: 23.09.2021, 06.10.2021.

38. Individual Orthodox Churches: Serbia, General Situation, 1952-1954, CFR OC 247/4; Пристуљено: 23.09.2021.

39. Individual Orthodox Churches: Serbia, Contacts: Serbian Bishops, 1938-1959, CFR OC 256/2, The Lambeth Palace, London; Пристуљено: 06.10.2021;

40. R. T. Davidson Papers, Letters 1903-28. Vol. 520, (1915-1918), ff.70-109: Velimirovic (Nicolai), Serbian Orthodox Bishop of Ochrida 1915-1918; Пристуљено: 06.10.2021.

Примарна литература

41. Анђелковић, Миливој. 2003. Животопис знаменитих Срба, од тајне до истине, Београд: Златоусти.

42. Биговић, Радован. 1998. Од Свечовека до Богочовека, Хришћанска философија владике Николаја Велимировића, (докторска дисертација, 1993), Београд: Рашка школа.

43. Бјелајац, Миле. 2010. Дипломатија и војска, Србија и Југославија 1901-1999., Медија центар „Одбрана”, Београд: Академија за дипломатију и безбедност.

44. Велимировић, Јован. 2016 (приред: Протић, Д. Милисав) у Николај Био-Библиографија 1880-1941, Књига 1, Шабац: Манастир Светог Николаја, Соко).

Велимировић, Николај у: Епископ Николај, 2016, *Сабрана дела II-XIII*, Шабац: Манастир Св. Николаја, Соко:

45. Велимировић, Николај. 1909, 2016.бт, *Брод на таласима*, у: Епископ Николај, *Сабрана дела*, СД II.

46. Велимировић, Николај. 1910, 2016.рњ, 159, *Религија Његошева*, СД II.

47. Велимировић, Николај. 1914, 2016.иг, *Изнад греха и смрти*, СД IV.

48. Велимировић, Николај. 1914, 2016.ам, „Аустрија-маска,” *Трибун*, Ниш, 19.07.1914. бр. 1320, СД III.

49. Велимировић, Николај. 1915. 2016пп. „Писмо једног Србина своме пријатељу Енглезу,” *Жива Црква, недељни гласник словенског хришћанства*, Њујорк 1915; С СД III.
50. Велимировић, Николај. 1915, 2016.ур, „Устанак робова,” *Жива црква, недељни гласник словенског хришћанства*, Њујорк 1915. године; СД III.
51. Велимировић, Николај. 1915, 2016.вн, „Вера и нација,” *Жива црква, недељни гласник словенског хришћанства*, Њујорк, 1915.; СД III.
52. Велимировић, Николај. 1915, 2016.св, “Словенско време,” календар за 1915. годину: *Ратник*, СД III.
53. Велимировић, Николај. 1916, 2016.дс, *Душа Србије*, СД III.
54. Велимировић, Николај. 1916, 1986.тс, *Трагедија Србије*, СД III.
55. Велимировић, Николај. 1916, 2016.су, *Србија у светлости и мраку*, СД III.
56. Велимировић, Николај. 1916, 2016.сру, „Србија у оковима,” *Србобран*, Њујорк, 12.05.1916. бр.1, СД III.
57. Велимировић, Николај. 1916. 2016.рд, *Религиозни дух Словена*, СД III.
58. Велимировић, Николај. 1917, 2016.ац. *Агонија цркве*, СД III.
59. Велимировић, Николај. 1920, 2016.ец, Европска цивилизација угрожена због болести људских душа, СД III.
60. Велимировић, Николај. 1920, 2016.дп, *Духовни препород Европе*, СД III.
61. Велимировић, Николај. 1927, 2016.рб, *Рат и Библија*, СД V.
62. Велимировић, Николај. 1935. 2016.нс, *Национализам Светог Саве*, СД IX.
63. Велимировић, Николај. 1932, 2016.сс, *Симболи и сигнали*, СД V.
64. Велимировић, Николај. 1938, 2016.зб, *Зашто Бог не спречи рат*, СД IX.
65. Велимировић, Николај. 1938, 1940 2016.лд, *Између левице и деснице*, СД IX.
66. Велимировић, Николај. 2016.н, *Некролози*, СД IX.
67. Велимировић, Николај. 1940, 2016.нм, *Наука о закону, Номологија*, СД V.
68. Велимировић, Николај. 1940, 2016.би, *Бог изнад свега, а човек пре свега*, СД IX.
69. Велимировић, Николај. 1952, 2016.жс, *Живот Светог Саве*, СД XII.
70. Велимировић, Николај. 2016.аи, *Азбука истине*, СД VIII.
71. Велимировић, Николај. 2016.сн, *Српски народ као Теодул*, СД V.
72. Епископ Николај. 2016т, *Теодул*, СД V.
73. Велимировић, Николај. 2016.вс, *Војловачки стослов*, СД I.
74. Велимировић, Николај. 2016.пј, *Писмо са језера*, СД VII.
75. Велимировић, Николај. 2016.во, *Вера образованих људи*, СД V.
76. Велимировић, Николај. 2016.нп, *Наша писма*, СД II.
77. Велимировић, Николај. 2016.нк, *Не кради државу*, СД VIII.
78. Велимировић, Николај. 2016.ии, *Изнад Истока и Запада*, СД V.
79. Велимировић, Николај. 1938, 2016.ос, „О спасоносном јединству,” *Пастирски глас*, Крагујевац (1938) бр. 16, 2; СД IX.

80. Велимировић, Николај. 2016.нз, *Најважније знање*, СД VIII.
81. Велимировић, Николај. 2016.г, *О глади*, СД IX.
82. Велимировић, Николај. 2016.ов, *Огњиште вере у мраку данашњице*, СД IX.
83. Велимировић, Николај. 2016.оч, “*Оче наш*” као основа друштвеног уређења, СД VIII.
84. Велимировић, Николај. 2016.ни, *Нови идеал у васпитању*, СД III.
85. Велимировић, Николај. 2016.рс, *Речи о Свечовеку*, СД IV.
86. Велимировић, Владика Николај. 2005. *О врлинама*. Манастир Лелић.
87. Велимировић, (Свети) Николај Охридски и Жички. 2003. *О Европи*, Зрењанин: Петровград.
88. Веснић, Радослав Млађи. 2008. Др Миленко Веснић – грансењер српске дипломатије. Београд: Прометеј.
89. Вошњак, Богумил. 1928. У борби за уједињену народну државу, утисци и опажања из доба светског рата и стварања наше државе, Љубљана: Наклада тисковне задруге, Београд: Издавачка књижара Геца Кон.
90. Видаковић Петров, Кринка. 2007. *Срби у Америци и њихова периодика*, Београд: Институт за књижевност.
91. Вуковић, Сава, (Еп. Шумадијски). 1994. 1996. *Историја српске православне цркве у Америци и Канади 1851-1941*, Крагујевац: Каленић.
92. Вуковић, Сава, (Еп. Шумадијски). 1996. *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд: Евро, Подгорица: Унирекс, Крагујевац: Каленић.
93. Вучетић, Биљана. 2015. „Америчко јавно мњење о Србији у Првом светском рату”, *Први светски рат, Србија, Балкан и Велике силе*, Београд: Историјски институт-Институт за стратегијска истраживања.
94. Грујић, Радослав. 1921, 1989, *Православна српска црква*, Крагујевац: Светлост, Каленић; Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
95. Димитријевић, Владимир. 2006. Највећи Србин после Светог Саве, књига о владика Николају. Чачак: Легенда.
96. Добријевић, Иринеј. 2007. „Свети Николај српски и све-православни: три америчке мисије”, реферат прочитан на скупу посвећеном 125 година српско-америчких односа у Народној Библиотеци 2007. године).
97. Добријевић Иринеј, 2007; „Свети Николај српски и свеправославни: три америчке мисије”, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књига 2, (ур.Богољуб Шијаковић), Београд: Православни богословски факултет.
98. Екмечић, Милорад. 1992. *Ратни циљеви 1914-1918*. Београд: Политика.
99. Екмечић, Милорад. 2014. *Ратни циљеви 1914-1918*, Београд: Филип Вишњић.
100. Епископ Жички Николај, 1940. *Наука о закону* (Номологија), Крагујевац: Штампарија Маринковић
101. Жујовић, Јован. 1986, *Дневник II*, Објављена архивска грађа (Драгоје Годоровић, Прир.), Београд: Архив Србије.
102. Јанић, Хаци Ђорђе. 2009. Политика као Теодулија: политичка мисао Владике Николаја. Београд: Хришћанска мисао.

103. Јанковић Д. Милан. 2002. *Епископ Николај – Живот, мисао и дело*, Књига I. Београд: Епархија Шабачко-Ваљевска.
104. Јеротић, Владета. 2008. *Мудри као змије, безазлени као голубови*, Београд: Арс Либри. Задужбина Владете Јеротића.
105. Јеротић, Владета. 2017. *Вера и нација*, Београд: Арс Либри.
106. Јовановић М. Јован. 2015. *Дневник (1896-1920)*, Нови Сад, Београд: Прометеј, ЈМС Радио-телевизија Стбије, Архив Југославије.
107. Катана, Љупка. 2019. „Утицај Православља на државну политику: Пример Србије Немањиха и Русије Романових”, *Политичка ревија*, 2/2019, УДК 32:271.2(497.11)(470+571) (091), <https://doi.org/10.22182/pr.6022019.1>, Београд: Институт политичких студија.
108. Катана, Љупка. 2021. „Национална и просветитељска улога Српске Цркве током Првог светског рата (1914-1918)”, УДК 271.22(497.11) “1914/1918“, [Doi:https://doi.org/10.22182/Ni.4022021.12](https://doi.org/10.22182/Ni.4022021.12), *Национални Интерес*, Година XVII, Vol. 40 Број 2/2021, 265-283.
109. Ковић, Милош. 2015. „Британско јавно мњење о Николају Велимировићу (1915-1919),” *Зборник радова међународног научног скупа, Православни свет и Први светски рат*, Београд: Православни Богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, ISBN 978-86-7405-164-1.
110. Ковић, Милош. 2020. „Масарик и Срби: Политичке идеје”, *Српска политичка мисао*, бр. 2/2020, год. 27. vol. 68. Београд: Институт политичких студија.
111. Ковић, Милош. 2015. *Срби 1903-1914, Историја идеја*. Београд: Клио.
112. Коматина, Ивана. 2016. *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Београд: Историјски институт.
113. Косиер, Љубомир. 1926. *Срби, Хрвати и Словенци у Америци (економско-социјални проблеми емиграције)*, Београд: Библиотека Банкарства.
114. Лозанић - Фротингхам, Јелена. 1970. *Добротворна мисија за Србију у I светском рату, писма из Америке и Канаде, 1915-1920*, Београд: Удружење носилаца Албанске споменице.
115. Лубардић, Богдан. 2013. „Српски богослови у Великој Британији: Кадестонски теолошки колеџ 1917–1919 – прилози и допуне I,” *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књ. 14. Београд: Православни Богословски факултет.
116. Лубардић, Богдан. 2015. „Николај Велимировић 1903–1914“, у: *Срби 1903-1914: Историја идеја*, (Милош Ковић, ур.), Београд: Клио.
117. Марковић, Г. Слободан. 2006. *Гроф Чедомиљ Мијатовић, Викторијанац међу Србима*.
118. Мијатовић, Чедомиљ. 2017. *Успомене балканског дипломате*, Београд: ЈМИ, Радио Телевизија Србије (приредио Слободан Г. Марковић)
119. Милкић, Миљан. 2007. *Државни и верски празници у војсци Кнежевине и Краљевине Србије*, Институт за стратегијска истраживања, Београд, Војноисторијски-гласник бр. 1-2 (2007), УДК 394.26:355.1 (497.11) “1839/1918”; Службене новине бр. 1-12. јануара 1919. године, (093.2).
120. Милкић, Миљан. 2016. *Верска служба у српској војсци у Првом светском рату*, Београд: Медија центар Одбрана.
121. Милошевић, Крсман. 2008. *Србија у великом рату, 1914-1918*, Београд: Савез потомака ратника Србије 1912-1920.
122. Митровић, Андреј. 2011. *Продор на Балкан и Србија 1908-1917.*, Београд: Завод за уџбенике.

123. Мартиновић, Ксенија. 2011. *Политичке оријентације у делима владике Николаја Велимировића*. Београд: Центар за проучавање религије и верску толеранцију.
124. Млакар, Мирко. 2011. *Свечовјешто Николаја Велимировића, 1880–1956*. докторска дисертација.
125. Најдановић, Димитрије. 1975. *Три српска великана*, Минхен: Свечаник.
126. Оболенски, Димитрије. 1991. *Шест византијских портрета*, Београд: Српска књижевна задруга.
127. Опачић, Петар. 2018. Србија, *Солунски фронт и уједињење*, Београд: Прометеј.
128. Пашић, Никола. 1995. *Слога Србо-Хрвата*, Ђорђе Станковић, прир., Београд: Библиотека Минут.
129. Пилиповић Радован. 2015. О Архивском наслеђу Српске Православне Цркве из времена Првог светског рата (1914–1918), Фондови и збирке Архива СПЦ У Београду.
130. Поповић, Љ. Богдан. 2005. *Историја министарства иностраних дела Србије*, Београд: Гласник, Дипломатска академија,
131. Поповић, Јустин. 2000. *Тајне вере и живота*. Београд. Манастир Ћелије.
132. Поповић, Јустин. 2016. “Осврт на Николајеве молитве на језеру” у: Протић Мирослав. *Николај, Био-библиографија 1880-1941*. Сабрана дела, Књига I. Шабац: Манастир Св.Николаја,Соко.
133. Поповић, Павле. 2001, *Из Дневника*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
134. „Православни свет и Први светски рат“, Зборник радова међународног научног скупа (Предговор), Београд, Православни богословски факултет.
135. Протић, Милисав. 2016. *Николај, Био-библиографија 1880-1941*. Сабрана дела. Књига I. Шабац: Манастир Светог Николаја, Соко.
136. Протић Д. Милисав. 2016. Сећање Епископа Јована Велимировића на Епископа Николаја. Сабрана дела I, Шабац: Манастир Св.Николаја Соко.
137. Пузовић, Владимир. 2017. *Руски путеви српског богословља - Школовање Срба на руским духовним академијама, 1849-1917*, Београд: Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет; Службени Гласник.
138. Пурић, Божидар. 1963. Биографија Боже Ранковића, Допринос историји српског исељеништва у Северној Америци. Munchen: Druckerei, Iskra.
139. Пупин, Михаило. 2005. *Дипломатска мисија*, АОС, Београд.
140. Радић, Радмила, Исић, Момчило. 2014. *Српска црква у Великом рату, 1914-1918*, Београд: Филип Вишњић, Гацко: СПКД Просвјета.
141. Радић, Радмила. 2000. „Односи Српске Православне Цркве са Англиканском црквом,” *Југословенски историјски часопис*, 1-2, 99-113.
142. Радић, Радмила. 2006, *Живот у временима*, Гаврило Дожић, 1881-1950, Београд: Институт за новију историју Србије.
143. Радојевић, Мира, Љубодраг Димић. 2016. *Србија у Великом рату, 1914-1918*. Београд: Београдски Форум за свет равноправних.
144. Радосављевић, Артемије. 1986. *Нови Златоуст*. Београд: изд. Атанасије Јевтић.
145. Свети Владика Николај Велимировић. 2003. *Православље и политика*, Београд: Хришћанска мисао.

146. Свети Владика Николај Охрдски и Жички. 2013. *Охридски пролог*. Крагујевац: Духовни луг (Поповић, Јустин, 1962; Предговор).
147. Симеуновић, Драган. 1993. *Нови светски поредак и национална држава*. Београд: Ферко.
148. Симеуновић, Драган. 1994. *Нови светски поредак као ново политичко позориште*, Београд: СКЦ.
149. Симеуновић, Драган. 2000. *Нововековне политичке идеје у Срба*. Београд: Историјски архив Београда: Институт за политичке студије, I део.
150. Симеуновић, Драган. 2000. *Из ризнице отаџбинских идеја, слободарски међашни наше политичке мисли 19. века*. Београд: Новинско-информативни центар Војска.
151. Симеуновић, Драган. 2002. *Теорија политике*. Београд: Наука и друштво.
152. Симеуновић, Драган. 2007. *Српска колективна кривица*, Београд: Нолит.
153. Симеуновић, Драган. 2009. *Увод у политичку теорију*, Београд: Институт за политичке студије.
154. Слијепчевић, Ђоко. 1966. *Историја православне Цркве II*, Минхен: Искра.
155. Станковић Владан. 2014. *Православно друштво*, Београд: Институт за политичке студије.
156. Стефановић-Штамбук, Јелица. 2008. *Дипломатија у међународним односима*, Београд: Чигоја.
157. Стефановић-Штамбук, Јелица. 2010. Одрживост: „Упориште преуређивања дипломатске теорије,” UDC 327: 347.1, *Годишњак* 2010, год IV, Бр.4, Децембар 2010, Београд: Универзитет у Београду, Факултет Политичких наука.
158. Тадић Љубомир. 1996. *Наука о политици*, Београд: Институт за политичке студије, БИГЗ.
159. Трговчевић, Љубинка. 1986. Научници Србије и стварање југословенске државе 1914-1920., Београд: Српска књижевна задруга-Народна књига.
160. Зечевић, Миодраг и Милошевић, Миладин, прир. 1917. *Дипломатска преписка Српске владе 1917. године*, Збирка докумената, Београд: Народно дело, Архив Југославије.
161. Зутер, Адриан и Ангела Берлис, Томас Целмајер, Милан Кострешевеић, Маја Вејерман, Стефанос Атанасиу, Ерика Мозер. 2019. Старокатоличка Црква Историја и садашњост, Београд : Библијски институт Православног богословског факултета Универзитета; Бања Лука : Графид.
162. Фон Аркс, Урс. 2007. „Епископ Николај Велимировић (1880-1956) и његове студије у Берну у оквиру старокатоличких и српско-православних односа”, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати*, књига 2, (ур. Богољуб Шијаковић), 7-27, Београд: Православни богословски факултет.
163. Франше д’Епере, Луј. 2018, *Мемоари Солунски фронт*, Србија, Балкан. Нови Сад: Прометеј.
164. Хепел Мјуријел. 2003. Џорџ Бел и Николај Велимировић, Прича о једном пријатељству, Цетиње: Светигора.
165. Цветковић, Владимир. 2019. „Још један осврт на предавање *Национализам Светог Саве* Светог Николаја Жичког,” *Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију*; Ниш: Центар за црквене студије.

166. Чаировић, Ивица и Миломир Тодоровић. 2019. *Служење и сведочење Протојереја Љубисава Д. Поповића* (1881-1966), Крагујевац: Каленић.
167. Arhimandrite Serafim. 1973. *The Quest for Orthodox Church Unity in America, A History of the Orthodox Church in North America in the Twentieth century*, New York: Saints Boris and Gleb Press.
168. Barston, Ronald Peter. 2006. *Modern diplomacy*, London: Pearson Education.
169. Bishop Sava of Šumadija. 1998. *History of the Serbian Orthodox Church in America and Canada 1891-1941*. Kragujevac: Kalenić. (Buducnost Printing Company; 1st ed. 1960).
170. Chapman, D. Mark, & Bogdan, Lubardić. 2022. *Serbia and The Church of England, The First World War and a New Ecumenism*, London: Palgrave Macmillan.
171. Creel, George. 1920, 2012. *How We Advertised America: The First Telling of The Amazing Story of The Committee on Public Information that carried The Gospel of Americanism to every corner of The Globe*, University Of Michigan Library, London: Forgotten Books.
172. Daron, Acemoglu & James A., Robinson. 2012. *Why nations fail, The origins of power, Prosperity and Poverty*. New York: Crown Publishers.
173. Daron, Asemoglu & Džejms A. Robinson. 2014. *Зашто народи пропадају, Порекло моћи, просперитета и сиромаштва*, Београд: Клио.
174. Dobrijević, Irinej Mirko. 1996. „Bishop Nikolai Velimirovic, A Contemporary Orthodox Witness, Serbian Studies;“ *Journal of the North American Society for Serbian Studies*, Vol.10/2.
175. Dobrijevic, Irinej. 2018. „Nicholai Velimirovich: The Great War and America 1915-1918“, *The Great War 1914-1918: The Kingdom of Serbia, The United States of America and the Serbian American Diaspora* (ed. Vidakovic Petrov, Krinka), Alhambra: Sebastian Press.
176. Hart, Peter 2013. *The Great War, Great Britain: Profile Books*, London, New York: Oxford University Press.
177. Heppell Muriel, F.B.Singelton. 1961. *Yugoslavia. Nations of the Modern World*, London: Ernest Benn Ltd.
178. Heppell Muriel. 2001. *George Bell and Nikolaj Velimirović: The story of a Friendship*. Birmingham: Lazarica Press.
179. Edward L. Bernays. 1923. 2015. *Crystallizing Public Opinion*, New York: Open Road Media.
- Lafan, Robert George Dalrymple. 1918. (Ed. E. T. Troubridge C.B.), *The Serbs: The Guardians of the Gate*, Historical lectures of the Serbs, Oxford: Clarendon Press.
180. Lebow, Ned Richard. 2014. *Archduke Ferdinand Lives: A World Without World War I*, London: Palgrave Macmillan.
181. Losanitch-Frothingam, Helen. 1970. *Mission for Serbia, Letters from America and Canada, 1915-1920* (ed. Matilda Spence Rowland), New York: Walker and Company.
182. Markovich, G. Slobodan. 2017. „Activities of Father Nikolai Velimirovich in Great Britain during the Great War.“ *Balkanica XLVIII*. Belgrade: Institute For Balkan Studies, Annual Of The Institute For Balkan Studies, Serbian Academy Of Sciences And Arts.
183. Markovich, G. Slobodan (ed.). 2018. „British-Serbian Cultural and Political Relations 1784-1918“, Belgrade: Faculty of Political Science and Zepter Book World.
184. Markovich, G. Slobodan. 2020. „Anglo-Serbian Cultural Relations During the Great War and Its Aftermath: Learning of the Other Through War Efforts“, Biljana Čubrović(ed.), *Belgrade English Language and Literature Studies*, Vol. 2, Belgrade: Faculty

of Philology); Belgrade: Centre for British Studies, Faculty of Political Science University of Belgrade Serbia, 365-383.

185. Pupin, Mihailo (ed.), 1918. „South Slav Monuments. I. Serbian Orthodox Church“. 1918. (Ed. by Michael J. Pupin, with an Introduction by Sir Thomas G. Jackson), London: John Murray.

186. Radić, Radmila. 2015. „*The Serbian Orthodox Church in the First World War*,“ *The Serbs and the First World War 1914-1918.*, Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts.

187. Radić, Radmila. 2019. *The Mission Of The British Young Men’s Christian Association In The Kingdom Of Yugoslavia*, Belgrade: Institute For Recent History Of Serbia, Library Studies And Monographs, Book 118.

188. Rigby, Andrew. 2006. *Dimitrije Mirtinović: A Biography*, York, UK: William Sessions Ltd.

189. Seton-Watson, Robert William. 1926. Sarajevo, London: Hutchinson & Co.

190. Seton-Watson, Hugh and Christopher. 1981. *The Making of a New Europe: R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, Washington (Seattle): University of Washington Press. ISBN 978-0-295-95792-0. 174-175.

191. Seton-Watson, Robert William. 1915, 2019. *The Balkans, Italy and Adriatic*, London Nisbet & Co. Ltd.: Forgotten Books.

192. Vidakovic-Petrov, Krinka. 2018. „The Serb Orthodox Federation Srbobran and The American Srbobran,“ In: Krinka Vidakovic-Petrov. (ed.). 2018. *The Great War 1914-1918, The Kingdom of Serbia, United States of America and The Serbian American Diaspora*. Alhambra: Sebastian Press.

The British Library, Rare books and music sources (Приступљено: 04. 10. 2021):

193. Serbian Information Bureau (London). 1920. „A Happy Christmas from the Serbian Information Bureau,“ etc., 85/Cup. 600.b.1, 1920., 6., BOOK: 85/Cup. 600 b.1, CAB.15. Pristupljeno: 04. 10. 2021.

194. The Anglican and Eastern Churches. 1921. *A Historical Record, 1914-1921*. (Reprinted from the Report of the Anglican and Eastern Churches Association, 1921.).

195. Christian East 3. 1920. *Report of the Delegation of the Patriarchate Sent to the Conference at Lambeth 1922*, no 1, pg. 7.

Velimirovich (Velimirović), Nikolaj (Nicholas, Nicholai);

The British Library, London: Catalogue: Nikolaj Velimirovic 1880-1956

(Приступљено: 04-08.10.2021):

196. Velimirovic, Nicholas. 1916. *The Soul of Serbia*, lectures delivered before the Universities of Cambridge and Birmingham and in London and Elsewhere in England (sec. ed. 1916), London, Faith Press.

197. Velimirovic, Nikolaj. 1917. *The Agony of the Church* (With Foreword by the Rev. Alexander Whyte), London: Student Christian Movement.

198. Velimirovic, Nikolaj. 1919. *The Children of Illumination*, London: Spottiswoode.

199. Velimirovic, Nikolai. 1920. *The Spiritual Rebirth Of Europe*, Introduction of Dr. S. R. Wells, London: The Faith Press.

200. Velimirovic, Nikolai. 1916, 1917, *The Lord’s Prayer, A Devout Interpretation*.

Периодика

Периодика (Library of Congress, Washington D.C.: Newspaper and Reading Room)
(Приступљено: 12-31.07.2021):

201. *Aberdeen Daily News*, „Serbia suffers from Ravages from Typhus“, Wednesday, May 12, 1915, South Dakota, Proquest.
202. *Boston Daily Globe (1872-1922)*. 1918. „Welcome For The Serbian Mission: Strenuous Day Spend With Bostonian,“ Jan 19, 1918; ProQuest Historical Newspapers: The Boston Globe, pg. 9.
203. *Boston Daily Globe*. 1927. „Among the Churches in Greater Boston: What Is Going On in the World;“ Oct 1, 1927, pg. 6, ProQuest Historical Newspapers: The Boston Globe, Library of Congress, Access: Aug 2021.
204. *Chicago Daily Tribune (1872-1922)*. 1915. „Illinois Mayors Comment on Suffrage,“ Aug 16, 1915; ProQuest Historical Newspapers, pg. 11.
205. *Chicago Daily Tribune*, „Famous Serbian to Visit Chicago.“ Monday August 16, 1915, 11.
206. *Chicago Daily Tribune*. 1921. Feb 23, 1921; ProQuest Historical Newspapers: Chicago Tribune, pg. 14.
207. *Chicago Daily Tribune*. 1942. „Underground! Mihailovitch, Eagle Of Jugoslavia: Underground! Underground!“ by Wendt, Lloyd, Oct 11, 1942, pg. 4.
208. *Cleveland Daily Pleaner*. 1915. „Praise Foreign Policy of Wilson; Serbs and Croatian Protest against War Methods of Germans: Slavs urged to Establish Separate Form of Government“, Monday 26th July 1915, pg. 7.
209. *Cleveland Plain Dealer*. 1915. „Brings Thanks Message from Serbian Children“, August 8, 1915, pg. 7.
210. *Graphic*. 1919. „The War and its Results,“ 1919, pg. 28.
211. *Hickory Daily Record*. 1921. „You are too much given to laughing in America because you do not realize the agony of the world,“ April 22, 1921, Pg. 2.
212. *New York Tribune*. 1917. „Lloyd George Says Serbia Must Be Fully Restored“, Thursday, Aug 9, 1917. pg. Vol.LXXVII, No. 258.
213. *New York Tribune (1911-1922)*, „Serbian Gains Menace Road To Turkey: Mountain Heights Captured,“ May 5, 1918., ProQuest Historical Newspapers: New York Tribune / Herald Tribune, pg. 2.
214. *New York Herald Tribune (1926-1962)*; „Father Nicholai Velimirovich...,“ Jun 29, 1951, ProQuest Historical Newspapers: New York Tribune / Herald Tribune, pg. 15.
215. *San Francisco Chronicle (1869-Current File)*. 1917. „Serbian Mission Arrives In U. S.“: Dr. Vesnitch to Thank Wilson for Aid From America,; Dec. 21, 1917; ProQuest Historical, pg. 4.
216. *The Bay City Times Tribune* 1918. Michigan, January 5, 1918, Volume 46 – No. 5, pg. 1.
217. *The Bay City Times Tribune*, „Remarcable Remarks: You are too much given to laughing in America...“ April 19, 1921, pg. 4.
218. *The Bookmam*. 1916. „Review of Books and Life“ (1895-193); Nov. 1916, 44, pg. 3; American Periodicals, LOC, pg. 311.
219. *The Catholic Bulletin*, October 16, 1920 „The Church In Jugoslavia“, pg. 8, Chronicly America, LOC, July 2021.

220. *The Christian, Science Monitor (1908-Current file)*. 1917. „Serbian Mission To America,” Jun 29, 1917; ProQuest Historical Newspapers: pg. 6.
221. *The Christian Science Monitor*. 1919. „Military Effort of Yugo-Slavia“, September 9th 1919, ProQuest Historical Newspapers, pg 7.
222. *The Independent*. 1921. „Britain for Small Navies“, Apr 2, 1921 (title page), American Periodicals.
223. *The Living Age (1897-1941)*. 1929. „Persons and Personages: Four Distinguished Citizens of the World.” 336, 4342; Library of Congress: American Periodicals, pg. 263-267 (Jun 1929).
224. *The Manchester Guardian, (1901-1959)*; Jun 28, 1918; „Let British Children Know” By Father Nicholai Velimirovic, ProQuest Historical Newspapers: The Guardian and The Observer, pg. 8.
225. *The New York Times (1923-Current file)*. 1914. Говор Михаила Пупина, Универзитетски клуб Њујорк; Изјава за New York Times, 29.06.1914. у: Пупин, Михаило. 2005. Дипломатска мисија, АОС, Београд.
226. *New York Times (1857-1922)*. 1915. „Many Slavs here Declare For Allies,” Aug 30, 1915; ProQuest Historical Newspapers: The New York Times, pg. 2.
227. *The New York Times*. 1927. „Politics Institute Plans Wide Studies: Conference at Williamstown,” Jul 17, 1927; ProQuest Historical Newspapers: The New York Times pg. E1.
228. *The New York Times*. 1956. „Bishop Nicholai Velimirovich Dies at 91; Serb in Self-Exile Here After Tito’s Rise”, Mar 21, 1956; ProQuest Historical Newspapers: The New York Times, pg. 37.
229. *The Sunday Telegram, Clarksburg, W.Va.* 1915. „Thank you for American help” “Serbians appreciate Christmas gifts sent by Children of this Country”, New York, August 08, 1915, pg.8.
230. *The Washington Post (1877-1922)*, 1917. „Pledges U.S. Aid to Serbia.: America Proud of Serbia’s Bravery,” by H. Percival Dodge, Sep 30, 1917; ProQuest Historical Newspapers: The Washington Post, pg. A1.
231. *The Washington Herald, Sunday July 23 1916*. „Through a Woman’s Eyes: Serbia and the War,” by May Christie, M. A., pg. 8.
232. *The Washington Post (1923-1954)*. 1927. „Bishop of Ohrida, Serbia, Preacher at Cathedral: Two Sermons Will Be given by the Right Rev. Nicholai Velimirovich: Bishop of Ohrida, Serbia, Preacher at Cathedral. „Oct 15, 1927; ProQuest Historical Newspapers: The Washington Post, pg. 10
233. *Forth Worth*. 1915. „Serbia is invaded by Bulgarians after border fight”, April 4, 1915., pg. 1. Texas, Vol. XXXV. No.71.

Периодика (The British Library sources), Лондон
(Приступљено: септембар 2021).

234. *Aberdeen Daily Journal*, „Serbian priest to preach in Aberdeen”, November 25, 1916, pg. 4.
235. *Cincinnati Enquirer (1872-1922)*. 1918. „Let the Children Know“, ProQuest Historical Newspapers: The Cincinnati Enquirer, Jul 22, 1918, pg. 6.
236. *Evasham Standard & West Midland Observer*. 1942. „Serbian History...,” September 19, 1942, pg. 2
237. *Oxford Chronicle and Reading Gazette*. 1920. „Serbian students at Oxford. A hostel Scheme,“ Friday 10 September 1920, England: Oxfordshire, pg. 7.
238. *Musselburgh News*. 1918. „Lecture On Serbia”: “With Dr Elsie Inglis in Serbia”, Friday 19 April 1918, Scotland: East Lothian, pg. 3.

239. *The Bookman*. 1916. „News Notes.”May 1916; 50, 296; British Periodicals pg. 31.
240. *The Catholic Bulletin*. 1920. „The Church in Jugoslavia”, October 16, 1920, pg. 8.
241. The Church Times:
242. *The Church Times*. 1915. „Anglican and Eastern Association. Re-Union with the East“, Friday, October 29, 1915, No. 2,753.-Vol. LXXIV. London, pg. 422.
243. *The Church Times*. May 21, 1915, 547, No. 2, 730. – Vol. LXXIII, London.
244. *The Church Times*. 1915. „Anglican and Eastern Association. Re-Union with the East: Speeces by the Bishop of London, Stephen Graham and a Serbian priest“, Friday, October 29, 1915, No. 2,753.-Vol. LXXIV. London, pg. 422.
245. *The Church Times*. 1916. NO. 2,788.-VOL. LXXV. London, Friday, June 30, 1916., pg. 612.
246. *The Church Times*. 1916. „Serbian Saints and Sinners, An Address given at St. Margaret’s, Westminster”. Sunday, July 2, 1916.
247. *The Church Times*. 1916.„The Serbian Liturgy in London”, No. 2,789.-Vol. LXXVI. London, Friday, July 7, 1916., pg. 10.
248. *The Church Times*. 1916. „Serbian and British Heroes. Memorial Service at St. Paul’s.”The Archbishop of Canterbury’s Tribute”, No. 2,790. Vol. LXXXVI. London, Friday, July 14, 1916., pg. 29.
249. *The Church Times*. 1917. „Serbian priest in St. Paul’s Cathedral Friday, July 20, 1917. No. 2,843. – Vol. LXXVIII. pg. 57.
250. *The Church Times*. 1919. „Serbs in Oxford: A Slavonic Service in Christ Church,” February 14, 1919. pg. 142.
251. *The Graphic Summer Number*. 1916. „Velimirovic, N. The Soul of Serbia, by Father Nicholas Velimirovic“ (The Faith Press.), June 10, 1916, pg. 744.
252. *The Graphic*. 1916. „Velimirovic, N., 1916, Christianity and War: Letters of a Serbian to His English Friend.” (Faith Press.) 3d, August 5, 1916; 94, 2436; British Periodicals pg. 154.
253. *The Highway*. 1919. „Central Book Room Notes: Velimirovic, N.: „Serbia’s Place in Human Histroy.” Dec 1919; 12, 3; British Periodicals pg. 42.
254. *The Independent*. 1921. „Britain for Small Navies“, Apr 2 1921, pg. 343.
255. *The Manchester Guardian, (1901-1959)*. 1918. „Let British Children Know” By Father Nicholai Velimirovic, Jun 28, 1918; Pro Quest Historical Newspapers: The Guardian and The Observer, pg. 8.
256. *The Manchester Guardian (1901-1959)*. 1916. „New Books: The Cause And Cure Of War,”Jul 3, 1916; ProQuest Historical Newspapers: The Guardian and The Observer, pg. 3.
257. *The Manchester Guardian (1901-1959)*. 1918. „Proposed International Christian Meeting: Conference at Oxford,” Aug 15, 1918; Pro Quest Historical Newspapers: The Guardian and The Observer, pg. 3.
258. *The Manchester Guardian (1901-1959)*. 1916. „War Books,” ProQuest Historical Newspapers: The Guardian and The Observer, Apr 26, 1916, pg. 3.
259. *The Manchester Guardian (1901-1959)*. 1916. „For Serbia: The Memorial Service in St. Paul’s”, Jul 8, 1916, pg. 5, Pro Quest Historical Newspapers: The Guardian and The Observer.
260. *The Observer (1901- 2003)*. 1918. „The Desolation That was Serbia,“ ProQuest Historical Newspapers: The Guardian and The Observer, Oct 27, 1918; pg. 10

261. *The Weekly Dispatch*. 1918. „World’s Resurrection; The Crucified Nations Looking to England,” March 31. 1918, London, pg 4.
262. *The Observer (1901- 2003)*. 1918. „Grateful Serbia.”ProQuest Historical Newspapers: The Guardian and The Observer, Oct 6, 1918, pg. 11.
263. *The School music review: a monthly periodical devoted to the interest of music in schools*. 1918. „Novel and beautiful service in Southwark Cathedral“, Oct 1th, 1918; 27, 317; British Periodicals pg. 79, The Competition Festival Record no. 123.
264. *The Scotsman (1860-1920)*. 1916.„Prayers on Behalf of Serbia,“, Jul 3, 1916, pg. 8, Proquest Historical Newspapers, Scotland: Midlothain.
265. *The Times*. 1918. „A further service was held at St Mary-le-Bow,” 29 June 1918, p. 3, col. C.
266. *The Times*. 1918. „The Desolation that was Serbia,“ October 26, 1918, pg. 3.
267. *The Times*. 1919. „Court Circular.” 17 Dec. 1919, pg. 17., The Times Digital Archive, link. gale.com/apps/doc/CS285543825/TTDA?u=kenlib&sid=bookmark-TTDA&xid=1dcdd0d3. Accessed: 14 Sept. 2021.
268. *The Weekly Dispatch*. 1918. „World’s Resurrection; The Crucified Nations Looking to England,” March 31. 1918, London, pg. 4.
269. *Saturday review of politics, literature, science and art*. 1916. „Serbia in Light and Darkness.”Nov 25, 1916; 122, 3187; British Periodicals Archive, London, pg. 507.
270. *Westminster Gazette*. 1916. „For Serbia’s Fallen,“ Friday 07 July 1916, England: London, Pg. 8.

Секундарна литература

271. Николај Велимировић Јовану М. Јовановићу-Пижону, Лондон, 15/09/1915 у: Архив Југославије, 80-40-186, у: Веснић, Радослав Млађи. 2008. Др Миленко Веснић – грансењер српске дипломатије. Београд: Прометеј.
272. Грчић, Мирко и Рајко Гњато. 2014. О националном раду Михаила Пупина, „Гласник српског географског друштва,” Том LXXX, I V, 2.
273. Допис: Митрополит српски Димитрије - Архиепископу Евдокиму, Ниш, 11. април 1915, АСПЕС, нерегистровано.
274. Допис: Архиепископ Јевдоким - Сватјешему правивтељствујушчему Синоду, Њујорк 2/15. јуна 1915, ААПЦ нерегистровано, у: Вуковић, Сава, (Еп. Шумадијски). 1994. 1996. *Историја српске православне цркве у Америци и Канади 1851-1941*, Крагујевац: Каленић.
275. Епископ Охридски Николај, „Извештај Светом Архијерејском сабору о стању и потребама Српске православне цркве у Америци,” Сремски Карловци, 26.08.1921; Архив Светог Архијерејског Синода, АС, 13/26. августа 1921 у: Вуковић, Сава, (Еп. Шумадијски). 1994. 1996. *Историја српске православне цркве у Америци и Канади 1851-1941*, Крагујевац: Каленић.
276. *Историја Ниша I-II 1983/1984*, Ниш: Градина и Просвета. Књига II, 226.
277. *Историја српског народа II*, 1982, (група аутора, ур. Ћирковић, Сима), Београд: Српска књижевна задруга.
278. Министарство иностраних дела (Београд). 1914. Дипломатска преписка о српском-аустријском сукобу, Ниш: Државна штампарија Краљевине Србије.
279. Калезић, М. Димитрије. 2002, Енциклопедија Православља, Књига 2, Београд: Савремена администрација.

280. Клаић, Братољуб. 1978. Рјечник страних ријечи, туђице и посуђенице, Загреб: Накладни завод МН.
281. Млакар, Мирко. 2011. Где је Свети Сава: Великани и православље у београдским књигама јеромонаха Николаја Велимировића, Крушевац:Историјски архив.
282. Нинковић Ташић, Александра и Станковић Бранислав. 2018. Звонари Слободе: Михајло Пупин и Владика Николај, Београд: Catena Mundi.
283. Марјановић, Милан. 1915. Културне тенденције Југословена, Ниш: Државна штампарија краљевине Србије.
284. Писмо Архимандрита Иринеја Ђорђевића. 1927. Одломак из писма једног очевидца, О Богородичином Покрову, 1927 (14.10.1927) у: Јанковић Д. Милан. 2002. Епископ Николај – Живот, мисао и дело, Књига I. Београд: Епархија Шабачко-Ваљевска.
285. Ранковић, Божа. 1915. „Поздрав јеромонаху др Нилолају Велимировићу,” Српски дневник,(приред: Протић, Д. Милисав) у Николај Био-Библиографија 1880-1941, Књига 1, Шабац: Манастир Светог Николаја, Соко).
286. Растовић, Александар и Стефан Стаменковић 2015. „Енглеске болнице у Србији 1914-1918, „Православни свет и Први светски рат, Зборник радова међународног научног скупа, ISBN 978-86-7405-164-1, Београд: Православни Богословски факултет Универзитета; Институт за теолошка истраживања.
287. Рељић Јелица, Шкодрић Љубинка. 2018. Краљевина Србија и Сједињене Америчке Државе, Документа. Београд: Архив Србије.
288. Слепчевић, Перо. 1917. Срби у Америци, Женева: Штампарија уједињења.
289. СПКД Просвјета. 1927. „Двадесет и пет година рада Просвјете 1902-1927., Сарајево: (репринт издање).
290. Станишић, М. Миломир. 1977. Николај: кратак осврт на животни пут и философију Владике Жичког Николаја, West Lafayette, Indiana: Purdue University.
291. Станковић, Ђ. Ђорђе. 1984. Никола Пашић, Савезници и стварање Југославије, Београд: Нолит.
292. Српска црква, „Нови Епископ Жички,” 1919., Сарајево, бр. 2, 28-29.
293. Српски дневник, „Дан савести”, 28.06.1915, у: М. Д. Протић 2016.
294. Стража, 08/09/1915, бр. 253, 2; у: Протић, Д. Милисав. 2016. Николај: Био-Библиографија 1880-1941, Сабрана Дела 1.
295. Мацар, Божидар. 2001, 2003. Просвјета, српско просвјетно и културно друштво, 1902-1949, Бања Лука, Српско Сарајево: Одјељење друштвених наука, Књига 5, 333-425.
296. Amara, Michael. 2000. „La propagande belge et l' image de la Belgique aux Etats-Unis pendant la Première Guerre mondiale,” *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 2000, BTNG I RBHC, XXX, 2000, 1-2, pp. 173–226.
297. Brzezinski Zbigniew. 2016. *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books.
298. Dedication of St.Sava Serbian Orthodox Cathedral, Milwaukee. 1958, Српска црквено-школска општина Саборне цркве Св. Саве у Милвоки-у, Кратак историјат, летак.
299. Markovich, Slobodan G. 2015. „Anglo-American Views of Gavrilo Princip,” *Balkanica XLVI*, DOI: 10.2298/BALC1546273M, 273-314.

300. Markovich, Slobodan G. 2018. „Serbia’s War Losses during the Great War Reconsidered”, *Serbs and First World War, 1914-1918*, D.Živojinović (ed.) Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, 2015, str 369-381; y: *The Great War 1914-1918*, The Kingdom of Serbia, The United States of America and The Serbian American Diaspora, Sebastian Press (ed. by Krinka Vidakovic-Petrov), 85-94.
301. Morton, Frederick. 2001. *Thunder at Twilight Vienna 1913/1914*, Boston: Da capo Press.
302. Nye, Joseph S., 2004. *Soft Power, The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
303. Paulova, Milada. 1925. *Jugoslovenski odbor, povijest jugoslovenske emigracije za svjetskog rata, 1914-1918*, Zagreb: Prosvjetna nakladna zadruga.
304. Repnikova, Maria. 2022. „The Balance of Soft Power: The American and Chinese Quests to Win Hearts and Minds”, *Foren Affairs*, July/Avgust 2022, 44-51.
305. Theuas Roland, Pada. 2017. *Axel Honneth’s Social Philosophy of Recognition: Freedom, Normativity and Identity*, Cambridge Scholars Publishing, New Castle upon Tyne: Lady Stempenson Library, UK.
306. WWI Document Archive. 1915. „Official Papers from: Collected Documents Relating to the Outbreak of the European War” (London, 1915), p. 392. Document - No. 45 (quoted from “the Serbian Blue Book”).

Остало

Интервјуи:

307. Разговор са Архимандритом Јованом Радосављевићем, дана 20.06.2020., Манастир Рача, Србија.
308. Разговор са Јеромонахом Герасимом (Девећем), манастир Лелић (01.08.2020.).
309. Разговор са Игуманом Манастира Лелић (Србија), Георгијем (Мићићем), дана: 09.08. 2022.

Интернет извори:

310. Србин инфо. 2016. „Беседа Патријарх Иринеја у Катедрали Светог Павла у Лондону,” 17. 10. 2016: <https://srbin.info/pocetna/aktuelno/beseda-patrijarha-irineja-u-katedrali-svetog-avla-u-londonu/?lang=lat>, приступљено: 14. 05. 2021.
311. *Moskva-loft.ru*. “SVT Nikolai Velymirovich. Saint Nikolai Serbsky: Aphorisms. Pride and humility,” 21.01.2020, <https://moskva-loft.ru/en/svt-nikolai-velimirovich-svyatitel-nikolai-serbskii-aforizmu.html>, приступљено: 17. 07. 2021.
312. *Encyclopaedia Britannica*: „Agitprop“; <https://www.britannica.com/topic/agitprop>; приступљено 27. 12. 2021.
313. Жутић, Никола. 2003. Српска и Англиканска Црква у првој половини 20. вијека, *Историја 20. века*, 0352-3160, 2, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=791855>, 99-114; Приступљено: 16.02.2022.
314. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2008. „Value Theory,” published: February 5, 2008; March 4, 2021, <https://plato.stanford.edu/entries/value-theory/> Приступљено: 23. 07. 2022.

Индекс мапа:

Мапа бр. 1: 1915. година I

Мапа бр. 2: 1915. година II

Мапа бр. 3: 1915. година III

Мапа бр. 4: 1916. година

Мапа бр. 5: 1917. година

Мапа бр. 6: 1919. година

БИОГРАФИЈА

Љупка Катана је родом из Чајнича (Босна и Херцеговина) где је живела до 1996. године. У Београду је довршила основно и средњошколско образовање и дипломирала комуникологију. Потом је на предлог професора Факултета политичких наука наставила мастер студије у оквиру мултидисциплинарних студија Универзитета у Београду из области политикологије и безбедности (тероризам, организовани криминал и безбедност). Докторанд је Факултета политичких наука.

Анализом области комуникологије на основним студијама истраживала је комуникацију у јавним институцијама од којих је касније настало неколико стручних и прегледних радова. Такође, у оквиру мастер студија истраживала је мобинг као један од облика социјалног насиља и објавила неколико научних радова из ове области.

Од октобра 2015. године сарађивала је са удружењем „Српска Краљевска Академија научника и уметника.” Радила је као виши стручни сарадник ове Академије на пословима организације и комуникације са иностраним члановима, институцијама и истакнутим појединцима из земље и иностранства.

Објављивала је научне и прегледне радове у часописима Института политичких студија у Београду. У сврху научно-истраживачког рада боравила је више пута у Великој Британији и Сједињеним Америчким Државама. Дужи период истраживала је у Конгресној библиотеци у Вашингтону и у више библиотека и архива у Лондону.

Учествовала је на више међународних научних конференција од којих су значајне следеће: „Православље и идентитет православних народа” (9-10. септембра 2019. године), као и конференција: „Светост и дух времена” (6-8. августа 2021. године). Такође, истакнут је њен научни допринос објављеним радом: „Утицај православља на државну политику: пример Србије Немањића и Русије Романових,” током боравка у Америци, 2019. и 2021. године.

Говори енглески језик. По позиву учествује на међународним научним скуповима.

Списак објављених радова

1. Катана Љ. 2021. “Национална и просветитељска улога Српске Цркве током Првог светског рата (1914-1918)”, Национални интерес, 2/2021, УДК 271.22(497.11), <https://doi.org/10.22182/pi.4022021.12>, Београд: Институт за политичке студије, 265 – 283.

2. Катана Љ. 2021. “Светост и дух времена: анализа духа епохе кроз оглед из угла три српска Светитеља”, Светост и Дух времена, Зборник радова са међународне научне конференције, Београд: Институт за Политичке студије; Црна Бара: Удружење Милош Милојевић, УДК 271.22(497.11)-13:130.2, ISBN 978-86-7419-342-6, DOI: <https://doi.org/10.22182/sidv21>, 50-66

3. Катана Љ. 2020. “Проблематика улоге идентитета у савременом друштву, осврт на утицај религије”, Национални интерес, 1/2020, УДК 159.923.2:323.1, <https://doi.org/10.22182/pi.3712020.3>, Београд: Институт за политичке студије, 49-65.

4. Катана Љ. 2020. “Свети Мардарије Ускоковић (Први Епископ Америчко – Канадски) и ширење православног и словенског идентитета Срба и Руса,” Светост и идентитет, улога Светаца и Светости у формирању идентитета православних народа, Тематски зборник, (Приред. Зоран Милошевић), Београд: Институт за Политичке студије, УДК 271.22(497.11)-36 Мардарије Ускоковић, свети: 323.1 (163.41)(=161.1), ISBN 978-86-7418-321-1, DOI: <https://doi.org/10.22182/sii2020>, 211-230.

5. Катана Љ. 2019. “Утицај православља на државну политику: пример Србије Немањића и Русије Романових”, Политичка ревија, 2/2019, ISSN: 1452-1741, УДК 32:271.2(497.11) (470+571)(091), <http://doi.org/10.22182/pr.6022019.1>, Београд: Институт за политичке студије, 11-29.

6. Катана Љ. 2019. “Допринос Владике Николаја Велимировића изградњи православног (српског) идентитета”, Православље и идентитет православних народа, Национална конференција са међународним учешћем (приред. Зоран Милошевић), ISBN 978-86-7419-312-9, УДК 271.222(497.11)-726.2-36 Николај Велимировић, свети: 323.1(=163.41), Београд: Институт за политичке студије, 50-68.

Радови из области социјалног насиља и комуникације:⁵⁰⁷

7. Катана Љ. 2020. “Неколико цртица о историјском развоју комуникације, поглед из угла новог времена”, Социјална политика, 3/2020, УДК 316.77, <https://doi.org/10.22182/sp.32020.5>, Београд: Институт за политичке студије, 79-95.

8. Катана Љ. 2020. “Стратегија комуникације Градске управе града Београда; примери два Секретаријата”, Администрација и јавне политике, 1/2020, УДК 35.07:005.57(497.11), <https://doi.org/10.22182/ajp.1312020.2>, Београд: Институт за политичке студије, 29-51.

9. Катана Љ. 2019. “Насилни облици комуникације: Мобинг, приказ студије случаја у здравственим установама”, Политичка ревија, 3/2019, УДК 343.62-057.16:614.2, Интернет: <https://doi.org/10.22182/pr.6132019.8>, Београд: Институт за политичке студије, 169-187.

10. Катана Љ. 2019. “Насилни облици комуникације: Мобинг (уводна разматрања),” Политичка ревија, 1/2019, ISSN: 1452-1741, УДК 343.62-057.316.77, <https://doi.org/10.22182/pr.5912019.8>, Београд: Институт за политичке студије, 153-169.

⁵⁰⁷ Радови усмерени на истраживање поља комуникације у јавним установама као и о мобингу као облику социјалног насиља настали су током основних и мастер студија; Објављивани су током 2018., 2019. и 2020. године.

11. Катана Љ. 2019. “Стратегија комуникације у јавној управи Републике Србије: Пример Секретаријата за образовање и дечју заштиту”, Администрација и јавне политике, 2/2019, УДК 35.07(497.11):005.57, <https://doi.org/10.22182/ajp.1122019.5>, Београд: Институт за политичке студије, 111-131.

12. Катана Љ. 2018. “Начин дефинисања образовне политике у области предшколског образовања у Републици Србији”, Администрација и јавне политике, Број 2/2018, стр. 89-108, ISBN, УДК 37.014:373.29(497.11), Интернет: <https://doi.org/10.22182/ajp.922018.5>, 89-108.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора: Љупка Катана

Број индекса: 20/19

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Политичко деловање и дипломатско мисионарство Николаја Велимировића у Уједињеном Краљевству и Сједињеним Америчким Државама током Првог светског рата

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Љупка Катана

Број индекса: 20/19

Студијски програм: докторске студије политикологије

Наслов рада: „Политичко деловање и дипломатско мисионарство Николаја Велимировића у Уједињеном Краљевству и Сједињеним Америчким Државама током Првог светског рата“

Ментор проф. др Драган Симеуновић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Политичко деловање и дипломатско мисионарство Николаја Велимировића у Уједињеном Краљевству и Сједињеним Америчким Државама током Првог светског рата“

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)**
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци. Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____

1. **Ауторство.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољава умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.

